

ISSN 1857-2294

Academia de Științe a Moldovei
Institutul de Cercetări Juridice și Politice

REVISTA

DE FILOSOFIE, SOCIOLOGIE ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Revistă științifică, fondată în 1953
Actualizată în 1991

3 (166)
2014

Chișinău, 2014

COLEGIUL DE REDACȚIE

REDACTOR-ȘEF

Victor Moraru, doctor habilitat în științe politice

REDACTOR-ȘEF ADJUNCT

Victor Juc, doctor habilitat în științe politice

SECRETAR ȘTIINȚIFIC

Svetlana Ciumac, doctor în economie

COLEGIUL DE REDACȚIE

Alexandru Roșca, academician al AȘM

Gheorghe Paladi, academician al AȘM

Arcadie Ursul, academician al AȘM (Rusia)

Andrei Timuș, membru corespondent al AȘM

Teodor Dima, academician al Academiei Române (România)

Philippe Claret, doctor în științe politice, Universitatea Montesquieu Bordeaux IV (Franța)

Gheorghe Bobâna, doctor habilitat în filosofie

Valeriu Mîndru, doctor în sociologie

Olga Găgăuz, doctor habilitat în sociologie

Victor Mocanu, doctor în sociologie

Ana Pascaru, doctor habilitat în filosofie

Pantelimon Varzari, doctor habilitat în științe politice

Revista este aprobată și recomandată pentru editare de către Consiliul Științific al Institutului de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei

Tipul de revistă: categoria B

Redactor: Tamara Osmochescu

Procesare computerizată: Elena Curmei

Toate materialele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor.

Adresa redacției:

Institutul de Cercetări Juridice și Politice

Academia de Științe a Moldovei

MD-2001, mun. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1

<http://www.iiesp.asm.md>

e-mail: iiesp.asm@gmail.com

tel./fax: (+373-22) 27-05-37, 27-14-69

© Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei, 2014

CUPRINS

STUDII EUROPENE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

Victor Juc, Ruslana Grosu	Relațiile de colaborare dintre Republica Moldova și statele ex-sovietice din spațiul islamic	7
Constantin Manolache	Geneza organismului militar: dimensiunea conceptuală	30
Светлана Осипова	Международно-правовое признание Республики Южный Судан: итоги, особенности процесса и политические риски	49

ȘTIINȚE POLITICE

Nicolae Enciu, Ion Rusandu,	Relația dintre putere și opoziție în Republica Moldova	57
Elena Balan	Conexiunea dintre identitatea civică, identitatea etnică și societatea civilă în contextul desfășurării reformelor democratice	76
Лилия Брага	Гражданская культура и эффективность демократии в Республике Молдова	89

SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE

Andrei Timuș	Politica socială necesită să reflecte realitatea vieții	101
Iurie Caraman, Renata Stan	Consumul de producție teatrală și categoriile de public	108
Iosif Cobzac	Statul și remediarea stratificării economice	116
Irina Raboșapca	Analiza și aprecierea nivelului de percepție a riscurilor de mediu de către întreprinderile poluatoare din Republica Moldova	126
Владимир Блажко	Социальный капитал как фактор политической стратификации в современном молдавском обществе	136

FILOSOFIE

Gheorghe Bobâna	Immanuel Kant și începuturile filosofiei românești moderne	152
Lidia Troianowski	<i>Disputa facultăților</i> : demersul kantian pentru supremația filosofiei	164

Ana Pascaru, Mariana Roșca	Aspecte identitare în dialogul cultural dintre migranți și reprezentanții societății de adopție	172
Rodica Ciobanu	Convergențe moral-juridice în conținutul <i>ultimului cuvânt</i>	180
Marțian Iovan	Evaluarea procesului de înfăptuire a dreptății – ca valoare supremă a sistemului judiciar	190

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Dumitru Popilevschi	Geopolitica Mării Negre: sinergii de valori și interese	211
Ana Băbălău	Pluralismul politic – condiție sine qua non a guvernării democratice	221
Valentina Stratulat	Concept, aspecte definitorii și forme ale violenței în familie	231
Nicoleta Morozan	Societatea civilă – scut în apărarea drepturilor omului	242
Mihaela Rusu	Similitudini și diferențe în evoluția culturii muzicale. Studiu de caz: Republica Moldova	254
Alexandra Shyba	Future translators training by means of interactive techniques	263
Владислав Горбов	Социологические основы проведения образовательного аудита вуза	267

EVENIMENTE

Dumitru Căldare	Strategia supraviețuirii din perspectiva bioeticii, filosofiei și medicinei	277
Ioan Dănilă	Constantin Micu-Stavila sau voluptatea recluziunii. O (re)amintire la centenar	280

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

Pantelimon Varzari	Tranziția moldovenească în vizorul științelor politice	285
---------------------------	--	-----

ANIVERSĂRI

Victor Juc, Svetlana Coandă, Ion Rusandu	VASILE ȚAPOC la 75 de ani	287
---	---------------------------	-----

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS AND EUROPEAN STUDIES

Victor Juc, Ruslana Grosu	The cooperation relations between the Republic of Moldova and former soviet states from islamic area	7
Constantin Manolache	The genesis of military institution: conceptual dimension	30
Светлана Осипова	International - legal recognition of the Republic of South Sudan: the results, features and political risks	49

POLITICAL SCIENCES

Nicolae Enciu, Ion Rusandu	Relationship between power and opposition in the Republic of Moldova	57
Elena Balan	The connection between civic identity, ethnic identity and civil society in the context of the democratic reforms	76
Lilia Braga	The civic culture and effective democracy in the Republic of Moldova	89

SOCIOLOGY AND DEMOGRAPHY

Andrei Timuș	Social policy necessits for reflection natural reality	101
Iurie Caraman, Renata Stan	Theatre consumption and public categories	108
Iosif Cobzac	The state and the economic stratification recovery	116
Irina Raboșapca	The analysis and the assessment of the perception level of environmental risks by the polluting industries from the Republic of Moldov	126
Владимир Блажко	Social capital as a political stratification factor in modern Moldovan society	136

PHILOSOPHY

Gheorghe Bobâna	Immanuel Kant and the beginnings of modern Romanian philosophy	152
Lidia Troianowski	<i>Faculty dispute</i> : the Kantian approach for supremacy of philosophy	164

Ana Pascaru, Mariana Roșca	Identity issues between cultural dialogue of migrants and representatives of the adoption society	172
Rodica Ciobanu	Moral -legal convergence in the context of the <i>last word</i>	180
Marțian Iovan	Assessment the process achieving justice – as a supreme judiciary valuer	190

RESEARCH PAPERS

Dumitru Popilevschi	Geopolitics of the Black Sea synergy of values and interests	211
Ana Băbălău	The sine qua non condition of democratic Governance	221
Valentina Stratulat	The concept of defining aspects and forms of the domestic violence	231
Nicoleta Morozan	The civil society - defense shield for human rights	242
Mihaela Rusu	Similarities and differences in the evolution of musical culture. Case study: Republic of Moldova	254
Alexandra Shyba	Future translators training by means of interactive techniques	263
Владислав Горбов	The sociological foundations of education audit institution	267

EVENTS

Dumitru Căldare	The survival strategy from the perspective of bioethics, philosophy and medicine	277
Ioan Dănilă	Constantin Micu-Stavila or voluptuous of reclusion. A (re) noted at centenary	280

CRITIQUE & BIBLIOGRAPHY

Pantelimon Varzari	Moldovan transition in the sight of political sciences	285
---------------------------	--	-----

ANIVERSĂRI

Victor Juc, Svetlana Coandă, Ion Rusandu	VASILE ȚAPOC to 75 years	287
---	--------------------------	-----

RELAȚIILE DE COLABORARE DINTRE REPUBLICA MOLDOVA ȘI STATELE EX-SOVIETICE DIN SPAȚIUL ISLAMIC

THE COOPERATION RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND FORMER SOVIET STATES FROM ISLAMIC AREA

Victor JUC,
doctor habilitat în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM,

Ruslana GROSU,
cercetător științific,
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

Summary

After the fall of the Soviet Union, the Republic of Moldova, Azerbaijan and five Central-Asian ex-soviet republics have found themselves in a new geopolitical and geostrategic environment, characterized by the fundamental changes in the world during the establishment of a new international and regional order.

The steps of the establishing of the relations between the Republic of Moldova and the ex-soviet actors from South Caucasus and Central Asia were marked by fluctuations, although the potential for cooperation with these countries has shown to be substantial, especially since they were part of the CIS. However, Azerbaijan tends itself to become a subregional center of power, its aspirations were based on the necessity of energy resources. In this context, the bilateral relations of the Republic of Moldova and Central-Asian republics, having a common past, were marked a fluctuant interest. Being within the epicenter of instability, the dynamics of events in Central-Asian countries reflects in a consistent form and it will continue to influence the stability at the subregional level.

Under these conditions, the well-defined national interests allow to choose a justified strategic perspective of the state development, as well as to develop the bilateral relations between the Republic of Moldova and these countries. Taking into consideration the regional characteristics, it may contribute to identify and implement in the best way the state resources to ensure the national interests. The international experiences allows the Republic of Moldova, Azerbaijan and Central – Asian states to integrate successfully into the regional community, providing majority of actors the opportunity to take an common type of relationship, and the establishment of the direct relations with these countries complies with the principle of multi-vector foreign policy of the Republic of Moldova.

Key-words: *Republic of Moldova, Azerbaijan, Central-Asian ex-soviet states, political-legal framework, bilateral cooperation, partnership, common projectse competitivă de piață; vcație europeană; securitate națională; Republica Moldova.*

In condițiile transformărilor globale, cauzate și de dezintegrarea Uniunii Sovietice, zonele central-asiatică, caspică și caucaziană au fost antrenate în procese geopolitice și geostrategice care au dobândit, mai ales în ultimii ani ai secolului XX și începutul secolului XXI, o amploare fără precedent în istoria relațiilor internaționale. Asia Centrală a devenit o subregiune de mare interes pentru actorii importanți ai mediului internațional contemporan nu doar din cauza amenințărilor și riscurilor la adresa securității sistemice generate de unele crize din republicile ex-sovietice, ci preponderent de mutațiile geopolitice. Spațiul central-asiatic, potrivit supoziției lui C. Hlihor și C. Bușe, reprezintă subregiunea de interferență a mai multor civilizații [1, p. 69], iar actualmente, în opinie, Asia Centrală face parte din lanțul zonelor-tampon în lupta contra terorismului.

Cooperarea internațională permanent a ocupat un rol central în politica externă a statelor, aceasta fiind realizată prin aplicarea diferitor pattern-uri clasice. În cazul Republicii Moldova, modelul a fost preluat din Occident, dar implementat în manieră sovietică, în sensul că relațiile cu statul care nu se dovedește a fi un potențial agresor sau nu anunță și nu identifică politici de interferență poartă un caracter formal, sporadic, limitându-se la vizite oficiale, deseori mediatizate sub tenta „consolidării” raporturilor existente și diversificării pe alte dimensiuni. Acest calificativ poate fi atribuit și etapelor de evoluție a relațiilor Republicii Moldova cu Republica Azerbaidjan și fostele republici sovietice din Asia Centrală, deși potențialul de cooperare cu aceste țări se arată a fi substanțial, mai ales că făceau parte din Comunitatea Statelor Independente.

Relațiile bilaterale dintre Republica Moldova și Azerbaidjan au fost fundamentate în baza principiilor Tratatului interstatal de prietenie și colaborare din 27 noiembrie 1997. Actualmente, cadrul politico-juridic moldo-azer incluzând peste 40 de tratate și acorduri, iar printre cele mai semnificative întruniri bilaterale se numără opt întâlniri la nivel înalt [2]. Referindu-ne la componenta investițională, precizăm că valorificarea acesteia întârzie, potrivit estimărilor Ambasadorului N. Aliev, din motiv că climatul investițional nu este favorabil, afirmație pentru combaterea căreia nu avem contraargumente. Totuși, se așteaptă că acesta se va îmbunătăți substanțial, conform supozițiilor noastre, după semnarea și ratificarea *Acordului de Liber Schimb* cu Uniunea Europeană. Potrivit datelor Biroului Național de Statistică, în anul 2012 exportul de mărfuri din Republica Moldova în Azerbaidjan a constituit 5,4 mln. \$ SUA, iar importul - 0,5 mln. \$ SUA, balanța comercială (a Republicii Moldova cu Azerbaidjan) în perioada respectivă fiind de 4,9 mln. \$ SUA. În perioada ianuarie - noiembrie 2013 exportul a constituit 6,5 mln. \$ SUA cu o pondere de 0,3%, balanța comercială constituind 6,2 mln. \$ SUA [3]. Subliniem faptul că relațiile bilaterale cu Republica Azerbaidjan sunt promovate activ prin intermediul reprezentanților

mediilor diplomatic și universitar-academic în cadrul unor prelegeri organizate de Ambasada Azerbaidjanului în Republica Moldova [4], în pofida disensiunilor cu această țară, generate de anumite disonanțe privind unele acțiuni, iar în calitate de exemplu poate fi adus cazul tranzacțiilor cu armament destinat Armeniei.

Problemele teritoriale similare cu care se confruntă Republica Moldova și Azerbaidjan țin de prezența unor conflicte înghețate din spațiul transnistrean și în Carabahul de Munte, în cazul celui de-al doilea, după destrămarea URSS, potrivit opiniei lui A. Zverev, presiunea sovietică a fost substituită cu influența Turciei, revoltele devenind tensionate prin revendicările armenilor și o serie de acțiuni din partea azerilor [5, p. 19]. Precizăm, diferendul armeano-azer a forțat Azerbaidjanul să-și traseze o nouă direcție geopolitică pentru a evita influența rusă și a se afirma ca agent activ în subsistemul securitar regional, însă nu fără sprijinul din exterior al SUA, UE și NATO [6, p. 459], care plasa această zonă în sfera intereselor sale grație resurselor energetice și, deci, stabilitatea în subregiune se dovedește a fi obiectivul primordial [7, p. 498].

Menționăm, pozițiile liderilor din arealul postsovietic prezentate în cadrul unor foruri regionale, cum ar fi Reuniunea Șefilor Statelor Turcice, desfășurată la Istanbul în perioada 18-19 octombrie 1994, rezultau din varietatea problemelor existente în spațiul central-asiatic și cel caucazian. Un fapt care confirmă dinamica relațiilor cu fostele republici sovietice – *hinterland-ul* cultural al Turciei, este volumul comerțului exterior cu Turcia, acesta ocupând locul al treilea după Rusia și Iran. Relațiile strânse pe care Azerbaidjan le menține cu Turcia sunt confirmate nu doar de afinitățile tradiționale, ci și prin declarațiile directe în cadrul summiturilor subregionale ale țărilor vorbitoare de limbă turcă. Nu putem trece cu vederea faptul că asemenea poziție a provocat îngrijorări din partea Republicii Moldova, cauzând temeri serioase pentru activizarea acțiunilor extreme din partea populației găgăuze [8, p. 9-11]. Extinderea zonei de influență a Turciei în Asia Centrală și Caucaz, dar într-o anumită măsură și în Găgăuzia, a fost interpretată în termeni de anexare sau de relansare a ideii reconstituirii unui imperiu turc mitic [9, p. 343], consideră A. Chauprade. Totuși, în accepția noastră, ar trebui percepută ca una cu intenții pașnice, fiind axată pe consolidarea tradițiilor cultural-lingvistice și pe asistență tehnico-financiară în derularea mai multor proiecte comune. Potrivit lui R. Zargaryan, interesul Turciei față de popoarele de origine turcică nu este altceva decât consolidarea *hinterland-ului* său cultural-istoric [10, p. 131]. Prin asemenea acțiuni, în opinie, Turcia urmărea extinderea și aprofundarea reformelor bazate pe principiile economiei de piață, acestea având un rol decisiv în asigurarea creșterii economice atât de necesare statelor ex-sovietice din Caucaz și Asia Centrală. Originile și trecutul istoric comun au determinat Turcia să recunoască imediat suveranitatea și independența fostelor republici sovietice din Asia Centrală și să stabilească strânse

legături cu acestea prin a continua să sprijine integrarea lor în structurile internaționale [11].

Transferându-ne în spațiul geopolitic din Asia Centrală, remarcăm semnificația subregiunii, care se exprimă prin renașterea mitului despre *Drumul Mătăsii*, areal situat la frontierele Rusiei, Iranului și Chinei, ocupând o poziție geostrategică importantă. Problema dezvoltării și exploatării resurselor naturale este frecvent corelată cu dimensiunea geopolitică, realitățile economice din Asia Centrală denotă predominanța sectorului agrar, supraspecializarea în materie primă și dificultatea de a administra accesul la resursele energetice, impunând țările centralasiatice să elaboreze mecanisme prin intermediul cărora să-și consolideze poziția pe arena politică subregională, cu unele tentații de a se impune în calitate de actor subregional. Statele din Asia Centrală, care și-au proclamat independența după dezintegrarea URSS, deja și-au stabilit locul pe scena subregională, deși nu au adoptat o poziție fermă în vederea gestionării resurselor naturale și energetice, lăsând teren pentru disensiuni atât la nivel subregional, cât și regional. Menționăm reușita instituționalizării diverselor modele de parteneriate cu țările din proximitate, dar și cu alți actori, reieșind din perspective geopolitică, geostrategică și istorică. Însă, în comparație cu dimensiunile internă și subregională, în raport cu prima, frontierele se arată a fi foarte fragile alături de disparitățile amplificate de nivelul de dezvoltare a statelor. Pe lângă aceasta, controlul destul de slab al statului asupra zonelor cu acces dificil, dezechilibrul influenței între marile puteri și proximitatea arealelor de conflict sau cu un grad foarte ridicat de conflictualitate (Iran, Afganistan, Pakistan și regiunea Xinjiang) confirmă fragilitatea evocată și provoacă temeri privind securitatea subregională și regională în spațiul central-asiatic extins.

În sensul clasic al termenului *geopolitică*, teritoriul rămâne un element important, însă nu central din punctul de vedere al poziționării statelor din Asia Centrală. Acestea din urmă nu sunt divizate sau separate de conflicte secesioniste sau iredentiste, deși în anii '90 au fost înregistrate tensiuni în unele regiuni de frontieră, creând teren favorabil pentru declanșarea disensiunilor în contextul evoluțiilor politice din cadrul subsistemelor din arealul central-asiatic.

Considerăm important a reitera că în decursul anilor 1992-1994, Republica Moldova a stabilit raporturi diplomatice cu toate republicile ex-sovietice din Asia Centrală, una din premise fiind păstrarea relațiilor bazate pe trecutul istoric comun în cadrul URSS [12, p. 22]. Reieșind din interesele sale, deși foarte vag prefigurate la etapa inițială de elaborare a direcțiilor strategice de politică externă, autoritățile Republicii Moldova au conștientizat indispensabilitatea menținerii relațiilor cu actorii din Asia Centrală în cadrul proiectelor pe diverse paliere, inclusiv exportarea resurselor energetice spre țările europene, Republica Moldova fiind considerată un stat potențial de tranzit. La acel moment, am-

plasarea favorabilă din punct de vedere geostrategic nu a fost elementul definitoriu în inițierea proiectelor din sfera energetică, deoarece criza politică internă din Republica Moldova a fost imediat urmată de criza economică, fapt care a influențat negativ exercitarea politicii externe și a afectat considerabil imaginea statului pe arena mondială, diminuând esențial nivelul de credibilitate în fața potențialilor parteneri.

Notăm că o trăsătură caracteristică a diplomației Republicii Moldova este atașamentul față de concepția modelului multipolar și consolidarea formatului bilateral al raporturilor cu diferite state, printre care se numără și cele din Asia Centrală. În același sens, o direcție similară este urmată și de guvernele central-asiatice, ceea ce permite Republicii Moldova, în pofida crizelor cu care se confruntă, să-și promoveze politica externă și să realizeze proiectele comune, având la bază angajamentele asumate prin semnarea acordurilor bilaterale în domeniile de interes comun.

În Republica Kazahstan procesul fundamentării conceptuale a politicii externe a cunoscut oscilații, începând cu identificarea direcțiilor prioritare și elaborarea cadrului politico-juridic bilateral și multilateral până la definitivare, fiind întâmpinate dificultăți atât cu caracter obiectiv, cât și subiectiv [13, p. 67]. Din declarațiile lansate de Președintele N. Nazarbaev cu privire la necesitatea dialogului multilateral [14, p. 5-10] și luând act de activitățile realizate pe arena mondială, conchidem că politica externă atât a Kazahstanului, cât și a Republicii Moldova se dorește a fi promovată într-o manieră constructivă, elitele din ambele state având intenții să-și extindă arealul cooperării pluridimensionale departe de frontierele regionale.

Relațiile diplomatice dintre Republica Moldova și Republica Kazahstan au fost stabilite la 16 septembrie 1992 [15], după ce Republica Moldova a recunoscut independența Kazahstanului. Fundamentarea politico-juridică a relațiilor bilaterale a debutat cu semnarea la Alma-Ata în data de 4 noiembrie 1992 a unor acorduri interguvernamentale, printre cele mai relevante numărându-se *Tratatul de înțelegere reciprocă și colaborare între Republica Moldova și Republica Kazahstan* [16, p. 204]. Considerăm că în perioada 1992-1994 relațiile moldo-kazahe puteau fi dezvoltate mai dinamic, însă lipsa interesului sporit și predilecția părții kazahe de a-și extinde diapazonul relațiilor multilaterale în cadrul Comunității Statelor Independente au împiedicat aprofundarea raporturilor bilaterale și exercitarea controlului asupra îndeplinirii angajamentelor asumate. Poziția rezervată a Republicii Moldova referitor la ritmul de integrare în CSI, propus de *Grupul celor 4* (Rusia, Kazahstan, Republica Belarus și Republica Kârgâzstan), a suscitat unele nemulțumiri ale oficialilor kazahi, fapt care s-a reflectat imediat asupra relațiilor dintre părți.

Subiectul diasporei moldovenești a fost abordat cu discreție în cadrul formatului bilateral, acesta reprezentând o temă pe cât de complexă, pe atât de sensibilă. Potrivit opiniei lui V. Soare, pe teritoriul Kazahstanului și al Kârgâzstanului locuiesc cei mai mulți reprezentanți ai diasporei moldovenești din arealul central-asiatic, prezența lor fiind cauzată, preponderent, de deportările din perioada țaristă și cea sovietică. Cu referire la perioada țaristă, el atesta că primele mărturii despre „migrația” țăranilor din Basarabia în Siberia, în regiunea Omsk, și în Kazahstanul de Nord datează cu sfârșitul secolului al XIX-lea (aproximativ în anii 1890), când a avut loc strămutarea în masă „din raioanele cu populație densă ale regiunilor europene din Rusia” (români basarabeni, ucraineni, ruși, bieloruși). Mai întâi au fost organizate așa-zisele „colonii pentru strămutați”, apoi a început procesul „strămutării organizate” și chiar „voluntare” prin reforma agrară a guvernului țarist în primii ani ai secolului XX, care a lovit și în țăranimea din Basarabia. Reforma prevedea ca țăranii rămași fără pământ în Basarabia să li se „ofere” [pământ - n.n.] în regiunile îndepărtate ale Rusiei. Migrația țăranilor basarabeni, consideră V. Soare, ar fi atins apogeul în ajunul Revoluției din 1905, când răscoalele țărănești din Rusia au luat amploare, dar s-au prelungit până în 1914. Conform estimărilor lui V. Soare, până în 1914 „din Bucovina de Nord (Cernăuți, Noua Suliță), din majoritatea județelor Basarabiei, din Herson, Tiraspol, Nikolaev și Izmail au fost trimise în colonii 9,5 mii de familii (aproximativ 60 000 de persoane)” [17].

După această etapă au mai urmat câteva valuri de deportări în anii '40 - 50 ai secolului XX, secondate de plecări benevole pe urmele rudelor deportate: în anii '60 - 80, tineri specialiști din RSS Moldovenească au fost trimiși ca forță de muncă în cadrul repartizărilor la diverse obiecte industriale și mine de cărbune create de „strategii economiei sovietice”; iar alții au ales să plece în cadrul „programelor politice de deștelenire” și a „grandioaselor șantiere” care existau în Kazahstan. „Populația tânără din RSS Moldovenească a fost atrasă prin locurile de muncă mai bine plătite decât în Moldova; altă categorie s-a stabilit ca urmare a căsătoriilor mixte și serviciului militar” [18, p. 173-174], precizează I. Constantin. O contribuție la acest capitol a fost realizată de E. Postică în cele patru volume *Cartea memoriei* [19], care conțin liste cu numele deportaților în diverse regiuni ale URSS. În acest context, remarcăm lansarea proiectului *Expedițiile memoriei*, prima etapă a căruia s-a desfășurat în Kazahstan în perioada 20-27 octombrie 2013, pornind de la premisa că prin intermediul istoriei orale pot fi obținute informații inedite despre basarabeni deportați sau plecați voluntar la muncă pe acele meleaguri și că anume istoria orală poate mijloci accesul la identificarea surselor documentare și a arhivelor referitoare la tragedia deportărilor staliniste [20]. Am invocat acest subiect pentru că reprezintă o filă care marchează relațiile dintre cele două țări.

În timp, numărul reprezentanților diasporei moldovenilor în Republica Kazahstan s-a redus semnificativ – de la 33 000 în 1989 la 19 000 în 1996, una din cauzele care i-a determinat să părăsească Kazahstanul, potrivit oficialilor kazahi, fiind problema studierii limbii kazahe [12, p. 5]. Conform documentelor diplomatice, la etapa respectivă în Kazahstan nu au fost înregistrate organizații sau centre culturale care ar consolida diaspora moldovenilor în regiune [21, p. 46] și le-ar permite să studieze limba, să cultive tradițiile și obiceiurile, să cunoască trecutul istoric și să mențină relații cu rudele din Republica Moldova [12, p. 50].

Relațiile comercial-economice moldo-kazahe se desfășurau în baza *Acordului dintre Guvernul Republicii Moldova și Guvernul Republicii Kazahstan cu privire la comerțul liber* semnat la 26 mai 1995 și ratificat de către Parlamentul Republicii Moldova la 1 februarie 1996. Dinamica schimbului de mărfuri în perioada 1992-1996 a evoluat pozitiv [12, p. 6, 69]: comerțul extern al Republicii Moldova (cu excepția agenților economici din raioanele de est) cu Republica Kazahstan a înregistrat o creștere de 10,2%, în raport cu 1995, când s-a produs o ușoară scădere – până la 8,1%. Reducerea cu 0,9 mln. \$ SUA a schimbului de mărfuri în anul 1996 față de 1995 a fost cauzată de scăderea exportului cu 1,0 mln. \$ SUA (cu 11,6%), importul sporind doar cu 0,1 mln. \$ SUA. Analiza dinamicii operațiunilor bilaterale de import-export a înregistrat fluctuații la capitalul export, importul fiind în scădere. Cota Republicii Kazahstan în volumul general al schimbului de mărfuri a constituit 0,5% (locul 21 printre țările cu care Republica Moldova are relații comerciale), soldul bilanțului economic fiind pozitiv, de 5 mln. \$ SUA [12, p. 7].

Este de precizat că unele disensiuni în relațiile bilaterale au fost cauzate de datoriile față de Republica Moldova, acestea constituind 5,4 mln. \$ SUA. Deși Banca Națională a Moldovei s-a adresat de mai multe ori structurilor de resort din Kazahstan, problema a rămas nesoluționată, și din cauza unor condiții impuse de partea kazahă, precum că aceasta binevoiește să-și onoreze obligațiile ținând cont și de unitățile financiar-bancare din regiunea transnistreană [21, p. 45] și cu condiția de a întoarce datoriile la cursul de schimb din perioada respectivă, rata de schimb fiind foarte joasă, alcătuind aproximativ 14 mii \$ SUA [12, p. 71]. Ținem să subliniem că alte documente care ar pune lumină pe acest subiect nu sunt atestate și problema rămâne suspendată.

Deși dimensiunea comercial-economică a relațiilor moldo-kazahe părea a fi consistentă, totuși, Republica Moldova se arăta preocupată în perioada 1996-1997 nu doar de extinderea cadrului politico-juridic, ci și de respectarea angajamentelor asumate prin semnarea acordurilor bilaterale și suportarea consecințelor în cazul încălcării lor. Guvernul Republicii Moldova a venit cu propunerea creării unor grupuri de experți sau a comisiilor interguvernamentale, care se arăta a fi o soluție eficientă în monitorizarea respectării angajamentelor asumate

[12, p. 78, 106]. În cele din urmă, *Comisia interguvernamentală mixtă* a fost creată, însă nu a funcționat din cauza nesoluționării problemei cu privire la rambursarea datoriei Kazahstanului, adresările Republicii Moldova către Guvernul kazah rămânând fără răspuns [12, p. 7]. Potrivit analizelor efectuate de experți în domeniul economic, extinderea colaborării moldo-kazahe a fost influențată de unii factori, printre care se numărau, în special, tarifele majorate la transportarea mărfurilor, situație care califica mărfurile și produsele moldovenești ca necompetitive pe piața kazahă [12, p. 7]. Guvernul Republicii Moldova a propus unele scenarii de redimensionare a cooperării comercial-economice, cele mai relevante s-au redus la următoarele: elaborarea și semnarea unui acord interguvernamental de colaborare economică de lungă durată; reglementarea rambursării datoriei Republicii Kazahstan față de Republica Moldova; deschiderea Caselor de Comerț [21, p. 9]. Este de precizat că la moment cadrul politico-juridic numără 25 de tratate și acorduri de cooperare, iar Republica Kazahstan este situată pe locul al 12-lea printre cele 28 de țări-partenere în derularea exporturilor, care dețin 96,6% din volumul total. Potrivit datelor statistice, în anul 2012 volumul comerțului a atins cifra de 76,8 mln. \$ SUA, exportul a constituit 50,3 mln. \$ SUA, importul - 26,5 mln. \$ SUA, iar balanța comercială ajungând la 23,8 mln. \$ SUA și fiind pozitivă pentru Republica Moldova. Remarcăm, de asemenea, că sunt înregistrate 12 întreprinderi cu capital social de 1 mln. \$ SUA [15]. În perioada ianuarie-noiembrie 2013 volumul comerțului dintre părți a atins cifra de 64,5 mln. \$ SUA, exportul constituind 35,5 mln. \$ SUA, cu o pondere de 1,6 %, iar importul - 29 mln. \$ SUA, cu o pondere de 0,6 %. În lista care reflectă balanța comercială pentru anul 2013 aceasta constituie 6,5 mln. \$ SUA, Kazahstanul situându-se pe locul 35 [22].

Prin urmare, politica externă a Kazahstanului, fundamentată pe respectarea intereselor și securității naționale, alături de integrarea în subsistemul regional și comunitatea internațională, este orientată pe promovarea diplomației pe două direcții în paralel prin a-și extinde relațiile de parteneriat cu toate statele pe diverse paliere în condițiile interdependenței problemelor politice, economice și de securitate. Relațiile dintre Republica Moldova și Republica Kazahstan nu au înregistrat nivelul așteptat și preconizat, una din cauze fiind datoriile, dar care sunt complementate de altele, precum ar fi diferența dintre prioritățile politico-strategice.

Urmând aceeași coordonată geopolitică, identificăm similitudinea modelelor de promovare a politicii externe și în cazul Republicii Kârgâzstan, instituționalizată la 31 august 1991, relațiile diplomatice și economice fiind activ dezvoltate cu mai multe state din lume. Interesele naționale erau realizate prin exercitarea relațiilor reciproc avantajoase cu vecinii, marile puteri și în cadrul instituțiilor internaționale de nivel subregional și regional, cursul diplomației

kârgâze rezulta din „prevederile Constituției, Declarației de Independență, normele dreptului internațional, scopurile și principiile fundamentale ale ONU” [23, p. 360]. În acest context, este important de menționat faptul că politica externă în decursul primelor două decenii de suveranitate a parcurs mai multe etape de definitivare, fiind influențate de unii factori, cum ar fi: miza temeinică, însă lipsită de perspicacitate, pe asistența din partea Occidentului, evaluarea superficială a propriului potențial, în special prin respingerea unor proiecte de cooperare cu Federația Rusă, la care s-a revenit, de altfel, la începutul celui de-al doilea deceniu, prin restrângerea prezenței americane și „deschiderea ușilor” pentru revenirea Rusiei: situarea într-un spațiu cu nivel sporit de conflictualitate, proximitate, care n-a putut să nu se răsfrângă negativ asupra securității naționale, integrității teritoriale și, implicit, a stabilității social-politice, inclusiv evenimentele din 7 aprilie 2010. În plus, la emergența factorilor implicați pot fi adăugați alții, printre care: expansiunea economică a Chinei, pericolul de amplificare a conflictelor militare, probabilitatea înaltă a declanșării unor disensiuni cu statele din proximitate pe marginea delimitării frontierelor, noile realități generând discrepanțe dintre state pe criteriul potențialului politico-militar și economic.

Remarcăm, în contextul reliefat de idei, interesele sporite ale unor actori majori și medii (SUA, China, Germania sau Turcia), care și-au focusat atenția asupra acestui spațiu, încercând să limiteze la maximum sfera de influență a concurenților, în special pe contul Federației Ruse, care pierduse din pondere în Asia Centrală la răscrucea dintre cele două secole. Rusia a promovat o politică multilaterală, urmărind să acopere vidul de influență, iar prin intermediul diferitor reuniuni și structuri de cooperare multilaterală a încercat să apropie statele ex-sovietice din acest areal, mizând pe aprofundarea integrării lor în domeniile strategic, umanitar și economic [24, p. 66]. În opinia noastră, realizările sunt modeste, eficiența relativ redusă a instituțiilor din spațiul CSI validează justetea aserțiunii pe care am anunțat-o. De fapt, dimensiunea securității subregionale a devenit una din principalele preocupări ale diplomației kârgâze, aceasta căutând soluții în diverse sfere de colaborare, o doză de încredere fiind inspirată de rezultatul cooperării dintre *Institutul Internațional de Cercetări Strategice pe lângă Președintele Republicii Kârgâzstan* cu *Centrul European de Cercetări Strategice "G. Marshal"*. Reuniunile la nivel înalt și colaborarea științifico-strategică au vizat, în primul rând, pericolele interne pentru securitatea din regiune [24, p. 66], însă s-au soldat cu rezultate extrem de modeste la acest capitol.

La scurt timp după constituirea statului kârgâz a fost pusă problema creării unui nou sistem subregional de securitate, subiect care rămâne actual, acest proces depășind cu mult perioada preconizată. Potrivit unor documente diplomatice [24, p. 66], dimensiunea securității a fost activ discutată în cadrul mai multor

întruniri internaționale la nivel înalt, fiind reliefate unele probleme tangențiale, cum ar fi: disputele teritoriale cu China, delimitarea frontierelor, resursele de apă, traficul de droguri, ultimul constituind un subiect stringent pentru statele din Asia Centrală. În acest context, unii lideri central-asiatici s-au pronunțat pentru organizarea unor foruri cu pondere internațională, prin implicarea experților antrenați în combaterea criminalității și a traficului de droguri, iar ca răspuns a fost organizat seminarul internațional *Criminalitatea și drogurile: noi provocări* sub egida ONU și OSCE [24, p. 67], acțiune desfășurată în anul 1997. Specificăm, în același timp, că un factor destabilizator se dovedește a fi activitatea grupărilor extremiste de promovare a fundamentalismului islamic, ideile cărora și-au găsit teren propice în subregiune. Guvernul kârgâz, în repetate rânduri, a demonstrat preocuparea pentru eradicarea acestui flagel prin conjugarea eforturilor cu alți actori din cadrul subsistemului regional. Situația precară din Valea Fergana, unde pe parcursul mai multor decenii s-a constituit o bază socială solidă pentru răspândirea și consolidarea fenomenului menționat, se dovedește a fi un pericol serios pentru statele din proximitate. Conștientizarea faptului că această problemă este comună pentru fostele republici sovietice din zonă, unde, în mare măsură, islamul reprezintă concomitent religie și mod de viață, a determinat conducătorii din Kârgâzstan, Kazahstan și Uzbekistan să-și actualizeze pozițiile prin semnarea *Tratatului cu privire la prietenia eternă*. Potrivit unor surse, documentul respectiv nu este doar o declarație, ci o confirmare deschisă, deși cu unele expresii voalate, că subregiunea central-asiatică este amenințată de pericole din exterior cu referință la agravarea situației din Tadjikistanul vecin, precum și la instabilitatea din Afganistan [24, p. 72].

Relațiile diplomatice cu Republica Kârgâzstan au fost stabilite la 30 octombrie 1992 [25], fiind fundamentate politico-juridic pe *Acordul cu privire la principiile relațiilor interstatale*, pe când raporturile comercial-economice se desfășoară în baza *Acordului interguvernamental cu privire la cooperarea în sfera economico-comercială* semnat la 10 februarie 1995 și *Acordului cu privire la comerțul liber* din 26 mai 1995 [24, p. 95]. Cadrul politico-juridic al relațiilor dintre părți a fost extins, la scurt timp, după înmânarea scrisorilor de acreditare de către Ambasadorul Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Moldova în Uzbekistan în anul 1995. Ca urmare a semnării acordurilor de cooperare în diverse domenii, scopul primordial al consolidării relațiilor moldo-kârgâze s-a dovedit a fi monitorizarea respectării prevederilor stipulate în documentele diplomatice, adică nu doar elaborarea altor noi fără a fi valorificate cele în curs de desfășurare. Relațiile bilaterale din perioada 1992-2000 sunt calificate de diplomația Republicii Moldova ca fiind desfășurate într-o dinamică pozitivă, dar pe alocuri criticate de Kârgâzstan pentru lipsa de progrese notabile, însă, în ansamblul lor, permiteau o colaborare în mai multe domenii, reciproc avanta-

jos fiind calificat cel comercial-economic. Dimensiunea comercial-economică reprezintă, potrivit diplomației Republicii Moldova, „punctul de pornire” în relațiile dintre părți [26, p. 19].

Totuși, indiferent de existența unor impedimente, fie obiective, fie subiective în raporturile bilaterale, această situație precară nu putea fi justificată, mai ales atunci când părțile au semnat un set de acorduri de cooperare în mai multe domenii, asumându-și angajamente, însă nu le onorează, fapt care lasă amprenta asupra dinamicii relațiilor. Acordul dintre Guvernele și Băncile Naționale ale Moldovei și Kârgâzstanului din 10 iunie 1996 cu privire la reglementarea datoriilor din 1 ianuarie 1992, când Kârgâzstanul a oferit Republicii Moldova un credit de 366 916 \$ SUA, care urma să fie rambursat în 1997, este emblematic în sensul reliefat de idei. Problema menționată s-a regăsit în două documente [26], însă rămase fără răspuns din partea instituțiilor de resort ale Republicii Moldova, care ezită să se pronunțe pe marginea situației create. Evident este că lipsa atitudinii instituțiilor de resort competente a afectat imaginea țării, influențând negativ dinamica relațiilor moldo-kârgâze. Potrivit datelor statistice, volumul comerțului în anul 2012 a atins cifra de 3154,5 mii \$ SUA, inclusiv: exportul - 2835,5 mii \$ SUA și importul - 319,0 mii \$ SUA, balanța comercială constituind 2516,5 mii \$ SUA și fiind pozitivă pentru Republica Moldova [27]. În ianuarie-noiembrie 2013 volumul comerțului moldo-kârgâz a constituit 440,7 mii \$ SUA, inclusiv: exportul - 418,2 mii \$ SUA cu o pondere de 0,12% și importul - 22,5 mii \$ SUA, balanța comercială fiind de 395,7 mii \$ SUA [28]. Se cuvine de precizat că între cele două state au fost semnate 33 de documente la nivel interguvernamental și interdepartamental, majoritatea dintre care țin de sfera comercial-economică, iar în stare de coordonare aflându-se alte 6 proiecte de documente bilaterale în diverse domenii de cooperare [25].

Prin urmare, relațiile moldo-kârgâze nu au atins un nivel semnificativ, interesul redus fiind explicat prin amplasarea geografică îndepărtată, greu accesibilă, dar și subdezvoltarea economiei kârgâze, cu toate aspectele necesare exercitării cooperării mutual avantajoase. Părțile încă nu au identificat proiecte de interes comun, insuficiența mijloacelor disponibile având un cuvânt greu de spus. În același timp, remarcăm susținerea acordată Republicii Moldova de către Kârgâzstan în condițiile când s-a aflat sub monitorizare în vederea acceptării în cadrul Organizației Mondiale a Comerțului.

Relațiile diplomatice dintre Republica Moldova și Republica Tadjikistan, o țară, potrivit lui A. Voskresenki, care se considera „forțată” să iasă din componența URSS [29, p. 318], au fost stabilite la 20 ianuarie 1993 [30]. La inițiativa Guvernului tadjik, raporturile bilaterale urmau să fie dezvoltate în baza principiilor dreptului internațional, Cartei Organizației Națiunilor Unite, Actului Final de la Helsinki, Cartei Europene de la Paris, altor documente ale Confe-

rinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, în calitate de instrument servind prevederile *Convenției de la Viena* din 1961 cu privire la relațiile diplomatice [31, p. 2]. Revitalizarea relațiilor moldo-tadjice era necesară pentru a oferi o nouă dimensiune evoluției lor, iar ideea a venit din partea Institutului de Economie Mondială și Relații Internaționale și a Asociației Naționale a Politologilor din Tadjikistan alături de Comisia Națională UNESCO. La conferința *Таджикистан: геополитика и проблемы международных связей*, care s-a desfășurat în perioada 18-20 octombrie 1995 la Dușanbe, au fost invitați să participe și experți în domeniu din Republica Moldova [31, p. 19]. Menționăm însă, că nu au fost de găsit nici concluziile acestui for, nici ideile pe marginea cărora s-au pronunțat specialiștii din Republica Moldova. Totuși, unele idei le desprindem din relieful profilului de țară, care deloc nu era favorabil în acel moment și, bineînțeles, a marcat conținutul relațiilor moldo-tadjice: Tadjikistanul reprezintă o arenă politică instabilă, unde Guvernul, Opoziția unită și clanul din nord, înlăturat de la conducere, pendulează între interesele politico-economice și cele de clan fără a conștientiza că nici una din forțe nu este capabilă de una singură să exercite puterea, să asigure ordinea și stabilitatea, deoarece „regiunile țării sunt interdependente din mai multe aspecte” [32, p. 33-36]. În acest sens, situația marcată de incertitudine a creat o imagine dezagreabilă statului tadjik atât în subregiune, cât și pe arena regională, inclusiv în raporturile cu Republica Moldova. La mijlocul anilor '90 ai secolului XX Tadjikistanul se confrunta cu grave probleme interne, fiind un stat aflat în pragul falimentului, situație amplificată de conflictul din Afganistan. Însă situația internă și conjunctura regională au fost remediate într-o anumită măsură, în special datorită Președintelui I. Rahmon, Tadjikistanul incluzându-se în circuitul internațional, inclusiv pe filiera economică. Totuși, relațiile Republicii Moldova cu Republica Tadjikistan au rămas la un stadiu politico-economic incipient din cauza atractivității reduse, chiar dacă anumite premise în amplificarea schimburilor comerciale se dovedesc a fi ușor sesizabile în contextul stabilizării relative a situației politice din această țară centralasiatică și a consolidării regimului prezidențial. Astfel, potrivit datelor statistice, volumul comerțului dintre aceste două țări în anul 2012 a atins cifra de 951,6 mii \$ SUA, dintre care exportul - 946,6 mii \$ SUA și importul - 5,1 mii \$ SUA, balanța comercială fiind pozitivă pentru Republica Moldova și constituind 941,5 mii \$ SUA, în creștere comparativ cu 2011. Însă în perioada ianuarie-mai 2013 volumul comerțului dintre cele două țări a constituit 518,8 mii \$ SUA: exportul - 518,7 mii \$ SUA și importul - 0,1 mii \$ SUA, balanța comercială a înregistrat cifra de 518,6 mii \$ SUA [30]. De fapt, Tadjikistanul se situează pe ultima poziție în lista ce conține evidența schimburilor comerciale cu țările central-asiatice, situație care este ușor de explicat, în special prin capacitățile economice și atractivitatea redusă, lipsa interesului față de resursele de

care dispune și, în general, a tangențelor care să reprezinte suport solid pentru dialog și cooperare, repetându-se cazul Kârgâzstanului.

Subliniem că relațiile cu actorul-pivot din Asia Centrală postsovietică au fost dezvoltate după un alt scenariu. Precizând că Republica Moldova și Republica Uzbekistan s-au recunoscut reciproc ca state independente și suverane la sfârșitul anului 1991 [33, p. 36] și au semnat *Acordul între Guvernul Republicii Moldova și Guvernul Republicii Uzbekistan pentru anul 1992 privind principiile de colaborare comercial-economică* [34, p. 495]. Relațiile diplomatice dintre aceste state au fost stabilite abia la 23 august 1994 [35], după mai multe tentative din partea Guvernului Republicii Moldova. De fapt, Uzbekistan este ultima țară din Asia Centrală cu care au fost stabilite relații diplomatice, deși părțile exercitau schimburi comercial-economice în baza Acordului semnat în 1992. Aceasta este o situație care se întâlnește în relațiile interstatale, când părțile se angajează și realizează operațiuni de import-export, dar fără a stabili relații diplomatice, ordine puțin explicabilă în cazul dat. Totuși, unele documente diplomatice atestă că din cauza refuzului părții uzbece în decursul anilor 1993-1994 Republica Moldova nu a semnat cu Republica Uzbekistan acorduri interguvernamentale de cooperare în domeniul comercial-economic. Însă această situație nu a afectat relațiile dintre agenții economici, tranzacțiile înregistrând dinamică pozitivă. Ideea expusă este validată de ponderea Uzbekistanului în cadrul comerțului extern al Republicii Moldova, care a înregistrat o ușoară scădere: de la 1,6% în anul 1992 până la 0,3% în perioada 1993 – august 1994 [33, p. 14]. Stabilirea relațiilor diplomatice a amplificat interesul Republicii Moldova față de cooperarea bilaterală cu Republica Uzbekistan, acesta fiind demonstrat prin inaugurarea reprezentanței diplomatice la Tașkent, care, de altfel, a fost a patra la număr după cele din Rusia, Ucraina și Belarus. Potrivit Ambasadorului N. Dudău, spațiul central-asiatic reprezenta o regiune atractivă pentru Republica Moldova din mai multe puncte de vedere, unul dintre care ține de cultivarea materiei prime pentru industria textilă din țară. Acest domeniu de cooperare, în opinia Ambasadorului, putea fi reanimat în timpuri foarte rapizi, cu condiția că importul bumbacului în Republica Moldova s-ar efectua în baza unui acord interguvernamental de cooperare. Pe lângă importul metalelor neferoase, alt domeniu care prezenta interes vital pentru Republica Moldova rămânea a fi importul resurselor energetice, considerat de alternativă la alte state, mai ales că se negocia un preț rezonabil [33, p. 36]. Treptat, cadrul politico-juridic al relațiilor moldo-uzbece a fost extins în anii 1995-2000, fiind semnate circa 40 de acorduri de cooperare, care au acoperit toate sferile de interes comun și în asemenea măsură s-a aprofundat schimbul comercial, Uzbekistanul plasându-se pe locul al doilea în lista țărilor central-asiatice la capitolul dat. Autoritățile Republicii Moldova tratau Uzbekistanul ca pe un partener ce prezintă interes

comercial-economic, mai ales că această țară se dezvoltă în ritm accelerat datorită asistenței acordate de către Occident [24, p. 65], care însuma un volum cu mult mai mare comparativ cu alte state din Asia Centrală. Paul Bran, fondatorul Academiei de Studii Economice a Republicii Moldova și fost rector al instituției în perioada 1991-1994, în prologul cărții *Uzbekistan. Pe calea adâncirii reformelor economice*, semnată de I. Karimov, actualul Președinte al țării, a remarcat domeniul economic ca un punct de tangență în cooperarea moldo-uzbecă. Având ocazia să activeze în RSS Moldovenească și fiind cunoscut cu economia centralizată de tip socialist, dar și în Republica Moldova, economistul român a trasat o paralelă imaginară între economiile celor două țări prin evidențierea profilului agrar și de materie primă [36, p. 3].

În același sens de idei, vom remarca altă paralelă dintre Republica Moldova și Republica Uzbekistan, dar care se referă la direcțiile de politică externă, cu specificarea de rigoare că în cazul Republicii Moldova „balansarea” se efectuează între orientarea spre Uniunea Europeană sau Comunitatea Statelor Independente, aceasta din urmă cu derivatele Uniunea Vamală și Uniunea Eurasiatică.

Deși deseori a fost declinat pentru „pendularea” între strategiile Turciei și ale Iranului, cu ambele state păstrând relații distante, Uzbekistanul și-a trasat încă o direcție a politicii sale externe către Rusia, ca mai apoi să caute un contraechilibru, redirectionându-și orientarea și spre Statele Unite, însă „în schimbul respectării unor condiții forțate privind susținerea embargoului impus Iranului” [37] [de către SUA - n.n.]. În cele din urmă, Uzbekistanul este declarat o „insulă de stabilitate”, conform autoîntitulării propusă de Președintele I. Karimov, iar pe fondalul trecutului istoric aspirațiile la statutul de putere subregională se reflectă negativ asupra relațiilor cu statele vecine - Tadjikistan și Kârgâzstan. În plus, Uzbekistanul devenise un centru diplomatic apreciat în Orient, conform lui N. Dudău, unde, la etapa respectivă, au fost inaugurate reprezentanțe a peste cincizeci de state [33, p. 36].

Revenind la elucidarea relațiilor dintre Republica Moldova și Republica Uzbekistan, vom reliefa, de asemenea, realizările obținute în domeniul tehnico-științific în baza *Acordului interguvernamental* din 30 martie 1995, care confirmă că parteneriatul în sfera științei a cunoscut primii pași spre a fi valorificat la mijlocul anilor '90 ai secolului XX prin crearea unor întreprinderi mixte ancorate pe problemele chimiei bioorganice. La inițiativa Academiei de Științe a Moldovei a avut loc o consultare cu Comitetul de Stat pentru Știință și Tehnică al Republicii Uzbekistan pe marginea diversificării cadrului de cooperare, care să includă domeniile electronicii, construcției utilajelor, agriculturii și vinificației, propunându-se, de asemenea, crearea unei comisii interinstituționale moldo-uzbece pentru colaborare în sfera tehnico-științifică [38, p. 29-30]. Remarcăm în același context de acțiuni întrunirile oamenilor de știință din ambele țări

ce au loc în cadrul forurilor Asociației Internaționale a Academiiilor de Științe din statele CSI, care se reunește în sesiuni o dată la doi ani.

Este de subliniat, că oficialii din Uzbekistan frecvent au manifestat nemulțumire față de funcționarea CSI, invocând prezidarea continuă a subdiviziunilor de către Federația Rusă sau de „mini-comunitățile” de factura Uniunii Vamale [39, p. 93], prevederile adoptate fiind deseori încălcate [40, p. 33a]. Specificăm, de asemenea, schimbul de poziții la capitolele care au vizat unele perspective de cooperare moldo-uzbecă în cadrul CSI [33, p. 41], problemele din unitățile teritorial-administrative (Republica Karakalpakstan și, respectiv, Unitatea Teritorială Autonomă Găgăuzia, alături de raioanele de est), organizarea consultărilor și transferurile de experiență în vederea identificării soluțiilor pașnice ale conflictelor [33, p. 43]. Un aspect important ce ține de interesele economice ale celor două părți se referă la inițiativa oficialilor uzbeci de a încheia un acord interguvernamental cu privire la cooperarea comercial-economică durabilă, inițial fiind propus pentru perioada 1997-2000 și semnat în 1998 [34, p. 495]. Potrivit opiniei părții uzbece, în scopul activizării schimburilor comerciale, una dintre condițiile premergătoare fiind datoriiile regimului tiraspolean, se considera a fi rezonabilă deschiderea unităților economice mixte, cu includerea întreprinderilor din raioanele de est ale Republicii Moldova. Ca rezultat, se vedea că în asemenea manieră concomitent ar putea fi realizate două obiective: crearea locurilor de muncă și asigurarea întreprinderilor din industria textilă cu materie primă, fapt care ar permite regiunii de est să-și acopere datoriile față de Uzbekistan [38, p. 35-36]. Ținem să precizăm că anul 1997 a fost unul favorabil pentru destinderea relațiilor comerciale, acestea fiind activizate datorită organizării unor expoziții, în timpul desfășurării fiind semnate 70 de contracte și peste 250 protocoale de intenție [38, p. 28]. În etapa de finalizare se afla edificarea unui complex comercial-industrial, în cadrul căruia participau 14 agenți economici din Republica Moldova, dar și unii din Uzbekistan. Este de subliniat că în decursul următorilor 15 ani dinamica pozitivă a raporturilor comerciale moldo-uzbece s-a păstrat, însă nu putem trece cu vederea oscilările Uzbekistanului, aflat în procesul de căutare a priorităților strategice care mai eficient să contribuie la asigurarea intereselor naționale. Invocăm, în sensul reliefat de idei, transformarea pentru o scurtă perioadă de timp a organizației subregionale GUAM în GUUAM, cu alipirea Uzbekistanului, dar care n-a avut repercusiuni esențiale asupra cooperării comercial-economice cu Republica Moldova. Astfel, potrivit datelor statistice, volumul comerțului dintre Republica Moldova și Republica Uzbekistan în 2012 a atins cifra de 19784,7 mii \$ SUA, exportul a constituit 8189,9 mii \$ SUA, iar importul - 8594,8 mii \$ SUA, balanța comercială ajungând la 404,9 mii dolari SUA și fiind negativă pentru Republica Moldova [35]. În perioada ianuarie-noiembrie 2013, volumul comerțului dintre părți a înregis-

trat cifra de 3,8 mln. \$ SUA, exportul constituind 0,9 mln. mii \$ SUA, cu o pondere de 0,25%, iar importul – 2,94 mln. \$ SUA, cu o pondere de 0,39%. În lista care reflectă balanța comercială pentru anul 2013, Uzbekistanul se situează pe ultimul loc dintre statele CSI, fiind negativă și alcătuiește 2,03 mln. \$ SUA [35].

Este importantă, în accepția noastră, încă o precizare: atât timp cât a funcționat, până în 2001, Ambasada Republicii Moldova în Uzbekistan, a depus efort în vederea promovării imaginii pozitive de țară, îndeplinind nu doar funcție reprezentativă. Reieșind din considerente financiare, diplomatice și geopolitice, misiunea diplomatică a Republicii Moldova la Tașkent reprezenta un centru important în menținerea relațiilor bilaterale și cu alte foste republici sovietice din Asia Centrală, având printre funcții extinderea cadrului de cooperare, dar și cu alte state din zonă care prezentau interes.

În concluzie, relațiile bilaterale moldo-uzbece pot fi calificate ca parteneriale, deoarece nu au fost marcate de disensiuni politice sau de alt caracter, părțile au identificat un spectru relativ extins de cooperare, realizând proiecte comune, cu precădere în sferile politice și economice.

După recunoașterea reciprocă a independenței Republicii Moldova și a Republicii Turkmenistan, odată cu stabilirea relațiilor diplomatice la 5 octombrie 1992 [41], a început o etapă cu așteptări promițătoare în raporturile bilaterale. Cadrul politico-juridic al relațiilor moldo-turkmene include 14 acorduri, printre cele mai importante fiind: *Acordul cu privire la comerțul liber*, *Acordul cu privire la călătoriile reciproce ale cetățenilor*, *Acordul cu privire la colaborarea în domeniul culturii*, *Acordul privind evitarea dublei impuneri*, însă cel mai semnificativ a rămas *Acordul de prietenie și cooperare*, semnat la 16 martie 1993 la Așgabat [42, p. 438].

Potențialul economic al Turkmenistanului prezenta un interes sporit pentru asemenea țări ca Statele Unite ale Americii, Italia, Marea Britanie, Iran, Turcia, China, în special, în domeniul extragerii petrolului, gazului natural, comercializarea bumbacului. Notăm că interesul Republicii Moldova manifestat pentru acest stat se datorează resurselor energetice, perspectivei de a extinde cadrul de cooperare și a stabili relații economice cu statele din Orientul Mijlociu și Golful Persic, care, de asemenea, se arătau interesate de a colabora (cu Republica Moldova). În acest context, Turkmenistanul era abordat ca un partener de încredere, cu care Republica Moldova ar putea menține relații durabile în domeniul economic și ar putea deveni un furnizor important de resurse energetice și materie primă pentru industria ușoară [43, p. 13]. Interesul Republicii Moldova față de Turkmenistan consta anume în faptul că această țară devenise un mare exportator de gaze naturale, motorină, combustibil pentru avioane [43, p. 14]. Cota Turkmenistanului în volumul general al schimbului de mărfuri cu Republica

Moldova în ani 1995-1996 a constituit 0,16 % (locul 47 în rândul țărilor cu care menținea relații economice), volumul total al schimburilor de mărfuri în 1996 constituind 3,0 mln. \$ SUA, situația care reflecta o creștere cu 36,4 % decât în 1995. Soldul echilibrului comercial a fost pozitiv pentru Republica Moldova, fiind în mărime de 2,6 mln. \$ SUA [43, p. 44]. Conform unor documente, revigoarea relațiilor bilaterale avea și altă cauză - datoriile Turkmenistanului față de Republica Moldova, care în anul 1996 constituiau circa 867 mln. ruble rusești. Reieșind din aceste circumstanțe, se dovedea a fi indispensabil de urgentat importul mărfurilor din Turkmenistan pentru a micșora suma restantă și de a accelera semnarea unui acord interguvernamental care ar prevedea transformarea datoriei din anul 1992 în valoare de 867 mln. ruble rusești dintr-un credit tehnic în credit guvernamental (bancar), cu indexarea pentru fiecare perioadă de timp. A fost propus un scenariu de a acoperi datoria față de Republica Moldova, în special prin semnarea unui acord de livrare din Turkmenistan a 5 400 tone de bumbac, urmând ca plata pentru livrări să fie debitată din datoria restantă [43, p. 15]. Se impune de precizat că alte informații cu privire la rambursarea datoriei nu sunt disponibile și n-au figurat nici în comunicatele cu ocazia vizitei Președintelui G. Berdâmuamedov în Republica Moldova din ultima decadă a lunii iulie 2013.

Dinamica pozitivă a dimensiunii economice a cooperării moldo-turkmenice a fost pretextul pentru un debut cu mari așteptări în sfera energetică, rezultatul lor fiind inițierea la Așgabat a negocierilor bilaterale în luna mai 1997. Părțile au recunoscut importanța aprofundării cooperării durabile în domeniile comercial-economic și tehnico-științific; disponibilitatea Turkmenistanului de a asigura transportarea gazelor naturale prin intermediul operatorului său direct la frontiera cu Uzbekistan, dar în condițiile ca Guvernul Republicii Moldova să garanteze efectuarea plăților în termenii stabiliți pentru furnizare, altă decizie fiind formarea a două grupuri de experți în scopul desfășurării consultărilor bilaterale.

Lipsa resurselor energetice și a hidrocarburilor determina Republica Moldova să importe produse petroliere și gaze naturale, prețul cărora, deseori, era impus nu numai de conjunctura de pe piața internațională, ceea ce crea unele disfuncționalități. Această situație a servit ca premisă favorabilă pentru înființarea unor companii specializate în aprovizionarea cu produse petroliere, dar care dispuneau de potențial redus în comparație cu necesitățile țării. La momentul respectiv, o alternativă de a crea un cadru stabil în vederea asigurării securității energetice era considerată cooperarea cu statele care dispuneau de un potențial înalt de exploatare a resurselor energetice. În acest sens, compania *Ascom-Grup SA* a fost prima întreprindere din Republica Moldova care, după semnarea în anul 1995 a două contracte importante, a investit în industria petrolieră turk-

menă [44], având capacitatea de a-și extinde arealul investițional în Azerbaidjan, Kazahstan și Iran. Investițiile făcute în Turkmenistan până la sfârșitul anului 1997 au sporit creșterea producției de țiței cu peste 800 mii tone pe an, cota *Ascom-Grup SA* a constituit aproximativ 400 mii tone pentru acoperirea efortului său financiar [43, p. 67]. Notăm că în anul 1998, odată cu creșterea contribuției investiționale, au fost efectuate unele calcule potrivit cărora producerea de țiței revenită companiei *Ascom-Grup SA* s-ar dubla, iar în următorii 2-3 ani se presupunea că aceasta va atinge 1,5-2 mln. tone pe an și circa 2-3 mlrd. m³ de gaze exportate din țările situate în zona Mării Caspice. Aceste calcule estimative puteau fi valorificate cu condiția să fie dezvoltate strategii durabile, cum ar fi: extinderea rețelei diplomatice în regiune și a cadrului politico-juridic în vederea reglementării tranzitului de gaze, garantarea reciprocă a investițiilor și evitarea dublei impuneri, care ulterior ar proteja activitatea întreprinderilor moldovenești deja deschise în Turkmenistan sau care urmau să fie create; constituirea unei societăți cu capital mixt, de stat și privat, între *Ascom-Grup SA*, *Tirex Petrol* și, eventual, o societate bancară de stat care să asigure suportul financiar necesar.

Implementarea acestei strategii ar fi dezvoltat premise favorabile pentru ca în anul 2000 Republica Moldova să dispună de o sursă garantată, constantă și pe termen lung de aprovizionare cu produse petroliere și gaze naturale. Implementarea acestei scheme urma să-i asigure securitate energetică, în anumită măsură: potrivit calculelor efectuate de experții *Ascom-Grup SA*, prețul produselor petroliere rezultat în cadrul sistemului de cooperare propus era preconizat să fie cu 20% mai mic decât al celor importate din alte țări (Federația Rusă – n.n.), situație de care ar fi beneficiat toate ramurile economiei naționale [43], alături de populația extrem de nemulțumită de prețul exagerat. Aceste planuri prospective nu au rămas decât bune intenții și nu s-au realizat din mai multe cauze, una dintre care a fost excluderea graduală a sus-menționatei companii din arealul energetic riveran Mării Caspice.

În sensul reliefat de idei, atestăm un nivel relativ scăzut al relațiilor comerciale dintre cele două părți, care, în accepția noastră, mai degrabă nu au reușit să identifice posibilități eficiente pentru a asigura transportarea titlurilor de mărfuri și produse față de care manifestă interes, cum ar fi gazele naturale din Turkmenistan sau conserve de legume și fructe din Republica Moldova.

Potrivit datelor Biroului Național de Statistică, volumul comerțului dintre Republica Moldova și Republica Turkmenistan în anul 2012 a constituit 4,9 mln. \$ SUA: exportul - 0,8 mln. \$ SUA, importul - 4,04 mln. \$ SUA, soldul balanței comerciale fiind de 3,2 mln. \$ SUA, a fost negativă pentru Republica Moldova. În perioada ianuarie-mai 2013 volumul comerțului moldo-turkmen a constituit

2660,5 mii \$ SUA, inclusiv: exportul – 582,0 mii \$ SUA și importul – 2078,5 mii \$ SUA, balanța rămâne a fi negativă și constituie 1496,5 mii \$ SUA [41].

Consolidarea cadrului politico-juridic al cooperării Republicii Moldova cu Republica Turkmenistan se dovedește a fi indispensabilă, dat fiind că atestăm mai multe afinități (statutul autoproclamat de neutralitate) și oportunități de valorificat (importul/exportul de agenți energetici și produse agricole) [45]. Ținem să subliniem că politica externă promovată de Turkmenistan este ghidată de principiul neutralității pozitive - prin Rezoluția Adunării Generale a ONU din 12 noiembrie 1995, Turkmenistanul este declarat stat neutru [46] și, implicit, Organizația Națiunilor Unite și-a asumat prerogativa de a-i garanta acest statut. Precizăm, de asemenea, că la 27 decembrie 1995 a fost adoptată *Concepția de politică externă a Turkmenistanului ca stat neutru* [47]. Însă, spre deosebire de Turkmenistan, statutul de neutralitate al Republicii Moldova nu este garantat nici de un act juridic internațional și nici de o organizație internațională, iar *Concepția Politicii Externe a Republicii Moldova* din 8 februarie 1995 nu conține în denumire această prevedere constituțională, neutralitatea fiind stipulată în mai multe documente de caracter național (*Concepția securității naționale* din 22 mai 2008, *Strategia securității naționale* din 15 iulie 2011), cât și internațional (*Planul Individual de Acțiuni ale Parteneriatului cu Organizația Tratatului Atlanticului de Nord* din 19 mai 2006, care a fost actualizat la 18 august 2010). Considerăm că neutralitatea autoproclamată și negarantată a Republicii Moldova și neutralitatea pozitivă garantată a Turkmenistanului nici pe departe nu le asigură securitatea, exemplul Ucrainei, care după 2010 a încercat să angajeze un asemenea statut fiind emblematic în acest sens. Nu vom reliefa dificultățile majore cu care se confruntă Republica Moldova, însă vom accentua că Turkmenistanul practic s-a autoizolat pe arena mondială, dar și la nivel subregional, deoarece unul dintre postulatele neutralității pozitive presupune acceptarea statutului de „ales” și „nu de a alege de sine stătător partenerii” [48, p. 74].

În concluzie menționăm că extinderea cooperării multilaterale cu Turkmenistanul se înscrie în *Concepția Politicii Externe a Republicii Moldova*: aprofundarea și consolidarea colaborării în sectorul energetic deschide noi posibilități în acoperirea necesităților economiei naționale [49, p. 17], diminuându-se, astfel, dependența unilaterală de livrările de carburanți din Rusia, mai ales în contextul evenimentelor din Ucraina, situație care ar putea contribui la asigurarea securității energetice a Republicii Moldova. În același context se include cooperarea economică, a cărei potențial încă nu a fost valorificat, chiar dacă s-a anunțat oportunitatea diversificării și extinderii, inclus cu ocazia vizitei Președintelui turkmen în Republica Moldova la 24 iulie 2013.

Prin urmare, debutul relațiilor Republicii Moldova cu cele cinci state central-asiatice din spațiul postsovietic și Republica Azerbaidjan a fost marcat prin

recunoașterea reciprocă a independenței după destrămarea URSS, iar stabilirea și dezvoltarea raporturilor cu fiecare în parte a decurs în funcție de interesele comercial-economice, dar și cele politice, în mare măsură condiționate de tradițiile moștenite și evoluțiile pe plan extern. În asemenea condiții suntem tentați să constatăm că Republica Moldova nu a elaborat o politică bine definită pentru statele din Asia Centrală și Caucazul de Sud, chiar dacă au fost disponibile mai multe mecanisme de cooperare, inclusiv prin apartenența la Comunitatea Statelor Independente. Din cele expuse rezultă, în opinia noastră, un tablou cu indicatori preponderent pozitivi la capitolul comerțul extern din perioada 1992-2000 [50], intensificându-se treptat relațiile cu unele țări, însă nu în măsura în care acești actori și-au confirmat rolul în subregiune, cum ar fi Kazahstan și Turkmenistan. Aceste state, în calitate de furnizori de hidrocarburi, au intrat în vizorul diplomaților din Republica Moldova ca obiective de interes odată cu recunoașterea reciprocă a independenței, însă nu a fost conceptualizat vectorul politicii externe pe segmentul partenerilor strategici în sfera asigurării securității energetice, care ar include și unele țări postsovietice din Asia Centrală și Caucazul de Sud. În condițiile în care obiectivul energetic a fost consacrat ca element fundamental al securității naționale, se dovedește a fi indispensabilă acordarea atenției sporite relațiilor cu Azerbaidjan, Kazahstan, Turkmenistan și Uzbekistan pe această dimensiune, dar impunându-se, în același timp, identificarea piețelor de desfacere, pe care continuăm să le numim tradiționale, a mărfurilor și produselor din Republica Moldova. Considerăm că cele mai mari dificultăți în aprofundarea cooperării, în special, cu țările central-asiatice, poate cu excepția Kazahstanului, constau în identificarea potențialilor parteneri și transportarea agenților energetici, mărfurilor și produselor agroalimentare.

Așadar, relațiile Republicii Moldova cu fostele republici sovietice din spațiul geopolitic islamic au înregistrat între anii 1992-2014 o dinamică pozitivă în mai multe domenii, deși au cunoscut, în același timp, perioade pasive și disensiuni nesemnificative. Statele din arealul central-asiatic și Azerbaidjan, care au pus în aplicare diverse modele de integrare în structuri subsistemice, rămân printre partenerii economici și politici ai Republicii Moldova, perspectiva acestor relații fiind una proactivă. În relațiile comercial-economice cu țările postsovietice pe primele trei locuri se află Kazahstan, Uzbekistan și Azerbaidjan, urmate de Kârgâzstan, Turkmenistan și Tadjikistan, însă pe dimensiunea politică statul sud-caucazian se situează în topul listei. Pornind de la noile provocări ale timpului, relațiile cu statele menționate necesită a fi consolidate, deoarece majoritatea dintre acestea au demonstrat potențial pentru a fi valorificate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bușe Constantin. Hlihor Constantin. Securitatea și stabilitatea în Asia Centrală – perspective geopolitice. În: *Geopolitica. Revistă de geografie politică, geopolitică și geostrategie*. 2006/1, anul III, nr. 16-17, p. 69-86.
2. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Azerbaidjan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/>. (vizitat: 20.06.2014).
3. Activitatea de comerț exterior a Republicii Moldova în ianuarie-noiembrie 2013. <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=4319>. (vizitat: 14.02.2014).
4. Întrevedere cu Ambasadorul Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Azerbaidjan în Republica Moldova, E.S. I. Vahabzade în cadrul unei prelegeri cu titlul *Ce înseamnă diplomația*. <http://istorie.ulim.md/news/events/intrevedere-in-aula-azerbaidjan-ce-in-seamna-diplomatia>. (vizitat: 12.11.2013).
5. Зверев Алексей. Этнические конфликты на Кавказе, 1988-1994. În: Коппитерс Бруно. Спорные границы на Кавказе. Москва: Весь Мир, 1996, с. 10-76.
6. Зенкович Николай. Ильхам Алиев. Взгляд из Москвы. Москва: ЯУЗА & ЭКСМО, 2008. 512 с.
7. Ангели Фёдор. Республиканская Турция. Сулейман Демирель. Chișinău: Tipografia Centrală, 2005. 576 с.
8. Arhiva MAEIE, F. 2, I. 3b, d. 377, f. 9-11. Nota nr. 053 din 19.10.1994 referitor la Întrunirea Șefilor Statelor turcice de la Istanbul din 18-19.10.1994.
9. Chauprade Aymeric. Thual Francois. Dicționar de geopolitică: state, concepte, autori. București: Corint, 2003. 532 p.
10. Заргарян Рубен. Доктрина геополитики современной Восточно-Средиземноморской цивилизации. Турецкая угроза Восточно-Средиземноморской цивилизации. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004. 217 с.
11. Grosu Ruslana. Algoritmul proceselor integraționiste în statele membre ale CSI din Asia Centrală. În: Republica Moldova în contextul geopolitic contemporan și perspectivele integrării europene. Mater. conf. șt. int. a tinerilor cercetători. Chișinău: Pontos, 2010, p. 143-150.
12. Arhiva AMAEIE, F. 2, I. 3-b, d. 652, f. 22. Concluzii sumare referitor la situația actuală în Kazahstan și Asia Centrală; d. 652, f. 78 și f. 106. Informație despre nivelul cooperării comercial -economice și a principalelor probleme în relațiile bilaterale cu Republica Kazahstan; d. 652, f. 5. Informație generală despre Republica Kazahstan; d. 652. Informație din 17.11.1997, nr. 02-364, prezentată vice-ministrului de externe al Republicii Moldova în legătură cu apropiata vizită a Președintelui P. Lucinschi în Kazahstan; d. 652, f. 6 și f. 69. Informație generală despre Republica Kazahstan/Cooperarea economico-comercială; d. 652, f. 7. Informație generală despre Republica Kazahstan: cooperarea economico-comercială; d. 652, f. 71. Informație despre nivelul cooperării comercial-economice și a principalelor probleme în relațiile bilaterale cu Republica Kazahstan.
13. Койшыгарина К.К. Бурыбаева А.А. Бравач О.П. Взаимоотношения Казахстана с государствами Беларусь, Украина, Молдова и Прибалтика на современном этапе. 1991-2007: Библиографический указатель. Алматы, 2008. 100 с.
14. Актуальные проблемы внешней политики Казахстана. Сборник статей. Новые приоритеты и задачи внешней политики Казахстана. (Н.А. Назарбаев, из выступления 11 сентября 1996 года на расширенной коллегии Министерства Иностранных Дел) Москва: Русский Раритет, 1998. 414 с.
15. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Kazahstan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/#relations>. (vizitat: 09.06.2014).

16. Tratatе internaționale. Chișinău: Moldpress, 1999. Vol. 19, p. 204. Tratat de înțelegere reciprocă și colaborare între Republica Moldova și Republica Kazahstan.
17. Soare Vasile. Stepa kazahă, pământ al făgăduinței pentru români din Basarabia și Bucovina la sfârșitul de secol XIX – început de secol XX. <http://romaniidinkazahstan.info/Articol.asp?ID=14>. (vizitat: 03.10.2011).
18. Constantin Ionuț. Evoluții geopolitice în Asia Centrală – politica României față de statele din regiune (1991-2007). București: Top Form, 2011. 242 p.
19. Postică Elena. Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist / Coord. și red. științifică de Elena Postică și Vera Stăvilă. Chișinău. vol. I, 1999. 465 p.; vol. II, 2001. 463 p.; vol. III, 2003. 465 p.; vol. IV, 2005. 438 p.
20. Expedițiile memoriei în Kazahstan. Istoria orală a comunității românești. <http://www.timpul.md/articol/expeditiile-memoriei-in-kazahstan--istoria-oral-a-comunitatii-romanesti-%09-52288.html>. (vizitat: 28.04.2014).
21. Arhiva MAEIE, F. 2, I. 3b, d. 655, f. 46. Informație prezentată lui N. Iskaliev, Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Kazahstan în Ucraina și Republica Moldova; d. 655, f. 7. Informație despre nivelul cooperării comercial-economice cu Republica Kazahstan.
22. Activitatea de comerț exterior a Republicii Moldova în ianuarie-noiembrie 2013. <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&id=4291&idc=168>. (vizitat: 17.06.2014).
23. Байшуаков А.Б. Стратегическая матрица Кыргызстана: ретроспектива, современность и сценарии будущего развития. Москва: Институт экономических стратегий, 2007. 440 с.
24. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 660, f. 95; d. 660, f. 65; d. 660, f. 66; d. 660, f. 67; d. 660, f. 72. Nota informativă nr. 01-6 din 14.01.1997 cu privire la Ședința Șefilor statelor membre ale Uniunii Central-Asiatice.
25. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Kârgâzstan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/#relations>. (vizitat: 07.06.2014).
26. Arhiva MAEIE, F. 2, I. 3b, d. 661, f. 19. Nota informativă din 08.09.1998 a Ambasadorului N. Osmochescu adresată ministrului de Externe N. Tăbăcaru; d. 661. Nota nr.16-33/32 din 27.07.1998. Mesajul Viceprim-ministrului B. Silaev către Viceprim-ministrul, Ministrul Economiei și Reformelor I. Sturza; d. 661. Scrisoarea nr. 103-6/3085 din 17.07.1998 Vicepreședintelui Băncii Naționale a Republicii Kârgâzstan către Președintele Băncii Naționale a Republicii Moldova.
27. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Kârgâzstan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/#relations>. (vizitat: 07.06.2014).
28. Activitatea de comerț exterior a Republicii Moldova în ianuarie-noiembrie 2013. <http://www.statistica.md/category.php?l=ro&idc=336&>. (vizitat: 15.04.2014).
29. Воскресенский А.Д. Восток и политика. Политические системы, политические культуры, политические процессы. Москва: Аспект Пресс, 2011. 685 с.
30. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Tadjikistan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/#relations>. (vizitat: 11.06.2014).
31. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 693, f. 2. Nota diplomatică nr. 7-2.1 (1231) din 23.05.1994; d. 693, f. 19. Notele informative cu nr. 7-3.1 (1574) din 14.06.1995 și 34004/23-146 din 12.09.1995.
32. Arhiva MAEIE, F. 2, I. 3b, d. 694, f. 33-36. Nota informativă nr. 125 din 13.11.1998.
33. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 754, f. 36. Interviu cu N. Dudău. Ирина Анатольева. Наш посол в Узбекистане. În: Moldova și Lumea. 1995. p. 1-2; d. 754, f. 14. Nota informativă cu privire la relațiile economice externe dintre Republica Moldova și Republica Uzbekistan; d. 754, f. 41. Nota informativă cu privire la întrevăderea lui N. Dudău cu Ș. Șaislamov; d. 754, f. 43. Nota informativă cu privire la vizita efectuată de E. Halilov, Președinte al

- Olii Majlis-ului Republicii Uzbekistan; d. 754, f. 78. Nota informativă nr. 01-78 cu privire la problemele cooperării în domeniul controlului drogurilor din 15.04.1996.
34. Tratatе internaționale. Chișinău: Moldpress, 1999. Vol. 22, p. 495. Acord din 10.02.1998 între Guvernul Republicii Moldova și Guvernul Republicii Uzbekistan privind principiile de colaborare comercial-economică pe anii 1998-2000.
 35. Relațiile diplomatice și economice ale Republicii Moldova cu Uzbekistan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/#relations>. (vizitat: 19.06.2014).
 36. Karimov Islam. Uzbekistan: pe calea adâncirii reformelor economice. Târgu Jiu: Spi-con, 1997. 290 p.
 37. Cheterian Vicken. Les ambitions contrariées de l'Ouzbékistan. În: Le Monde diplomatique. 1997, julliet. <http://www.monde-diplomatique.fr/1997/07/CHETERIAN/8849>. (vizitat: 13.03.2010).
 38. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 758, f. 29-30. Informație cu privire la respectarea acordurilor internaționale semnate între Republica Moldova și Republica Uzbekistan; d. 758, f. 28. Informație cu privire la respectarea acordurilor internaționale semnate între Republica Moldova și Republica Uzbekistan; d. 758. Informație cu privire la cooperarea comercial-economică între Republica Moldova și Republica Uzbekistan în perioada ianuarie-septembrie 1997; d. 758, f. 35-36. Informație cu privire la respectarea acordurilor internaționale semnate între Republica Moldova și Republica Uzbekistan.
 39. Henrard Guillaume. Geopolitique du Tadjikistan. Le nouveau Grand Jeu en Asie Centrale. Paris: Ellipses Edition Marketing S.A., 2000. 122 p.
 40. Arhiva MAEIE, F. 2, I. 3b, d. 757, f. 33a. Notă informativă.
 41. Relațiile diplomatice și economice ale Republicii Moldova cu Turkmenistan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/#relations>. (vizitat: 13.06.2014).
 42. Tratatе internaționale. Chișinău: Moldpress, 1999. Vol. 21, p. 438. Acordul de prietenie și cooperare între Republica Moldova și Turkmenistan, semnat la 16.03.1993 la Așgabat.
 43. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 699, f. 13. Nota informativă cu privire la activitatea Republicii Turkmenistan în cadrul CSI; d. 699, f. 14. Informație generală despre Turkmenistan; d. 699, f. 15. Informație generală despre Turkmenistan; d. 699, f. 44; d. 699, f. 67. Nota informativă nr. 5439 din 10.12.1997 cu privire la posibilitățile de cooperare în domeniul petrolului cu țările din zona Mării Caspice; d. 699, f. 68. Nota informativă nr. 5439 din 10.12.1997 cu privire la posibilitățile de cooperare în domeniul petrolului cu țările din zona Mării Caspice.
 44. http://www.ascom-sa.com/?page_id=2. (vizitat: 08.06.2011).
 45. Arhiva MAEIE, F. 2, I. 3b, d. 700. Expunere de motive referitoare la deschiderea unei misiuni diplomatice a Republicii Moldova în Turkmenistan.
 46. Rezoluția Adunării Generale a ONU din 12 noiembrie 1995 privind declararea neutralității Turkmenistanului.
 47. Внешняя политика. <http://mfa.gov.tm/ru/turkmenistan-ru/2013-05-05-11-53-1>. (vizitat: 03.06.2014).
 48. Туркменистан. Стабильность. Реформы. Нейтралитет. Под редакцией Б. Шихмуродова и Н. Нурклычева. Ашгабад: Министерство Иностранных Дел Туркменистана, 1996. 80 с.
 49. Grosu Ruslana. Bilateral cooperation within the Commonwealth of Independent States: the political-economic dimension of moldovan-turkmen relations during 1992-2011. În: Across the borders. Warsaw East European Conference. Warsaw: Duo-Studio, 2013, p. 17.
 50. Grosu Ruslana. Dinamica relațiilor Republicii Moldova cu fostele state sovietice din Asia Centrală în perioada 1992-2000. În: Studia Securitatis. Revistă de studii de securitate. 2011, anul 5, nr. 3, p. 24-36.

**GENEZA ORGANISMULUI MILITAR:
DIMENSIUNEA CONCEPTUALĂ**

**THE GENESIS OF MILITARY INSTITUTION:
CONCEPTUAL DIMENSION**

**Constantin MANOLACHE, *doctor în științe politice,*
*Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM***

Summary

In this article is addresses the military institution as base of emerging state, which ensures their social existence. We examine the social- historical experience of mankind and, on this basis, to determine the main directions and ways of developing the military organizations for their use in studying the stages of creating the army. It highlights the essential features of the military institution of the state.

Key word: *army, research, military institution, design, the Republic of Moldova, development of the state.*

 apariția organismului militar al Republicii Moldova în epoca contemporană, pe de o parte, a devenit un fenomen unic în viața societății moldovenești, iar, pe de altă parte, raportat la istoria universală a omenirii – o confirmare a tendinței general-universale. Conform acestei tendințe, procesul constituirii statului, început în zorii istoriei omenirii, este neîntrerupt în timp și în spațiu, deoarece geneza civilizației, dincolo de orice alți factori, este și o istorie a luptei popoarelor asuprite pentru independență. Urmare a destrămării relativ pașnice („de catifea”) a URSS, societatea moldovenească și-a câștigat dreptul de creare a statului suveran și a propriului organism militar în calitate de atribut indispensabil al independenței țării.

Însă în spatele acelor evenimente au rămas întrebări, fără răspunsul cărora este imposibil să se conștientizeze calea parcursă și să se elaboreze concepțiile de modernizare nu numai a armatei moldovenești, ci și a societății în ansamblu. În primul rând, din care unghi de vedere ar trebui examinat procesul de creare a organizației militare a Republicii Moldova: ca fenomen social cu caracter de unicat sau drept un caz tipic în istoria universală sau, mai exact, în istoria noilor state independente? În rândul al doilea, există, oare, legități universale de constituire a organismelor militare ale statelor și în ce măsură acestea se corelează cu varianta moldovenească? Și în rândul al treilea, apare problema continuității procesului istoric în Republica Moldova.

Pentru a răspunde la aceste întrebări, este necesar să se examineze experiența social-istorică a omenirii și, pe această bază, să se determine căile principale și direcțiile de apariție a organismelor militare cu scopul utilizării acestora la

studierea etapelor de creare a armatei moldovenești, din cele mai vechi timpuri și până în prezent. Soluționarea acestei probleme are de înfruntat o serie de obstacole, legate de faptul că, așa cum subliniază V. Gaiciuc, este slab cercetată și, în consecință, necesită o seamă de elaborări istorico-teoretice speciale [1, p. 22-24].

Totuși, concepțiile de ultimă oră asupra lumii contemporane constituie un important instrument metodologic, cu ajutorul căruia respectivele obstacole pot fi surmontate. Realizarea acestui complex de idei filosofice inovatoare trebuie să fie facilitată de următoarele acțiuni social-organizaționale și practice. În primul rând, este necesară modernizarea abordărilor tradiționale, pe fundalul unei noi înțelegeri a problemei apariției organismului militar de către filosofii și cercetătorii naționali și cei de peste hotare. În rândul al doilea, este necesară conceptualizarea întregului complex al proceselor politice, socioculturale și spirituale, legate de acest fenomen social complicat. În rândul al treilea, fără o seamă de elaborări teoretice științific argumentate, societatea moldovenească și organismul ei militar sunt condamnate să se afle încă mult timp înainte în stare de criză. Să procedăm, așadar, la examinarea nemijlocită a acestei probleme.

Unul din primii autori care a efectuat încercarea de a argumenta științific apariția organismului militar a fost L. H. Morgan. Autorul a examinat geneza războiului în legătură directă cu apariția statalității la diferite popoare și cu afirmarea politicii ca formă specifică a activității de stat (obștești). În opinia sa, elementele războiului iau naștere în cadrul primelor două epoci ale istoriei omenirii (sălbăticia și barbaria), pentru a se manifesta pe deplin la etapa civilizațională a așa-zisei „democrații militare” – perioada destrămării orânduirii primitive. Anume în acea perioadă războiul cu principalul său instrument – organismul militar – se transformă în funcții constante ale vieții sociale, manifestându-se drept „o îndeletnicire economică” – jaful altor triburi, iar mai apoi – și a propriilor consângeni [2].

Evoluția concepției lui L. H. Morgan a influențat puternic dezvoltarea gândirii umaniste în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Printre adepții și exponenții acesteia au fost și K. Marx și Fr. Engels, care au văzut în concepțiile lui L. H. Morgan o confirmare a propriei înțelegeri a procesului istoric. Pe fundamentul ideilor lui L. H. Morgan s-a întemeiat concepția marxistă asupra genezei organismului militar, care a fost pusă în legătură cu geneza și afirmarea societății împărțite în clase. Astfel, în opinia lui Fr. Engels, în particular, „armata constituie o asociere organizată de oameni, întreținută de stat cu scopul purtării unor războaie de atac sau de apărare” [3]. Analiza acestei definiții probează că ea nu evidențiază toate trăsăturile esențiale ale organismului militar al statului. În particular, în pofida tradiției marxiste, din respectiva definiție nu reiese, în primul rând, că organismul militar constituie produsul dezvoltării societății și

că ea a apărut doar la o anumită etapă istorică a existenței sale. În rândul al doilea, definiția lui Fr. Engels nu arată apartenența socială a organismului militar și, în rândul al treilea, nu determină locul ei în rândul altor fenomene sociale, al organelor puterii de stat și în viața socială în ansamblu. Elaborând definiția organismului militar, Fr. Engels ar fi presupus că esența ei de clasă se conține apriori în conținutul statului, care este primar în legătura binară „stat – organism militar”.

În schimb, K. Marx considera că activitatea militară exista deja în societatea primitivă. Atunci însă ea nu era separată de munca de zi cu zi a oamenilor, respectiv, nu exista o împărțire în populație militară și populație civilă. El sublinia că obștea arhaică „constă dintr-o serie de familii, este organizată, întâi de toate, în mod militar, ca un organism militar, și un atare organism constituie una din condițiile existenței acestuia” [4]. În opinia lui Marx, apariția organismului militar nu a fost determinată de necesitatea purtării luptei în războaie. Baza materială a unui astfel de „organism militar autosuficient” [5] se întemeia pe nivelul primitiv de dezvoltare al forțelor de producție, iar caracterul social al proprietății îi determina funcțiile sale. Ea avea menirea de a dobândi și de a apăra condițiile naturale de existență a comunității gentilico-tribale.

Prin urmare, precum se observă, K. Marx, spre deosebire de Fr. Engels, admitea că germeii organismului militar apar în cadrul societății gentilico-tribale și, dezvoltând ideea sa, se poate presupune că, în anumite condiții sociale, organizația militară devenea fundamentul unui astfel de institut social, cum este statul. Însă nici K. Marx, nici Fr. Engels și nici continuatorii lor nu dezvoltă această idee, probabil din cauză că aceasta depășește cadrul dogmatic al concepției despre procesul istoric general.

În continuare, cercetătorii apariției organismului militar care au activat în cadrul tradiției marxiste au încercat să sintetizeze „linia lui Engels” și „linia lui Marx”, ignorând ideile lui L. H. Morgan, la care au făcut în permanență apel ambii gânditori. În seria literaturii științifice unilaterale pe această problemă poate fi menționată opinia lui I. Mamontov, care, în pofida vehiculării unor teze dogmatice, a încercat să depășească „patul lui Procut” al teoriei marxiste. În opinia sa, apariția organismului militar al statului include două perioade: una latentă și alta pregnantă [6].

În cadrul primei etape, latente, care decurge în condițiile societății arhaice, are loc formarea bazei organismului militar autonom, destinat apărării intereselor vitale atât în interiorul comunității, cât și în exteriorul ei. În această perioadă, încă nu există o diferențiere între domeniul civil și cel militar. Temelia formațiunilor militare este formată din toți oamenii apti de luptă de sex masculin.

Cea de a doua perioadă este legată de diviziunea muncii, de apariția plus-produsului care trebuia apărut și de transformarea treptată a ciocnirilor arma-

te într-o activitate economică constantă, urmărind acapararea mijloacelor de existență, a robilor și teritoriilor propice existenței. În cadrul acestei perioade crește rolul conducătorilor militari, în condițiile așa-numitei „democrații militare” apare treptat puterea publică. Organul important al acesteia devine „drujina militară”, care nu coincide, prin componența ei, cu restul populației. Ulterior, „trecând prin modificări calitative, drujina militară devine armată” [6, p. 18], ale cărei funcții se deosebesc radical de cele ale organismului militar autonom din cadrul societății arhaice. Aceasta din urmă exercită, preponderent, apărarea condițiilor naturale de supraviețuire a tribului și nu este un mijloc de asuprire a membrilor acestuia și nici instrument de asuprire a altor triburi, deoarece apără interesele generale. Noile funcții ale organismului militar au fost determinate de noile proprietăți ale elementelor sale și de modificarea raporturilor dintre ele.

În opinia lui I. Mamontov, apariția organismului militar ca proces „se încheie printr-un salt, determinat de transformările calitative ale părților care interacționează între ele: ale organismului militar și surselor lui de existență, care au dus la transformarea organismului militar autonom într-un organism militar cu o nouă destinație istorică și cu funcții specifice” [6, p. 18].

După cum se observă, în această concepție s-au îmbinat, într-un mod eclectic, teoria etnografică a lui L. H. Morgan, hegelianismul, marxismul și transformarea sa ulterioară. Or, I. Mamontov nu a fost în stare să explice, la fel ca și marxismul în general, mecanismul tranziției de la organismul militar al societății arhaice la armată ca organ specific al statului și în calitate de institut social al comunității. Anume din această cauză apare necesitatea punerii sub semnul întrebării a corectitudinii unei astfel de noțiuni ca „democrația militară”, inclusă în circuitul științific de către L. H. Morgan și preluată în mod necritic de către marxism.

În primul rând, așa cum s-a menționat anterior, termenul „militar, -ă” indică apartenența fenomenului social nu numai la armată, dar nemijlocit la război. Însă, în opinia lui L. H. Morgan [5], preluat de către K. Marx, Fr. Engels și continuatorii lor, în societatea arhaică fără clase, chiar și organizată militar, nu a existat o armată în accepția contemporană a acestui cuvânt. În plus, și războiul în calitate de fenomen social apare la etapa constituirii statului. Din aceste considerente, putem afirma că noțiunea de „democrație militară”, ca indiciu al stării de tranziție în istoria omenirii de la barbarie la civilizație, este incorectă.

În rândul al doilea, așa cum afirmă V. Marinuța [7, p. 62-67], democrația are un conținut diferit în cadrul vieții sociale și în armată, deoarece armata, spre deosebire de organizațiile civile, constituie în orice condiții o structură strict autoritară și de aceea, cu referire la perioada istorică respectivă, putem vorbi mai degrabă de anumite premise ale organismului militar și de o stare protostatală a comunității umane, decât de o formă de guvernare.

Printre aspectele pozitive ale lucrării lui I. Mamontov sunt de menționat izvoarele / sursele creării organismului militar, dar care în opinia noastră, depășesc cadrul marxismului dogmatic. Primul izvor / sursă este un proces spontan, pornind „de jos”, de unire a tribului într-un organism militar, pentru dobândirea / apărarea condițiilor naturale de existență. Cea de a doua sursă este procesul conștient, organizat și mergând „de sus”, de creare a organismului militar cu destinație specială de purtare a luptei armate în războaie de cuceriri și de consolidare a puterii personale. „Contopirea celor două procese (popular și de clasă, organizat) a dus la apariția unui nou organism militar de atingere a obiectivului violenței politice în cadrul luptei antagonice a claselor și statelor” [6].

Tradiția marxistă, bazată pe ideile lui L. H. Morgan, a încercat să creeze o schemă dogmatică rigidă a apariției organismului militar al statului, legată de un alt megasistem, cel al istoriei lineare a genezei omenirii (învățătura cu privire la formațiunile social-economice), ale cărei idei au fost preluate de la G. W. Fr. Hegel (dezvoltarea „Ideii absolute”). Anume din această cauză nici K. Marx, nici Fr. Engels și nici continuatorii lor, inclusiv I. Mamontov, nu au reușit să aprecieze obiectiv premisele sociale ale apariției organismului militar al statului în contextul dezvoltării lineare.

În unele lucrări elaborate conform abordărilor diferite de cea marxistă, problema apariției organismului militar este examinată fie din punctul de vedere al cauzelor și caracterului războaielor, fie din cel al nivelului de dezvoltare social-economică a societății. Astfel, în accepția cercetătorului american Turney-High, primele semne indiscutabile ale armelor și războiului pot fi identificate deja în epoca bronzului. „Industria și comerțul epocii bronzului, afirmă autorul, cereau un anumit grad de stabilitate politică. Și anume în această perioadă apare războiul organizat, deosebit de incursiuni și capcane, purtat preponderent de oameni legați între ei prin legături de rudenie și de sânge. Prima dovadă a existenței armatei organizate o găsim în Summer” [8].

Confirmarea documentară a acestei ipoteze se conține în lucrarea lui S. Kramer „Istoria începe în Summer”, în care, pe baza unui imens material factologic, se demonstrează că deja în mileniul II î.Hr., civilizația sumeriană utiliza astfel de noțiuni ca: „21) (militar, de luptă) drapel; 23) armament; 34) eroism; 35) putere; 36) ură; 44) dreptate; 58) pace; 60) victorie” ș.a. [9, p. 111].

O concepție identică privind apariția organismului militar era împărtășită și de A. Toynbee. În opinia sa, „purtarea războiului necesită organizare, disciplină și exces de resurse materiale. Aceste cerințe au lipsit, atât timp cât bazinul râurilor Tigru și Eufrat nu au fost cucerite și nu a apărut mozaicul orașelor-state suverane” [10, p. 407]. De aici, autorul formulează ipoteza, conform căreia „descoperirea războiului” se datorează sumerienilor. Opinia sa a fost apreciată negativ de către M. Țiurupa, care, spre deosebire de gânditorul englez, consideră

că izvoarele războiului, respectiv, ale organismului militar, se află „în mișcarea obiectivă a procesului istoric” [11, p. 8].

Filosoful francez A. Comte examina apariția organismului militar întemeindu-se pe factorii social-economici și pe bazele teoretice ale filosofiei pozitivistice. În accepția sa, societatea parcurge trei etape de evoluție: militară, de tranziție și științifico-industrială, cărora le corespund etapele teologică, metafizică și pozitivistă de evoluție a spiritului uman. Războiul și organizația militară, în opinia lui A. Comte, joacă un rol de frunte în cadrul primelor două etape ale evoluției sociale.

Structura organismului militar în Epoca Antică și în Evul Mediu este utilizată în domeniul vieții politico-statale a societății, îndeplinind funcții specifice de purtare a luptei armate, războiul constituind mijlocul de producere a averii sociale. Concomitent cu perfecționarea organizației sociale, are loc demilitarizarea treptată, rolul principal trecând de partea instituțiilor civile și industriei. Examinând etapa științifico-industrială drept un final logic al genezei societății, A. Comte afirmă că rolul etapei militare și al celei de tranziție se întemeiază pe pregătirea condițiilor pentru dezvoltarea societății industriale. Evoluția bazelor materiale ale societății a necesitat, o lungă perioadă de timp, dominarea orânduirii militare: doar sub egida acesteia industria a putut evolua. Autorul menționează legătura strânsă între forma militară de guvernământ, pe de o parte, și afirmarea în societate a spiritului militar și a religiei, pe de alta.

În decursul evoluției societății s-a produs o schimbare treptată a modelului ofensiv de organizare militară cu cel defensiv, iar ulterior și o subordonare definitivă a spiritului militar celui industrial, o schimbare a gândirii teologice și metafizice cu gândirea științifică. Așa cum afirmă A. Comte, războiul contravine intereselor și spiritului „societății întemeiate pe muncă”. Epoca războaielor napoleoniene era considerată drept o recidivă a etapei militare de dezvoltare. În opinia sa, cu trecerea societății la etapa științifico-industrială, rolul organizației militare se reduce la asigurarea bazelor materiale ale existenței acesteia [12, p. 50-51]. Așadar, în pofida unui utopism al convingerii cu privire la caracterul antimilitar al societății industriale indus de concepțiile Iluminismului, A. Comte a exprimat opinii progresiste cu privire la rolul dominant al organismului militar în geneza societății. Ideea că dezvoltarea stabilă a bazelor materiale ale societății la anumite etape poate avea loc doar sub egida organismului militar, își găsește confirmarea în etapa contemporană, mai ales în perioada de edificare a noilor state independente.

Problema apariției organismului militar în legătură cu factorii social-economici a fost activ elaborată în gândirea științifico-filosofică românească. Un loc aparte în această privință îi revine lui C. Olteanu, care, deși asociază factorii apariției organismului militar unor „probleme întunecate” [13, p. 100], a lăsat o amplă moștenire științifică în această direcție. C. Olteanu a pus accentul pe

legătura directă dintre geneza organismului militar și nivelul de dezvoltare al „comerțului și meșteșugurilor, al transportului și comunicațiilor” [13, p. 99]. În particular, caracterizând constituirea comunității vechi acesta menționa: „două aspecte în cadrul acestui proces au avut o deosebită importanță: formarea centrelor urbane și a elitei comercial-industriale în ele, și evoluția organismului militar: militari pentru paza acestui comerț și industriei, pentru însoțirea caravanelor comerciale, a depozitelor etc. Aceste două aspecte s-au intercalat reciproc, deoarece condițiile au fost de asemenea natură, încât comercianții trebuiau să fie concomitent și militari, chiar și din considerentul necesității protecției propriului comerț” [13, p. 99-100].

Atitudinea o împărtășeau și alți sociologi români, care menționau că la organizarea puterii de stat „au condus două momente: războiul și comerțul. Lupta între triburile vecine se producea deseori, iar acest fapt avea drept consecință concentrarea forțelor acestora. O influență și mai mare a avut-o invazia triburilor nomade, care veneau dinspre stepe în direcția regiunilor împădurite, atacând agricultorii pașnici...” [14, p. 31].

O abordare social-filosofică a problemei apariției organismului militar se conține în lucrarea fundamentală a filosofului francez R. Aron, „Pace și război între națiuni”. Întemeindu-se pe trăsăturile esențiale ale războiului, autorul determină premisele fundamentale ale apariției organismului militar. „Așa cum războiul, menționează R. Aron, constituie o ciocnire a două tipuri de comportament organizat, o încercare de forță între două „echipe”, în cadrul căreia fiecare din ele încearcă să o biruie pe cealaltă, sporind forța fiecărui coechipier pe calea disciplinării sale” [15, p. 327], este evident că acesta nu s-a putut produce înainte ca „echipele” (organismele militare) să se fi constituit. În calitate de fenomen social, conchide R. Aron, războiul, prin definiție, presupune existența societății, prin urmare, el este imposibil fără socializarea armatei [15, p. 327].

Analiza concepțiilor tipice privind apariția organismului militar demonstrează că ele reflectă doar aspecte ale acestui fenomen complex, dispun de originalitate, se intersectează reciproc, fără a oferi însă o imagine generală asupra modului de soluționare a acestei probleme.

Spre exemplu, marxismul leagă începuturile organismului militar de apariția societății împărțite în clase și a statului. A. Comte, Turney-High ș.a. consideră că impulsul creării organismului militar a fost dat de „comerț și meșteșuguri, de transport și comunicații”, care au necesitat o anumită stabilitate politică, ceea ce, în general, nu contravine tezei marxiste cu privire la caracterul dominant al relațiilor economice. R. Aron pornea de la ideea că războiul constituie un fenomen social specific ce presupune existența societății care este imanentă organismului militar, ceea ce nu contravine celorlalte două modalități de abordare.

O atare situație nu contribuie la soluționarea calitativă a problemei în cauză și de aceea necesită în mod imperativ precizări legate de apariția organismului militar al statului în baza sintezei concepțiilor existente și luarea în considerare a noilor abordări, care le generalizează pe cele științifice referitoare la evoluția omului și a societății, analizează procesul destrămării societăților arhaice în etapa constituirii statelor, invocă date privind supraviețuirea vestigiilor societății arhaice în condițiile civilizației etc.

Așa cum probează sursele științifice [6; 13; 14], apariția organismului militar constituie un proces dificil și de durată, determinat de premise sociale. La ora actuală, niciunul dintre cercetătorii problemei respective nu riscă să afirme tranșant care din cele două ramuri ale economiei – culesul sau vânătoarea – a dominat în cadrul activității oamenilor primitivi. În opinia noastră, raportul dintre aceste două ocupații a fost diferit în diferite epoci istorice, în diferite anotimpuri, în diferite condiții geografice ș.a. Cert însă este faptul, că germenii organismului militar au apărut anume în cadrul vânătoarei, care în acele timpuri era un domeniu economic progresist și care, în mare măsură, a determinat dezvoltarea societăților arhaice. Confirmarea respectivei ipoteze o găsim într-o serie de opere filosofice timpurii, cărora cercetătorii contemporani nu le-au acordat suficientă atenție.

În particular, Aristotel considera că „știința dobândirii robilor constituie știința războiului sau a vânatului” [16, p. 23]. Arta militară reprezintă o parte componentă a acestei științe. „Arta militară, sublinia Stagiritul, este, într-o anumită măsură, metoda naturală de obținere a proprietății, deoarece aceasta constituie acea parte a artei militare care urmărește vânatul: se vânează atât animale, cât și oameni, care de la naștere sunt obligați să se supună, însă nu doresc să arate acest lucru. Războiul împotriva lor este unul just” [16, p. 25]. În general, Aristotel a evidențiat cinci metode, „cu ajutorul cărora omul își procură pentru sine produse direct pe cale naturală, fără a recurge la schimb sau comerț: nomadismul, agricultura, jaful, pescuitul, vânătoarea” [16, p. 24]. Putem să afirmăm că în perioada preistorică a omenirii, au fost patru tipuri de economie: vânătoarea, pescuitul, creșterea vitelor și agricultura.

Mai târziu, N. Machiavelli menționa în această privință că „deținătorul nu poate avea încredere în armată”, din care motiv „nu trebuie să-și întrerupă gândul de la exercițiul în domeniul militar”, iar „în timp de pace, să se exerseze mai mult, decât pe timp de război”. Acest lucru poate fi efectuat pe două căi: prima – prin faptă, iar a doua cale – pe cea a gândului, a minții. „Cu referire la faptă, el trebuie să-și mențină oastea bine organizată și să meargă permanent la vânătoare, pentru a-și antrena corpul în condiții dificile, în plus, să-și cunoască natura țării...” [17, p. 72-73]. Așadar, după cum se observă, în diferite timpuri, în culturi diferite, pe meridiane geografice diferite sunt descrise procese analoa-

ge caracteristice genezei organismului militar al comunității umane. Și acest lucru este pe deplin justificat, deoarece, așa cum menționează D. North, „la urma urmelor, noi toți provenim din vânători și culegători” [18, p. 15].

În opinia cercetătorului englez D. Lambert, vânătoarea animalelor mari, în special a celor care conviețuiau în turme, necesita eforturi comune considerabile, o distribuție riguroasă a rolurilor (unii creau ambuscade, alții alungau animalele în ele, creând efecte sonore etc.), o perfecționare continuă a armelor de vânătoare, rezistență, imaginație, inițiativă și bărbăție [19, p. 150-151]. Toate acestea, pe de o parte, contribuia la consolidarea societăților arhaice, iar, pe de alta, la formarea unor grupuri de oameni înzestrați cu calități speciale, având ca ocupație principală vânătoarea și apărarea comunității de atacurile animalelor de pradă și ale triburilor concurente.

Spre exemplu, la triburile indiene *dacota*, vânătoarea era încredințată unor persoane de sex masculin, numiți *acașita* [20, p. 15]. La majoritatea triburilor indiene, vânătoarea individuală era interzisă. În cazul în care vânătorul încălca această interdicție, era pedepsit în mod sever. Vânatul revenea vânătorului care își slobozise săgeata în animalul ucis. De aceea, fiecare săgeată purta semnul vânătorului respectiv. Fiecare trib își avea propriul conducător, însă puterea sa se rezuma la a da ordine în timpul marșurilor și la vânătoare. Conducătorii triburilor erau egali cu membrii acestora în timpul vânătorii [20, p. 20].

Criza faunistică la hotarul dintre paleoliticul superior și mezolitic (mileniile X-XII î.Hr.), în urma căreia au dispărut multe feluri de animale sau a scăzut numărul lor, a dus la schimbarea modului de viață al comunităților mezolitice. Are loc trecerea la vânătoarea animalelor mijlocii și mici ca dimensiune, iar acest lucru a avut drept consecință perfecționarea armelor de vânătoare. Așa cum menționează D. Lambert în legătură cu aceste modificări au fost inventate arcul și săgețile, sulitele și vârful din piatră sau din os [19, p. 176-177], precum și analogul ei – țeava de suflat. Principala armă de vânătoare devine sulita și harponul cu vârful din os zimțat. În aceeași perioadă a fost inventată și praștia [21, p. 137-181]. Ulterior, felurile de arme descrise vor deveni, pentru mii de ani, arme de luptă pentru absoluta majoritate a popoarelor lumii.

În societățile arhaice, vânătoarea presupunea „respectarea unei anumite ceremonii rituale”. Din acest considerent, de vânătoare, iar ulterior și de activitatea militară, este legat un astfel de ritual de socializare ca inițierea (lat. *initiatio* – consacrare). Scopul acesteia consta în menținerea comunității și a solidarității ei, deoarece vânătoarea, iar ulterior și războiul, cereau îndemănare, rezistență, capacitate de supraviețuire în condiții severe etc. Modalități diferite de inițiere se întâlnesc în toate culturile contemporane cunoscute. Diferite ca formă și conținut, ele au un numitor comun: verificarea și încadrarea tinerilor în viața economică, socială și militară în calitate de membri cu drepturi depline.

În cadrul ceremoniei de inițiere, scrie Lucien Lévy-Bruhl, tinerii sunt impuși „să retrăiască o nouă naștere, când printre torturile la care erau supuși pentru a li se pune la încercare nervii, li se deschideau tainele, de care depindea existența respectivului grup” [22, p. 52]. Prin urmare, spiritul de competiție prin reguli impuse au fost elemente de bază ale fenomenului social de inițiere, impregnat de elemente de joc ale culturii arhaice, sarcina căror consta în menținerea vitalității comunității și caracterului ei solidar.

Prin urmare, vânătoarea și inițierea au fost premisa socială de bază a constituirii organismului militar. Vânătoarea a contribuit la evidențierea din cadrul comunității arhaice a grupului de persoane, a căror principală preocupare a fost, inițial, vânătoarea și apărarea de atacurile animalelor de pradă, iar mai apoi, de apărare în fața atacurilor altor triburi, de menținere a ordinii interne a tribului etc. Inițierea urmărea să formeze idealul adevăratului membru al comunității, demn de participare la viața acesteia. Ulterior, în cadrul majorității culturilor, componenta militară a devenit dominantă în cadrul inițierii, iar acest lucru însemna că, pentru obținerea calității de membru cu drepturi depline al comunității, era necesar, întâi de toate, deținerea calității de militar, capabil să mănuiască arma, apt să suporte toate încercările [23, p. 152].

Odată cu perfecționarea armelor de vânătoare și a organizării vânătorii, se schimbau și concepțiile comunităților arhaice referitoare la activitatea militară. Așa cum remarcă R. Aron, analiza activității comunităților arhaice, aflate mult timp în stare primitivă, arată că acestea făceau deosebire între starea de dușmănie (de război) și de pace, între diplomați și războinici. Uneori, ciocnirile militare între triburi aveau un caracter inclusiv ritualic, neavând nici un alt scop, decât cel de ritual. Anume în acest fapt, filosoful olandez J. Huizinga a văzut elementul de joacă în cultura arhaică. În lucrarea sa „Homo Ludens”, autorul a ajuns la concluzia că, în societatea arhaică, noțiunile de luptă militară și aceea de joacă adeseori se contopeau în una singură. Aceasta era o formă intensivă și energetică de joacă și, totodată, cea mai sensibilă și primitivă, în cadrul căreia se vărsa sânge [24, p. 105].

În acea perioadă, procesul de constituire a organismului militar avea loc în mod latent, „de jos” și nederajat, răspunzând intereselor unor grupuri din cadrul societății arhaice, deoarece conducerea socială a acesteia avea loc în forma puterii potestare (lat. *potestas* – putere). Organismul militar nu cunoștea deosebiri de avere, de apartenență de grup, de clasă sau de forme politico-statale. Izvorul și purtătorul ei îl constituie întreaga societate, iar metoda de realizare – autoconducerea primitivă. Puterea potestară nu avea instituții speciale de constrângere, însă era aptă de a aplica pedepse eficiente pentru încălcarea ordinii existente și de a impune anumite norme de comportament. Alături de funcția militară, puterea potestară a societății arhaice mai îndeplinea și funcția de re-

distribuire a produsului social; de asemenea, funcție organizatorică, respectiv, de introducere treptată a sistemului ierarhic de conducere; funcție de control (controlul resurselor, evidența, comerțul) etc. [23, p. 80-84].

Apariția statalității (respectiv, a organismului militar) în comunitățile arhaice este legată de „progresul tehnicii și vieții sociale”. Acestea au dus la „specializarea și diviziunea muncii”, la apariția „surplusului de rezerve” și, în general, a proprietății private. Sporirea constantă a surplusului de produse a devenit cauza directă a stratificării sociale și diferențierii societății arhaice. Apare un tip deosebit de liderism – persoane care se evidențiau prin bogăția lor, ceea ce le permitea să se plaseze în prim-planul vieții societății, în condițiile dezvoltării pe scară largă a economiei de prestigiu. Din rândul acestora s-a constituit, treptat, „pătura comercial-industrială”. Conducerea triburilor era exercitată de „cei mai buni oameni”, reprezentanți ai unor familii de vază, care au obținut o situație în societate datorită bogăției lor, succeselor militare sau altor distincții.

O altă premisă socială a apariției organismului militar a fost dezvoltarea social-economică furtunoasă a societăților arhaice, care a dus la apariția comerțului, a meșteșugurilor și, ca urmare, a plusprodusului, a proprietății private și a instituției dreptului de moștenire, care necesita o anumită stabilitate socială. Acest lucru îl putea asigura doar forța militară, întemeiată pe legături de rudenie și de sânge, care, în mod tradițional, se confruntau cu formațiuni militare reprezentând alte triburi și clanuri considerate concurente și dușmănoase [25, p. 120].

Odată cu perfecționarea organismului militar al societăților arhaice, o largă răspândire a obținut-o calea militară de soluționare a oricăror conflicte. Ciocnirile militare între comunitățile arhaice, care anterior purtau doar un caracter episodic, prin apariția proprietății private și stratificarea societății s-au transformat în „element” al activității economice: jafurile și incursiunile ofereau posibilitatea îmbogățirii într-un timp record. Din această cauză, ciocnirile episodice devin regulate, de masă și organizate, altfel spus, se transformă în războaie adevărate. Acțiunile militare, care anterior aveau loc cu scop de jaf, acum sunt o activitate permanentă. Învingătorii luau cu sine tot ce putea avea vreo valoare – animale, robi, iar ulterior, în legătură cu creșterea numărului populației, și pământurile vecinilor.

Caracterizând epoca respectivă și rolul social al războiului în procesul de constituire a organismului militar al statului, suntem de acord cu ideea că „războaiele permanente pentru robi, animale și, în general, acumularea surplusurilor economice ofereau noi stimulenți în elaborarea și crearea organismului militar, a caselor războinice și a clasei de războinici. Conducătorii acestora își subordonau propriei voințe organisme militare, creând unități pe care le recompensau cu bunuri capturate în război sau cu bunuri din propria gospo-

dărie, care creșteau datorită capturilor de război și creșterii numărului robilor” [23, p. 73]. Unii cercetători invocă exemplul asociațiilor arhaice de bărbați, care au fost „primii profesioniști în domeniul militar și comercianți internaționali”, uniți prin ideologia și cultul eroismului militar, prin panteonul zeilor-luptători (cultul lui Odin și religia Tengri). Întemeiate pe astfel de culte, au apărut clanuri carismatice (triburi de militari) care pretindeau o proveniență divină, specializându-se în conducerea și purtarea războaielor. La rândul lor, aceste triburi au dat naștere unor conducători carismatici, care ulteriori au fost regi”.

Conducătorii militari puteau să provină atât din mediul aristocrației tribale, cât și dintre militarii celebri de proveniență simplă. Odată cu dezvoltarea fur-tunoasă a artei militare în acea epocă istorică, conducătorii militari încep tot mai mult să-i devanseze pe alți lideri. Astfel s-a întâmplat, bunăoară, la indienii irochezi în sec. XVIII, când conducători militari tradiționali din tribul *seneca*, după creșterea activității militare, din lideri de plan secund (pe fundalul aristocrației tribale), au devenit conducători efectivi ai tribului.

Alături de conducătorii militari, victorioși în lupte, care se întorceau întotdeauna cu capturi impresionante, o poziție tot mai influentă o obțineau și soțiile acestora. Sprijinindu-se pe astfel de soții, conducătorii militari reușeau să destrame vechile tradiții și să impună societății altele noi. Aristocrația gentilico-tribală era nevoită să cedeze conducătorilor militari și anturajului acestora, însă, fiind interesată de o conducere puternică și de apărarea proprietăților, nu opunea rezistență prea hotărâtă noilor tendințe sociale. Ceilalți membri ai comunității erau cumpărați, iar cei rebeli pur și simplu, eliminați [21, p. 281-291].

În plus, numeroasele războaie aveau capacitatea de a consolida comunitățile, necesitând perfecționarea sistemului de conducere, a procedurii juridice și a formelor structurale ale organismului militar. Formalizarea relațiilor din societate îi deprindea pe oameni cu ascultarea, cu disciplina, cu subordonarea propriilor interese intereselor generale. Sub incidența războaielor, calitățile respective se formau în ritmuri mai accelerate și se depuneau în subconștientul colectiv mai sigur decât în cadrul unui proces îndelungat de socializare, creându-se astfel baza dezvoltării culturale și atingerii treptelor superioare ale vieții sociale [26, p. 112-115]. Activitatea legată de război contribuia la formarea sistemului extrapersonal – de stat, normativ-juridic, urmare a căruia individul renunța la o parte a libertăților sale în favoarea libertății comunității în care trăiește și activează. Mult mai târziu, în etapa civilizației, pe această bază apar probleme ce țin de diferența între „voința tuturor”, ca sumă a unor voințe individuale, și „voința comună”. Comentând acest fapt, menționăm, că ideea „binelui comun” ca bază a „voinței comune” a fost argumentată de Aristotel în „Etica nicomahă”, servind mult timp drept axiomă pentru tradiția moral-juridică europeană [27, p. 25].

În așa mod, o altă premisă socială a formării organismului militar a fost războiul, devenit o funcție de reglementare a vieții sociale, manifestându-se drept „o activitate economică”. Sub influența acestuia s-a produs destrămarea vechilor relații sociale și apariția altor noi. În aceste condiții, modalitatea dominantă de obținere a plusprodusului au devenit jafurile și înrobirea, iar formele corespunzătoare de constituire a puterii politice – conducerea militară.

Anume în societățile cu forma militară de conducere, și nu în „democrația militară”, așa cum în mod greșit considerau L. H. Morgan, marxștii și urmașii lor, s-a încheiat procesul transformării conducerii potestare în conducere politică sau statală. Semnul manifest al acesteia a devenit crearea unei puteri sociale sau publice deosebite, plasată asupra populației și izolată de ea, dispunând de un aparat de conducere și de constrângere. Conducătorul se transforma în domnitor – cneaz, rege, țar etc. Rudele sale apropiate îi deveneau sfetnici în centru și loctiitori la periferie, cu o serie de angajați care asigurau funcțiile de organizare a statului. Organismul militar, constând, de asemenea, din rude și apropiați ai conducătorului, avea sarcina de a înăbuși nemulțumirile din interiorul statului, precum și de ripostă în fața agresiunilor din exterior și de recurgere la războaie de cucerire. De altfel, inclusiv populația rămânea în mare măsură înarmată, ceea ce indică asupra căii evolutive a genezei organismului militar.

Generalizând etapa finală a procesului de constituire a statului în comunitățile arhaice, afirmăm că din suma acestor elemente: aristocrația economică (care se organizează deseori în cluburi-asociații speciale), aristocrația servitorilor bisericii și cea militară – se creează, în final, aristocrația dominantă oligarhică sau monarhistă, care îl înconjoară pe „primul între cei egali”, pe regele-conducător sau pe „întâiul stătător”. Un puternic instrument de influență în mâinile puterii de stat îl constituie religia. În cadrul societății arhaice există diverse credințe care nu fac distincția între elementul „popular” și cel „oficial” și care sunt atât de puternic integrate în viața cotidiană, încât tradițiile sociale se întrepătrund cu cele religioase, acestea din urmă devenind translatorul progresului cultural de la o generație la alta, făcând ca apartenența individului la o anumită comunitate să coincidă cu apartenența sa religioasă. Aceasta conduce la faptul că conștiința religioasă impregnează viața în întregime a grupului, iar grupul ca atare devine o organizație religioasă [28, p. 218-219]. Așa cum activitatea militară și cea religioasă sunt destul de puternic legate între ele (în numeroase comunități arhaice, conducătorul militar care este și conducătorul tribului, mai era și sacerdotul suprem), toate regulile și normele emane de la puterea de stat, purtau un caracter sacru. Se considera că acești purtători ai puterii sunt înzestrați cu o carismă supranaturală, servind drept punte de legătură între forțele superioare și poporul de rând. În mod firesc, acest lucru justifică, practic,

toate acțiunile liderului sacral, inclusiv cele ce urmăreau lichidarea relațiilor și instituțiilor depășite de timp.

Sub influența factorilor menționați, se schimbă și concepția generală a omului primitiv. În centrul atenției se plasează nu comunitatea anonimă, ci individul puternic și „eroic”. „Idealul devine individul capabil, puternic, care își construiește bunăstarea proprie și cea a apropiaților săi cu mintea și cu forțele sale, pe umerii săi stau strămoșii săi – eroi. Bunăstarea și slava comunității este înțeleasă nu ca o moștenire a unui totem colectiv anonim, ci ca un dar și un merit al unor indivizi și strămoși energici și cu inițiativă. Urmarea exemplului acestora devine o sarcină și o obligație a fiecărui individ întreprinzător. Așadar, nu o subordonare pasivă tradițiilor anonime ale strămoșilor, ci inițiativa îndrăzneată a individului, care își edifică propriul destin și viața apropiaților săi, mai puțin energici și lipsiți de inițiativă și chiar în pofida voinței lor, devine expresia voinței supreme a noilor zei și eroi” [23].

De rând cu cele menționate, transformarea războaielor într-o îndeletnicire constantă a contribuit la dezvoltarea accelerată a armelor și echipamentului de luptă. Au apărut arme diferite de cele de vânatoare, specializate în vederea acțiunilor de atac și de apărare – sulite de luptă, arcuri, săbii, scuturi, coifuri etc. Probabil, anume din acea perioadă se atestă o dezvoltare prioritară a armamentului și tehnicii militare, depășind elaborările din domeniul activității economice. Iată de ce, este greu să fim de acord cu R. Aron, care în mod eronat afirmă că, „în cadrul epocii istorice, arma nu poate fi mai elaborată din punct de vedere tehnic, decât uneltele de muncă, la fel cum organizarea armatei nu poate fi fundamental diferită față de organizarea socială” [15, p. 327]. Această teză este contrazisă de o serie de lucrări inginerești și de fortificare, efectuate de comunitățile arhaice în vederea apărării, fără analogie în activitatea economică din acea perioadă [29, p. 439-498]. Așadar, așa cum demonstrează analiza efectuată, activitatea legată de război are un rol extrem de important în geneza comunităților arhaice, inclusiv în domeniul progresului tehnico-științific. Însă funcția ei de bază este concentrată în sfera socială – formarea dreptului și a celei mai importante instituții a societății – a statului.

În etapa afirmării statului, fostul organism militar își epuizează posibilitățile și potențialul ei. Apare un nou organism militar cu noi sarcini și funcții. El ocupă un loc secund în societate, jucând un alt rol social. În schimbul înarmării generale a membrilor comunității vine grupul militar, care devine principalul organ al puterii publice, care nu mai coincide cu restul populației prin structura sa. Treptat, transformându-se calitativ, ea devine organism militar al statului, rămânând totodată principalul institut social al societății. Prin urmare, transformarea artei militare în activitate profesională are o importanță identică cu diviziunea muncii în istoria omenirii, determinând dezvoltarea intensivă a artei

militare, acumularea, împrumutul și generalizarea experienței militare (strategice și tactice), menținerea unui înalt spirit de luptă și a unor calități moral-psihologice foarte importante ale militarilor. Astfel se prezintă prima cale, evolutivă, de formare a organismului militar al statului. Spre deosebire de această cale, mai există și alte direcții de apariție și de constituire a organismului militar.

Așa cum probează analiza efectuată, cea de a doua cale de constituire a organismului militar este legată de teoria violenței cu privire la apariția statului, descrisă, în special, de M. Weber, E. Duhring, K. Kautsky ș.a. Esența acestei căi constă în faptul că statul apare ca urmare a cuceririi unor triburi de către altele, prin înrobirea unui popor de către altul. M. Dragoman menționează, de exemplu, că procesul evoluționist al statului „deseori este accelerat de dependență sau provoacă emigrarea sa; transferându-se pe un teritoriu străin și fiind mai energetic, devine pătura suprapusă în noul mediu social” [30].

O opinie privind rolul componentei militare străine în formarea unor state, preponderent al popoarelor de agricultori, împărtășesc și alți istorici. Ei afirmă, în particular, că existau triburi care trăiau doar din jafuri și războaie, și nu erau rare cazurile când din mediul lor se creau pături militare pentru alte țări. Anume o astfel de istorie este proprie populației libere și războinice din Europa medievală timpurie, care locuia în așezări de graniță de tip vik sau var, numiți respectiv vikinci sau varegi [31, p. 89-90]. De rând cu activitatea pur militară – incursiunile pe cale maritimă sau pe uscat asupra regiunilor învecinate după pradă și captură, - soțiile varegilor și vikincilor luau deseori parte la crearea de noi state și de noi dinastii. Efectuând expansiunea în zonele de viețuire a populației agricole sedentare, care nu dispunea de o conducere centralizată și de suficiente organizații militare, drujinile de varegi militari de profesie, unite sub conducerea conungilor, practicând adunarea dărilor din teritoriile subordonate, contribuiau totodată la crearea unor sisteme elementare de conducere a acelor teritorii, baza cărora o constituia puterea conducătorului militar – a conungului. Un exemplu în această privință constituie activitatea drujinilor de varegi în teritoriile locuite de populațiile slave de est. O istorie analoagă se observă și în cadrul statului bulgar, unde rolul organizator l-a jucat drujina militară a hanului Asparuh.

Un rol important în crearea organizațiilor statale a aparținut triburilor / popoarelor nomade, deoarece modul lor de viață (lipsa vreunei legături cu un teritoriu anume, lipsa averii imobile) era mai adaptat activității militare. În afară de organizarea incursiunilor după captură militară, conducătorii carismatici ai populațiilor de stepă îndeplineau și o altă misiune. Erau destul de dese cazurile când aceștia uneau sub sceptrul lor alte triburi de stepă și de agricultori, creând astfel imperii nomade (caganate, hoarde). Scopul acestora îl constituia nu atât marșurile de amploare, cât controlul unor teritorii imense cu căi de comunicații

vestite (bunăoară, Marele Drum al Mătășii) și orașe-centre comerciale. De obicei, controlul unor astfel de căi aducea venituri imense, care depășeau cu mult capturile militare [32, p. 155-156].

Astfel, analiza unei serii de surse istorice permite să conchidem că, de rând cu calea evoluționistă de constituire a organismului militar al statului, a existat și calea violentă. Esența acesteia a constat în faptul că populațiile războinice le cucureau pe cele pașnice, de obicei sedentare, comunități agricole, pentru care crearea organismului militar este posibilă doar la o anumită etapă de dezvoltare social-economică. În urma unei astfel de expansiuni, conducătorul militar și soția acestuia deveneau nucleul organismului militar, care se transforma ulterior în mecanism eficient de dezvoltare a statului în ansamblul său.

Cu trecerea comunității arhaice la etapa de constituire a statelor, crearea organismelor militare nu a încetat. Dimpotrivă, acest proces continuă și astăzi, însă pe baze calitativ diferite și legat de lupta popoarelor și a grupurilor etnice pentru independența lor. Logica evoluției proceselor etnosociale contemporane permite să conchidem că procesul de creare a noilor state și de instalare a noilor granițe va continua să se desfășoare, indiferent de voința sau dorința conducătorilor statelor multinaționale. Mai mult chiar, lupta popoarelor (a grupurilor etnice, a națiunilor etc.) se va desfășura în deplină conformitate cu principiile egalității în drepturi și ale liberei autodeterminări, conținute în § 2 al art. 1 din Statutul ONU și art. VIII al Actului Final al Conferinței Internaționale pentru securitate și cooperare în Europa. De exemplu, în 2008, Kosovo și-a proclamat independența față de Serbia, iar la începutul lui 2009 această formațiune statală și-a declarat intenția de a-și crea propriul organism militar.

Așadar, aceasta este a treia cale de creare a organismului militar. O actualitate deosebită problema în cauză a obținut-o în secolul al XX-lea, în legătură cu destrămarea unei serii de imperii coloniale. Valul acestui proces a atins și Republica Moldova, care din 27 august 1991 a devenit un nou stat independent. Reieșind din această constatare, să încercăm o examinare mai detaliată a acestei căi.

Conform lui E. D. Smith, geneza omenirii, deopotrivă cu alte aspecte, mai înseamnă și istoria constituirii națiunilor [33, p. 70-87]. Crearea și consolidarea națiunilor, creșterea conștiinței naționale și căutarea identității naționale contribuie la agravarea contradicțiilor dintre centrul imperial și colonii. Tendința popoarelor, care nu au avut propria statalitate sau au fost lipsite de aceasta, se lovește de împotrivire din partea metropolei, în urma cărui fapt apar și se afirmă organizații politice și mișcări, urmărind obiectivul independenței. Premisele sociale din interiorul imperiilor și factorii externi contribuie la declanșarea mișcărilor de eliberare națională, care se produc în perioade istorice diferite. Bunăoară, un catalizator puternic al destrămării imperiilor au fost cele două războaie mondiale din sec. XX. În particular, după

Primul Război Mondial, pe harta Europei au apărut o seamă de noi state independente, ca Bulgaria, Polonia, Finlanda, Țările Baltice ș.a. După cel de-al Doilea Război Mondial, mișcările naționale s-au declanșat preponderent în Asia și Africa, unde pe parcursul mai multor secole, popoarele respective au fost obiectul expansiunii țărilor europene.

Sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90 au demonstrat că procesul de autoidentificare a națiunilor este de durată, în spațiu și în timp [34]. Astfel, după încheierea războiului rece și destrămarea imperiilor sovietice (URSS, RSFS Iugoslavă), au apărut zeci de noi state independente. În total însă, pe teritoriul fostelor imperii coloniale și semi-coloniale, au apărut peste 100 de noi state suverane, care pot fi grupate în două. Temeiul împărțirii lor îl constituie metoda obținerii independenței politice (pe cale pașnică sau militară). În funcție de acest fapt, distingem patru tipuri de organisme militare.

Apariția organismelor militare din primul tip a început cu crearea, pe valul creșterii conștiinței naționale a popoarelor subjugate, a fronturilor, mișcărilor național-patriotice și a partidelor politice. Practic, toate aceste mișcări, în condițiile confruntării acerbe cu regimul colonial, și-au creat formațiuni militare care, ulterior, s-au transformat în detașamente de autoapărare, de armate de eliberare națională etc. Organismele militare de cel de-al doilea tip au apărut după proclamarea independenței politice, în condițiile destrămării relativ pașnice a imperiilor, în baza unităților militare care anterior au făcut parte din armata colonială. Organismele militare de cel de-al treilea tip au fost create în baza formațiunilor militare apărute în perioada luptei de eliberare națională. În fine, organismele militare de cel de-al patrulea tip constituie formațiuni de tip absolut nou, apărute în condițiile destrămării relativ pașnice a imperiilor și care s-au aflat în situație de dependență semi-colonială [35, p. 4-14].

În baza celor elucidate, conchidem că apariția organismului militar constituie un proces complicat și de durată, întemeiat pe o serie de premise sociale. Prima între acestea a fost activitatea legată de vânătoare și de inițiere, care au contribuit la evidențierea unui grup deosebit în interiorul comunității. În perioada respectivă, organismul militar îndeplinea, preponderent, funcția de apărare a comunității și reflectându-i interesele, în orice caz, a majorității membrilor acesteia. O altă premisă importantă a fost dezvoltarea social-economică accelerată a comunităților arhaice, ceea ce a condus la apariția „industriei și comerțului”, necesitând o anumită stabilitate socială. De acum înainte, interesele de grup trebuiau corelate cu interesele economice și cu cele ale conducerii militare. În sfârșit, o ultimă premisă importantă a fost războiul, devenit „o îndeletnicire economică”. În acea perioadă are loc transformarea organismului militar a societății arhaice în organism militar propriu-zis și pe această bază, a statului și dreptului. Aceasta a fost prima cale, evolutivă, de constituire a organismului

militar al statului. În plus, majoritatea surselor științifico-filosofice descriu, însă nu constată calea violentă de transformare a organismului armat în formațiune militară și, pe această bază, a apariției statului și dreptului. Căile descrise de apariție a organismului militar au decurs la etapa incipientă de apariție a statului și în legătură cu acest proces. Cu trecerea comunității arhaice la etapa statală, procesul de constituire a organismelor militare nu a încetat. El decurge și în zilele noastre, însă pe baze principial noi și legate de lupta comunităților etnice pentru suveranitatea lor. Aceasta constituie cea de a treia cale de creare a organismelor militare care, în funcție de metoda de obținere a suveranității statului, are patru tipuri de manifestare, despre care s-a menționat anterior.

În concluzie subliniem că evoluția organismului militar este strâns legată de dezvoltarea progresivă a statului. Organismul militar devine, practic, baza apariției statului, asigurându-i existența sa socială. În aceeași ordine are loc și decăderea și destrămarea civilizațiilor, a imperiilor și statelor în calitate de instituții sociale: mai întâi degradează organismul militar, iar mai apoi și celelalte instituții.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Gaiciuc V. Premise ale formării organismului militar al Republicii Moldova. În: Cugetul. 1999, nr. 4, p. 22-24
2. Morgan L.H. Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization. 2004 <http://www.marxists.org/reference/archive/morgan-lewis/ancient-society/> (accesat: 14.04.2014).
3. Engels' Military Writings. <http://marxists.anu.edu.au/archive/marx/works/subject/war/index.htm> (accesat: 17.04.2014).
4. Marx K. Contribuții la critica economiei politice. <http://www.marxists.org/romana/m-e/1859/critica-ec-pol/prefata.htm> (accesat: 17.04.2014).
5. Engels Fr. Originea familiei, a proprietății private și a statului. <http://www.marxists.org/romana/m-e/1884/orig/prefata-1891.htm> (accesat: 17.04.2014).
6. Мамонтов Ю.В. Социально-политические тенденции развития армий в современную эпоху: Дис.канд. филос. наук. Москва: ВПА, 1975.
7. Marinuța V. Aspecte ale implementării controlului civil democratic asupra sferei militare din Republica Moldova. În: Revista militară. Studii de securitate și apărare. 2013, nr. 1, pp. 62-67. http://www.academy.army.md/wp-content/uploads/2013/09/rm_19_2013.pdf (accesat: 20.04.2014).
8. Turney-High H. General Anthropology. New York, 1949
9. Крамер С. История начинается в Шумере. Москва: Наука, 1991. 235 с.
10. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории: сборник. Москва: Издательская группа "Прогресс", "Культура"; СПб.: "Ювента", 1995. 478 с.
11. Цюрупа М.В. Военные теоретики Европы о войне, мире и национальной безопасности (сравнительный анализ концепций военно-теоретических школ Европы второй половины XIX—начала XX века). Киев: КУТЕП, 2005. 256 с.
12. Kremer – Marietti A. Auguste Comte et la science politique. L'Harmattan, 2007.

13. Olteanu C. Istoria militară a poporului român: Evoluția sistemului militar național în anii 1919-1944. București: Editura Militară, 1989. 766 p.
14. Asandei S., Niculescu Gh. Orientări și tendințe în sociologia militară contemporană. Editura militară, 1974.
15. Aron R. Paix et guerre entre les nations: Paris: Calmann-Levy, 2-me ed., 1984.
16. Aristotel. Politica. 2008. S.n. 340 p.
17. Machiavelli N. Principele. București: Humanitas. 2006. 324 p.
18. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990. 152 p.
19. Ламберт Д. Доисторический человек: Кембриджский путеводитель. Л.: Недра, 1991. 256 с.
20. Всемирная история: начало колониальных империй. Москва: АСТ, 2002. 592 с.
21. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества: учеб. для вузов по спец. "История". Москва: Высш. шк., 1990. 351 с.
22. Levy-Bruhl L. The Philosophy of August Comte. General Books LLC, 2013. 108 p.
23. Andreski S. Military Organization and Society. University of California Press, 1971. 238 p.
24. Хэйзинга Й. Homo ludens. Человек играющий. СПб: Издательство Ивана Лимбаха, 2011. 416 p.
25. Bard Schmoekler A. The Parable of the Tribes: The Problem of Power in Social Evolution, Second Edition. SUNY Press, 1995. 413 p.
26. Midlarsky M. I. Handbook of War Studies II. University of Michigan Press, 2000. 564 p.
27. Aristotel. Etica Nicomahică. București: București: Editura Iri, 1998.
28. Swatos W. H., Kivisto P. Encyclopedia of Religion and Society. Rowman Altamira, 1998 г. 590 p.
29. Всемирная история: Бронзовый век. Москва: ООО "Издательство АСТ", 2002. 512 с.
30. Dragoman I., Militaru M. Violența legitimă a statului împotriva actelor sporadice și isolate de agresiune. <http://www.arduph.ro/domenii/conducerea-ostilitatilor/violenta-legitima-a-statului-impotriva-actelor-sporadice-si-isolate-de-agresiune/> (accesat: 14.04.2014).
31. Căprăroiu D., Denize E. Nașterea Europei medievale: Europa occidentală (secolele V-XI). Editura Cetatea de Scaun, 2003. 190 p.
32. Spinei V. Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre și al Dunării de Jos. Editura Helios, 1996. 327 p.
33. Симония Н.А. Эволюция восточных обществ. Синтез традиционного и современного. Москва: Наука, 1984. 356 с.
34. State Consolidation and National Identity. Council of Europe. 2005. 114 p.
35. Черный В.С. Типологизация армий новых независимых государств и их участие в общественно-политических процессах. Киев: Наук. мир, 2000. 31 с.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ ПРИЗНАНИЕ
РЕСПУБЛИКИ ЮЖНЫЙ СУДАН: ИТОГИ, ОСОБЕННОСТИ
ПРОЦЕССА И ПОЛИТИЧЕСКИЕ РИСКИ

INTERNATIONAL – LEGAL RECOGNITION OF THE
REPUBLIC OF SOUTH SUDAN: THE RESULTS,
FEATURES AND POLITICAL RISKS

Светлана ОСИПОВА, доктор политологии,
Приднестровский государственный университет
им. Т.Г. Шевченко

Summary

The author analyzes the political situation in the Republic of South Sudan after its independence declaration and international legal recognition of this state. The author presents the features of South Sudan statehood, the historical background and political and legal justification of its formation and highlights the main stages of the political history of South Sudan describing the process of achieving political independence by the republic.

Key-words: *international and legal recognition of states, the right of peoples to self-determination, the principle of inviolability of borders, ethnic and religious conflict, civil war, «oil problem», the United Nations, negotiating process.*

Начало XXI в. ознаменовалось знаковыми событиями, повлиявшими на развитие института международно-правового признания государств: в течение 2008-2014 гг. большинство (108 – по состоянию на 13 августа 2014 г.) государств-членов ООН признали независимость Республики Косово, а в 2011 г. абсолютное признание и членство в ООН получила Республика Южный Судан.

В настоящее время Республика Южный Судан, ставшая 193-м членом ООН, является самым молодым государством мира. Однако объективный анализ современной политической истории этой страны показывает, что признание со стороны международного сообщества не стало для Южного Судана залогом разрешения сложного узла внутри- и внешнеполитических проблем.

Особенность (и даже уникальность) ситуации с образованием независимого государства в Южном Судане заключается в том, что данная территория никогда не имела ни статуса автономии, ни статуса союзного или федеративного субъекта, ни вообще какого-либо статуса, даже четкой границы, отделяющей Южный Судан от остального Судана, на момент признания государства не было. Борьба за то, какой быть этой границе – административной или межгосударственной – стоила жизни сотням тысяч суданцам, и карьер местным политикам (один египетский журналист

назвал как-то проблему Юга «кладбищем суданских правительств» [1]). Это означает, что собственно политико-правовых оснований для образования самостоятельного южно-суданского государства не было. Однако нельзя не признать, что в Судане имел место этно-конфессиональный конфликт, ставший причиной ожесточенной гражданской войны: Северный Судан населен арабами-мусульманами суннитского толка, Южный Судан – африканцами, исповедующими христианство при сохранении большого числа черт, свойственных анимизму.

Арабская культура пришла в Судан в VII в. из Египта. Арабы принесли с собой ислам, влияние которого распространилось в основном на севере страны. В XIV-XVI в. на обломках христианского Нубийского царства возникли образованные мусульманскими племенами султанаты Сеннар и Дарфур, которые к середине XVIII в. распались на отдельные феодальные княжества и независимые кочевые племена. В 1820 г. вали Али Ахмет Египетский захватил северные территории Судана (до 1838 г. влияние арабов распространилось на области Донгола, Беребер, Касала, Сеннар и Кодофан), столицей египетских владений в Судане стал г. Хартум. В 1874 г. Египет завоевал область Дарфур. Таким образом, до 1899 г. Судан находился (по крайней мере, формально) под османским управлением. Однако, территория Южного Судана, несмотря на мощную атаку ислама, оставалась населенной многочисленными африканскими народами – племена динка, нуэр, шиллук, – четко отделявшими себя от арабов-северян. В течение длительного времени взаимодействие между Северным и Южным Суданом ограничивалось работоторговлей, причем северяне выступали в роли торговцев, а темнокожие южане – в роли живого товара. Южные земли долгое время находились вне сфер влияния крупных держав, только в середине XIX в. сюда начали проникать британцы. Сближению регионов способствовало восстание против колониальных властей 1881-1898 гг. под руководством мусульманского проповедника Мухаммеда Ахмеда, провозгласившего себя «аль-махди» (мессией). Восстание было подавлено объединенными силами Египта и Великобритании, а последовавшее за ним установление режима совместного англо-египетского управления над территорией (т. н. кондоминиум) фактически превратило Судан в британскую колонию (1899-1955) [2].

Хотя Англо-Египетский Судан и включал в себя территории обоих субрегионов, это объединение было во многом формальным: британские власти управляли тремя южными провинциями – Экватория, Бахр-эль-Газаль и Верхний Нил – как самостоятельной колонией, стремясь минимизировать любые контакты между севером и югом, ограничить перемещения через границу, оградить южан от влияния ислама и арабской

культуры. Английские колонизаторы искусственно поддерживали изоляцию Южного Судана, планируя в будущем присоединить его к Кении – в то время Британская Восточная Африка. Таким образом, англо-египетское колониальное господство только усилило исторически сложившийся к тому времени разлом между севером и югом Судана, придав границе между северным и южным регионами официальный статус.

В результате к середине XX в. Судан представлял собой искусственное образование из двух практически автономных регионов – относительно высокоразвитый мусульманский арабский север и христианско-анимистский африканский юг, сильно отстающий от севера по уровню экономического развития и довольно враждебно настроенный к нему. Провозглашение 1956 г. независимости [3] столь сильно поляризованного государства не могло не спровоцировать серьезный внутренний конфликт: начавшееся в южно-суданском г. Торит восстание переросло в полномасштабную гражданскую войну между Севером и Югом.

В соответствии с Аддис-абеебским соглашением 1972 г. по итогам первой гражданской войны южному региону гарантировалась автономия. Однако курс на автономию продержался только до 1983 г., когда Судан был провозглашен исламским государством с верховенством законов шариата [4]. Кроме того, в 1978 г. в Судане – на границе между южной и северной частями страны – была найдена нефть. Это стало для властей Судана сигналом к тому, что с автономией южан следует покончить. Сотрудник Института Ближнего Востока И. Берг, анализируя ситуацию в Судане, справедливо отмечает знаковую роль нефти в новейшей истории Южного Судана: «суданская элита пришла к пониманию того, что простейший путь к полному пакету доходов от нефти – завладение территориями, где залегают нефтяные пласты. Так начались этнические чистки, изгнание фермеров – нуэров и динка. Арабы Севера действовали теми же методами насилия, как некогда британские колонизаторы. Насилию требовалось противодействие, и оно пришло в 1983 г. в лице Суданского народно-освободительного движения во главе с Дж. Гарангом, которое отбивало атаки северян и защищало отвоеванные собственные территории, которые сочлились нефтью. Это позволило под защитой армии построить новые производственные мощности в блоках и создать зоны безопасности» [5]. По мнению немецкого политика Г. Баума, именно нефть обострила войну, вызвала серьезное ухудшение ситуации с правами человека, поскольку добыча нефти сопряжена с крупномасштабной компанией по вытеснению из зон нефтедобычи целых племен [6].

Украинская журналистка А. Шелест приводит интересный факт – Народное движение освобождения Судана, возникшее как реакция на дей-

ствия официального Хартума, поначалу ратовало за сохранение единого Судана без акцентирования различий между двумя частями. Но вскоре началась новая сокрушительная гражданская война, которая сопровождалась голодом, геноцидом, нарушением прав человека с обеих сторон и сотнями тысяч беженцев [7]. Накал межэтнического и межконфессионального противостояния, выступающий как фактор угрозы для самого существования народа, населяющего Южный Судан заставило международное сообщество в лице ООН по-иному взглянуть на проблему образования новых государств и их международно-правового признания.

9 января 2005 г. в Кении было подписано Найвашское соглашение, предоставившее региону автономию. Южный Судан получил право после шести лет автономии провести референдум о своей независимости [8]. Интересно, что фактором, разрядившим напряженную обстановку, стало включение в соглашение решения о разделении доходов от добычи нефти в этот период между центральным правительством и руководством южной автономии в равных долях.

9-15 января 2011 г. референдум в Южном Судане состоялся. В ходе голосования 98,83 % населения Южного Судана высказались за создание независимого государства [9]. В течение шестилетнего периода, отведенного для подготовки к референдуму о независимости, власти юга сумели организовать полный и эффективный контроль своей территории. Способность и желание неарабского региона жить самостоятельно у международных экспертов не вызывали сомнения. Положительный исход референдума позволил 9 июля 2011 г. провозгласить новое государство. А уже 14 июля 2011 г. Республика Южный Судан стала 193-м государством-членом ООН [10].

Провозглашение независимости Южного Судана стало итогом многолетней гражданской войны, унесшей жизни, по разным оценкам, от одного до двух миллионов человек. Генеральный секретарь ООН П. Ги Мун назвал это событие кульминацией долгой и жестокой борьбы, унесшей множество жизней. Отдав должное руководителям Судана и Южного Судана, сумевшим путем компромиссов добиться мирного решения непростой политико-правовой проблемы, глава ООН отметил, что, несмотря на то, что теперь южане и северяне – жители разных государств, нужно помнить о том, что веками они жили вместе, и сохранить существующие исторические, культурные и экономические связи. П. Ги Мун подчеркнул, что с провозглашением нового государства отнюдь не все вопросы решены: так и не состоялся референдум о судьбе спорного района Абьей, в штатах Южный Кордофан и Голубой Нил продолжают межэтнические конфликты. Однако, по словам П. Ги Муна, Южный Судан обладает

прекрасными ресурсами для того, чтобы стать процветающим государством. Правда, сначала нужно справиться с нищетой и нестабильностью, обучить кадры, создать инфраструктуру и – оправдать ожидания народа. «Суверенитет – не только право, но и большая ответственность», – подчеркнул политик и заверил, что ООН готова оказать всемерную поддержку правительству новорожденного государства [11].

В деле признания Южного Судана, кроме конфессионально-этнической, имеются, на наш взгляд, ярко выраженная экономическая составляющая и геополитическая подоплека. Территория нового государства стратегически важна с точки зрения контроля над месторождениями и транспортировкой африканской нефти, а законное место среди сообществ суверенных государств Южный Судан занял во многом благодаря поддержке политического руководства США. Об этом, в частности, заявила Постоянный представитель США при ООН С. Райс на заседании Генеральной Ассамблеи, посвященном приему Республики Южный Судан в ООН, отметив, что это историческое событие вдохновит всех, кто стремится к свободе. «Пусть память о вашей борьбе за свободу всегда будет служить напоминанием об утверждении универсального права всех народов», – сказала посол США. С. Райс заявила, что США готовы оказать поддержку Южному Судану в его стремлении к миру, укреплению демократии, обеспечению справедливости и возможностей для всех его граждан [12]. При этом другие государства мира, претендующие на международно-правовое признание, американским политиком не упоминались.

По мнению советника министра иностранных дел непризнанной Нагорно-Карабахской Республики Р. Заргаряна, события в Южном Судане придают международному праву динамизм [13].

При наличии позитивного общественного мнения относительно признания южно-суданского государства проблему урегулирования отношений между Суданом и Южным Суданом усложняет «нефтяной вопрос»: после достижения независимости ключевое противоречие по поводу распределения между Суданом и Южным Суданом доходов от экспорта южно-суданской нефти осталось неурегулированным. Экспортный трубопровод проходит через территорию Судана, при этом в Южном Судане добывалось 3/4 нефти от общего объема нефтедобычи в «старом» Судане [14]. К тому же, борьба за богатый нефтью пограничный район Абьей усложняет отношения между двумя государствами, каждое из которых считает эту территорию своей. Район Абьей – спорная территория площадью 10 460 км² на границе Северного и Южного Судана, которой в 2004 г. согласно Абьейскому протоколу (Протоколу по урегулированию

конфликта Абьей в рамках Всеобъемлющего мирного соглашения, которым завершилась вторая гражданская война в Судане) был предоставлен «особый административный статус».

20 апреля 2012 г. южносуданские военные оккупировали и в течение десяти дней удерживали нефтеносную зону Хеглиг. В ответ официальные власти в Хартуме издали коммюнике, в котором подчеркивалось, что суданское руководство «не потерпит оккупационных войск на своей территории». Таким образом, данное заявление предопределило последующую военную активность Судана. Стороны оказались на пороге третьей гражданской войны.

4 мая 2012 г. формально вступило в силу соглашение о прекращении огня между сторонами, которое, к сожалению, никто не собирался соблюдать. Руководство Судана объявило, что в соответствии с резолюцией Совбеза ООН прекращает боевые действия на территории Южного Судана, однако продолжает их против южно-суданских войск, находящихся на территории Судана. При этом власти Судана обвиняли южно-суданское руководство в том, что оно поддерживает повстанцев в суданском регионе Дарфур, штатах Южный Кордофан и Голубой Нил. Со своей стороны правительство Южного Судана отвергло эти обвинения и выступило с утверждением, что повстанцев поддерживает суданское руководство.

В конце мая 2012 г. в столице Эфиопии Аддис-Абебе при посредничестве Африканского союза между Суданом и Южным Суданом начались переговоры по урегулированию спорных вопросов. 27 сентября 2012 г. президенты Судана и Республики Южный Судан О. Башир и С. Киир на переговорах в Аддис-Абебе достигли консенсуса по восьми спорным пунктам. Представители двух стран договорились по экономическим вопросам – о возобновлении экспорта нефти через территорию Судана и торговли, а также о создании буферной демилитаризованной зоны. Стороны подписали протоколы о сотрудничестве по согласованным вопросам, которые вступили в силу после одобрения парламентами двух стран. Однако делегации переговорщиков не смогли договориться по самым острым проблемам, существующим между Суданом и Южным Суданом – о демаркации самой протяженной в Африке межгосударственной границы длиной 1,8 тыс. км и административно-территориальной принадлежности спорного района Абьей. Правда, сторонам удалось прийти к компромиссу относительно создания 10-километровой приграничной буферной зоны, создание которой позволило обеспечить безопасность в пограничных районах, где идет добыча нефти [15].

20 января 2013 г. во время нового раунда в эфиопской столице переговоры между Суданом и Южным Суданом о приграничной зоне зашли в

тупик. Страны не смогли договориться о выводе войск из спорной зоны и обменялись взаимными обвинениями, что, в свою очередь, отложило возобновление экспорта нефти [16].

20 июня 2013 г. Генеральный секретарь ООН П. Ги Мун, представив доклад о ситуации в этой стране, рекомендовал Совету Безопасности организации продлить пребывание миссии «голубых касок» в Южном Судане еще на год. На ротационной основе в Южном Судане находятся миротворцы из Непала, Камбоджи, Индии, а также военные инженеры Японии и Южной Кореи. К декабрю 2013 г. к ним примкнули инженеры из Бангладеш [17]. Это означает, что борьба за независимость южно-суданского государства, несмотря на формальное признание, продолжается.

По мнению российского историка международных отношений А.А. Жукова, разделение страны не привело к установлению добрососедских отношений между Севером и Югом Судана. Изменились форма и статус, но не парадигма этих отношений, которые остаются напряженными и нестабильными [18]. И с этим утверждением нельзя не согласиться.

Развитие независимого Южного Судана осложняется тем, что с декабря 2013 г. к неразрешенным внешнеполитическим проблемам прибавилось противостояние власти в лице президента С. Киира, представляющего народность динка, и оппозиции, возглавляемой экс вице-президентом Р. Машарой, принадлежащим к племени нуэр [19].

Тем не менее, страна получила международно-правовой статус признанного государства и стала первым субъектом международного права, завоевавшим независимость по новым правилам: в результате волеизъявления народа посредством референдума и через цивилизованное признание международным сообществом права южно-суданского народа на самоопределение.

Итак, Южный Судан был признан как государство, как субъект международного права, но это не привело к разрушению конфликта и установлению мира.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Цит. по: Серёгичев С.Ю. Референдум в Южном Судане: итоги и последствия // Институт Ближнего Востока. Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/27-01-11.htm> (Дата обращения 18.08. 2012 г.).
2. История Судана: Библио Глобус. Режим доступа: <http://www.tourprom.ru/country/sudan/history-sudan/> (Дата обращения 10.08.2013 г.).
3. Там же.
4. Там же.
5. Берг И.С. Роль нефти в новейшей истории и становлении экономики Южного Судана: оценки экспертов // Институт Ближнего Востока. Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/06-08-11b.htm> (Дата обращения 29.05.2014 г.).

6. Там же.
7. Шелест А. Нужен ли нам Южный Судан? Зеркало недели. Украина, № 26, 15 июля 2011.
8. История Судана: Библио Глобус. Режим доступа: <http://www.tourprom.ru/country/sudan/history-sudan/> (Дата обращения 10.08.2013 г.).
9. Южный Судан стал независимым государством // LENTA.ru. Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2011/07/09/finally/> (Дата обращения 2.11.2011 г.).
10. См.: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН №65/308 «Прием Республики Южный Судан в члены Организации Объединенных Наций» от 14 июля 2011 г. // Организация Объединенных Наций. Официальный сайт. Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/418/49/PDF/N1141849.pdf?OpenElement> (Дата обращения 9.09.2011 г.).
11. На карте мира появилось новое государство – Южный Судан // Центр новостей ООН. Режим доступа: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=15901#.UdFaVr31VnM> (Дата обращения 18.08.2012 г.).
12. Представитель США: Южный Судан занял законное место среди сообщества суверенных государств // Центр новостей ООН. Режим доступа: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=15929#.UdFgub31VnM> (Дата обращения 18.08.2012 г.).
13. Заргарян Р. Южный Судан за независимость НКР // PanARMENIANnet. Режим доступа: <http://www.panarmenian.net/rus/news/60510/> (Дата обращения 03.07.2013 г.).
14. Куделев В.В. Ситуация в Судане и Южном Судане: май 2012 г. // Институт Ближнего Востока. Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/13-06-12c.htm> (Дата обращения 15.06.2012 г.).
15. Судан и Южный Судан достигли соглашения по ряду конфликтных вопросов // Новости «Bigmir.net». Режим доступа: <http://news.bigmir.net/world/618693-Sydan-i-Ujnii-Sydan-dostigli-soglasheniya-po-gyady-konfliktnih-voprosov> (Дата обращения 28.06.2013 г.).
16. Переговоры между Суданом и Южным Суданом о приграничной зоне зашли в тупик // РБК. Весь мир. Режим доступа: <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20130120103103.shtml> (Дата обращения 28.06.2013 г.).
17. Глава ООН призвал продлить на год мандат миссии в Южном Судане // РИА Новости. Режим доступа: <http://ria.ru/world/20130620/944751158.html#13724506467063&message=resize&relto=register&action=addClass&value=registration#ixzz2XXrJB9hQ> (Дата обращения 28.06.2013 г.).
18. Жуков А.Е. Предпосылки и этапы интернационализации военно-политического конфликта между Севером и Югом Судана. Дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.15. М.: Институт Африки РАН, 2012. 236 с.
19. Оппозиция Южного Судана не планирует немедленного прекращения боевых действий // ИТАР-ТАСС. Режим доступа: <http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/871768> (Дата обращения 29.05 2014 г.).

RELAȚIA DINTRE PUTERE ȘI OPOZIȚIE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

RELATIONSHIP BETWEEN POWER AND OPPOSITION IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Nicolae ENCIU,
doctor habilitat în istorie, Institutul de Istorie al AȘM,

Ion RUSANDU,
*doctor în filosofie,
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM*

Summary

In this article is analysed the relationship between power and opposition in the Republic of Moldova over the years 1985-2014. It also examines the place and role of political opposition in democratic societies, the political avatars opposition in historic area of the Republic of Moldova, the formation and evolution of the party system in the Republic of Moldova and also the Liberalism versus Communism as a feature of political life and partidism in the Republic of Moldova.

Key words: *power, liberalism, communism, political opposition, democratic societies.*

Locul și rolul opoziției politice în societățile democratice

ntr-o accepție cvasiunanimă, opoziția politică constituie un ansamblu de persoane, grupuri, partide politice care, la un moment dat, în cadrul alegerilor, în activitatea parlamentară sau în viața politică cotidiană se situează pe o poziție opusă regimului politic existent sau politicii guvernamentale [1].

În țările cu tradiție politică democratică, singura cale legitimă de încredințare a exercițiului puterii către o putere a membrilor comunității naționale sunt alegerile. Se vehiculează chiar ideea că prezența momentului electoral în viața politică a unei comunități este prima piatră de temelie a unui edificiu democratic statal, cel puțin după așa-numitul model european. Așa cum afirmă politologul francez Maurice Duverger, alegerile libere și corecte sunt într-adevăr un produs al unui anumit tip de gândire, – european și democratic, născut în epoca modernă și perfecționat până în zilele noastre [2].

După Revoluția din 1789 din Franța, problema alegerilor devine sinonimă cu cea a instaurării unui stat democratic, în care întreaga națiune să-și aleagă conducătorii de la centru sau pe plan local. Ulterior, pe parcursul secolului al XIX-lea, s-a impus treptat ideea sufragiului universal, care, pentru a se realiza,

impune materializarea unor condiții indispensabile pentru cetățean: libertatea persoanei, libertatea de a cugeta, de a crede și de a circula, libertatea reuniunilor și asociațiilor, libertatea opiniei proprii și a celei colective [3].

Un alt element important în determinarea locului și rolului opoziției politice într-o societate democratică l-a constituit concepția grecilor antici, conform cărora scopul comun urmărit de indivizi locuind în cadrul aceleiași cetăți ar crea între ei o legătură spirituală și o solidaritate, definită de atenieni drept „amiciție” sau „fraternitate” (*philia, philotis*). Conform opiniei profesorului elen de drept constituțional George Phaddis, fără principiul „fraternității” și al „amiciției” nu s-ar concepe nici națiunea, nici poporul, nici suveranitatea lor. Numai când indivizii participă la o acțiune într-un scop comun și sunt legați printr-un sentiment de solidaritate sau de amiciție, numai atunci ei constituie o unitate, se identifică în sensul comun, într-un tot indivizibil și organic în națiune. În caz contrar, neexistând o unitate spirituală sau sentimentală, avem o adunătură de indivizi învrăjbiți unii împotriva altora, care creează o stare de sediciune permanentă [4].

În prezent, în calitate de element indispensabil al modelului democrației liberale, opoziția politică este reprezentată de partidele și grupurile politice care luptă pentru cucerirea puterii, pe calea alegerilor libere, beneficiind de garanții legale de a se exprima liber și de a câștiga de partea lor electoratul, la egalitate de mijloace cu partidul sau partidele aflate la guvernare. În mod obișnuit, opoziția politică se exercită în cadrul legal, dar se poate manifesta uneori și în afara sistemului politic instituit, atunci când refuză regulile jocului politic și recurge la mijloace neconstituționale (cazul extremismului politic) [5].

Avatarurile opoziției politice în spațiul istoric al Republicii Moldova

Anexată în epoca modernă la un imperiu autocrat și semifeudal, cu structuri sociale și politice anchilozate în Evul Mediu, veritabilă „închisoare a popoarelor” (V.I. Lenin), „Basarabia”, cum avea să fie impropriu botezată partea de Est a Principatului Moldovei, pentru camuflarea raptului teritorial săvârșit de Rusia țaristă în 1812, nu a cunoscut decât o prea scurtă și irelevantă experiență democratică (1918-1938) în sensul european al modelului democrației liberale, în perioada dintre cele două războaie mondiale [6], pentru a fi reanexată în 1940, apoi în 1944 Imperiului sovietic refăcut de către I.V. Stalin, trunchiată teritorial și numită „RSS Moldovenească”, cu un regim dictatorial comunist de tip sovietic, în care a fost loc doar pentru un singur partid politic, cel comunist bolșevic [7].

Prima Constituție adoptată de Sovietul Suprem al RSS Moldovenești la 10 februarie 1941, numită și „legea temelnică a poporului moldovenesc”, in-

stituia în mod samavolnic monopolul unui singur partid politic – al Partidului Comunist (bolșevic), asupra tuturor domeniilor vieții politice, social-economice și spirituale ale societății, interzicând orice manifestări de opoziție politică sau intelectuală la adresa regimului comunist. În esența ei, prima Constituție a Moldovei sovietice nu era altceva decât un transplant al Constituției RASS Moldovenești din 6 ianuarie 1938, aceasta din urmă constituind, la rândul ei, o copie fidelă a Constituției staliniste din 1936.

Chiar dacă până la finele anilor '80 au mai fost adoptate încă două Constituții ale RSSM – în 1952 și la 15 aprilie 1978, caracterul dictatorial al regimului comunist, respectiv, sistemul unipartidal, au rămas neschimbate. Constituția din 1978, care constata că RSSM ar fi intrat în faza „socialismului dezvoltat”, stipula că „forța conducătoare și îndrumătoare a societății sovietice, nucleul sistemului ei politic, al organizațiilor de stat și obștești” (art. 6 al Constituției RSSM) era nici măcar Partidul Comunist al Moldovei, – acesta era doar „*unul dintre detașamentele combative*” ale PCUS, ci Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. „Înarmat” cu învățătura marxist-leninistă, PCUS determina „perspectiva generală a dezvoltării societății, linia politicii interne și externe a URSS, conducea marea activitate creatoare a poporului sovietic, imprima un caracter planificat, științific fundamentat luptei pentru victoria comunismului”.

În corespundere „cu interesele norodului și în scopul consolidării și dezvoltării orânduirii socialiste”, aceeași Constituție din 1978 „garanta” cetățenilor republicii: libertatea cuvântului, a presei, a întrunirilor, mitingurilor, procesiunilor și demonstrațiilor de stradă, libertatea conștiinței, dreptul de a se asocia în organizații obștești, nu însă și în partide politice sau dreptul de a se situa în opoziție politică față de regimul existent.

Dincolo de sfidarea fățișă a unor drepturi și libertăți fundamentale ale omului și cetățeanului, Partidul Comunist al Moldovei a fost, chiar din momentul înființării sale, principalul instrument al Moscovei de deznaționalizare, rusificare și de îndoctrinare a populației locale, neadmiterea în funcțiile principale de partid și de stat a cadrelor autohtone fiind o regulă generală, respectată cu strictețe pe durata întregii perioade sovietice. Monopolizând majoritatea absolută a posturilor și funcțiilor din viața politică, social-economică și culturală - de la Consiliul de Miniștri al republicii până la cele mai inferioare subdiviziuni în localități și unități de producție, – cadrele de partid nemoldovenești au asigurat exercitarea puterii dictatoriale și discreționare a partidului comunist [8]. Este suficient de remarcant, în această privință, că PCM își făcuse un titlu de glorie în a sublinia în permanență ștergerea *caracterului național* și sporirea continuă a *trăsăturilor internaționaliste* ale formațiunii respective: dacă în 1958, bunăoară, în PCM erau reprezentate 48 de *nații și naționalități*, în 1970 erau deja reprezentate 59 de *nații și naționalități*.

Pe calea instituirii unui model european al raportului dintre putere și opoziție

Adaptarea sistemului politic din Republica Moldova la rigorile democrației europene și celei occidentale a început odată cu proclamarea perestroikăi gorbacioviste și crearea mișcării social-politice în susținerea acestui proces. Instituționalizarea noilor componente ale sistemului politic s-a produs, în general, pe două căi:

a) instituțiile care s-au dovedit incompatibile cu noile condiții istorice au fost silite să dispară, cum ar fi, bunăoară, PCM cu derivatele lui, Comitetul Controlului Norodnic etc.;

b) instituțiile mai flexibile sau susținute de interese politice locale au supraviețuit transformându-se, astfel încât Sovietul Suprem devine Parlamentul, Sovietul Miniștrilor – Guvernul, Sovietele – consilii, președinții sovietelor sătești – primari etc.

S-a practicat și o a treia cale de creare a unor instituții noi ale sistemului politic, care n-au existat în perioada sovietică, cum ar fi Curtea Constituțională.

Un moment istoric important în tranziția de la regimul politic nedemocratic, dictatorial la unul democratic, de factură europeană a fost reprezentat de Grupul de inițiativă al Mișcării Democratice pentru susținerea restructurării, constituit la 3 iunie 1988 ca alternativă politică și în opoziție față de Partidul Comunist al Moldovei. Un alt eveniment de o importanță deosebită ce a demonstrat cu tărie afirmarea unui nou spirit de manifestare și de organizare a maselor a fost constituirea Frontului Popular din Moldova (FPM).

Congresul de constituire a FPM a avut loc la 20 mai 1989, în sala mare a Uniunii Scriitorilor din Moldova, fiind convocat de Grupul de inițiativă al Mișcării Democratice pentru susținerea restructurării. Congresul a întrunit delegați ai altor formațiuni neoficiale din acea perioadă: Mișcarea ecologistă „Acțiunea Verde” (AVE), Cenaclul literar-muzical și social-politic „A. Mateevici”, Liga democratică a studenților din Moldova, Asociația Istoricilor din Moldova, Societatea culturală „Moldova” din Moscova. În total, la Congres au participat 147 de delegați, dintre care 32 de membri ai PCUS, 12 membri ai Comsomolului leninist (UTCL) și 40 de invitați.

Momentul central al Congresului a fost raportul prezentat de prof. Alexandru Moșanu, care a făcut o amplă analiză a situației politice, indicând rolul pozitiv al Mișcării Democratice în accelerarea procesului de restructurare din Moldova.

În urma dezbaterilor Congresul a adoptat decizia unanimă de a crea, în baza Mișcării Democratice, Frontul Popular din Moldova. La noua organizație social-politică neoficială au aderat, păstrându-și statutul de formațiuni independente: Cenaclul literar-muzical și social-politic „A. Mateevici”, Liga democratică a studenților din Moldova, Mișcarea ecologistă „Acțiunea Verde” (AVE), Asociația Istoricilor din Moldova și Societatea culturală „Moldova” din Moscova.

În Apelul Congresului *Către toți cetățenii republicii* se menționa că scopul FPM îl constituie obținerea „suveranității economice, sociale și culturale a RSSM ca stat egal în cadrul URSS, organizarea și activizarea maselor în vederea exercitării reale a voinței poporului și creării condițiilor necesare promovării libertăților democratice”.

Deși FPM nu a devenit la primul său Congres un partid doctrinar, în accepția modernă a noțiunii, platforma primei formațiuni de opoziție apărută pe arena politică a Moldovei purta o pronunțată tentă antisovietică, democratică și românească. Cu toate că va fi recunoscut abia la 25 octombrie 1989 ca organizație social-politică, acordându-i-se statutul de persoană juridică după o tergiversare de jumătate de an, inițiativa politică va trece, de la data desfășurării Congresului I, exclusiv de partea Frontului Popular, în timp ce PCM va intra pe panta derivei [9].

Constituirea și evoluția sistemului partidist în Republica Moldova

Ca și în celelalte foste republici sovietice, constituirea sistemului partidist în Republica Moldova a fost o consecință a politicii de restructurare inițiată de Mihail Gorbaciov în martie 1985. Liberalizarea vieții politice din URSS și posibilitatea de exprimare liberă a declanșat în RSSM, la sfârșitul anilor '80 ai secolului XX, o veritabilă revoluție național-democratică și anti-imperială, soldându-se cu dispariția regimului totalitar comunist și a statului sovietic moldovenesc – marionetă, creat prin ocupația sovietică a Basarabiei de la 28 iunie 1940, și proclamarea, la 27 august 1991, a independenței Republicii Moldova.

Un prim pas pe calea democratizării vieții politice l-a constituit Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 25 august 1989 „Cu privire la modul provizoriu de înregistrare a formațiunilor obștești ale cetățenilor din RSSM”, prin care pentru prima oară după o jumătate de secol de dictatură comunistă statul recunoștea cetățenilor săi dreptul la libera asociere în diverse formațiuni social-politice și partide de alternativă. În baza aceluși Decret, prin hotărârea guvernului de la Chișinău, la 26 octombrie 1989 au fost înregistrate primele patru formațiuni: Frontul Popular din Moldova, Mișcarea pentru Egalitate în Drepturi „Unitate – Edinstvo”, Mișcarea Populară „Gagauz – Halkî” și Asociația Social – Culturală Bulgară „Vozrojdenie”. În conformitate cu aceeași decizie, pe parcursul următorilor doi ani au fost înregistrate 144 de asociații obștești ale cetățenilor, dintre care 17 erau social-politice [10].

În același context de confruntare cu conducerea reacționară a PCM, de demontare a sistemului „puterii sovietelor”, de afirmare a libertăților democratice și a valorilor naționale, Sovietul Suprem al RSS Moldova a modificat la 10 mai 1990 articolele 6 și 49 ale Constituției din 1978, abrogându-se prin aceasta monopolul politico-ideologic al PCM.

Reformarea sistemului unipartidist a continuat cu suspendarea activității structurilor partidelor politice în instituțiile de stat (Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 164 din 22 august 1991), ulterior fiind depolitizate și structurile de forțe (armate, de interne și de securitate). La 17 septembrie 1991, Sovietul Suprem al Republicii Moldova a adoptat Legea privind partidele și alte organizații social-politice, care reglementa condițiile și principiile constituirii, funcționării și dezvoltării partidelor și a altor organizații social-politice, ceea ce a constituit o contribuție importantă la crearea cadrului juridic necesar afirmării pluralismului politic și pluripartidismului în Republica Moldova. În consecință, către finele anului 1993, la Ministerul Justiției al Republicii Moldova erau înregistrate următoarele partide și organizații social-politice [11].

Tabelul 1. Partidele și organizațiile social-politice înregistrate de către Ministerul Justiției al Republicii Moldova (1 noiembrie 1993)

Nr.	Denumirea partidului, organizației social-politice	Data înregistrării	Numărul adevărții	Numărul membrilor la momentul înregistrării
1.	Liga Națională a Tineretului din Moldova	18.10.1991	1	700
2.	Partidul Democrat Agrar din Moldova	21.11.1991	2	8.928
3.	Uniunea Tineretului din Moldova	21.11.1991	3	11.200
4.	Asociația foștilor deținuți politici și victime ale represiunilor din Moldova	19.02.1992	4	300
5.	Asociația Femeilor din Moldova	19.02.1992	5	10.000
6.	Partidul Național-Creștin din Moldova	11.03.1992	6	3.450
7.	Mișcarea Democratică „Demnitatea”	11.03.1992	7	370
8.	Frontul Popular Creștin-Democrat	11.03.1992	8	18.000
9.	Liga Democrat-Creștină a Femeilor din Moldova	26.03.1992	9	1.500
10.	Partidul Democrat al Moldovei	26.03.1992	10	315
11.	Partidul Democrat-Creștin din Moldova	26.03.1992	11	1.050
12.	Partidul Ecologist „Alianța Verde” din Moldova (AVE)	09.04.1992	12	790
13.	Mișcarea republicană pentru drepturi egale „Unitate-Edinstvo”	09.04.1992	13	340
14.	Partidul Social-Democrat din Moldova	09.04.1992	14	300

15.	Partidul Socialist din Moldova	11.08.1992	15	310
16.	Organizația tineretului creștin-democrat	02.09.1992	16	310
17.	Mișcarea voluntarilor din Moldova	25.12.1992	17	316
18.	Asociația victimelor regimului totalitar comunist din Republica Moldova	31.12.1992	18	413
19.	Partidul Republican al Moldovei	18.02.1993	19	337
20.	Organizația tineretului radical-democrat din Moldova	26.03.1993	20	355
21.	Partidul Democrat al Muncii din Republica Moldova	28.04.1993	21	367
22.	Congresul Intelectualității din Republica Moldova	18.06.1993	22	349
23.	Partidul Popular al Găgăuzilor	23.08.1993	23	304
24.	Alianța Țăranilor Liberi	10.09.1993	24	1.467
25.	Partidul Național Liberal	10.09.1993	25	338
26.	Partidul Reformei	28.09.1993	26	470

Statornicirea sistemului pluripartidist și-a găsit expresia în Constituția Republicii Moldova adoptată la 29 iulie 1994, prin care pluralismul politic este garantat și evidențiat în șirul valorilor democratice supreme (art. 41). Potrivit Constituției, democrația în Republica Moldova se exercită în condițiile pluralismului politic, care este incompatibil cu dictatura și cu totalitarismul; nici o ideologie nu poate fi instituită ca ideologie oficială a statului (art. 5). Cetățenii dispun de dreptul constituțional de a se asocia liber în partide și în alte organizații social-politice, acestea fiind egale în fața legii. La rândul său, statul își asumă obligația de a asigura respectarea drepturilor și intereselor legitime ale partidelor și altor organizații social-politice, declarând neconstituțională doar activitatea acelor formațiuni care, prin scopurile ori prin activitatea lor, militază împotriva pluralismului politic, a principiilor statului de drept, a suveranității, independenței și integrității teritoriale. Sunt interzise, de asemenea, asociațiile secrete și partidele constituite de cetățeni străini [12].

O imagine de ansamblu a evoluției vieții politice din Republica Moldova, a ponderii și popularității diferitelor partide politice, precum și a preferințelor politice ale electoratului, în perioada ce a urmat proclamării independenței, ne este oferită de datele privind rezultatele alegerilor prezidențiale, parlamentare și a celor locale.

Tabelul 2. Rezultatele alegerilor din Republica Moldova, 1991–2005

Partide, blocuri electorale, candidați	Numărul voturilor	Procente	Mandate
<i>I. Alegerile prezidențiale din 8 decembrie 1991</i>			
Mircea Snegur (candidat unic)		98,17 %	
<i>II. Alegerile parlamentare din 27 februarie 1994</i>			
Partidul Democrat Agrar	766.589	43,18 %	54
Blocul Unității Socialiste	390.584	22,00 %	27
Blocul Țăranilor și Intelectualilor	163.513	9,21 %	11
Alianța Frontului Popular Creștin-Democrat	133.606	7,53 %	9
<i>III. Alegerile locale din 16 aprilie 1995</i>			
Partidul Democrat Agrar	551.014	46,97 %	643
Alianța Forțelor Democratice	230.775	19,67 %	252
Partidul Comuniștilor	184.627	15,74 %	206
Mișcarea „Edinstvo” și Partidul Socialist	84.130	7,17 %	82
<i>IV. Alegerile prezidențiale din 17 noiembrie – 1 decembrie 1996</i>			
Petru Lucinschi	919.831	54,02 %	
Mircea Snegur	782.933	45,98 %	
<i>V. Alegerile parlamentare din 22 martie 1998</i>			
Partidul Comuniștilor	487.002	30,01 %	40
Convenția Democrată	315.205	19,42 %	26
Blocul electoral „Pentru o Moldovă Democrată și Prosperă”	294.691	18,16 %	24
Partidul Forțelor Democratice	143.428	8,84 %	11
<i>VI. Alegerile parlamentare (anticipate) din 25 februarie 2001</i>			
Partidul Comuniștilor	794.808	50,07 %	71
Alianța „Braghiș”	212.071	13,36 %	19
Partidul Popular Creștin-Democrat	130.810	8,24 %	11
<i>VII. Alegerile parlamentare din 6 martie 2005</i>			
Partidul Comuniștilor din Republica Moldova	716.336	45,98 %	56
Partidul Popular Creștin Democrat	141.341	9,07 %	11
Blocul electoral „Moldova Democrată”	444.377	28,53 %	34

Datele invocate atestă o clară deplasare a opțiunilor electoratului din Republica Moldova spre partidele din stânga eșichierului politic. Aceasta deoarece, în pofida numărului impresionant al partidelor, majoritatea acestora s-au constituit și au gravitat în jurul unor personalități politice influente și nu al unor doctrine politice tradiționale. Partidele nou-create și-au concentrat activitatea cu predilecție în perimetrul municipiului Chișinău, nedisponând de structuri

regionale și locale și incapabile de a oferi soluții credibile și viabile de depășire a amplei crize politice, social-economice și identitare cu care se confruntă societatea pe parcursul perioadei de independență. Pe de altă parte, trăsătura caracteristică a mării majorități a partidelor politice apărute în Republica Moldova a fost satisfacerea prioritară a velleităților și pretențiilor egoiste și, de cele mai multe ori, antiromânești ale organizatorilor acestora, obținerea fotoliilor parlamentare sau ministeriale, a unor imunități și privilegii personale, a unei situații sociale și materiale confortabile etc., - toate acestea ambalate în declarații unioniste, proeuropene sau pro – CSI.

Această particularitate a vieții politice și a partidismului din Republica Moldova a făcut ca dreapta și stânga politică să aibă nu atât conotații doctrinare, cât geografice, derutând prin aceasta opțiunile electoratului. Astfel, dreapta moderată apare tradițional drept filoromână și pro-Uniunea Europeană, cea maximalistă optând mai univoc pentru unitatea românească. Pe de altă parte, stânga moderată este neapărat filorusă și pro-CSI, cea maximalistă optând mai ferm pentru refacerea URSS.

Având în vedere că doctrinele politice de stânga sunt mult mai agreate în condițiile de criză economico – socială, în societăți cu un cotidian bulversat cum este cazul Republicii Moldova, lipsa unor puternice partide pro-occidentale de stânga a condus implacabil la ascensiunea și victoria stângii pro – CSI asupra vectorilor europeni ai politicii externe a Republicii Moldova și a reformelor liberale în cadrul scrutinului parlamentar din 25 februarie 2001 și, în mod repetat, al celui din 6 martie 2005.

O privire retrospectivă asupra specificului manifestării opoziției politice în Republica Moldova

Republica Moldova a început tranziția de la regimul totalitar la un stat de drept cu o economie slab dezvoltată, contradicții etnopolitice serioase și o elită politică constituită în perioada sovietică [14].

Adoptarea Declarației de Independență a Republicii Moldova a permis de a pași pe calea pluralismului politic real, punând începutul creării unui stat de drept. După declararea independenței, Parlamentul Republicii Moldova a demarat procesul de creare a bazei juridice a unui stat nou: formarea sistemului pluripartidist, lichidarea sistemului administrativ de comandă, edificarea statului de drept, punerea drepturilor omului în concordanță cu cerințele CSCE (OSCE) și ONU etc.

Așa cum evolua Republica Moldova în anii 1992-1993, crea impresia că se deplasează pe o traiectorie pozitivă implementării reformelor economice și stabilizării politice, însă mulți factori au determinat stoparea acestui proces: lupta pentru putere și dominarea politică a diferitelor ramuri ale puterii; lipsa unei constituții postcomuniste, care ar fi reglementat raporturile între diferite autorități de stat. În lipsa unei tradiții constituționale, s-a creat o situație în care

nici un actor politic nu putea lua o decizie definitivă [15], dar totuși hotărârile și legile adoptate au format baza juridică necesară pentru demolarea sistemului administrativ de comandă, au introdus normele și principiile democratice de dezvoltare a economiei de piață, de afirmare a pluralismului politic și a pluripartidismului etc. În septembrie 1991, Parlamentul a adoptat Legea cu privire la partidele politice și alte organizații social-politice. Elaborată în conformitate cu normele dreptului internațional, această lege a oferit posibilitatea lichidării sistemului monopartidist și creării condițiilor favorabile funcționării partidelor și organizațiilor social-politice. Analizând practica mondială în domeniul sistemului electoral, legislativul a ales tipul de reprezentare proporțională, acest pas fiind dictat de condiții de natură internă și externă.

De menționat că primele alegeri parlamentare pluraliste în țările CSI au avut loc atunci când încă nu expirase mandatele primilor președinți, aleși în mod relativ democratic. Iată de ce în primul ciclu electoral democratic din spațiul CSI au învins, cu precădere, partidele nedoctrinare, care reprezentau la acea etapă clientela președinților țărilor respective și a executivelor. A doua categorie de partide, votate relativ masiv, au fost cele de sorginte comunistă sau cripto-comunistă, care contestau, în principiu, necesitatea reformelor. În sfârșit, a treia categorie de partide susținute de către alegători reprezentau formațiunile promotoare ale mesajelor populației, care s-au constituit în urma destrămării fronturilor populare și a interfronturilor și apelau la sentimentele naționale. Prin urmare, în spațiul CSI existau trei categorii distincte de partide care promovau autoritarismul prezidențial, se pronunțau pentru revenirea la comunism sau la naționalism.

Cel mai semnificativ rezultat al alegerilor parlamentare din 27 februarie 1994 a fost revirimentul electoratului în favoarea păstrării identității și statutului independent al Republicii Moldova. Din cele 104 de locuri parlamentare, Partidul Democrat Agrar din Moldova deținea 56 de locuri, Blocul Socialist (Partidul Socialist și Mișcarea „Unitatea-Edinstvo”) - 28 de mandate, Blocul Țăranilor și Intelectualilor (bloc electoral de centru-dreapta) - 11 deputați, și Alianța Frontului Popular din Moldova - 9 locuri parlamentare.

În 1998, un actor important devine Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM), care se deosebea esențial de celelalte formațiuni politice și blocuri electorale. Baza socială a PCRM a fost alcătuită din oameni de vîrsta a treia, dependenți de stat, puternic afectați de reforme și nostalgici pentru trecutul sovietic. PCRM se bucura de sprijin din partea elementului alogen, preponderent din zonele urbane și industriale. Pilonii principali ai campaniei electorale a PCRM au fost: protecție socială mai mare din partea statului; apropiere mai strînsă de CSI și integrarea în structurile ei; intrarea în Uniunea Rusia-Belarus.

Gruparea comuniștilor a constituit o opoziție semnificativă Președintelui Petru Lucinschi, datorită căruia a fost creată Mișcarea pentru o Moldovă Democratică și Prosperă (MMDP), formațiune politică de centru-stînga. În campania

electorală, MMDP a urmărit întărirea poziției lui Petru Lucinshi, pentru realizarea programului electoral din alegerile prezidențiale. O altă grupare importantă a constituit-o Partidul Renașterii și Concilierii din Moldova (PRCM). După ieșirea lui Mircea Snegur din rîndurile PDAM (1995), a fost creat PRCM, care a mers la alegerile din 1998 în bloc cu Partidul Popular Creștin Democrat, creînd blocul electoral Convenția Democratică din Moldova (CDM), reprezentînd centru-dreapta al eșichierului politic, unde s-a situat, de asemenea, și Partidul Forțelor Democratice.

Numai patru formațiuni politice au putut trece pragul electoral de 4%: PCRМ – 30,1% (40 mandate), CDM – 19,42% (26 mandate), MMDP – 18,16% (24 mandate) și PFD – 8,84% (11 mandate). Partidele de stînga au obținut 64 de mandate parlamentare, ceea ce demonstrează că societatea din Republica Moldova manifesta încă reticență față de schimbările profunde. Însă, confruntîndu-se cu unele divergențe, liderii partidelor necomuniste, atît de centru-stînga, cît și de centru-dreapta, au purtat negocieri pentru crearea unei alianțe parlamentare împotriva PCRМ. În consecință, a fost formată Alianța pentru Democrație și Reformare (ADR). Președinte al Parlamentului Republicii Moldova a fost ales Dumitru Diacov (MMDP), vicepreședinți - Iurie Roșca (CDM) și Valeriu Matei (PFD), iar Mircea Snegur (CDM) a fost desemnat președinte al ADR. Guvernul condus de Ion Ciubuc a fost alcătuit din 17 ministere, respectîndu-se algoritmul 2 (CDR) + 2 (MMDP) + 1 (PFD).

Alegerile parlamentare din 25 februarie 2001 au schimbat fundamental configurația politică din Republica Moldova: majoritatea voturilor au fost obținute de PCRМ (50,7% de voturi și 71 de mandate), pe locul doi s-a situat Blocul Electoral de centru-stînga „Alianța Braghiș” (AB) (13,36% de voturi și 19 mandate), urmat de Partidul Popular Creștin Democrat (PPCD) (8,27% de voturi și 11 locuri în parlament).

Prin urmare, în Republica Moldova criza politică profundă s-a produs în momentul în care guvernarea se identifica cu coaliția de centru-dreapta și doar comuniștii au reușit să explice cauzele ei, convertind-o în propriul beneficiu și, în același timp, să soluționeze unele probleme sociale. Rezultatul electoral a fost determinat de consecințele colapsului economiei și de lupta continuă dintre partidele politice și liderii politici asociați guvernării și opoziției. PCRМ a avut sprijin mai mare decît orice alt partid politic, practic, din partea tuturor segmentelor sociale. PCRМ a profitat și de faptul că populația considera că țara este condusă într-o direcție greșită, mai ales, în domeniul politicii externe. În sfîrșit, PCRМ a încurajat exprimarea opiniei publice, care a fost un mare avantaj, a asigurat disciplina membrilor de partid și unitatea organizațională la un nivel mai înalt decît ceilalți concurenți electorali.

Obținînd 71 de mandate parlamentare, PCRМ a putut nu numai să aleagă șeful statului, dar și să revizuiască orice articol din Constituție. Datorită supor-

tului deputaților comuniști, Vladimir Voronin a fost ales Președinte al Republicii Moldova, ca mai apoi să fie format Guvernul în frunte cu Vasile Tarlev. Obținând controlul politic în Republica Moldova, - caz fără precedent în istoria tranziției postsovietice, - PCRМ a început să revizuiască reformele pe care le considera inutile. Noua conducere intenționa să stopeze decolectivizarea în agricultură, să restabilească autoritatea statului în politica de taxe, să renaționalizeze unele întreprinderi privatizate și să îmbunătățească relațiile economice cu Federația Rusă. S-a înăsprit lupta împotriva corupției, au fost lichidate restanțele la salarii pentru bugetari și pensionari, iar încrederea în PCRМ și în liderii acestuia a crescut considerabil. Conform opiniei publice, popularitatea PCRМ sporise de la 35% în august 2000 pînă la 66% în noiembrie 2002, iar ratingul Președintelui Vladimir Voronin crescuse în aceeași perioadă de la 18% la 72%. Însă propunerile PCRМ de revizuire a Legii funcționării limbilor și de aderare la Uniunea Rusia-Belarus nu au fost acceptate. În iunie 2001 a fost anunțat planul de revizuire a reformei administrației publice locale, înfăptuită în perioada președinției lui Petru Lucinschi cu suportul Uniunii Europene și al Băncii Mondiale, care prevăzuse formarea a 12 județe în locul celor 40 de raioane. Parlamentul Republicii Moldova a ratificat Tratatul bilateral cu Federația Rusă la 19 octombrie 2001. Conform Tratatului, Federația Rusă devenea garantul soluționării conflictului transnistrean și se preconiza recunoașterea statutului special al limbii ruse. În același timp, PCRМ a inițiat procedura de introducere în sistemul național de învățămînt a unei noi istorii, a celei integrate. Aceste măsuri au generat o serie de nemulțumiri din partea populației și la Chișinău au avut loc demonstrații organizate de PPCD, în urma cărora activitatea formațiunii a fost suspendată de către Ministerul Justiției pe un termen de 30 de zile.

Programul și acțiunile PCRМ au determinat și o reacție negativă pe plan extern. Revizuirea reformei teritorial-administrative a provocat nedumerirea statelor occidentale și a Uniunii Europene, iar relațiile Republicii Moldova cu instituțiile financiare internaționale s-au înrăutățit brusc, ca răspuns la refuzul Guvernului de a continua reformele economice. În sfîrșit, protestele populației, tactica de control dictatorial al regimului asupra societății și a tuturor ramurilor puterii a stîrnit neliniștea corpului diplomatic de la Chișinău: reprezentanții Consiliului Europei au înaintat o serie de proteste în legătură cu acțiunile conducerii republicii [16]. Aceste reacții puteau conduce la izolarea diplomatică a Republicii Moldova.

Confruntându-se cu opoziția internă și cu presiunea internațională, conducerea Republicii Moldova la începutul anului 2002 parțial a revizuit planul de antireforme: introducerea obligatorie a limbii ruse și a istoriei integrate în școli etc. Relațiile cu comunitatea internațională s-au îmbunătățit după ce Guvernul Tarlev s-a conformat recomandărilor Fondului Monetar Internațional și, în plus, liderii comuniști au căzut de acord, în urma eforturilor Consiliului Europei ca mediator, să aplaneze confruntarea cu PPCD, care a fost restabilit în drepturi.

La mijlocul anului 2002, Republica Moldova a recunoscut urmările constrîngerilor impuse de comunitatea internațională asupra economiei, conducerea angajându-se să respecte inițiativele, recomandările și cerințele instituțiilor financiare internaționale: în urma unor negocieri dificile, Banca Mondială a reluat acordarea de credit SAC-III. În consecință, Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional au acordat suport condiționat și susținere Republicii Moldova, fapt care i-a permis să poarte tratative cu creditorii din Vest cu privire la datorii, astfel fiind preîntâmpinat dezastrul financiar iminent după default.

Creșterea indicatorilor economici cu 6,2 % în 2001 și cu 7 % în 2002 se datorează, în mare măsură, restabilirii economiei Federației Ruse după colapsul financiar din 1998. Totodată, creșterea economică, potrivit unor evaluări, era rezultatul efectelor pozitive ale reformelor întreprinse la sfîrșitul anilor 1990 și îmbunătățirii politicii fiscale. În 2001, după victoria sa în alegerile parlamentare, PCRM a fost nevoit să meargă la unele compromisuri cu opoziția. Astfel,

- au fost efectuate modificări în domeniul activităților mass-mediei și a retras suportul financiar unor ziare guvernamentale;
- a început reforma procuraturii și s-a acordat sistemului judecătoresc mai multă independență;
- s-au extins prerogativele Parlamentului cu privire la controlul asupra serviciilor speciale;
- s-a reformat Comisia Electorală Centrală ș.a.

În pofida faptului că pe parcursul a celor 9 ani de aflare la putere Președintele V. Voronin și-a concentrat în mâinile sale practic toată puterea, putem constata că și opoziția s-a manifestat prin unele realizări semnificative: în 2006 a câștigat alegerile în Autonomia Găgăuză, iar în 2007 a învins în cel puțin două treimi din mediul urban, inclusiv în primăria Chișinăului, unde învingător a devenit liberalul D. Chirtoacă.

La alegerile parlamentare din 2005, PCRM s-a confruntat cu o opoziție mai bine structurată comparativ cu scrutinul din 2001. Recunoscînd că este imposibil de a se opune de sine stătător partidului de guvernămînt, unele partide de centru-stînga și centru-dreapta au format Blocul Moldova Democratică (BDM), care includea Partidul Social-Liberal (PSL), Partidul Democrat (PD), Alianța Moldova Noastră (AMN). Aceste forțe, împreună cu PPCD, se bucurau de încredere și susținere din partea guvernelor occidentale și au acționat împotriva PCRM în cadrul scrutinului, iar Serafim Urechean, liderul AMN, se dorea o alternativă Președintelui Vladimir Voronin. În calitate de primar general al municipiului Chișinău, el gestiona distribuirea resurselor și avea acces permanent la mass-media națională.

PCRM a intrat în campania electorală dispunînd de avantaje substanțiale: Vladimir Voronin, comparativ cu alți politicieni, încă se bucura de mare încredere în societate; economia Republicii Moldova era relativ stabilă, înregistrîndu-se o ușoară creștere începînd cu anul 2001; în politica externă, PCRM s-a

reorientat brusc spre Vest, inițiind planul strategic de integrare europeană, pas determinat de neputința Președintelui de a se înțelege cu Federația Rusă în ceea ce privește soluționarea conflictului transnistrean. Părții moldovenești i se impunea Planul Kozak care, în ultimul moment, nu a mai fost acceptat și nici semnat de Vladimir Voronin, ceea ce a provocat supărarea Federației Ruse și a condus la răcirea relațiilor dintre părți. Această confruntare a fost amplificată deschis de conducerea Federației Ruse, de mass-media rusă și adversarii PCRМ, în special BMD [17]. În preajma alegerilor parlamentare au fost expulzați de către serviciile de resort unii cetățeni ai Federației Ruse, bănuți de finanțarea campaniei electorale a adversarilor PCRМ [18]. În februarie 2005, Republica Moldova a ratificat Planul de acțiuni Uniunea Europeană – Republica Moldova, care a fortificat considerabil relațiile Republicii Moldova cu Uniunea Europeană, creîndu-i o imagine favorabilă în fața cancelariilor occidentale.

Alegerile parlamentare din 6 martie 2005 au fost câștigate de PCRМ, care a acumulat 45,98% din voturi și a obținut 56 de locuri parlamentare, adversarul principal, BMD, a fost votat de 28,53% din electorat, obținînd 34 de mandate, iar a treia formațiune parlamentară, PPCD, a fost votată de 9,07%, obținînd 11 mandate.

Componența PCRМ în legislativ nu îi permitea alegerea, cu forțe proprii, a șefului statului și revizuirea unor articole constituționale, însă majoritatea de voturi îi asigura numirea guvernului pentru un al doilea termen consecutiv. BMD împreună cu PPCD puteau să boicoteze realegerea lui Vladimir Voronin pentru al doilea termen, însă după scrutinul parlamentar BMD s-a destrămat rapid. La realegerea lui Vladimir Voronin în funcția de Președinte al Republicii Moldova au contribuit PPCD (cel mai aprig critic al PCRМ în parlamentul precedent), PD și PSL: pentru a-l susține pe Vladimir Voronin, a fost încheiat un acord, prin care PCRМ se angaja să efectueze o serie de reforme.

Modificarea strategică a politicii externe a determinat și schimbarea ambianței politice din republică. Optînd pentru cursul european, PCRМ a început să-și reconstruiască baza socială. Adăugînd credibilitate retoricii regimului, liderii PCRМ au ajuns la o înțelegere cu „opozitia constructivă” din parlament, susținînd candidatura pentru funcția de președinte al legislativului a lui Marian Lupu, dar nu pe cea a reprezentantului conservatorilor Eugenia Ostapciuc. De menționat faptul că în funcția de vice-speaker a fost ales liderul PPCD, Iurie Roșca.

Sub aspect strategic, redirecționarea politicii a fost clar vizibilă, luînd în considerare reducerea proporției populației rusolingve în comparație cu ponderea celei autohtone și dificultățile lui Vladimir Voronin de a se înțelege cu Federația Rusă. Pentru prima dată de la venirea comuniștilor la putere, Președintele Vladimir Voronin a obținut un sprijin mai mare din partea alegătorilor Republicii Moldova (56 %) (48 %) [19]; pierderea entuziasmului de către elementul alogen a fost contrabalansată de creșterea suportului din partea vorbitorilor de limba română. Sporirea credibilității Președintelui Vladimir Voronin și a guvernului

comunist se datorează îmbunătățirii, din 2001, a situației în economie: după un declin constant timp de 10 ani, PIB-ul a înregistrat o creștere mai mare de 5 % în fiecare an. În decursul anului 2005, în republică s-a produs o creștere economică de aproximativ 7 %, ceea ce a permis Guvernului Tarlev să majoreze pensiile, salariul minim și salariul lucrătorilor din sfera bugetară. Însă Republica Moldova continua să rămână una dintre cele mai sărace țări din Europa, cu un venit pe cap de locuitor în 2005 de 860 \$, deși rata sărăciei a fost redusă de la 70 % în 1999 pînă la 27 % în 2007, conform datelor FMI [20].

O altă problemă majoră cu care s-a confruntat și continuă să se confrunte economia națională este migrația. Din cauza șomajului, populația aptă de muncă migrează în țările Europei de Vest și în Federația Rusă, aproximativ o cincime din tineret sunt angajați în sfera muncii din afara țării, legal sau ilegal, banii remitenți constituind aproximativ 27-30 % din PIB-ul pe țară [21]. Acest flux de bani lichizi este principalul mijloc de asigurare a necesităților în resurse financiare interne. Totuși, rata inflației în sectorul de consum crește anual cu 12 %, reprezentanții businessului mic nu pot obține credite avantajoase, este stopată dezvoltarea sectorului privat, iar investițiile străine sunt relativ mici.

În alegerile parlamentare din aprilie 2009 opoziția democratică a acumulat 41 de locuri parlamentare, iar comuniștii - 60. După declararea rezultatelor, s-a declanșat un amplu protest care a condus la noi alegeri parlamentare. La alegerile din iulie 2009, opoziția democratică a obținut deja 53 de locuri în Parlament. Dat fiind faptul că nu s-a reușit alegerea Președintelui Republicii Moldova, s-au anunțat noi alegeri care s-au soldat cu o nouă victorie a fostei opoziții - 59 de mandate, iar comuniștii au mai pierdut în acel scrutin 6 mandate. Alegerile din toamna 2014 vor proba o nouă balanță de forțe între actuala guvernare și opoziția comunistă.

Este de remarcat că procesul constituirii în Republica Moldova a opoziției politice nu s-a încheiat, ci decurge neuniform și contradictoriu.

Printre factorii care împiedică buna activitate a opoziției politice sunt de menționat:

- caracterul juridic nedeterminat al statului, Republica Moldova declarînd cursul integrării europene, respectiv asumîndu-și responsabilitatea pentru ajustarea sistemului său politic în concordanță cu standardele democratice contemporane, moderne. Una dintre problemele importante, în această ordine de idei, rezidă în constituirea unor raporturi civilizate între puterea politică și opoziție. Experiența țărilor occidentale relevă netăgăduit că acordarea opoziției parlamentare a posibilităților reale pentru promovarea și susținerea propriului punct de vedere ca alternativă la cel oficial, concurența loială cu celelalte forțe politice contribuie la stabilitatea sistemului politic, diminuarea conflictelor politice, la promovarea deciziilor politice importante și, nu în ultimul rînd, la sporirea coeziunii sociale a opoziției. Încă nu a devenit o bună practică acordarea opoziției

- parlamentare a dreptului de a conduce comisii cu funcții de control: comisia pentru buget, economie și finanțe ș.a.;
- nivelul scăzut al culturii politice și juridice atât al opoziției, cât și al reprezentanților puterii și, desigur, al societății civile în ansamblu;
 - târăgănarea reformelor în domeniul juridic, administrativ, nivelul înalt al corupției etc.;
 - existența unor diverse clivaje: est-vest, bogați-săraci și, nu în ultimul rând, cele legate de identitatea etnică și cea lingvistică.

Liberalism versus comunism ca particularitate a vieții politice și a partidismului din Republica Moldova

Victoria forțelor liberal-democrate în cadrul alegerilor parlamentare repetate din 29 iulie 2009 și investirea, în consecință, a unui guvern necomunist ca expresie politică a coaliției parlamentare majoritare "Alianța pentru Integrarea Europeană", care și-a propus, prin chiar programul de guvernare pentru anii 2009-2013, să transforme Republica Moldova "într-o țară eligibilă pentru aderarea la Uniunea Europeană", a fost nu doar un pas calitativ nou în evoluția politică a Republicii Moldova, ci și un bun prilej de evaluare obiectivă și imparțială a celor peste două decenii de tranziție de la comunismul sovietic spre o societate liberă, întemeiată pe valorile și principiile democrației liberale.

Privit dintr-o atare perspectivă, scrutinul parlamentar din vara anului 2009 poate fi caracterizat nu doar ca un obiectiv și necesar transfer democratic de putere de la un partid politic aflat la guvernare peste opt ani de zile către o coaliție de partide, ci, poate chiar mai important și, în primul rând, ca un final logic al unui ciclu politic de două decenii (1989-2009), în cadrul căruia în Republica Moldova s-au confruntat acerb două modele teoretice, dar și politice, de organizare a societății.

Primul model, experimentat cu intermitențe în primul deceniu de independență a Republicii Moldova (1989/1990-1994, 1998 -2000), este cel al democrației liberale, preluat din experiența politică a Europei de Nord-Vest (mai ales a Marii Britanii și Franței) și întemeiat pe doi termeni relativ antagoniști: acela de democrație, care presupune participarea cetățenilor la viața politică, și acela de liberalism, care subînțelege garanția tuturor formelor de libertate și, în special, a libertății economice manifestate în forma inițiativei individuale și a proprietății private, conform principiului „*laissez faire, laissez passer*". Indiferent de variantele sale în care se manifestă, democrația liberală a pledat constant pentru astfel de principii și valori fundamentale ca toleranța și pluralismul, limitarea puterii politice și separația puterilor în stat, libertatea individuală și proprietatea privată, unicitatea și inviolabilitatea individului, drepturile individuale și autonomia personală, distincția dintre sfera publică și cea privată etc.

Cel de-al doilea model de organizare a societății este de sorginte totalitară și poate fi definit drept comunist sau colectivist-egalitarist, manifestându-se, ca

regulă generală, în țările în care nu s-a reușit consolidarea unei societăți civile în adevăratul sens al cuvântului, care să exprime un autentic efort colectiv de a reduce pretențiile și prerogativele statului autoritarist. În condițiile lipsei elementului fundamental al democrației, - societatea civilă, - chiar dacă teoretic este conștientizat faptul că vechiul concept de socialism / comunism, bazat pe coerciție și conducere monopolistă de către un grup restrâns de birocrați, și-a pierdut orice justificare politică sau morală, populația îi prelungește, cu toate acestea, agonia sa finală.

Ilustrarea pregnantă a tezei respective o oferă Republica Moldova, populația căreia nu s-a arătat serios motivată de o autentică dorință de democrație și libertate, bine articulată din punct de vedere spiritual și intelectual, astfel încât, în cadrul alegerilor parlamentare anticipate din 25 februarie 2001, poporul trudit ajungând la limita răbdării și a puterilor a optat pentru liniște, pace și bunăstare măcar la nivelul pe care l-a avut până la 1989. Altfel spus, s-a produs o abdicare cu caracter de unicat în întreg spațiul european de la modelul democrației liberale în favoarea celui colectivist-egalitarist model promis de PCRM de la readmiterea sa în viața politică și promovat de același partid în perioada aflării sale la guvernare.

Dincolo de faptul, extrem de grav în sine și cu multiple consecințe imediate și de durată, că peste opt ani de zile (2001-2009) în Republica Moldova nu au fost respectate drepturile și libertățile elementare ale cetățenilor, că economia a fost monopolizată, presa a ajuns să nu mai fie liberă, iar peste un milion de cetățeni moldoveni au fost nevoiți să plece la muncă peste hotare pentru a-și întreține familia, fosta guvernare comunistă se face responsabilă, mai presus de orice, de instituirea unui control polițienesc asupra gândirii libere, de punerea în practică a unei veritabile *inchiziții*, prin care s-a încercat și parțial s-a reușit reducerea la tăcere a tuturor celor acuzați sau/și suspectați de *erezie*.

Practic, tot ce a întreprins PCRM-ul în cei peste opt ani de guvernare a urmărit parcă obiectivul de a edifica o societate de tipul celei descrise de George Orwell (1903-1950), întemeiată pe credința că *Marele Frate* e atotputernic, iar *Partidul* e infailibil. Cum însă, în realitate, omnipotența Marelui Frate s-a dovedit a fi mult exagerată, iar păcatele PCRM-ului – mult prea grave pentru a fi pur și simplu date uitării, s-a impus, exact ca în romanele lui Orwell, ”o continuă flexibilitate în interpretarea faptelor”, încercându-se inocularea deprinderii de ”a afirma în modul cel mai impertinent că negrul e alb, în ciuda realității celei mai evidente”. ”A predica minciuna și a crede în ea din toată inima; a da uitării orice fapt jenant, dar, totodată, a-l scoate din uitare când e necesar; a nega existența realității obiective fără a uita nici pentru o clipă că realitatea negată există”,- iată ce au pretins firavei societăți civile promotorii *dublei-gândiri* orwelliene, perfect conștienți de faptul că, ”pentru cel care râvnește să cârmuiască și să se mențină sus pentru totdeauna e absolut necesar să-și pervertească însuși simțul realității”.

Este adevărat că noul reviriment al populației Republicii Moldova spre valorile democrației liberale s-a produs în contextul relativei diminuări a popularității acestora în spațiul Europei Centrale și de Est. Astfel, rezultatele unui sondaj de opinie realizat de Fundația Pew la împlinirea a douăzeci de ani de la căderea comunismului în Europa Centrală și de Est proba cu toată certitudinea că democrația politică și economia liberă de piață – componente esențiale ale modelului democrației liberale, pierdeau teren în preferințele oamenilor. Proportia celor care sprijineau trecerea la democrație era în scădere de 24 % în Bulgaria, de 20 % în Lituania, de 18 % în Ungaria și de 8 % în Federația Rusă. Singura excepție o constituia Germania de Est (fosta RDG), proporția celor care continuau să sprijine trecerea la democrație constituind 85 % din totalul celor chestionați, dar chiar și aici aflându-se în descreștere față de 1991. Cât privește sprijinul populației față de valorile economiei libere de piață, doar polonezii și cehii considerau că situația lor economică prezentă este mai bună decât în anii comunismului.

Oricum, trebuie să admitem că disputa istorică între modelul democrației liberale și cel colectivist-egalitarist de organizare politică, social-economică și culturală a societății poate fi apreciat obiectiv doar în timp. Este însă în afara oricăror dubii superioritatea morală, dar și materială, a modelului democrației liberale față de cel al colectivismului egalitarist, adevăr confirmat de întreaga experiență a lumii contemporane, astfel încât, așa cum afirmă economistul american Milton Friedman, „oriunde întâlnim vreun element extins al libertății individuale, câteva componente ale confortului material la îndemâna cetățeanului obișnuit, și speranța larg răspândită într-un progres viitor, acolo întâlnim, de asemenea, activitatea economică organizată în principal pe piața liberă”. Și viceversa: „oriunde statul ține sub control amănunțit activitățile economice ale cetățenilor săi (...), acolo omul de rând este încătușat din punct de vedere politic, are un nivel de viață scăzut și puține posibilități de a-și hotărî propriul destin”.

La o privire retrospectivă, experiența celor peste două decenii de tranziție de la dictatură la regimul democrației liberale confirmă integral adevărul că „nici un model și nici o rețetă nu pot fi aplicate tuturor țărilor în mod automat; dimpotrivă, se pune problema favorizării unei democratizări, respectiv, a unei conlucrări între putere și opoziție, care să țină cont de caracterul unic al fiecărei societăți”. Un alt adevăr învederat de experiența aceleiași perioade constă în faptul că, simultan cu necesitatea obiectivă a consolidării și afirmării plene a societății civile, se cere limitarea monopolului de putere al păturii de manageri și politicieni profesioniști, prin delegarea unei considerabile responsabilități nivelurilor locale (colectivităților de muncă și teritoriale), extinderea pluralismului în viața publică și democratizarea instituțiilor. Acest monopol al puterii este necesar a fi limitat inclusiv printr-o lege, care să reglementeze din punct de vedere juridic și constituțional atât drepturile și obligațiile puterii, cât și cele ale opoziției, în vederea elaborării și punerii la punct a unui mecanism eficient

și viabil al exercițiului puterii politice, astfel încât opoziția să poată participa cu maxim randament la confruntarea de idei și dezbaterile politice, în vederea găsirii celor mai bune soluții pentru problemele cu care se confruntă societatea.

În baza experienței acumulate (inclusiv și în Republica Moldova), trebuie să admitem că democrația nu este altceva decât o lungă luptă, iar existența ei rămâne fragilă, reversibilă și coruptibilă, mai ales în societățile în care libertățile publice și cele private sunt de dată recentă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Tămaș Sergiu. Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică. București: Casa de editură și presă „Șansa” SRL, 1996.
2. Zapârțan Liviu Petru. Repere în știința politicii. Iași: Editura Fundației „Chemarea”, 1992.
3. Ibidem, p.137.
4. Mureșanu Camil. Momente din istoria Europei. Cluj-Napoca: Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1996.
5. Tămaș Sergiu. Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică. București: Casa de editură și presă „Șansa” SRL, 1996.
6. Enciu Nicolae. Scurtă istorie a Moldovei de Est: de la inventarea Basarabiei și pînă la Conferința de la Paris (1946-1947), în Basarabia 1812-1947: oameni, locuri, frontiere, Muzeul Național de Istorie a României, Institutul Cultural Român. București, 2012.
7. Enciu Nicolae. Considerații privind particularitățile regimului totalitar comunist din Moldova Sovietică (1924-1991). În: Akademos, 2010, nr. 4(19).
8. Nicolae Enciu. Politologie. Curs universitar. Editura Civitas. Chișinău, 2005.
9. Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în 2003. Ediția a III-a, revăzută și adăugită. Coord.: Ioan Scurtu. București: Editura Institutului Cultural Român, 2003.
10. Nicolae Enciu. Politologie. Curs universitar. Editura Civitas. Chișinău, 2005.
11. Ibidem, p.247.
12. Republica Moldova. Ediție enciclopedică. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice. 2011.
13. Jurnal de Chișinău, 31 august 2001.
14. Juc Victor, Josanu Yuri, Rusandu Ion. Sisteme politice tranzitorii din Europa de Sud-Est. Chișinău, 2008.
15. Crowther William. The politics of Democratization in Post-comunist Moldova. În: Karen Dawisha and Bruce Parrot. Democratic Changes and Authorization Reactions in Rusia, Ukraine, Belarus and Moldova. London, Cambridge University Press. 1997.
16. The James Town Institute Monitor. Volume 8, issue 77, 19 aprilie 2002.
17. Corwin Iulie A. Is Rusia Hoping for Revolution in Moldova? Raio Free Europe/ Radio liberty. Monday, March 7, 2005.
18. Agence France Presse. February 15, 2005.
19. Braometrul de Opinie Publică. Institutul de Politici Publice. Chișinău, martie-aprilie 2006.
20. Republic of Moldova: Poverty Reduction Strategy. Annual Evaluation Report. IMF Country Report no.6 (185). May 2006.
21. Cuc Mialn. Lundback Erik and Ruggieri Edgardo. Building a better future at home: remittances in Moldova. IMF Survey. Volume 35, Nr. 3, February 6, 2006.

CONEXIUNEA DINTRE IDENTITATEA CIVICĂ,
IDENTITATEA ETNICĂ ȘI SOCIETATEA CIVILĂ ÎN CONTEXTUL
DEFĂȘURĂRII REFORMELOR DEMOCRATICE

ETHE CONNECTION BETWEEN CIVIC IDENTITY,
ETHNIC IDENTITY AND CIVIL SOCIETY
IN THE CONTEXT OF THE DEMOCRATIC REFORMS

Elena BALAN, *doctor în politologie,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

Summary

In the article the factor is accented as a civil society, as a result and factor of social changes in process, is trained directly in processes of Moldovan society democratization. During the perspectives, effects and peculiarities, chances and multilateral potential of connection between civil society components and the identity system are picked out, in this case of ethnic identity and civic identity in development.

Key-words: *identity system, civic identity, ethnic identity, civil society, social identity, ethnic consciousness, non-governmental associations.*

In sistemul mozaic complex al identităților, în prim-plan se reliefează, de regulă, particularitățile distinctive ale acestora, specificul lor unic, irepetabil. Cît privește tangențele și unele trăsături comune care le caracterizează, despre ele aproape că nu se menționează în literatura de specialitate. În acest articol vom încerca să prezentăm, prin intermediul conexiunii dintre identitatea etnică, identitatea civică și societatea civilă, atît specificul fiecăreia din aceste noțiuni și fenomene sociale, cît și punctele de tangență care persistă între ele, iar în consecință – și efectele care rezultă din această corelație. Le vom analiza în continuare pe fiecare în parte, precum și luate în ansamblu.

Luînd în considerație faptul că o bună parte din caracteristicile diferitor tipuri de identitate se regăsesc în cadrul identității civice și a identității etnice ca componente de bază ale sistemului identitar (bunăoară, devotamentul față de Patrie, față de baștină, față de cultura națională, față de limbă, de tradițiile și obiceiurile populare, spiritul și responsabilitatea civică, poziția politică etc.), vom analiza mai detaliat și din diferite unghiuri de vedere, și fenomenul identității civice și al identității etnice.

Aspectul identificațional divers lărgeste reprezentările despre fenomenul „societății civile”, în mod special în condițiile consolidării și aprofundării democrației. Sociologul englez Z. Bauman susține că orice identitate, inclusiv și cea civică, devine o prismă, prin care se evaluează și se studiază multe aspecte importante ale vieții contemporane. Autorul menționează că „identitatea” nu este o „chestiune privată” sau „grijă privată”, și faptul că individualitatea noas-

tră este produsul societății a devenit un adevăr banal [1, p. 113-115]. Iar locul omului în societate, determinarea statutului său social a încetat să fie o noțiune „pentru sine” și a devenit o noțiune „pentru noi” [1].

La fel și cunoscutul politolog american S.P. Huntington în lucrarea sa „Cine suntem? Provocările la adresa identității naționale americane” oferă o descriere amplă și dezvăluie câteva aspecte generale esențiale privind identitatea. În viziunea autorului „atît grupurile, cît și indivizii au identități, ultimii găsindu-și identitățile în cadrul grupurilor. Ei pot face parte din mai multe grupuri, fiind capabili în acest mod să-și schimbe identitățile” [2, p. 23-34]. În lucrare se menționează că identitățile pot fi multiple: ascriptive, teritoriale, economice, culturale, sociale și naționale, iar identitatea este modul în care oamenii se văd pe ei înșiși, imaginea fiind influențată de felul în care sunt văzuți de alții. În unele situații, indivizii pun accentul pe acel aspect al identității care îi leagă de cei cu care interacționează, în altele, ei pot pune în evidență acel aspect al identității care îi diferențiază de ceilalți. „Identitățile pot fi înguste sau largi, iar anvergura celei mai vizibile identități se schimbă în funcție de situația în care se găsesc aderenții ei” [2].

Unul dintre principalii cercetători ai problemei identității din secolul XX, psihologul Erik Erikson, consideră identitatea drept o formațiune personală complexă, cu o structură multinivelară și care constituie un proces de organizare a experienței în cadrul „Eu”-lui individual [3].

Conținutul structurii identității cu două componente de bază - personală și socială, este prezent în majoritatea lucrărilor consacrate acestor probleme. În literatura de specialitate sunt descrise mai multe tipuri de identități, și anume: de rol, profesională, etnică, civică, politică, religioasă etc. [4, p. 138-163].

Sociologul român S. Chelcea analizează conținutul conceptului de „identitate” și încearcă să răspundă la întrebarea: identitate sau identități? Autorul aseamănă identitatea cu o „cutie de unelte”. Și cum meșterii își aleg unealta potrivită pentru o reparație sau alta, așa indivizii apelează la una din multiplele identități (etnice, naționale, religioase etc.) în funcție de tipul de relație cu alții și de circumstanțele concrete [5, p. 20].

Structura *identității sociale* include mai multe tipuri de caracteristici identificationale: familiale, de vîrstă, profesionale etc. Un loc important printre aceste caracteristici îl ocupă *identitatea civică*. Identitatea civică este o componentă a identității sociale, persoana aparținînd unui oarecare grup social împreună cu semnificația emoțională și valorică legată de faptul că este membru al grupului. În descrierea problemelor identității sociale, A. Tejfel a remarcat că, deoarece apartenența ca membru la un grup este legată de aprecierea socială pozitivă sau negativă, atunci și însăși identitatea socială a individului poate fi negativă sau pozitivă [6].

Teoria identității sociale are scopul de a explica discriminarea intergrupală în lipsa intereselor de conflict și conține ipoteza cognitiv-motivațională, conform căreia indivizii tind să diferențieze grupurile proprii de alte grupuri în vederea atingerii unei identități sociale pozitive.

Consolidarea societății civile presupune completarea activităților politice și prezența unei *identități civice* pozitive la cetățenii țării, care se pot pronunța ulterior la subiectele de fiecare zi într-o formă democratică și liberă. În acest sens, formarea identității civice reprezintă elementul-cheie în procesul de consolidare a statalității Republicii Moldova.

O analiză a identității civice au efectuat-o în lucrările sale T. Haidegher, J. Habermas, V. Hesle, F. Fukuiama. Formarea identității civice sub influența proceselor de globalizare a fost abordată în studiile realizate de I. Arutiunean, M. Guboglo, I. Levada, V. Iadov, L. Drobijeva.

Structura identității civice, la fel ca și structura oricărei identități, include următoarele componente: *cognitivă* (cunoștințe despre apartenența la o anumită comunitate socială); *valorică de sens* (pozitivă, negativă sau atitudinea ambivalentă către apartenență); *emoțională* (acceptarea sau neacceptarea apartenenței sale); *comportamentală* – realizarea poziției civice în comunicare și activitate, participarea la activitățile sociale.

Identitatea civică ca componentă de bază a sistemului identitar, în linii generale, include în sine conștientizarea de către personalitate a apartenenței sale față de comunitatea de cetățeni a unui anumit stat; capacitatea fiecăruia de a-și îndeplini îndatoririle cetățenești; spiritul și activismul civic multilateral; posibilitatea reală de a beneficia de drepturile și libertățile cetățenești proclamate și garantate de către Constituție [7, p. 15].

Identitatea civică presupune realizarea la concret a cerințelor fundamentale ale personalității, cum ar fi apartenența la un anumit grup social și apartenența la comunitatea cetățenilor unui anumit stat care au o importanță vitală pentru individ. Identitatea civică include în sine fenomenul conștiinței supraindividuale, care reprezintă indiciul comunității civice ca subiect colectiv, ce integrează populația țării, reprezintă garanția stabilității statului respectiv [8, p. 140].

Concomitent, *conștiința civică este considerată drept categorie de coloratură politică, în conținutul căreia se distinge competența politico-juridică a personalității, activismul politic al acesteia, participarea civică, spiritul civic (civismul)*. Conștiința civică mai presupune identificarea individului cu societatea în toate dimensiunile ei socioculturale tipice (limba, mentalitatea, valorile socioculturale, normele de conduită) [9, p. 26].

Un rol decisiv în constituirea și consolidarea identității civice a personalității îi revine *instruirii și educației civice*, prin intermediul cărora se formează *cultura civică și spiritul civic (civismul), activismul civic al personalității*.

E cazul să menționăm că formarea și dezvoltarea acestor calități în conștiința și conduita personalității reprezintă un proces îndelungat, anevoios și contradictoriu, uneori cu efecte imprevizibile, care include în sine instruirea și educația în diverse instituții sociale: în familie, în școală, în cercul de prieteni, în colectivul de muncă și, desigur, în cadrul întregului sistem politic existent. Fără îndoială, experiența obținută prin intermediul diferitor instituții sociale e diferită. Însă cert este faptul că fiecare din instituțiile sociale indicate își aduce aportul său irepetabil în formarea și transmiterea valorilor spiritului și culturii civice [10, p. 173].

Drept consecință, dintotdeauna calitatea unui regim democratic, împreună cu performanțele sale instituționale și economice, sunt influențate de „calitatea publică” a cetățenilor săi, care se exprimă prin nivelul lor de *cultură politică, respectiv civică* [11, p. 74].

Rezultatul final al acestui proces complex îl reprezintă personalitatea înzestrată cu un înalt activism social. În calitatea sa de *fenomen integrativ, spiritul civic (civismul)* include în sine o serie întreagă de calități specifice, proprii omului-cetățean: *responsabilitatea civică, abilitatea de a îmbina și subordona interesele personale față de cele obștești, capacitatea de a alege prioritățile în mod conștient și de sine stătător, precum și umanismul, toleranța etnică, patriotismul și solidaritatea interumană.*

Astfel, *spiritul civic (civismul)* presupune posedarea de către individ a unor calități, convingeri, cunoștințe și tipuri de comportament datorită cărora devine posibilă *edificarea unui spațiu civic* care îmbină în sine respectul și atașamentul față de valorile general-umane, de specificul distinctiv al concetățenilor diferitor localități și țări ale lumii. De aici reiese că *spiritul civic* prevede formarea și consolidarea capacității omului de a coexista și a conlucra cu ceilalți concetățeni într-o societate democratică, pluralistă și deschisă lumii, uniți în aspirația și includerea nemijlocită în edificarea unei societăți echitabile [12, p. 115-116].

Transformările sociopolitice și economice din societate deseori sunt însoțite de dezechilibrarea legăturilor interpersonale și intergrupale. În acest context, *identitatea civică ar putea avea rolul de incluziune activă și pozitivă a individului în stabilirea unor relații sociale avantajoase și dezvoltarea activismului civic. Identitatea civică este o componentă prioritară a capitalului social și unul din factorii de integrare în societate.* Așadar, studierea identității civice și formarea ei se realizează în complexitate, iar ignorarea tipurilor de identitate menționate poate duce la lipsa de consens privind problemele fundamentale ale dezvoltării societății contemporane.

Un loc și un rol prioritar în sistemul identitar îi revine identității etnice. *Identitatea etnică reprezintă sentimentul de apartenență la o anumită comunitate*

etnică după anumiți parametri ai etnogenezei: biologici, de rasă (rădăcinile de neam), teritorial-climaterici (teritoriul istoric) și socioculturali (istoria poporului său, simbolurile etnice ale culturii și religiei etc.) care s-au constituit pe parcursul dezvoltării istorico-culturale a comunității în cauză.

Identitatea etnică se prezintă ca un factor primordial în constituirea conștiinței de sine, ca subiect etnic, ca unul din nivelurile de bază în devenirea conștiinței etnice [13, p. 73]. E de menționat aici atitudinea individului față de etnia sa și față de apartenența sa etnică, care poate fi atât pozitivă, cât și negativă. În cazul atitudinii pozitive sunt posibile astfel de fenomene ca etnocentrismul, etnofanatismul, în forme excesive – naționalismul și fascismul. În acest context, nu poate fi ocolită luarea în cont a atitudinii față de alte etnii. Pentru atitudinea negativă față de etnia în cauză este utilizat termenul „etnonegativism”.

Un loc aparte în problematica ce ține de domeniul identității etnice îl ocupă așa-numitul *conflict cultural*, în cadrul căruia individul este expus concomitent sau succesiv unei influențe ce provine din partea mai multor etnii. În acest caz sunt posibile astfel de consecințe precum: *segregația* (separația, discriminarea rasială), *asimilarea*, *marginalizarea* și altele.

De menționat că majoritatea cercetătorilor evidențiază îndeosebi aspectele culturale ale *identității etnice*, și anume – limba, tradițiile culturale, religia, specificul comportamentului, cunoașterea istoriei etniei sale. În plus, se menționează în special rolul activ al individului în constituirea identității etnice. Antrenarea individului în viața socială și în practica culturală a grupului propriu etnic reprezintă un indicator al *identității etnice*, utilizat mai frecvent. Se indică, de asemenea, și rolul deosebit al așa-numitului „*caracter național*”, precum și trăsăturile asemănătoare ale *chipului exterior*. Totuși, *caracterul național (mentalitatea)* nu este inclus întotdeauna în componența particularităților de bază ale *etnicității*. Cercetătorii V. A. Viatkin și V. Iu. Hotineț evidențiază în această ordine de idei *temperamentul național*, particularitățile specifice ale orientărilor personalității (convingerile morale, orientările valorice, concepțiile, idealurile etc.), capacitățile specifice etniei în cauză. Latura dinamică a particularităților etnopsihologice se dezvăluie în starea de spirit, în sentimente, interese, obiective interetnice, autostereotipuri, heterostereotipuri ș.a. [14, p. 71].

E necesar să menționăm în continuare că în viziunea cercetătoarei române Maria Cobianu-Băcanu există două tipuri de identitate: identitate etnică și identitate națională. *Identitatea etnică*, este conștiința apartenenței la un grup etnic, care se relevă atât în relațiile interindividuale, cât și în propriul for interior al celor care aparțin grupului. Păstrarea identității în evoluția evenimentelor semnifică menținerea *unității de sine, a integrității personalității* pe fondul celor mai profunde schimbări, avînd ca suport sau ax central *valorile general umane* ce au asigurat și asigură perpetuarea speciei umane dincolo de vitregiile la care au expus-o împrejurările istorice.

Identitatea etnică, consideră cercetătoarea, nu este un proces încheiat odată și pentru totdeauna, ci este un proces deschis, ce continuă cu fiecare individ și generație; aceasta sugerează interacțiunea dintre identitatea individuală și cea colectivă, într-un proces psihosocial ce conservă trăsături esențiale din ambele procese.

În raport cu *identitatea etnică*, *identitatea națională*, în viziunea cercetătoarei, *semnifică conștiința apartenenței la o națiune* și deopotrivă adoptarea, împărtășirea și manifestarea unor trăsături comune cu membrii acesteia, exprimate în cultură, limbă, religie, obiceiuri și tradiții. Avînd în centru *națiunea*, *statul-națiune* și *sentimentul național*, *identitatea națională este puternic legată de un teritoriu și are o conotație politică*. Se construiește pe matricea cîmpului de valori și modele culturale specifice conduitelor colective de-a lungul istoriei. Conceptul de identitate națională *are un conținut mai nou decît cel de identitate etnică, pentru că el a apărut odată cu națiunea – realitate socioistorică a secolului al XIX-lea, corelată cu existența statului pe un teritoriu delimitat politic*.

Ca atribut al individului, conchide cercetătoarea, identitatea națională este o opțiune, în sensul că individul are dreptul să opteze pentru o identitate națională ce nu decurge automat din identitatea etnică [15, p. 313-314].

Din cele relatate mai sus rezultă că în tratarea problematicii în cauză, în literatura de specialitate există mai multe puncte de vedere, deși, de regulă, diferă mai mult modul, maniera de a trata aceste noțiuni, iar conceptul propriu-zis rămîne în fond cam același, cu excepția unor nuanțe mai mult sau mai puțin importante.

Bunăoară, în perioada sovietică, în literatura de domeniu erau mai frecvente noțiunile de „*conștiință națională*”, „*identitate națională*”. În timpul de față, autorii ruși utilizează mai des noțiunea de „*conștiință etnică*”, „*identitate etnică*”, iar aceasta din urmă nu este divizată în „*identitate etnică*” și „*identitate națională*”, iar autorii români separă și definesc noțiunea de „*identitate etnică*” și „*identitate națională*”.

Noi, după cum rezultă din text, operăm cu noțiunile de „*conștiință etnică*” și „*identitate etnică*”, căci ele includ în sine atît „*etnicul*”, care e mai străvechi, cît și „*naționalul*”, care e mai nou, mai tînăr, din punct de vedere istoric.

Important în acest caz este faptul că și *identitatea etnică*, într-un fel sau altul, se include vădit și simțitor în realitățile existente, ca și în actualitatea de ultimă oră, prin intermediul activismului uman, aducînd cu sine în existența socială coloritul irepetabil al „Eu”-lui național, care dăinuie peste timpuri, vorbindu-i lumii despre cutare sau cutare personalitate, popor, civilizație.

Dezbaterile politice actuale privind structurarea unor mari ansambluri sociopolitice și culturale, menționează cercetătoarea Gabriela Stoltz, ridică semnificative probleme privind *raportul național-universal în cultură*, de exemplu: riscul pierderii specificului cultural al statelor naționale în procesul integrării în structurile suprastatale activează problematica identităților naționale.

Profundele schimbări social-politice au adus în atenție problema identităților religioase, etnice, culturale etc. Studiul identităților culturale, etnice, naționale se centrează pe asemănările de grup și, implicit, pe diferențierile dintre grupurile sociale, tocmai pentru a facilita comunicarea interculturală, realizată prin respectarea particularităților culturale de grup, clase sociale, popoare, națiuni, civilizații etc. [16, p. 299-300].

În această ordine de idei, extinderea Uniunii Europene presupune nu numai o colaborare fructuoasă și multilaterală în cele mai diverse domenii de activitate cu statele membre ale Uniunii (cum va fi, probabil, în viitor și Republica Moldova), dar, în același timp, în acest proces ar fi necesar să fie ocolite tendințele unificatoare ale globalizării. Ar fi cazul de a nu se admite o sinteză deplină și asimilare în modul de viață al oamenilor, de a nu se neglija cultura națională a popoarelor, identitatea lor etnică, de a nu fi știrbită conștiința lor etnică și demnitatea națională. Este important, ca, luându-se în cont condițiile și specificul mediului social al țărilor, de a determina o configurație proprie a noilor relații, reieșind din interesele geopolitice ale fiecărui stat și popor.

A crea în comun, în cadrul Uniunii Europene și în spațiul învecinat cu ea, o unitate armonioasă a vieții, care ar străluci în bogate și variate culori ale diferitelor culturi naționale, ar fi posibil doar în cazul dacă ne vom familiariza cu alte culturi, dacă vom pătrunde în sensul lor cu compasiune și le vom accepta ca pe ale noastre, educînd astfel în noi capacitatea de a ne completa unii pe alții prin creația noastră.

Integrarea europeană a țării noastre presupune în consecință afirmarea identității sale europene prin ajustarea tuturor sferelor vieții sociale la nivelul standardelor Comunității Europene. Declararea opțiunii europene a Republicii Moldova, ca și cea a altor țări, ar însemna, „de altfel, poate că este mai puțin vorba să sperăm într-un transfer complet, cît să obținem trezirea unei duble apartenențe, la propria Națiune și la Europa, așa cum ne putem simți în același timp cetățeni ai unui stat și îndrăgostiți (atașați) de regiunea în care locuim” [17, p. 12].

Dar care sunt totuși cauzele esențiale ale formării unei conștiințe și identități europene? În opinia cercetătorului francez René Girault, trei factori majori au contribuit pentru a se ajunge la o conștientizare și identificare a unei părți a Europei ca un tot întreg, guvernabil în mod unitar, atît în domeniul economic, cît și în domeniul social și cel politic. Este vorba mai întîi de *existența unei veritabile societăți vest-europene* coerente, în ciuda nuanțelor regionale. Se impune apoi analizei corelarea dintre *Creștere – Uniunea Europeană*. O idee-forță i-a marcat pe locuitorii Europei occidentale: realizînd unificarea pieței vest-europene (Piața comună), responsabilii construcției europene au deschis calea unei ameliorări (sau accelerări) a creșterii economice. Identitatea Europei occidentale se definește, așadar, printr-o dezvoltare rapidă, datorată eficacității, productivității sectoarelor de producție și de distribuție, tehnologiei de vîrf. Acest

ansamblu distinct își bazează reușita pe o cultură economică aparte.

Crearea Europei unite a permis asigurarea păcii între popoare, care au fost istovite secole de-a rândul de războaie interne [18, p. 205-206]. Anume acești factori decisivi au condus în mod radical la o conștientizare europeană propriuzisă, la constituirea identității europene, a conștiinței europene și a idealului european unitar.

Sub un alt unghi de vedere se întrezărește aici și o identitate europeană difuză, care în anumite circumstanțe îi cuprinde pe indivizi aproape fără voia lor, în cadrul unei conștiințe europene, care, dimpotrivă, nu poate fi decât rezultatul și produsul unui demers voluntar. E de menționat și faptul că în ce privește identitatea europeană, este vorba, mai întâi, de niște trăsături ale unei civilizații specifice, clădite în timp, de un patrimoniu cultural care se exprimă prin intermediul unor referințe comune la Antichitatea clasică greco-romană, la creștinătatea medievală sau la „Europa Luminilor”, cu tot ceea ce aceste referințe poartă în ele ca valori, îndeosebi în termeni de drepturi civice.

În același context, autorii autohtoni Nicolae Enciu și Valentina Enciu afirmă că Uniunea Europeană pare a fi o astfel de entitate care are ca obiectiv constituirea caracterului supranațional al Europei, pornind de la acel adevăr că un prim document asupra identității europene a fost adoptat în decembrie 1973 de către miniștrii de Externe ai Comunității Europene, în care se menționa despre necesitatea elaborării unei viitoare definiții a identității europene pentru desfășurarea relațiilor cu alte țări ale lumii.

Cu douăzeci de ani mai târziu, Tratatul de la Maastricht a definit și a introdus în circuit conceptul de identitate europeană. Astfel, Uniunea Europeană se impune ca o entitate diferențiată în cadrul relațiilor internaționale. Același Tratat, fiind completat în anul 1997 prin cel de la Amsterdam, încearcă crearea identității europene la nivel individual prin acordarea cetățeniei europene tuturor cetățenilor statelor membre ale UE [19, p. 314-315].

Însă, precum s-a menționat și mai sus, integrarea politică, economică sau socială se desfășoară într-un alt mod decât cea culturală, dat fiind faptul că aceasta din urmă nu poate fi efectuată printr-o simplă decizie politică, deoarece în cazul identităților naționale populația rămîne în mod firesc mai atașată de ceea ce consideră a fi sistemul ei referențial principal. Așadar, în măsura previzibilului, nu se pune problema dispariției statului național, acesta rămînînd unul dintre instrumentele principale de asigurare a identității [19, p. 318].

Și totuși, dacă ne referim, bunăoară, la fenomenul migrației, oricît de puternice ar fi fost rezistențele manifestate de factorul național – fie că e vorba de atașamentul îndelungat al migrantului față de pămîntul natal sau de entuziasma lui convertire la valorile noii patrii – se pare că pentru un anumit număr de indivizi experiența imigrației a favorizat dezvoltarea unui sentiment de apartenență la o entitate ce transcende frontierele, și anume, identitatea europeană și conștiința

europăană fondate pe adeziunea la același sistem de valori, contopind, într-o perspectivă transnațională, democrația, drepturile omului și preocupările sociale, conturându-se în profunzime un „europenism” de o cu totul altă esență, de o cu totul altă coloratură, bazate, la rîndul său, pe o cultură comună a popoarelor Europei, dar privilegiind, însă, în consecință, alte valori specifice anumitor popoare, precum sunt tradițiile naționale, religia, rasa etc. [20, p. 57, 64].

Așadar, apartenența la Uniunea Europeană, este, în fond, o mărturie a coexistenței pașnice în Europa a unui spațiu multiidentitar, a cîtorva varietăți de *identitate și conștiință: general-europeană, vest-europeană, est-europeană, regională, autohtonă, cu o pronunțată idee a unității europene în ansamblu și a unității în diversitate*, fapt care merită atenție și o apreciere aparte la ora actuală și în perspectivă.

Un rol considerabil în devenirea sistemului identitar în condițiile actuale de aprofundare a reformelor democratice în Republica Moldova îi revine societății civile. Societatea civilă dispune de diverse modalități de a influența deciziile politice, economice sau de interes public, avînd rolul de a monitoriza activitatea instituțiilor statului și de a lua atitudine față de acele politici care vin în contradicție cu interesele cetățenilor sau în caz de abuzuri de putere. Rolul principal al societății civile este de a asigura o corectă supraveghere a modului în care factorii politici sau economici respectă interesele majorității.

Astfel, consolidarea societății civile în Republica Moldova poate deveni ireversibilă doar în coordonatele abordării ei integratoare. Experiența celor peste două decenii, urmate după proclamarea independenței Republicii Moldova, ne demonstrează în mod elocvent despre necesitatea promovării unei strategii deosebite de edificare a societății civile, capabile să scoată cetățeanul din anonimatul politic și social. Devine extrem de imperioasă necesitatea *instituționalizării democratice* a tuturor sferelor vieții sociale, întronarea supremației legii, deetimizarea corpului societal și, fără îndoială, respectarea drepturilor și libertăților omului [21].

Prin urmare, Republica Moldova construiește *o societate democratică, bazată pe principiul democrației participative*, în care cetățeanul activează în calitate de subiect al noilor procese sociale și politice. Este deosebit de greu de imaginat societatea civilă fără consultările respective cu cetățenii și participarea lor (prin intermediul formelor organizate ale societății civile) în procesul determinării, elaborării, monitoringului, aprecierii și realizării politicilor publice [22, p. 15].

În condițiile actuale, cristalizarea societății civile este legată de ireversibilitatea *primenirilor democratice* și se manifestă în calitate de pilon portant al transformărilor atotcuprinzătoare din Republica Moldova. În ultimă instanță, *soarta democrației în țară se determină prin afirmarea stării de maturitate a societății civile*. Anume de aceea problema creării unor instituții respective ar garanta determinarea liberă a individului. Astfel se recunoaște primatul drepturilor și libertăților

omului în raport cu orice structuri politico-statale și stratificări sociale [22, p. 4].

În plan extern, consolidarea în continuare a *instituțiilor democratice și a statului de drept, crearea și dezvoltarea societății civile* va fortifica încrederea față de țara noastră din partea societății mondiale progresiste, va facilita integrarea Republicii Moldova în structurile europene și, în ultimă instanță, va accelera încadrarea ei în Uniunea Europeană [23, p. 5].

O componentă firească a societății civile o constituie asociațiile obștești ale cetățenilor, cărora le revine un rol considerabil și o importanță semnificativă în consolidarea relațiilor cu structurile de stat, aplicînd realmente dreptul inalienabil la asociere benevolă. Gradul de interacțiune dintre puterea legală și cea obștească dezvăluie nivelul real al *participării politice a cetățenilor în general și acțiunii politice în particular*. Organizațiile obștești favorizează formarea unor diverse necesități individuale, a unor interese personale și prin intermediul asociațiilor benevole ale cetățenilor, prin care aceste necesități și interese sunt realizate. Concomitent se creează autoadministrarea în sens de autoorganizare și începe participarea cercurilor largi ale populației la conducerea treburilor de stat prin participare la alegeri libere, la ședințele colegiilor ministeriale și departamentale, expertiza actelor juridice, reprezentanțe, foruri regionale și naționale etc. [24, p. 22].

În total pe republică sunt înregistrate peste opt mii de organizații neguvernamentale de diferit profil, fapt ce ne demonstrează *nivelul înalt al activismului cetățenilor* în soluționarea problemelor de ordin general ce țin de destinele țării și a celor de ordin local, particular [22, p. 23].

În fond, organizația neguvernamentală reprezintă o formațiune benevolă, independentă, autonomă, creată în baza manifestării voinței libere a cetățenilor, uniți în baza comunității de interese întru realizarea colectivă și ocrotirea drepturilor civile, economice, sociale, culturale și a celor naționale.

Din cele relatate mai sus, reiese că societatea civilă din Republica Moldova se află în procesul de trecere spre o prezență instituțională trainică la nivel național și local. Organizațiile societății civile se manifestă tot mai sigur în calitate de parteneri activi ai autorităților publice de toate nivelurile în soluționarea multiplelor probleme ale societății contemporane moldovenești, precum și în promovarea și aplicarea standardelor europene în luarea de atitudini și decizii privind soluționarea problemelor stringente ale societății contemporane în dezvoltare.

În această ordine de idei, conform viziunii cercetătoarei române Ioana Petre, „construcția societății civile a inclus și construirea unei rețele de organizații neguvernamentale (ONG). *adevărate școli în care se poate învăța un comportament democratic, tolerant, caritabil etc.* Așa cum sublinia Robert Dahl, menționează cercetătoarea, *nici o organizație din cadrul societății civile nu dăunează democrației ci, dimpotrivă, o desăvîrșește, producînd așa-numita „separație socială a puterilor”*. Aceste organizații ale societății civile trebuie să devină o putere aparte a societății

și să acționeze ca niște frâne împotriva apariției unui stat prea puternic. Cercetătoarea română a remarcat, în primul rând, „extraordinara înflorire a fenomenului asociaționist după anii 90. De altfel, libertatea de asociere se consideră a fi unul dintre marile câștiguri ale demersului democratic, alături de alegerile libere, libertatea de expresie etc. Drept consecință, populația prezintă un activism civic sporit, o participare socială semnificativă, demonstrând tot mai mult responsabilitatea civică, spiritul de inițiativă și participare civică” [25, p. 52-53].

Organizațiile nonguvernamentale au drept scop primordial dezvoltarea activismului social, a spiritului de inițiativă civică al populației, realizarea intereselor profesionale în domeniul creației artistice, științifice, tehnice, a ocrotirii sănătății, precum și includerea în activitatea de binefacere, în promovarea sportului și a culturii fizice, în activitatea de culturalizare generală, de ocrotire a naturii, a monumentelor de istorie și cultură, în educația patriotică, civică și umanistă, în lărgirea relațiilor multilaterale internaționale, în ocrotirea păcii și consolidarea prieteniei și colaborării multiaspectuale între popoarele lumii.

De aici rezultă acel fapt incontestabil că *societatea civilă și sistemul identitar* (în cazul dat – identitatea etnică și identitatea civică corelează permanent, îndeosebi de activ și eficient completându-se și îmbogățindu-se, iar uneori, separându-se și distanțându-se reciproc, reieșind una din alta, servesc drept imbold și forță motrice a dezvoltării societății umane și a fiecărui individ în parte. Fiind un rezultat al intervenției nemijlocite a factorului uman, aceste două noțiuni și fenomene sociale rămân totuși să fie pe deplin independente.

În linii mari, organizațiile nonguvernamentale au menirea să asigure viabilitatea sistemului politic democratic prin includerea în sfera publică a unor noi principii și valori, aplicând dreptul de control și evaluare a activității organelor puterii de stat. În calitatea lor de organizații independente ale societății civile, ONG-urile desfășoară o largă și productivă activitate de ocrotire a drepturilor civile, economice, sociale și culturale ale populației țării [26, p. 184-185].

De remarcat faptul că merită o atenție deosebită și corelația dintre componentele sistemului identitar propriu-zis.

Astfel, din cele menționate mai sus reiese că identitatea etnică și civică sunt componente de bază ale *consensului social* al populației unei țări.

Identitatea etnică și civică constituie o modalitate de manifestare a *identității colective*, care reflectă aspirațiile și orientările valorice ale populației, statornicite și încetățenite în spațiul respectiv natural și geopolitic, ocrotite și menținute în stare intactă și înglobate în spiritualitatea comună (patriotism, demnitate națională, cultură, limbă, tradiții, obiceiuri seculare, devotament civic etc.), consolidată și cristalizată în timp, în conștiință și în conduită, în modul și stilul de viață.

Atitudinea diferitor grupuri sociale față de *identitatea colectivă* se actualizează grație schimbărilor esențiale în mediul exterior (globalizarea) și în mediul

interior (modernizarea democratică, perioada tranzitivă, obținerea suveranității și statalității), care necesită căutarea unor noi analogii ale originalității identitare și mărturisesc despre o conștiință de sine cristalizată și un spațiu social nou.

De altfel, *constructul identitar* este, în esență, un fenomen contradictoriu, care se constituie atât din trăsături comune ale unei comunități de oameni, precum și sub influența diferențierii trăsăturilor specifice („noi” și „ei”) ale unor țări, regiuni, popoare etc.

Caracteristica integrală a identificării etnice și civice, precum și intersecția lor reciprocă, reflectă un echilibru dinamic, fixează, concomitent, gradul distincției reciproce și al barierelor care reprezintă distanțarea socială și exclusivitatea socială. Ele mărturisesc despre interesul față de problemele interne, despre necesitatea restructurării economiei și schimbarea priorităților în politicile identităților, în strategiile reglementărilor regionale.

Ținând cont de faptul că autoidentificarea reprezintă o modalitate de manifestare a conștiinței de sine, de autoexprimare și de debarasare de fosta dependență și determinarea unor noi obiective de dezvoltare, identificările social-culturale pot fi analizate în calitate de resurse specifice în procesul de cercetare a fenomenului complex și contradictoriu al sistemului multiaspectual identitar [26, p. 120-121].

Experiența interacțiunii pozitive între grupuri poate fi un mecanism important în transformarea armonioasă a acestora, interacționând și consolidând relațiile interetnice, precum și dezvoltarea unei identități civice pozitive.

Așadar, fiind deopotrivă produs și factor al schimbărilor sociale în derulare, *societatea civilă* este antrenată nemijlocit în procesele integrative, pe care Republica Moldova le traversează în aspirațiile sale de aderare la Comunitatea Europeană. Iar pe parcurs se reliefează perspectivele, efectele și semnificațiile, șansele și potențialul multilateral al corelației și interferenței dintre componentele societății civile și cele ale sistemului identitar în dezvoltare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Бауман З. Индивидуализированное общество. Москва: Логос, 2005. 390 с.
2. Huntington S. Cine suntem? Provocările la adresa identității naționale americane. Prahova: ANTEP XX PRESS, 2004. 286 p.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Прогресс, 1996. 344 с.
4. Белинская Е.П., Стефаненко Т.Г. Этнические проблемы в практике психолого-педагогической работы. În: Этническая социализация подростка, Москва: НПО „МОДЭК”, 2000, p. 138-163.
5. Chelcea S. Memorie și identitate, constructe sociale. În: Memorie socială și identitate națională. București: I.N.I., 1998. 300 p.
6. Tajfel H. Social identity and intergroup relations. În: Annual Review of Psychology, Cambridge & Paris, 1982, Vol. 33, No 1, p. 1-39.
7. Вилкова И.В. К вопросу об определении сущности понятия гражданская идентичность. În: Гуманитарные научные исследования. Июнь, 2012. URL. [on-line] <http://human.snauka.ru/2012/06/1386> (vizitat 13.04.2014).

8. Водолажская Т. Идентичность гражданская. În: Образовательная политика. Москва, 2010, № 5-6, p. 140-154
9. Юшин М.А. Молодежный парламентаризм и формирование гражданской идентичности. În: Обозреватель / Observer. Москва, 2007, № 7, p. 26-35.
10. Брага Л. Формирование гражданской ответственности как источник консолидации демократии. În: Strategia supraviețuirii din perspectiva bioeticii, filosofiei și medicinei: Culeg. de art. șt. / Red.resp.: T.N. Țîrdea. Chișinău: Print-Caro, 2012, p. 173-180
11. Almond G.A., Verba S. Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni. București: Editura Du Style, 1996. 174 p.
12. Дарадур Н. Развитие гражданской ответственности на уроках истории. În: Гражданское общество Молдовы: проблемы и перспективы (Международ. науч.-практ. конф.). Комрат: Institutul pentru Democrație, 2011, p. 115-120.
13. Хотинец В.Ю. О содержании соотношений понятий этническая самоидентификация и этническое самосознание. În: Социологические исследования, Москва, 1999, № 9, p. 73-79.
14. Вяткин В.А., Хотинец В.Ю. Этническое самосознание как фактор развития индивидуальности. În: Психологический журнал, Москва, 1996, Т. 17, № 5, p. 71-75.
15. Cobianu-Băcanu M. Românii minoritari din Covasna și Harghita. Despre o posibilă strategie a păstrării propriei lor identități naționale. În: Revista Română de Sociologie, București, nr. 3-4, 1999, p. 313-314.
16. Stolz G. Etnotipurii în viziune relațională. Români – alți etnici. În: Revista Română de Sociologie. București, nr. 3-4, 1999, p. 299-300.
17. Girault R. Rațiunile unei cercetări istorice asupra identității și conștiinței europene în secolul al XX-lea. În: Identitate și conștiință europeană în secolul al XX-lea / Trad. D. Burcea. București: Curtea Veche Publishing, 2004, p. 12-21.
18. Girault R. Cele trei izvoare ale identității și conștiinței europene în secolul al XX-lea. În: Identitate și conștiință europeană în secolul al XX-lea / Trad. D. Burcea. București: Curtea Veche Publishing, 2004, p. 205-206.
19. Enciu N., Enciu, V. Construcția Europeană (1945–2007). Curs universitar / Ed. 1-a. Chișinău: Civitas, 2007. 340 p.
20. Milza P. Rolul migranților în formarea identității europene. În: Identitate și conștiință europeană în secolul al XX-lea / Trad. D. Burcea. București: Curtea Veche Publishing, 2004, p. 57-64.
21. Anikin V., Solomon C. Republica Moldova: alegerile, puterea, societatea civilă. Chișinău: Sn., Tipogr. „Sirius”, SRL, 2011. 112 p.
22. Horăfrea Parlamentului Republicii Moldova despre aprobarea Strategiei dezvoltării civile pentru anii 2009-2011, N 267 din 11.12.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. Chișinău: Moldpres, 2009, nr. 1-2, p. 15-23.
23. Anikin V. Procesul devenirii societății civile în republica Moldova în perioada postsovietică (general și particular) / Autoreferat al tezei de doctor habilitat în științe politice. Chișinău, 2003. 24 p.
24. Победа Н. Этническая и гражданская идентичности: амбивалентность воображаемых конструкций и преодоление пространственной локализации (к методологии подхода). În: Ucrainenii din Moldova, moldovenii din Ucraina. Procese sociale (Conf. șt. intern., Chișinău, 9 octombrie 2008). Chișinău: Tipogr. „Elan Poligraf” SRL, 2009, p. 109-122.
25. Petre I. Atitudini socio-politice și civice la români în perioada de tranziție. În: Revista Română de Sociologie. Serie nouă, anul XI, București: Editura Academiei Române, 2000, nr.1-2, p. 52-65.
26. Боршевский А. Гражданское общество как фактор защиты и продвижения прав этнических меньшинств. În: Гражданское общество Молдовы: проблемы и перспективы, межд. науч.-практ.конф., Комрат: Institutul pentru democrație, 2011, p. 184-185.

**ГРАЖДАНСКАЯ КУЛЬТУРА И ЭФФЕКТИВНОСТЬ
ДЕМОКРАТИИ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА**

**THE CIVIC CULTURE AND EFFECTIVE DEMOCRACY
IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA**

*Лилия БРАГА, доктор философии,
Институт Юридических и Политических Исследований АНМ*

Summary

The article examines the relationship between the development of civic culture and the efficiency of the functioning of democracy in the Republic of Moldova. The author tries to explain the low level of civic culture in Moldova by some of the objective and subjective reasons. At the end of the article the author proposes a number of measures designed to facilitate the leaning of democratic orientations by the moldovan society.

Key-words: *the political process, the civil culture, democratization, a young democracy, transit culture, democratic values, globalization, postdemocracy.*

Политический процесс, разворачивающийся в настоящее время в Республике Молдова, направлен на формирование в стране демократической политической системы. Однако, по общему мнению многих аналитиков, демократическое реформирование, инициированное в Республике Молдова уже более двух десятков лет назад, пока не дает ожидаемых результатов. Сниженная эффективность функционирования формирующейся политической системы вынуждает международных аналитиков позиционировать нашу страну, наряду со многими другими странами постсоветского пространства, в категории стран «дефектной», «формальной», «дугтой», «падающей», «усыхающей изнутри» демократии [1, 2, 3, 4]. Понятно, что приведенные определения носят, по большей части, условный, схематический характер. Вместе с тем, они достаточно точно отражают внутреннее содержание происходящих в стране перемен, фокусируя внимание на качественных издержках складывающейся политической реальности.

Специфика функционирования политической системы Молдовы обусловлена целым рядом обстоятельств, как объективного, так и субъективного свойства, детерминирующих характер развертывания процесса демократизации. Одним из таких факторов, требующих пристального изучения, является то, что создаваемые демократические институты как специфические механизмы реализации власти, будучи еще слабо укорененными в политической жизни страны, вынуждены опираться на доминирующий тип политических позиций, мало соответствующий культуре демократии.

Кардинальные политические трансформации, стартовавшие в Молдове около четверти века назад, безусловно, затронули не только институциональный, но и ориентационный уровень функционирования политической системы. В начале демократических перемен, на волне демократической эйфории, молдавское общество совершило поистине революционный скачок в своих политических ориентациях. В контексте “демократического момента”, создавшегося в стране на рубеже последних десятилетий прошлого века, произошли стремительные изменения в политическом сознании людей. На смену тоталитарному мышлению пришел “продемократический консенсус”, объединивший общество вокруг идеи демократии как таковой.

Вместе с тем, политическая реальность, складывающаяся в стране на сегодняшний день, свидетельствует о том, что молдавское общество, несмотря на демонстрируемую им верность демократическому выбору, усваивает ценности демократии крайне сложно. Политико-культурный фон, формирующийся в Республике Молдова в контексте перемен, свидетельствует о сохраняющемся низком уровне развития гражданской культуры [5]. Незрелость гражданской культуры, в свою очередь, придает процессу политического реформирования преимущественно формальный, поверхностный характер, во многом предопределяя невысокое качество формирующейся в стране политической системы.

Наиболее распространенная в молдавских интеллектуальных кругах интерпретация существующей тесной взаимосвязи между культурой и демократией, постулируемая широко принятой в современной политологии концепцией политической культуры, по существу, возлагает всю полноту ответственности за слабую эффективность функционирования формирующейся демократической политической системы на «издержки» культурного развития общества. Согласно указанной логике, формирование гражданской культуры выступает решающим условием не только стабильности демократии, но и успешности демократического транзита. Поэтому нередко с политической культурой связывают завышенные ожидания, полагая, что усвоение массовым политическим сознанием ценностей западной демократии сможет и должно стать той основой, на которой будет возведен весь самый сложный механизм демократической системы.

Однако, принимая во внимание политико-культурный подход к анализу политической реальности, рассматривающий гражданскую культуру в качестве основного резервуара, из которого демократическое устройство черпает свою способность функционировать [6, с. 279], не следует, в то же время забывать, что любая культура, включая гражданскую культуру, являет собой закономерный плод объективно-исторического

развития общества во всех его проявлениях. Культура, как таковая, не есть некая отдельная сфера или область человеческой деятельности. Это, скорее, ее качественный срез, призванный служить индикатором глубины и основательности человеческих преобразований. В этой связи, формирование гражданской культуры как субъективного измерения политики является, в то же время, составной частью объективно-исторического процесса развития общества, будучи вплетенным в его основную ткань. Развитие гражданской культуры не может быть оторвано от общего процесса демократической модернизации. А неудовлетворительные темпы и результаты «культурных перемен» в массовом сознании могут свидетельствовать лишь о том, что общий процесс демократической модернизации разворачивается по большей части формально, поверхностно, мало что меняя в традиционных политических ориентациях общества.

Феномен культуры вообще представляет собой одно из сложнейших социальных образований, развитие которого обусловлено не только внешними, но и специфическими внутренними законами. Подчиняясь некой собственной логике, изменения в политической культуре, как и культуре в целом, всегда идут более медленно, в условиях кардинальных социальных перемен проявляясь в форме «культурной травмы» [7, с. 10]. В определенные моменты эти изменения, приобретая спонтанный характер, могут опережать институциональные преобразования, как это, к примеру, было в Республике Молдова в период «демократического момента». Однако со временем динамика трансформаций может круто изменить свое направление, тормозя, либо и вовсе обращая процесс формирования новых ценностей вспять. Подобную динамику в развитии политической культуры в Республике Молдова международные эксперты подметили еще в самом начале 2000-х годов, указав, что дела в Молдове движутся с определенной регрессией [2].

Характер и устойчивость политико-культурных трансформаций в значительной мере коренятся в стабильности функционирования политической системы. Политическая система Республики Молдова находится в процессе реформирования, в состоянии некоего «межсезонья» молдавской истории, что во многом осложняет и дестабилизирует политическую жизнь в стране, приводя порой к глубочайшим политическим кризисам. Подобная ситуация с необходимостью накладывает свой отпечаток на процесс формирования политических ориентаций людей, который носит преимущественно спонтанный, хаотический, бессистемный характер, превращающий политическую культуру Молдовы в культуру транзита. В такую культуру, для которой характерна переоценка ценностей, целей и идеалов, сопровождающаяся «впадением в крайности», забеганиями вперед, движе-

нием вспять, повышенной конфликтностью и состязательностью, соединением разнородных, порой диаметрально противоположных установок, ситуативно и попеременно вырывающихся на передний план общественного внимания. В ней уже хорошо заметны элементы нового, однако четко структурированной иерархии ценностей еще не сложилось. Таким образом, можно утверждать, что на нынешнем этапе развития политическая система Республики Молдова, будучи транзитной по своей сути, продуцирует и репродуцирует политическую культуру транзита, в которой элементы культуры демократии присутствуют лишь в зачаточном состоянии.

С точки зрения ряда аналитиков, процесс формирования гражданской культуры в нашей стране во многом осложнен самой спецификой «генетического кода» молдавского народа, делающего его маловосприимчивым к нормам демократической культуры. В частности, Р. Инглхарт полагает, что в одних социальных и культурных условиях демократия расцветает более пышно. Однако культурная среда таких стран, как Россия, Беларусь, Украина, Армения и Молдова не слишком, с его точки зрения, благоприятствует демократии [8, с. 304]. Иными словами, культурно-исторический контекст жизни молдавского народа, характеризующийся доминированием специфических для традиционных обществ социально-психологических реакций, делает более предпочтительным для него выбор в пользу привычных патриархально-подданических ориентаций.

Принимая во внимание специфику культурно-психологических реакций молдавского народа, на наш взгляд, тем не менее, было бы неверно ее абсолютизировать. Политико-культурные факторы, безусловно, тесно связаны и даже во многом обусловлены воздействиями культурной генетики, но полностью не отождествимы с ней. Очевидно, что в той или иной степени все социально-политические изменения неизбежно оказываются опосредованными спецификой национальной культуры и исторически сложившегося менталитета. Сохраняя в себе некие генотипы, политическая культура, в то же время, находится в постоянной динамике и изменении [9, с. 11]. Об этом, в частности, свидетельствует опыт демократического развития в Японии, Южной Корее, Тайване, опровергающий убеждение о том, что специфические азиатские ценности, разделяемые этими обществами, делают их непригодными для демократии [8, с. 305].

Восприимчивость обществ к ценностям демократии, считающихся далекими для них, в условиях динамичного социально-экономического прогресса может существенно возрастать. Согласно наблюдениям аналитиков, экономическое развитие создает такие социальные и культурные условия, при которых демократия чувствует себя увереннее [8, с. 304]. Что же касается Республики Молдова, то оставаясь одной из беднейших

стран Европы, наша страна, как и многие другие страны постсоветского пространства, демонстрирует один из примеров осуществления демократического реформирования «сверху вниз», на неподготовленной почве, в условиях отсутствия социально-экономической базы для своей реализации. Поэтому неудивительно, что ориентация государства на модель либеральных ценностей Запада на каждом этапе вступает в противоречие с традиционными политико-культурными ценностями общества, в то время как «успех реформ в значительной степени зависит от того, насколько они вписываются в историко-культурный контекст» [9, с. 12]. Представляется, что социально-экономические успехи Молдовы могли бы стать той устойчивой основой, которая смогла бы перенаправить процесс формирования демократических ценностей «снизу вверх», превратив их в элемент национальной культуры.

Слабая восприимчивость молдавского общества к ценностям гражданской культуры связана не только с внутренними особенностями культурно-исторического развития страны. Специфика формирующейся политико-культурной ситуации в значительной мере обусловлена и теми глубокими качественными общественными трансформациями, которые происходят в настоящее время во всем мире, будучи выраженными в феноменах постиндустриализации и глобализации. Условия, складывающиеся в контексте современных глобальных перемен, существенным образом дестабилизируют функционирование демократических политических систем, значительно снижая качество не только «молодых», но и «старых» демократий.

По оценкам многих аналитиков, демократия как политическая система вступила в настоящее время в полосу глубочайшего кризиса, вынуждающего задуматься о том, способна ли она вообще работать в условиях складывающейся исторической реальности [10]. М. Кааза, используя теоретические наработки известных политологов (Р. Инглхарта, А. Лейпхарта, Ф. Шмиттера, Р. Даля, Р. Далтона и др.), выделяет ряд факторов, влияющих на демократическое развитие в XXI веке и трансформирующих его. Среди них такие как: ускоряющаяся глобализация и ее воздействие на мир политики, европейская интеграция, кросскультурная миграция, демографические тренды, технологические изменения как следствие НТР и быстрые экономические трансформации, появление новых ценностей, в том числе постмодерна, сильный эффект медиатизации, падение значения социального капитала. В результате этого, по мнению М. Кааза, происходят существенные изменения в политическом действии в демократических странах [10, с. 16-20].

К. Крауч [11], в стремлении понятийно зафиксировать те кардинальные трансформации, которые претерпевает в настоящее время мир поли-

тики Западных стран, вводит для их обозначения специальную научную категорию – «постдемократия». Автор полагает, что демократия на Западе в ходе некоего «параболического» развития уже миновала свое пиковое положение, перейдя в настоящее время на нисходящую ветвь. Объясняя подобную тенденцию крутыми системными изменениями глобализирующегося мира, размывающими сами основы демократии, К. Крауч показывает, как указанные изменения снижают ее качество. Прежде всего, он обращает внимание на то, что идет сокращение рабочего класса, меняется структура занятости населения, усиливается атомизация общества. В политической жизни это находит свое отражение в ряде ее характерных черт: 1) изменения в классовой структуре постиндустриального общества порождают множество профессиональных групп, которые, в отличие от организованных промышленных рабочих, крестьян, государственных служащих и мелких предпринимателей, так и не создали собственных автономных организаций для выражения своих политических интересов; 2) происходит огромная концентрация власти и богатства в многонациональных корпорациях, которые способны оказывать политическое влияние, не прибегая к участию в демократических процессах, хотя они и имеют огромные ресурсы для того, чтобы в случае необходимости попытаться манипулировать общественным мнением; 3) под действием этих двух сил идет сближение политического класса с представителями корпораций и возникновение единой элиты, необычайно далекой от нужд простых людей, особенно принимая во внимание возрастающее в XXI веке неравенство. В силу указанных причин образуется вакуум слева в массовом политическом участии, в то время как идет рост единой политико-экономической элиты, все более устранивающейся от активного взаимодействия с народом и стремящейся проводить государственную политику в интересах различных привилегированных слоев. Таким образом, по мысли Крауча, тенденции развития современного мира, кардинальным образом меняя качество взаимодействия субъектов демократического политического процесса, способствует энтропии демократии.

Исследования К. Крауча опираются, прежде всего, на опыт западных демократий. Однако наличие многих, описанных указанным автором, характерных симптомов постдемократической модели с легкостью обнаруживается и в молдавском мире политики. Поэтому данный подход позволяет истолковывать «неудачи» и «издержки» демократической модернизации в Молдове как закономерное проявление глобального объективного общественно-исторического процесса, ведущего к спаду культуры участия и ослаблению системы демократии как таковой.

Вопрос заключается в том, возможно ли, учитывая складывающиеся общественно-исторические условия, каким либо образом повлиять на процесс формирования гражданской культуры в реформирующемся обществе и как этому способствовать? Ответом на этот вопрос в свое время стала уже сама концепция гражданской культуры, которая «имела в качестве одной из своих задач увеличить политическую активность общественной науки, условно говоря, легитимизировать экспорт демократической политики с помощью воспитания идеально соответствующей ей культуры» [12, с. 38]. Идея «экспорта демократии» из более развитых демократий в менее развитые в настоящее время приобрела довольно большую популярность. Именно эта идея лежит в основе политики финансирования развитыми странами Запада различных общественно-политических организаций стран молодой демократии, что, впрочем, по мнению Д. Лоуэлла, нельзя признать нормальным [10, с. 27]. Эта же идея вдохновляет и организаторов так называемых «цветных революций», охвативших современный мир и призванных катализировать развитие общественно-политических процессов в реформирующихся странах. Однако, приветствуя быстрые радикальные демократические перемены, осуществляющиеся под действием внешнего катализатора, не следует игнорировать и ту точку зрения, согласно которой «цветные революции» правильнее было бы назвать манипулятивными технологиями, которые внешние силы применяют для смены политической власти в суверенной стране [13, с. 108].

Опыт современного демократического развития в мире показывает, что, несмотря на предпринимаемые во многих странах «прорывы к демократии», они не стали здоровее, счастливее, терпимее, не стали больше доверять друг другу, даже наоборот: в большинстве своем они двигались в противоположном направлении [8, с. 304]. Соответственно, как это справедливо констатирует Д. Лоуэлл, возникают вопросы о реальной цели и пределах воздействия со стороны «развитых» или иных «демократий» на другие государства под предлогом их «демократизации» и особенно «поддержки» гражданского общества [10, с. 27].

Многие политологи склоняются сегодня к мнению о том, что важнейшим условием стабилизации и упрочения современных демократий является «расширение политического образования для более глубокого понимания гражданами роли политического участия» [10, с. 20]. Указанной точки зрения придерживается и значительная часть молдавских политических аналитиков, полагая, что сегодня основные усилия, направленные на формирование гражданской культуры, должны носить образовательный, просветительский характер. В целях реализации подобной установки в Республике Молдова в настоящее время на базе неправительствен-

ных организаций функционируют Школа Молодого Лидера, Институт Молодого Управленца, Молодежный Парламент, организуются круглые столы локального значения в рамках таких проектов, как «Поддержка гражданского участия в Кагульском районе», «Развитие молодежного активизма южных районов Республики Молдова», «Укрепление гражданского участия в Молдове» (Теленештский район). В то же время, внимание политиков к этому вопросу нашло свое проявление в создании «Национального Совета по участию» как консультативного органа при Правительстве Республики Молдова, целью которого является укрепление партиципативной демократии посредством развития и продвижения стратегического партнерства между органами публичной власти, гражданским обществом и частным сектором. Однако указанные меры способны охватить лишь незначительную часть общества, в большинстве случаев, будучи рассчитанными преимущественно на молодежную аудиторию. Что же касается широких слоев общества, то на этом уровне задача формирования культуры демократии по существу трансформируется в проблему политического информирования. Поэтому наибольший интерес у политиков в этом отношении вызывают средства массовой информации и, прежде всего, телевидение, представляющее собой главное средство политической коммуникации властвующих элит с широкими слоями общества, посредством которого политические элиты стремятся контролировать процесс формирования политических ориентаций.

В последние годы значительно выросло количество различных телевизионных *ток-шоу* с участием политиков и политических аналитиков, разъясняющих хитросплетения молдавской и международной политики, за которыми активно следят более 80% молдавского населения [14]. Однако характер и направленность организуемых телевидением дискуссий все более убеждает в том, что «голубой экран» для политиков - это не столько организованная для простого народа «школа демократии», сколько трибуна, используемая для политической индоктринации, т.е. внедрения определенных политических взглядов, убеждений и моделей поведения, мало согласующихся с нормами гражданской культуры.

Важность и плодотворность обучения культуре демократии в контексте процессов демократического реформирования общества не может вызывать сомнений. Вместе с тем, вопрос об эффективности средств и каналов передачи навыков демократического поведения остается открытым. Г. Алмонд и С. Верба, авторы теории гражданской культуры, подчеркивали, что культуре демократии, как таковой, не учат в школе, это не формальный процесс, ее усвоение есть результат сложнейшего и длительного процесса обучения во многих социальных институтах, включая

политическую систему [6, с. 282-284]. К подобным выводам американские исследователи пришли в результате изучения обществ стабильной демократии, где культура участия представлена как данность, а не цель, которой лишь необходимо достигнуть. Поэтому следует иметь в виду, что теория гражданской культуры раскрывает механизмы воспроизводства навыков культуры демократии в условиях стабильного функционирования демократической политической системы. Анализируя данный аспект проблемы, Е. Мюллер и М. Селигсон приходят к справедливому выводу о том, что демократическую культуру обуславливает демократическая стабильность, а не наоборот [15, с. 406-427].

В условиях нестабильности демократических систем, осложненных глобальным спадом социальной энергии масс людей, эффективность воспитательной деятельности и, прежде всего, просветительства, направленного на формирование политического активизма людей, оказывается минимальной. Политическое образование и информирование способно формировать политические знания, но не способно кардинально трансформировать социально-психологические реакции людей, коренящиеся в их образе бытия, в соответствии с демократическими идеалами. Без соответствующего прогресса в социально-экономической и политической сфере приобретенные знания будут оставаться мертвым капиталом, всякий раз уступая место более «прогматичным» в складывающихся обстоятельствах методам организации политической жизни и развертывания политической конкуренции.

Подводя некоторые итоги, следует отметить, что гражданская культура, наряду с демократическими институтами, является неотъемлемым компонентом, обеспечивающим функциональность демократической политической системы. Теория гражданской культуры, излагающая представление об универсальных демократических ценностях, задает необходимые ценностные ориентиры, в соответствии с которыми должна развиваться политическая культура общества, вступившего на путь демократической модернизации, чтобы обеспечить наибольшую успешность данному процессу.

Устойчивость изменений в политической культуре в масштабах общества может быть обусловлена лишь устойчивой динамикой во всех сферах общественного существования, способствующей укреплению самого субстрата демократического режима, на который он опирается и из которого черпает основную энергию и силы. Исторически формирование культуры демократии связано с развитием индустриального общества, с характерным для него массовым производством и значительным ростом численности рабочих и других трудовых коллективов, превращающихся в могучую организованную социальную силу, способную оказывать серьез-

ное влияние на политику не только посредством участия в выборном процессе, но и путем осуществления контроля и давления на властвующую верхушку. Поэтому наиболее характерной чертой культуры демократии является культура участия, которая и отличает демократические общества от недемократических или псевдodemократических.

Наблюдающийся на Западе упадок культуры участия свидетельствует о том, что социальные связи и отношения в современном глобализирующемся мире вступают в новую фазу развития. В складывающемся в постиндустриальную эпоху контексте происходят существенные социальные трансформации, ведущие к энтропии участия. Это способствует размыванию основ, на которые опирается развитая демократия, приспособлявая демократическую модель к актуальным общественно-историческим условиям и, тем самым, значительно меняя ее облик. Складывающаяся в современных условиях модель демократии приобретает все более элитарный характер, редуцирующий роль масс в развитии политического процесса по существу лишь к участию в выборах. В подобных условиях, когда участие народа в политике становится ограниченным, процесс формирования гражданской культуры замещается политическими технологиями, сводящимися к манипулированию общественным мнением. Необходимость в формировании гражданской культуры, сопряженной с активным участием широких масс в политике, по существу отпадает.

Ценности западной демократии, размываясь под влиянием объективно-исторических процессов, из политической реальности все более трансформируются в некий теоретический идеал. Основная ценность подобного идеала в настоящее время заключается в том, чтобы задавать реформирующимся странам те ориентиры развития, к которым необходимо двигаться, в то же время, помогая осознать их значимость для эффективного функционирования системы реальной демократии. Демократические ценности, несмотря на их универсальный характер, не могут быть «экспортированы» из более развитых демократических стран в менее развитые. Механический перенос западных моделей и норм политических взаимодействий в условия, характеризующиеся ярко выраженной национально-исторической спецификой, никогда не даст ожидаемых быстрых положительных результатов. Напротив, западная модель рискует быть отторгнутой исторически устоявшейся системой ценностей как «чужеродная культура», несогласующаяся со сложившимися политико-культурными традициями. Реальные политико-культурные трансформации в демократизирующихся обществах возможны лишь как результат общей социально-экономической и политической эволюции, разворачивающейся с учетом специфических особенностей национального развития. В этом

смысле, формирование культуры демократии должно носить национально-исторический характер. Универсальные демократические ценности смогут стать реальной действенной силой лишь превратившись в неотъемлемую часть национальной культуры реформирующегося общества.

Несмотря на современную динамизацию политической жизни в Республике Молдова, политическая культура остается той гранью общественной жизни, в которой изменения идут самым медленным ходом, прокладывая себе путь сквозь сложную систему взаимодействий между ее традиционной и динамической частями. На данном этапе элементы традиционной культуры являются преобладающими, в то же время, формирование гражданской культуры располагается пока лишь на инициальном уровне. Доминирующая в современном молдавском обществе традиционная политическая культура с элементами раскола отражает сущность происходящих в стране транзитных процессов, в общем и целом, свидетельствуя о формальном, поверхностном характере имеющих место демократических перемен.

Специфика происходящих в Республике Молдова политических трансформаций, характеризующихся движением «сверху вниз», выявляет определяющую роль политической элиты в складывающемся общественно-историческом контексте. В условиях политической маргинализации широких общественных масс, политическая элита генерирует основные модели политических ориентаций, тем самым возлагая на себя главную ответственность за качество разворачивающегося в стране демократического процесса. Поэтому культивирование ценностей демократии в условиях преимущественного развертывания политических процессов «сверху вниз» с необходимостью должно начинаться с политической элиты, деятельность которой призвана давать живой пример реализации универсальных демократических принципов в ее повседневной практике, тем самым, повышая порог доверия масс к функционирующим в стране институтам власти.

Углубление разворачивающихся в Молдове процессов демократического реформирования непосредственным образом связано с формированием гражданской культуры как индикатора и залога стабильности демократии. Будучи во многом обусловленным спецификой современной общественно-исторической эволюции в мире, процесс политико-культурного развития значительным образом зависит и от направленных на него субъективных усилий. С точки зрения субъективной составляющей, динамизации политико-культурных трансформаций в направлении формирования ценностей гражданской культуры, на наш взгляд, могли бы способствовать следующие меры: стимулирование самовыражения и участия широких слоев общества в решении самого широкого круга проблем не только локального, но и об-

ценационального значения; обучение политической элиты «демократическим правилам игры», нарушение которых должно быть тесно сопряжено с ответственностью не только административного, но и правового характера; институализация гражданского образования взрослых; разработка специальной государственной программы формирования гражданской культуры с помощью средств массовой коммуникации.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Fairbanc T. Partisipating in the process. The importance of civil society in the former Soviet Union. B: Georgetoun Journal of Internationl Affaries. Washington, 2005, vol. 6, №1, с. 131-138.
2. Buscher K. Transformation of political system of Moldova: A balance sheet. B: Puterea, Democrația și Tranziția în Moldova: între trecut și prezent. Chișinău: Tipografia AȘM, 2003, с. 29-35.
3. Hans de Jonge. Strengthening democracy: role of external and internal factors. B: Puterea, Democrația și Tranziția în Moldova: între trecut și prezent. Chișinău: Tipografia AȘM, 2003, с. 39-43.
4. Земба Т. Эксперты о партиях в новых демократиях. B: Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice. Chișinău: Tipografia Academiei de Științe a Moldovei, 2008, №2, с. 83-91.
5. Braga L. The civil society of the Republic of Moldova: political and cultural analysis. B: The Republic of Moldova of the puth of transformation: socio-humanistic aspects. Chișinău: "Tipografia - Sirius" SRL, 2010, с. 45-57.
6. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии. B: Политология: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев, А.С. Тургаев, А.Е.Хренов. Санкт-Петербург: Питер, 2006, с. 274-285.
7. Штомпка П. Социальное изменение как травма. B: Социальные исследования, 2001, №4, с. 6-16.
8. Инглхарт Р. Культура и демократия. B: Политология: Хрестоматия. Сост. Б.А. Исаев, А.С. Тургаев, А.Е.Хренов. Санкт-Петербург: Питер, 2006, с. 301-306.
9. Карпова Н.В. Политико-культурный контекст российских реформ (историко-социологический сравнительный анализ). B: Политическая культура современной России: состояние, проблемы, пути трансформации. Материалы «круглого стола». Москва: КДУ, 2009, с. 10-24.
10. Ирхин Ю.В. Всемирный Конгресс политологов в Японии «Работает ли демократия?». B: Полития, 2006, № 2, с. 32-50.
11. Крауч К. Постдемократия / Перевод с англ. Н.В. Эдельман. Москва: Издательский дом Государственного Университета - Высшей школы экономики, 2010. – 192 с.
12. Петро Н. О концепции политической культуры, или основная ошибка советологии. B: Политические исследования, 1998, №1, с. 36-51.
13. Кочетков В.В. К вопросу о суверенной демократии: анализ дискуссии. B: Политическая культура современной России: состояние, проблемы, пути трансформации. Материалы «круглого стола». Москва: КДУ, 2009, с. 100-108.
14. Barometrul de Opinie Publică. Republica Moldova. Chișinău, 2010-2014.
15. Muller E., Seligson M. Civic Culture and Democracy: The Question of Causal Relationships. B: American Political Science Review, 1994, № 88, с. 406-427.

POLITICA SOCIALĂ NECESITĂ SĂ REFLECTE REALITATEA VIEȚII SOCIAL POLICY NECESSITS FOR REFLECTION IN NATURAL REALITY

Andrei TIMUȘ,
membru corespondent al AȘM

Summary

In this article is analysis the results sociological investigation, condition social policy, also on security working plase, also of necessary increase remunerate labour, rise effective function werksphere social examine important reconsideration mechanisms distribution income, of reduse poverty and polarization population.

Key-words: *social, necessary, condition, effective, distribution, mechanisms, polarization.*

Astăzi, una din problemele sociale fundamentale constă în ridicarea importanței deosebite a păstrării și creșterii calității potențialului uman, crearea condițiilor necesare de folosire rațională a acestui potențial, ca fiecare cetățean apt de muncă, mai ales pentru tineretul nostru activ, să-și poată realiza capacitățile și posibilitățile sale în muncă și creație.

În baza situației în care ne aflăm sunt multe cazuri când guvernanții nu acordă atenție, când înfăptuiesc politica socială, anume acestea și determină ineficiența, dezacordul. Cel mai mare neajuns constă în aceea că astăzi în politica socială a guvernării predomină punctul de vedere liberal, în corespundere cu care mecanismele de piață acționează ca și în economie, precum și în sfera socială – politica socială a statului este direcționată spre neamestecul statului în sfera socială și impunerea unor relații greșite de piață. La temelia acestor relații se află mitologia prin care, chipurile, odată cu creșterea economică automat se vor crea posibilități pentru rezolvarea cu spor și a problemelor sociale și ridicarea nivelului de viață a majorității populației.

Totodată, cercetările sociologice și economice atât naționale, cât și internaționale demonstrează greșelile acestor afirmări, deoarece este dovedit că fără politica statală activă de redistribuire sporirea economică nu aduce schimbări spre scăderea inechității, sărăciei și inegalității în societate, în viața reală a majorității absolute a populației. Calculele economice reale efectuate în economia Moldovei ne conving că fără transformările radicale în sfera relațiilor de repartizare instituțională automat nu se realizează, chiar dacă avem ritmuri înalte ale creșterii economice.

În Moldova instituțiile corespunzătoare incorect, greșit determină sărăcia reală a populației, fiindcă indicatorii sărăciei se bazează pe indicatorii subiectivi

la calcularea minimumului de existență, care de mai mulți ani este pe nedrept diminuată, micșorată de către structurile guvernante, având în vedere neluarea în seamă a creșterii permanente a prețurilor produselor a mărfurilor și serviciilor sociale ș.a.

Bineînțeles, până în anul 1991 orice familie, precum și cele cu venituri scăzute, avea acces garantat la serviciile medicale, la învățământ, la serviciile comunale și sociale. Astăzi se vorbește despre învățământul mediu special și superior în obținerea profesiilor dorite, însă în realitate aproape toate sunt cu plată, de aceea toate aspectele vieții omului sunt îndreptate spre a supraviețui.

În cercetarea noastră sociologică efectuată împreună cu Catedra Științe Socioumane a Universității Agrare de Stat din Moldova, în cadrul căreia au fost chestionați după un eșantion reprezentativ de 700 persoane din satele republicii, la întrebarea: ”În ce măsură sunt mulțumiți de folosirea forței de muncă a potențialului uman?”, răspunsurile respondenților s-au repartizat în felul următor (Vezi: Tabelul 1).

Tabelul 1. În ce măsură sunteți mulțumiți de folosirea potențialului Dvs. de muncă? (în %)

Respondenții în dependență de gen, vârstă, studii		Mulțumiți	Puțin mulțumiți	Nemulțumiți
Genul	masculin	20,1	42,6	37,4
	feminin	15,1	44,9	40,1
Vârsta	18 - 30 ani	15,7	41,9	42,4
	31 - 49 ani	13,5	43,8	36,7
	50 - 60 ani	16,8	47,7	36,5
	61 și mai mulți ani	15,7	41,2	43,1
Studii	Superioare, superioare incomplete	15,8	43,9	40,3
	Medii generale, medii speciale	17,9	41,5	40,6
	9 clase și mai jos	22,0	48,4	29,6
Total		17,5	43,5	39,0

Analiza datelor respondenților ne demonstrează, de exemplu, că în dependență de gen doar fiecare al șaselea este mulțumit de folosirea potențialului său de muncă, peste 80% sunt puțin sau deloc mulțumiți. Dar cel mai mult sunt nemulțumiți de munca lor respondenții cu vârstă activă și cu nivel de studii mai înalt.

Prin urmare, orientarea greșită în privința aprecierii politicii sociale nu se ia în seamă, principalul sunt relațiile de muncă și lipsa locurilor de muncă, din care cauză peste 600 de mii de oameni calificați, specialiști de la sate au fost nevoiți să emigreze peste hotare în căutarea locurilor de muncă și obținerea mijloacelor pentru existență, lăsându-și familiile.

Totuși, se cere de arătat în această direcție opinia vestitului savant economist englez Jon Keynes în privința susținerii cererii efective și ocupării depline a oamenilor în câmpul muncii. Keynes considera că lipsa deplină a ocupării în câmpul muncii există numai prin starea incapacității conducerii, guvernării, și are dreptate. Se știe că până în anul 1991 în mai multe ramuri ale economiei naționale nu ajungeau brațe de muncă, iar despre șomaj nici nu se știa.

Spre regret, indicatorii statistici nu prezintă obiectiv realitatea inechității, inegalității social-economice și a sărăciei majorității populației în societate, despre denaturarea reală a relațiilor de distribuire, de repartitie a veniturilor după aportul fiecăruia în muncă. La această situație, în mare măsură, contribuie slăbirea influenței factorilor sociali și motivarea calității mediului social asupra dinamicii economiei și politicii social-economice, care în unele cazuri este conștientizat doar la nivel verbal, în realitate însă nu se iau în seamă.

Finanțarea politicii sociale astăzi este realizată nu conform cerințelor, necesităților reale pentru rezolvarea problemelor sociale acute, dar de la nivelul creșterii economice, după principiul – din ceea ce a mai rămas, sau de la nivelul atins în trecut.

În anul 2012, conform datelor statistice oficiale, valoarea veniturilor disponibile la o persoană în mediul rural a constituit circa 1200 lei, cheltuielile de consum per persoană pe lună a fost peste 1300 lei, dar valoarea minimumului de existență a alcătuit în mediul rural peste 1400 lei, ceea ce înseamnă că majoritatea populației rurale se află în sărăcie la nivelul minimumului de existență. Într-o situație și mai dezastruoasă se află cei circa 660 mii de pensionari care au o susținere socială foarte scăzută în asigurarea pensiilor, majoritatea cărora se află mai jos de nivelul minimumului de existență. O însemnătate hotărâtoare în înfăptuirea politicii sociale, dar și a politicii economice depinde de schimbarea rațională, eficientă a mecanismelor de repartizare, de distribuire și corespunzător a proporțiilor de repartizare a veniturilor populației. Până acum, în baza politicii sociale a Moldovei se află, în contextul modernizării economiei țării, creșterea inechității și inegalității. Însă influența negativă a inechității și inegalității excesive asupra creșterii economice au foarte mari consecințe politice.

Este important de conștientizat că în modelele dinamice ale pieței, inechitatea se află în creștere, iar aceasta sporește inechitatea cauzată de impozitele progresive, iar redistribuirea veniturilor aduce numai creșterea esențială a veniturilor celor bogați și sărăcirea majorității absolute a populației. Toate acestea se confirmă în practică prin dinamica inechității și însărăcirii populației.

În realitate, impozitarea progresivă este respinsă de către guvernul actual, deși polarizarea socială și concentrarea veniturilor în grupurile sociale cu venituri mari continuă să se intensifice, mai ales în vederea inechității repartizării proprietății, ceea ce și mai mult înăsprește situația încordată în sfera socială.

Aşadar, perfecţionarea mecanismelor de repartizare a veniturilor aduse la standardele mondiale (la care deseori fac referinţă guvernării) ar îmbunătăţi starea majorităţii absolute a populaţiei, ar scădea inechitatea, inegalitatea şi sărăcia şi totodată ar micşora creşterea veniturilor celor mai bogaţi. Deci, problema principală a inegalităţii şi inechităţii, a sărăciei populaţiei se află nu atât în neajunsurile resurselor, ci în mecanismele de repartizare şi redistribuire a acestora mai ales acum, când criza acută limitează posibilităţile creşterii continue a cheltuielilor statului pentru necesităţile sociale, ceea ce cere reorientarea politicii sociale vizavi de cerinţele majorităţii populaţiei, având în vedere că fără mărirea impozitelor asupra veniturilor crescânde a celor 3-4% de înstăriţi, problema micşorării sărăciei nu se poate rezolva. La întrebarea: ”Ce-i îngrijorează astăzi mai mult pe oameni? răspunsurile s-au repartizat astfel (vezi *Tabelul 2*).

Tabelul 2. Ce vă îngrijorează astăzi mai mult?

Respondenţii în dependenţă de gen, vârstă, studii		<i>Lipsa locurilor de muncă</i>	<i>Creşterea permanentă a preţurilor la mărfuri, produse şi servicii sociale</i>	<i>Plata scăzută a muncii, şomaj şi venituri</i>	<i>Corupţia, criminalitatea</i>	<i>Căderea normelor morale, violenţa, agresivitate</i>	<i>Separarea Transnistriei, tăvăgânarea integrităţii ţării</i>	<i>Alteva</i>
Genul	masculin	73,7	69,6	67,6	59,3	43,9	37,5	1,0
	feminin	83,2	70,8	69,1	60,7	48,0	28,9	1,0
Vârsta	18 - 30 ani	79,0	72,7	72,7	58,5	46,0	31,3	6,0
	31 - 49 ani	80,8	69,2	67,3	63,9	46,6	36,1	8,0
	50 - 60 ani	71,1	70,2	63,2	50,9	38,6	29,8	9,0
	61 şi mai mulţi ani	79,2	67,9	71,7	64,2	58,5	34,0	3,8
Studii	Superioare, superioare incomplete	81,2	72,2	69,2	61,3	46,6	36,1	1,1
	Medii generale şi medii speciale	75,9	74,3	71,0	62,7	47,7	34,4	8,0
	9 clase şi mai jos	76,8	56,6	60,6	49,5	39,4	22,2	1,0
Total		78,5	70,0	68,0	61,0	46,0	33,0	4,5

Notă: Datele totale sunt mai mari decât 100%, deoarece respondenţii au ales mai multe variante.

Din datele *Tabelului 2* reiese că peste trei pătrimi din respondenți sunt îngrijați de faptul că mai mult de două decenii continuă lipsa locurilor de muncă în toate ramurile economiei, mai ales în sectorul industrial și în cel agrar. Cele 558 de întreprinderi industriale în rezultatul transformărilor haotice au fost lichidate. Astăzi în această ramură activează circa 10 mii de firme mici, în care funcționează doar ceva mai mult de 150 de mii de lucrători, sau, în comparație cu anul 1990, de trei ori mai puțin. Mai multe dintre aceste firme sunt nerentabile. Complexul agroindustrial numără peste 300 mii de lucrători, în loc de 800 de mii care activau în anul 1991. Moldova este deindustrializată, producția industrială a scăzut în anii trecerii la economia de piață de aproape trei ori și constituie aproape 14% din Produsul Intern Brut (PIB), producția agriculturii alcătuiește în jurul a 15% din PIB, iar serviciile – aproape 60% din PIB. Conducerea țării s-a îndepărtat de cerințele muncii social-organizatorice a economiei țării, a sferei sociale, lăsând să domine mecanismele economiei de piață prin haosul de zi la zi.

Analiza dinamicii producției unor produse alimentare calculate per locuitor în anii 1989-2012 ne demonstrează *Tabelul 3*.

Tabelul 3. Analiza dinamicii producției unor produse alimentare calculate per locuitor în anii 1989-2012 în Republica Moldova (kg)

Produse agricole	Anul 1989	Anul 2012	Diminuare (kg)
Cereale (în mase după finisare)	764	339	-425
Sfecla – de - zahăr (industrială)	831	165	- 666
Legume	277	65	-212
Fructe, pomușoare	269	107	-162
Struguri	239	175	-64
Carne (după sacrificare)	82	33	-49
Lapte	336	147	-189
Ouă (buc.)	265	175	- 90

Sursa: Datele Biroului Național de Statistică al Republicii Moldova, 1989-2012 (fără raioanele Transnistriei).

Datele mărturisesc că producția pentru un locuitor, de exemplu, în anul 2012, în comparație cu anul 1989, a sfeclei - de - zahăr a scăzut de circa patru ori, producerea legumelor s-a micșorat de circa trei ori, producerea fructelor și pomușoarelor, a cărnii și laptelui au scăzut de circa două ori. În general, sectorul zootehnic cere o restabilire completă: numărul bovinelor s-a micșorat de cinci ori, inclusiv a vacilor aproape de trei ori.

Anume scăderea intensității producției agricole a condus la micșorarea considerabilă a locurilor de muncă și a veniturilor în suma produsului intern brut, dar și a lucrătorilor în sectoarele întregii economii a Moldovei.

Peste 3/4 din respondenții chestionați consideră că organizarea prelucrării industriale a materiei prime agricole în producție alimentară finită ecologic și creșterea esențială a veniturilor, precum și a produsului intern brut a țării va duce la crearea mai multor locuri de muncă, la lichidarea completă a șomajului. Astăzi, peste 75% sunt puțin sau deloc satisfăcuți de nivelul lor de trai, dintre care peste 30% se află la limita supraviețuirii, peste 68% sunt nemulțumiți de pensiile mici. Despre ce fel de situație a politicii sociale a statului vorbim atunci când mai mult de două treimi din populația aptă de muncă de la sate consideră că nu au încredere în ziua de mâine.

În acest context, transformările sociale de la sate mai întâi au condus la micșorarea produselor vegetale, care după tehnologiile folosite nu permit mărirea producției necesare și creșterea locurilor de muncă, în mai multe cazuri producerea lor redusă este nerentabilă. De exemplu, gospodăriile țărănești și arendașii folosind peste 60% din pământurile arabile, produc anual doar 8-9% sfeclă - de - zahăr, 10-11% - de legume, 25% - fructe, iar tutun, produse etero-oleaginoase și alte produse care aduc venituri mari nu se produc deloc. Efectivul de animale în gospodăriile de toate categoriile este în permanentă scădere, ceea ce Moldova este nevoită să mărească de 3-4 ori importul cărnii și a produselor lactate. Anume restabilirea producției vegetale, și mai ales a plantațiilor de viticultură, pomicultură, legumicultură, tutunărit, plante etero-oleaginoase, dar și a bovinelor va permite crearea mai multor locuri de muncă, mărirea veniturilor și creșterii remunerării muncii și îmbunătățirii nivelului de trai al sătenilor, care constituie majoritatea populației țării.

Așadar, lichidarea întreprinderilor industriale și fărâmițarea gospodăriilor agricole în cadrul complexului agroindustrial ne-au adus la un șomaj îngrozitor, în urma căruia peste 30% a potențialului uman, apt de muncă, a fost nevoit să plece peste hotare în căutarea locurilor de muncă și mijloacelor pentru existență. Este de necontestat, menționează vestitul savant american Jon Galbraith, profesor la Universitatea din Harvard, că economia de piață actuală permite îmbogățirea și distribuirea veniturilor într-o manieră total inechitabilă, inegală, având efecte sociale nefaste și prejudicioase din punct de vedere funcțional [1]. Trebuie ca toți membrii societății să aibă posibilitatea de a munci, însă această posibilitate deja de două decenii lipsește. Rolul economiei în societate este întemeiat fundamental. Însă toate cercetările sociologice academice, precum și a Barometrului de Opinie Publică a Institutului de Politici Publice [2] îndreaptă atenția guvernării asupra nevoilor majorității populației îngrijorată de lipsa locurilor de muncă, care constituie peste 88%, de salarii și pensii mizere – peste

90%, de starea corupției, mitei – peste 80%, de starea dezastruoasă a industriei, agriculturii, nivelului scăzut de trai, însă guvernarea se preface că nu vede situația, care din an în an devine tot mai acută, mai dureroasă. Președintele Americii Avraam Lincoln [3] afirma că tot ce este susținut de opinia publică garantează succesul, fără susținerea opiniei publice succesul nu va avea loc. Vorbind despre consecințele dezastruoase în urma transformărilor sociale care au loc în societate în rezultatul trecerii la economia de piață, precum și la piața muncii, economistul Vasilii Leontiev, laureat al Premiului Nobel, consideră că este foarte important de a stimula pe toate căile creșterea productivității muncii, nivelul venitului național, să nu scadă nivelul bunăstării lucrătorilor, să nu permită creșterea neîntemeiată a prețurilor. Anume stimularea factorului cointeresării va contribui la ridicarea eficienței economice [4]. Este rațional de studiat și de folosit experiența bogată a Japoniei, vizavi de creșterea productivității muncii și calității producției, mai ales prin crearea unor cercuri la întreprinderi, în care lucrătorii, studiind practica înaintată, tehnologiile avansate vor participa activ la raționalizarea producției și la creșterea productivității muncii.

Bineînțeles, astăzi, statul trebuie să asigure un control rezultativ asupra stării prețurilor, care deseori, nejustificat, cresc permanent, există necesitatea de a proteja grupurile sociale vulnerabile – pensionarii, invalizii, copiii orfani, familiile monoparentale. Există și necesitatea de a proteja veniturile muncitorilor din întreprinderile mici, în special din ramura serviciilor sociale. Astăzi, rolul guvernului și al controlului de stat în domeniul relațiilor de muncă s-a diminuat în general. Există cei favorizați în stratificarea socială a populației, cei bine situați și bogați. Datele cercetării sociologice atestă: clasa de sus constituie 12-13%, clasa de mijloc întrunește în jur de 28-30%, iar cei defavorizați din punct de vedere economic și social – clasa de jos - alcătuiește circa 55-57%, din care aproape 30% se află la limita supraviețuirii. Se cere să conștientizăm că unica condiție de supraviețuire este, după cum afirmă mai mulți savanți, solidaritatea socială între oameni, între popoare, între state, solidaritatea interpretată prin esența înțeleaptă, favorabilă, orientată spre ajutorarea reciprocă a rezolvării problemelor vieții și practicii sociale. ”Numai acela este demn de viață și libertate care luptă pentru acestea în fiecare zi” – aceasta este opinia scriitorului german Geothe.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Galbrait Jon. Societatea perfectă. Iași, 1997, p. 59.
2. Barometrul de Opinie Publică. Institutul de Politici Publice, noiembrie 2013.
3. Американское общественное мнение. Москва, 1978, p. 38-39.
4. Валовой Д. Абсурд в квадрате. Москва, 1989, p. 39.

CONSUMUL DE PRODUCȚIE TEATRALĂ ȘI CATEGORIILE DE PUBLIC THEATRE CONSUMPTION AND PUBLIC CATEGORIES

Iurie CARAMAN, *doctor în sociologie,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM,

Renata STAN, *doctorandă,*
Institutul Patrimoniul Cultural al AȘM

Summary

This article highlights the problem of theatre public and theatre consumption (theatre production), which is less touched and discussed in our country, but which proves to be important due to its nature and cannot be neglected. The study and research of its public evolution process by many sociologists and theatre critics demonstrates the importance of the dramatic act by the viewer and its message.

Key-words: *theatre consumption, productive consumption, unproductive consumption, theatre public, social functionality.*

Trăim într-o epocă a interacțiunii, nu putem fi izolați, iar asta se reflectă și în artă. Nu doar în teatru apare interactivitatea, ci și în anumite forme de artă, bazate pe noile tehnologii. La fel cum societatea nu stă pe loc, nici teatrul nu poate face asta, găsește mereu noi forme de expresie.

Cultura teatrală este subsumată conceptului de teatrologie - o cultură acumulată sistematic în domeniul literaturii dramatice, al istoriei și esteticii teatrului, având câte ceva din istoria muzicii și a artelor plastice, din teoria dramei și a analizei spectacologice. Desigur, în cultura teatrală se încadrează și teoria comunicării, și studiul criticii teatrale ca atare, fie făcut diacronic sau sincron. Evident, aici nu strică, ba dimpotrivă, e benefic, implicarea unor metode din sociologie ori chiar filosofie. Teatrul nu este pur și simplu o privesc, nu e doar o distracție, el își asumă mai multe funcții și obligațiuni.

Teatrul este în sine un fenomen cultural artistic, sintetizând jocul actoricesc, muzica, plastica, scenografia, luminile, decorul, sub forma unor reprezentații dramatice, în scopul destinderii, dar și al trezirii conștiinței raționale, reprezentații complexe, care prind formă vie, dar efemeră, însă și verosimilă prin instrumente și procedee proprii și care rămâne în istorie ca important material de document monografic, matrice culturală, socială, politică a vremii sale și care nu poate exista fără elementul său cheie - publicul spectator.

Publicul de teatru nu este o noțiune abstractă, ci o „categorie umană”, care se manifestă activ, ca unul din factorii relației de comunicare ce se stabilește în cadrul spectacolului, între scenă și public. Prin public se verifică *funcționalitatea socială a spectacolului*. Numai prin contactul strâns dintre teatru și public se poate determina acel nivel de cultură, sau social uman, inteligent atât al spectacolului, cât și al teatrului.

Publicul constituie un grup de actori cu aceleași trăsături, aceleași amintiri, aceleași lumi în care ei trăiesc, același chip, dar sub diferite expresii ale mimicii feței.

Publicul este ansamblul de persoane alese care au și ocupații diferite, chiar dând dovadă de gusturi, înclinări și judecăți diferite, se recunosc ca aparținând unei comunități de referințe normative, cognitive și active.

Teatrul se desfășoară/are loc „*hic et nunc*” și „ne privește” pe fiecare. Proce-sele personajelor de pe scenă ajung și trebuie să ajungă să se confunde cu proce-sele propriilor conștiințe ale spectatorilor.

Pentru o înțelegere completă a fenomenului studiat, – cel de *consum* și *public de teatru*, sunt necesare câteva precizări teoretice.

Consumul teatral constituie utilizarea de către populație și administrație a bunurilor materiale, spirituale și a serviciilor în scopul satisfacerii nevoilor personale și colective.

Consumul productiv constituie utilizarea mijloacelor de producție pentru crearea de noi bunuri materiale.

Consumul neproductiv este acel consum care nu are drept rezultat producerea de noi bunuri materiale.

Etimologia termenului de *public* provine din limba latină: „*publicus*” derivă de la o formă mai veche, „*populus*”, însemnând popor. Inițial, cuvântul „*public*” era folosit numai ca adjectiv, semnificând ceea ce este oficial (al statului), ceva comun, obișnuit. Apariția unor funcții specificate în masa populației a condus la substantivizarea adjectivului luat în discuție. Astfel, s-a ajuns la „*publicum*”, semnificând o colectivitate de oameni, mulțime, lume, *totalitatea celor care asistă la un spectacol*. În societate nu se poate vorbi de un singur public, ci de o multitudine de *publicuri*. Ștefan Buznărescu (1997) inventaria 9 tipuri de publicuri: *publicul de masă, publicuri dispersate, concentrate, omogene, eterogene, locale, public participant, receptor și mondial*. [1] Aplicând aceste categorii de clasificare asupra publicului de teatru, se poate afirma că acest tip particular de public se caracterizează prin următoarele: *este concentrat într-un anumit spațiu, este eterogen în caracteristicile sociodemografice ale componentelor, este receptor* (deoarece nu are o contribuție activă la desfășurarea evenimentului pentru care s-a constituit).

Pavel Câmpeanu considera că „orice public este o populație receptoare a unui mesaj oarecare, cu condiția că acest mesaj să fie elaborat de un emițător individual sau colectiv și perceput de un număr minimal de receptori” [2]. Autorul este de părere că spectacolul de teatru trebuie abordat ca un mesaj, dar ca unul de o natură specifică. Este făcută distincția dintre *publicul real* - „acea parte a populației care beneficiază efectiv de posibilitatea dată a accesului la mesajul teatral,” și cel *potențial* - „acea parte a populației care, având acces la o astfel de posibilitate, nu face uz de ea” [3].

Continuând direcția deschisă de Pavel Câmpeanu, sociologul Amza Săceanu afirmă: „Publicul de teatru nu este o noțiune abstractă, el definește o întregă categorie socială care se manifestă ca unul dintre termenii relației de comunicare ce se stabilește, prin intermediul spectacolului, între creația artistului și receptorul ei”. [4] Publicul de teatru este produsul cadrului social în care s-a format și există. La fel de importantă pentru definirea publicului de teatru este existența feedbackului în acest tip de comunicare, a modului în care influențează el, atât consacrarea spectacolelor deja elaborate, cât și tendința producției viitoare.

Orice spectacol de teatru are simboluri intenționale și interpretative, iar succesul său nu depinde numai de valoarea acestor componente ale sale, ci și de capacitatea și dorința publicului de a trece prin filtrul propriei personalități, ceea ce această formă de experiență artistică îi oferă. „Pentru ca teatrul să existe cu o funcționalitate socială crescută, trebuie să-și cunoască publicul real și potențial. Să știe cine sunt spectatorii, care este nivelul lor de instrucție, care sunt disponibilitățile și preferințele lor în materie de teatru” [5].

Acțiunea subiectului de *a merge la teatru* este determinată atât de factori interni ai individului, cât și de factori externi. Principalii factori interni sunt nevoile proprii, care necesită a fi satisfăcute. În categoria factorilor externi se includ influențele din partea familiei și cele din partea mass-mediei.

Un alt element ce are o influență puternică asupra deciziei de a participa la un spectacol de teatru este timpul liber de care dispune subiectul. Timpul liber este definit de Iancu Filipescu ca „acea parte a timpului extraprofesional care îndeplinește, după J. Dumazedier, funcția de divertisment și dezvoltare culturală a personalității” [6].

Azi, arta teatrală se echivalează cu stabilirea unui raport între actor și spectator. Faptul că doar prezența publicului ratifică existența reală a unui spectacol a devenit convingerea oricărui om de teatru contemporan. Mai mult, natura acestui raport distinge fiecare definiție a teatrului. Tipul de relație pe care îl adoptă diferă însă de funcția estetică și de cea ideologică ce i se conferă. Ele se descifrează cu claritate din modelul de înțelegere și tratare a sălii. Convenția, senzorialitatea, distanța sau spontaneitatea sunt răspunsurile variate propuse la dilema relației pe care scena trebuie să o angajeze cu sala.

Discutarea publicului și a prezenței sale a provocat numeroase intervenții în teoria teatrală. Acestea pot fi ordonate în două mari grupe de preocupări. Prima grupă cuprinde modul de receptare în vederea căreia se elaborează spectacolul. Orice regizor, când pune în scenă, recunoaște, implicit, un anumit tip de relație pe care își propune să o obțină. Aceasta influențează întreg procesul de creație, căci un spectacol ce își ignoră publicul eșuează în incoerența expresivă.

Cealaltă grupă de probleme de interes practic și teoretic provine din influența calității și a naturii publicului asupra spectacolului. După ce o vreme

întreagă unitatea sălii n-a fost pusă în discuție, regizorii sesizează modificarea spectacolului în funcție de recunoașterea omogenității sau nonomogenității politice, sociale și ideologice a spectatorilor.

Sistemul brechtian privește întreg actul teatral, căci numai în condițiile deplinei coerențe el poate deveni limbaj și instrument de cunoaștere comună. Scena, fără a se confunda cu realitatea, educă publicul în vederea modelării acestuia. Ea nu se află în posesia unor certitudini pe care le impune, ci stimulează neliniștea interogativă a sălii. Tot Brecht spunea: „Teatrul trebuie transformat în totalitatea sa, nu numai textul sau actorul sau chiar întregul complex scenic, ci până și spectatorul și atitudinea sa.” [7]

Și în estetica lui Artaud se urmărește eficacitatea. Dar aici se pretinde că teatrul trebuie să devină echivalent cu un eveniment care pune în contact două ființe fizice reale: actorul și spectatorul. Ei se confundă în condițiile acestui act comun, căci angajarea absolută în joc produce participarea sălii la situația de pe scenă. Spectatorul tratat prin referința la condiția sa istorică, în sistemul brechtian, este implicat în actul teatral prin apeluri la impulsuri organice atemporale.

Bazat pe forța magnetizantă a senzorialității, estetica lui Artaud se opune forțelor raționale pe care le descătușează sistemul lui Brecht. Față de participarea conștientă, lucidă a celui din urmă, primul propune o hipnoza prin care sunt provocate elanuri primare și haotice ale publicului.

Dacă la sfârșitul anilor '80 ai sec. XX publicul făcea cozi la casele de bilete ale teatrelor, a urmat o perioadă în care publicul părăsește sălile de teatru pentru o vreme, spectacolul jucându-se în stradă, parcuri, aer liber, iar oamenii de artă erau preocupați de faptul ce ar trebui să facă ca publicul să revină în sălile de teatru, de a intui care e nivelul de așteptare al acestui public, ce piese ar vrea să vadă, cum ar trebui montate aceste piese, deoarece doar spectatorul și numai spectatorul este factorul motor în teatru, astfel numai el are dreptul să aducă sentința operei de artă, „el decide dacă spectacolul are sau nu dreptul la viață, astfel principala forță care formează un colectiv teatral este raportul dintre teatru și public, iar K. Stanislavski spunea: „Teatrul a existat, există și va exista pentru spectatori” [8].

Alexander Hausvater menționa: „Spectatorul modern nu vrea un teatru rigid, clasic, ci vrea să se implice, să joace. Nu voi fi niciodată mulțumit până nu voi mulțumi spectatorul din mine” [9]. Spectatorul este cel care vine la teatru, cel care privește, vede și înțelege teatrul. De fapt, noi dorim un spectator ideal, însă, din păcate, nu-l avem și nici nu-l vom avea. Spectatorul cere dinamicitate în tot, în teatru, în show-uri, la spectacole, programe concertistice. Pentru a satisface necesitățile și predilecțiile publicului, regizorii de teatru recurg la modernizarea, actualizarea tehnicii și tacticii regizorale.

În 1968, celebrul regizor Peter Brook avertiza: „În ziua de astăzi, problema cea mai importantă și cea mai spinoasă pare să fie aceea a publicului”.[10] Avertizare perfect actuală, pentru că publicului de la sfârșit de secol XX și mai ales cel de la început de mileniu trei i se oferă o multitudine de capcane și prin spectaculoasa evoluție a tehnicii curente. S-au înregistrat performanțe nebănuite. La sfârșitul secolului XIX a apărut o nouă artă, filmul, urmată în secolul următor de televiziune, ce devin rivali ai demersului teatral de a atrage publicul. Și astfel teatrul ajunge astăzi într-un moment delicat al căutărilor inovației pentru a-și îmbogăți expresia.

De milenii, teatrul există prin modul în care comentează și dă publicului său emoție și provocare pentru a judeca manifestări existențiale majore. Produce un gen de emoție și ofertă de gândire pe care filmul și televiziunea nu le pot transmite, având „zidul” ecranului. Evident, spectacolele de teatru sunt efemere, „trăiesc” numai momentul direct al reprezentației, iar filmul, emisiile TV rămân în arhive, își reiau difuzarea. Una este emoția vizionării în direct a unui spectacol de teatru și alta - a unui film. De acest element - cheie teatrul nu se poate debarasa niciodată, fiind argument de bază al existenței sale istorice, indiferent de evoluția tehnologiilor comunicării.

Teatrul a trecut în ultimele decenii printr-o sumedenie de curenți, dar întotdeauna a avut ca scop arta comunicării și a emoției în direct. Marele public a extras din tendințele inovației pe cele ce sprijineau convingător, prin actori, emoția cuvântului. Indiferent dacă regizorul folosește un nou limbaj și o altă convenție, fără contribuția actorului nu le poate face credibile.

„Gândirea serioasă” solicitată de bătrânul Aristotel în „Poetica” sa demonstrează că spectatorii nu o ignoră nici după trei milenii, pentru că oferă „simțăminte” de credibilitate actuale.

Cert este faptul că teatrul pătrunde în ultima vreme pe un teren experimental, încercând să ștergă bariera invizibilă dintre scenă și spectatori. O piesă de teatru interactivă provoacă spectatorul. Din pasiv devine activ. Il face pe acesta parte din spectacol și îl invită într-o lume ficțională. Prin interacțiune, granița dintre artă și consumatorul de artă se diminuează. Nu credem într-un teatru total rupt de spectatori. Mai ales în societatea postmodernă, coborârea teatrului de pe pedestal vine ca o consecință firească. Arta se democratizează.

Ca peste tot în lume, și la noi în Republica Moldova teatrul caută căi noi de atragere a publicului, încearcă definiții pentru noi concepte de expresie prin diverse tendințe. O primă tendință ar fi apropierea de vizualul specific filmului, în special prin proiecții. Regizorii colaborează cu scenografi și specialiști în imagini video, dar astfel, involuntar, lasă în planul secund principalii mesageri ai concepției dramatice - actorii. Proiecțiile au invadat multe spectacole cu pretenții de originalitate, dar care adesea știrbesc din valoarea mesajului trimis de

autor și modelat, creat de echipa de creație. Unele proiecții pornesc de la încercarea de completare a cadrului scenografic, altele – din dorința de a amplifica metaforic viziunea regizorală și într-un fel de a-i da un suflu din sfera tehnologiilor informaționale contemporane.

Tabelul 1. Aprecierea respondenților vizavi de consumul teatral (%)

Caracteristici sociodemografice	Foarte rău	Rău	Așa și așa	Bine	F. bine
Sex: feminin	64,4%	6,2%	12,9%	9,8%	6,6%
masculin	66,8%	10,7%	10,2%	8,0%	4,4%
Vârsta: 18-24 ani	58,9%	8,1%	14,5%	12,9%	5,6%
25-29 ani	67,8%	8,9%	10,3%	6,8%	6,2%
30-39 ani	59,0%	8,5%	11,3%	12,5%	6,6%
40-49 ani	67,1%	8,5%	11,7%	7,8%	4,9%
50-59 ani	69,3%	7,1%	10,6%	7,1%	5,9%
60 ani și mai mult	72,5%	9,6%	8,8%	6,1%	2,6%
Domiciliu: urban	47,0%	11,8%	16,2%	16,2%	8,8%
rural	77,5%	6,1%	8,7%	4,3%	3,4%

Sursa: Cercetare sociologică națională a comunităților urbane și rurale din Republica Moldova realizată de Secția Sociologie a IIEȘP AȘM, octombrie 2013.

Conform rezultatelor cercetării sociologice naționale, realizată de Secția Sociologie a Institutului de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei în comunitățile rurale și urbane, putem face o analiză a aprecierilor respondenților vizavi de consumul teatral din țară. Astfel, conform datelor din *Tabelul 1*, observăm că 16,4% dintre femeile apreciază cu calificativul “bine” și “foarte bine”, față de respondenții bărbați – 12,4%, ceea ce ne vorbește despre predispoziția pozitivă a lor față de arta frumosului, precum este consumul teatral.

Dintre categoriile de vârstă cu cea mai mare doză de pozitivism față de consumul teatral este grupa cu vârsta de 30-39 de ani – 19,1%, iar cea mai rezervată grupă față de aprecierea consumului teatral este grupa cu vârsta de 60 de ani și mai mult, adică a pensionarilor – 8,7%. După cum și era de așteptat, conform vizei de reședință, cel mai mare număr de respondenți, care au apreciat cu calificativele “bine” și “foarte bine”, sunt locuitorii urbelor – 25%, față de cei din comunitățile rurale – 7,7%. Doar toate teatrele profesioniste (14) sunt localizate în comunitățile urbane, iar cele circa 200 de teatre de amatori din comunitățile rurale activează de la caz la caz, iar calitatea repertoriului, a recuzitei teatrale și a posibilităților materiale a acestor teatre de amatori sunt în afara oricărei critici.

O tendință foarte actuală se manifestă și prin „adaptări” sau spectacole în baza dramaturgiei, în special a celei clasice (teatrele “Eugene Ionescu”, Vasile Alecsandri”, “Teatrul de pe strada Trandafirilor”, Teatrul Rus “A. Cehov”, teatrul studio “Geneza Art” ș.a.)

Astăzi, când teatrul are concurența ofertei producției TV și cinematografice, publicul teatral continuă să caute totuși scena. Teatrul demonstrează că nu moare în fața competiției cu tehnologiile avansate și a altor compartimente de comunicare. Pilonii centrali ai convenției sale - emoția și provocarea - nu pot fi ignorați de diverse tendințe, ce se pliază adeseori artificial în numele noului, pe ofertele tehnologiei actuale. Inovația fără suport atractiv emoțional prin conținut se stinge în fața publicului, chiar dacă e premiată pe moment, de cei doritori al noului în teatru.

Încercările de a schimba calea expresiei artei în fața spectatorilor survin prin consolidarea în ultimele decenii a rostului profesional nu numai al regizorilor, dar și al dramaturgilor, teoreticienilor și actorilor, de căutări de noutate, impuse de mersul societății.

Teatrul ne obligă să regândim și legea imanenței estetice, a aderenței perfecte dintre valoare și suportul material, sporindu-i gradul de cuprindere, complexitate și generalizare. Datorită prezenței vii a omului pe scenă avem de-a face cu o procesualitate a individualului înainte și altfel decât în conexiunile ontice ale celorlalte arte.

Cele mai importante motive ale frecventării spectacolelor de teatru sunt piesa de teatru în sine, atracția față de spectacolul de teatru și petrecerea plăcută a timpului liber. Iar cele mai importante obstacole în calea accesului la spectacolele de teatru sunt timpul insuficient sau prost organizat, organizarea teatrului, resursele materiale.

În alegerea unei piese de teatru actorii sunt elementul cel mai important. Principalele surse de informare despre spectacolele de teatru și viața teatrală ar putea fi: publicațiile specializate pe informații de loisir, reclamele TV, relațiile interpersonale, afișele și pliantele. În funcție de genul piesei de teatru, cei mai mulți subiecți sunt „neutri”, în sensul că ar merge în mod egal atât la piese clasice, cât și contemporane, atât la drame, cât și la comedii etc.

Ca și conținut sau modalitate de exprimare într-o piesă de teatru, cel mai mult deranjează prezența unor elemente de violență și limbaj de stradă, iar cel mai puțin - prezența unor mesaje educative, respectiv elemente de erotism.

Teatrul este una dintre cele mai vechi arte. Teatrul nu poate rămâne doar în zona montărilor clasice, fără inovații regizorale, el trebuie să se asocieze și cu atmosfere mai relaxate, mai ales pentru a atrage publicul tânăr. Teatrul trebuie să fie pe aceeași lungime de undă cu oamenii care trebuie să se intersecteze cu arta și în spații mai puțin obișnuite. Teatrul trebuie să se modernizeze, altfel pierde.

Pentru ca problema publicului în Republica Moldova să fie într-un fel ameliorată, considerăm că e nevoie de un repertoriu bine gândit, ajustat la contemporaneitate, susținut de o bază materială adecvată și, nu în ultimul rând, de o pregătire a spectatorului pentru o receptare corectă a mesajului transmis de echipa de creație.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Chelcea.S. Metoda observației. În: Chelcea.S, Marginean. I, Cauc. I, Cercetarea sociologica. Deva: Editura Destin, 1998, p. 31-34.
2. Câmpeanu Pavel. Oamenii și teatrul. Privire sociologică asupra publicului. București: Editura Meridiane. 1973, p.267.
3. Ibidem, p. 268.
4. Băleanul A., Bălăreanu C. Cultura spectacolului teatral. De vorbă cu 12 regizori. București: Editura Meridiane, 1976, p. 195.
5. Ibidem, p.198.
6. Ibidem, p.634.
7. Brecht B. *Scrisori despre teatru*. București: Editura Meridiane, 1984, p. 45
8. Stanislavski K. *Viața mea în artă*. București: Editura Cartea Rusă, 1958.
9. Hausvater A. *Teatrul azi.2005, Nr 11-12*, p.212.
10. Brook P. *Spațiu gol*. București: Editura Unitext, 1997, p.44.

STATUL ȘI REMEDIEREA STRATIFICĂRII ECONOMICE

THE STATE AND THE ECONOMIC STRATIFICATION RECOVERY

Iosif COBZAC, *doctor în sociologie,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

Summary

Even if the economic stratification enjoys enough scientific attention, the basic meaning of this phenomenon, its effects on the society, and other practically significant things remain still undiscovered. The purpose of this article is addressing economic differentiation, stratification effects on society, the necessity of retrieving the phenomenon, and state's obligations and possibilities to optimize and control the economic differentiation.

Key-words: *economic stratification, market economy, socialist economy, state, morality, family, spirituality, church.*

Fenomenul stratificării a fost și rămâne o caracteristică inalienabilă a colectivităților umane dintotdeauna. Persistența fenomenului diferențierii economice (și a altor forme de stratificare) se datorează condiției morale deficitare a omului. Diferențierea economică porvine și se profilează din totalitatea relațiilor dintre oameni în toate domeniile lor de activitate și se alimentează și se menține de marea majoritate a oamenilor – de cei care poartă în ei dorința de a se impune superior semenilor oriunde și oricum – la locul trai, la locul de muncă, din punctul de vedere al câștigului lunar, al bunurilor disponibile, al abilităților de muncă, al statutului social, al nivelului de cultură, de pregătire profesională etc.

În studiul de mai jos vom aborda următoarele aspecte importante ale stratificării economice: 1) Ce reprezintă stratificarea economică?; 2) Efectele sociale ale stratificării economice și necesitatea remedierii fenomenului; 3) Cum poate fi optimizată diferențierea economică? și 4) Rolul statului în diminuarea stratificării economice.

Ce reprezintă stratificarea economică?

Potrivit afirmației sociologului P. Sorokin, stratificarea economică există nu numai în cercurile oamenilor, dar și în lumea animală și în cea vegetală [1]. Într-un anumit sens, așa calități definitorii ale omului cum ar fi dragostea dezinteresată și dragostea egoistă, simțul de proprietar, de colectivism, felurite capacități de a supraviețui în condițiile de viață austere etc. sunt proprii nu numai oamenilor și animalelor, ci într-un anumit sens, chiar și regnului vegetal. Aceasta înseamnă că stratificarea reprezintă un fenomen social universal. Toate domeniile de viață se raportează la relațiile lor interne în conformitate cu aceleași principii generale, creând în fiecare domeniu niveluri corespunzătoare și forme proprii

de stratificare care se influențează reciproc. Omul se formează ca personalitate nu numai în dependență de realitatea socială, dar, într-o oarecare măsură, și de cea animală și vegetală. Totodată, doar omul dispune de capacitățile și calitățile necesare pentru a conștientiza, de a lua atitudine și a face o schimbare în domeniile moralității, relațiilor interumane și stratificării economice.

Pornind de la om către stratificarea economică, cu ușurință ne dăm seama că aceasta este cauzată de orientarea predominantă a omului către interesele personale în raport cu cele colective, și către bunurile materiale în raport cu cele morale. Deci, omul este sursa generatoare de stratificare economică. Iar odată ce de nivelul de moralitate depind și forma generală de organizare a societății, și nivelul de diferențiere economică, atunci stratificarea depinde de moralitate și, nemijlocit, indirect – prin intermediul formei generale de organizare a societății. Trecerea de la socialism (de la munca bazată pe conștiință) la economia de piață (bazată pe cointeresarea materială) este însoțită și de trecerea de la remunerarea egalitaristă la remunerarea raportată la productivitatea muncii, care aduce stratificare.

În cazul menționat stratificarea economică este îndreptățită de principiile echității și dreptății. Poate fi stratificarea mai mare de nivelul desemnat de aceste principii? Poate fi, și în condițiile de piață frecvent este mai mare! Poate fi stratificarea redusă forțat sub nivelul trasat de principiile amintite mai sus? Prin dezvoltarea moralității, stratificarea economică, teoretic, poate fi redusă până la nivelul zero. În actualele condiții de producție, diminuarea neîntemeiată a stratificării ar putea reduce eficacitatea și concurențialitatea producției; de aceea, în condițiile de piață o anumită stratificare economică este inevitabilă.

În această privință este concludentă experiența fostei URSS, care într-o anumită perioadă de timp cunoscuse un nivel de trai cât de cât mulțumitor. Însă succesul dat nu se datora atitudinilor progresiste ale lucrătorilor față de muncă, ci aflării economiei sub supravegherea statului. Așa că, în situația în care omul nou n-a fost creat, stratificarea economică a fost diminuată radical; în locul stimulării materiale venise remunerarea egalitaristă a muncii, iar stimulenții morali au luat locul celor materiali. Nici față de moralitate/spiritualitate n-au fost luate atitudini constructive, care ar fi contribuit la crearea omului nou. De aceea, când lucrătorii n-au dorit să muncească dezinteresat pentru binele obștesc, socialismul și-a dezvăluit netemeinicia și s-a prăbușit. În lipsa omului nou societatea n-avea nevoie de multă stimulare morală, ci de mai multă moralitate, care ar fi schimbat în bine atitudinile lucrătorilor față de muncă și față de societate în general. Eventual, nu se cunoștea nici rolul moralității în viața societății; și nici cum omul nou putea fi creat. De aceea omul nou n-a fost creat; socialismul s-a dovedit a fi nefundat, s-a prăbușit și s-a soldat cu renunțarea la construirea societății comuniste.

Stratificarea economică provine din calitățile morale deficitare ale oamenilor și din alegerile lor. Oricărui nivel de moralitate îi revine și nivelul corespunzător de stratificare economică. La fel, oricărui nivel de moralitate îi corespunde și o anumită formațiune social-economică. Nivelul de moralitate al societății determină atât formațiunea socioeconomică, cât și nivelul de stratificare. Aceasta înseamnă că moralitatea, orânduirea socială și stratificarea sunt legate între ele prin legături strânse de dependență. Iar modul de dependență al stratificării și orânduirii sociale de moralitate este diferit: pe cât moralitatea este mai înaltă, pe atât și orânduirea socială este mai avansată, iar stratificarea – mai redusă, și dimpotrivă, pe cât moralitatea este mai redusă, pe atât orânduirea socială este mai înapoiată, iar stratificarea – mai avansată.

Efectele sociale ale stratificării economice și necesitatea remedierii fenomenului

Diferențierea economică provine din calitățile defavorabile ale oamenilor (iubirea egoistă, iubirea de bani etc.), care afectează relațiile dintre oameni și, corespunzător, influențează și modelează stratificarea și societatea. Egoismul și deficiența de dragoste dezinteresată permanent antrenează spiritul de competiție în acumularea de avuții, și astfel amplifică stratificarea. Indicele stratificării economice reflectă poziționarea societății între dragostea dezinteresată și dragostea egoistă; acesta reflectă și opusul calității vieții, al dezvoltării umane etc. Experții în domeniul dezvoltării umane consideră indicele stratificării economice un indice al nenormalității [2], care poate fi numit și „indicele inegalității”.

Despre nivelul actual de stratificare economică, dar și despre nivelul de trai al populației, putem judeca după rezultatele cercetării sociologice realizate de Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM. Bunăoară, la întrebarea ”Cum apreciați veniturile lunare ale familiei Dvs.?” au fost obținute următoarele rezultate: ”Nu ne ajung nici pentru strictul necesar” – 23,6% de respondenți (stratul de cei mai săraci oameni); ”Ne ajung numai pentru strictul necesar” – 40,8% (stratul de oameni săraci); ”Ne ajung pentru un trai decent, dar nu ne permitem cumpărarea unor bunuri mai scumpe” – 21,7% (stratul economic de mijloc); ”Reușim să cumpărăm unele bunuri mai scumpe, dar cu restricții în alte domenii” – 10,1% (stratul de oameni bogați); ”Reușim să avem tot ce ne trebuie, fără să ne limităm la ceva” – 2,0% (stratul de oameni foarte bogați) [3]. Există și un mic grup de oligarhi – cel mai bogat, influent și cel mai puțin numeros (acesta necesită o abordare aparte și n-a fost realizată în studiul dat).

Distribuirea inegală a veniturilor populației este cauzată de economia de piață, dar și de moralitatea deficitară a populației. Inegalitatea amplă, la rândul ei, prejudiciază relațiile dintre oameni, generează noi procese sociale distructive, dezbină, deconsolidează și demoralizează și mai mult societatea. În acest sens, stratificarea, demoralizarea, nemulțumirea populației merg mână în mână,

se extind, se autopropulsează, afectează moralitatea, relațiile dintre oameni, prejudiciind evoluarea stabilă a societății. În astfel de împrejurări doar economia de piață poate fi funcțională; iar aceasta îndreptățește diferențierea economică. De aceea, fără a dezvolta moralitatea, stratificarea economică nu poate fi, și nici nu trebuie diminuată radical; diferențierea remunerării constituie factorul stimulator al economiei de piață.

Din cele menționate putem deduce că stratificarea este un fenomen social distructiv. Însă omul cu greu înțelege sensul profund al stratificării și efectele sociale ale acesteia. Condiția morală controversată a omului îl împiedică să înțeleagă uneori chiar și cele mai evidente lucruri. Omul poate respinge stratificarea, însă nu întotdeauna și dorința lui de a acumula averi. Alegerea între aceste două opțiuni produce confuzie și poate impune alegeri false. Același impact asupra omului pot avea și opiniile eronate, însă larg răspândite ale populației; dar și faptul că într-o anumită măsură stratificarea economică poate fi necesară – fapt care nu o face mai puțin dăunătoare.

Pentru a proba dacă diferențierea economică este percepută ca fiind constructivă sau distructivă, noi am apelat la opinia experților – persoane care au o bogată experiență de lucru în sfera de producție, socială și științifică. Întrebarea adresată intervievaților a fost: „Stratificarea economică este un fenomen social constructiv sau distructiv?” Rezultatele investigației, realizate de Secția Sociologie a Institutului de Cercetări Juridice și Politice al AȘM, a arătat că majoritatea experților consideră că stratificarea economică este un fenomen distructiv – 57%, un fenomen neutru – 28% și 12% – un fenomen constructiv [4].

Astfel, stratificarea economică constituie un fenomen preponderent distructiv. Dar și faptul că 40% de experți văd în stratificare un fenomen neutru/constructiv este semnificativ. Iar dacă experții înțeleg stratificarea diferit, cu atât mai mult oamenii de rând pot percepe stratificarea economică anevoios. Într-adevăr, cu greu ne putem imagina o societate prosperă, lipsită de diferențiere economică și deficitară din punct de vedere moral. Prosperitatea se asociază mai degrabă cu economia de piață – cu stimularea materială și cu diferențierea remunerării, decât cu echitatea materială și cu stimulii morali.

Deoarece socialismul n-a putut dăinui din cauza moralității deficitare, singura soluție a fost acceptarea economiei de piață cu un nivel de diferențiere economică acceptabil și cât mai redus cu putință. Acest nivel optimal de stratificare trebuie să fie suficient de înalt pentru a stimula eficacitatea producției și destul de redus pentru a nu provoca nemulțumirea maselor largi ale populației. În Occident, unde nivelul culturii de producție este înalt, statul intervine legal pentru a ocroti interesele populației. Nu încapе îndoială, astfel de măsuri sunt necesare și în Republica Moldova. Iar dacă luăm în calcul și faptul că fenomenul are tendința de a se extinde, atunci stratificarea are nevoie de remediere perpetuă.

Cum poate fi remediată diferențierea economică?

Nu există nici un raționament temeinic care ar prevesti o ameliorare firească a lucrurilor în domeniul moral, și nici în cel al stratificării economice. Dimpotrivă, moralitatea degradează fără încetare, și, cu siguranță, va urma același trend și în viitor. Deci, ne putem aștepta la perspective defavorabile cu privire la stratificare și la viitorul societății în general. Sensul și posibilitățile remedierii stratificării economice, dar și a dezvoltării moralității, ar trebui să fie primele pe ordinea de zi a proiectelor de investigare a stratificării sociale, iar moralitatea – a științelor sociale în general. Însă în literatura științifică nu găsim aproape nimic despre remedierea stratificării economice, iar în ultimul timp nu se investighează nici moralitatea.

De aceea, remedierea diferențierii economice trebuie să pornească de la investigarea posibilităților de remediere a acesteia și de dezvoltare a moralității. În proiectele de investigare a stratificării sociale toată atenția se direcționează către dezvăluirea straturilor sociale și a caracteristicilor lor (care, de altfel, se modifică permanent). Publicații la tema remedierii stratificării economice lipsesc cu desăvârșire (doar tangențial în unele publicații pot fi întâlnite referiri la obiectul dat). Care este nivelul optimal de stratificare economică? Cum diferențierea economică poate fi diminuată/optimizată?

Mai sus au fost date extremele intervalului optimal de stratificare economică – extrema de jos este diferențierea minimală a remunerării, care nu prejudiciază funcționarea stabilă a producției, iar extrema de sus este diferențierea maximală, care nu provoacă nemulțumiri în rândurile lucrătorilor și în masele largi ale populației. Acesta este intervalul optimal de stratificare, între extremele căruia și economia, și societatea în întregime pot rămâne funcționale. Însă dacă stratificarea se reduce forțat la un nivel aproape de limita de jos a intervalului optimal, atunci se diminuează puterea stimuloare a salarizării, iar producția ar putea degrada și falimenta. Pe de altă parte, stratificarea apropiată de pragul de sus al intervalului optimal de stratificare poate trezi nemulțumirea colectivă a lucrătorilor, poate afecta atitudinea lor față de muncă, poate genera proteste stradale etc. De aceea, nivelul optimal de diferențiere economică trebuie căutat la mijlocul intervalului optimal de stratificare.

Însă, stabilit în așa mod, nivelul optimal de stratificare poate fi permanent valabil? Cu siguranță – nu! Nivelul de moralitate este în continuă schimbare și poate modifica oricând atitudinile angajaților, patronilor și managerilor față de muncă și față de amplitudinea diferențierii remunerării. Cum? Aceasta depinde în principal de mărimea și de direcția de evoluare a moralității. Pentru a înțelege mai bine aceste lucruri, pe o dreaptă orientată vom fixa imaginar punctele -1, 0 și +1; și stabilim corespunzător pentru punctele -1 – dragostea egoistă cea mai mare, pentru 0 – dragostea medie (deopotrivă egoistă și altruistă), și pentru +1 – dragostea

dezinteresată maximală. Aceleași niveluri putem afișa și cu privire la moralitate, care corespund nivelurilor dragostei. Cât privește stratificarea economică, aceasta reflectă opusul dragostei și moralității, și îi revine valoarea maximală în punctul -1, valoarea de mijloc în punctul 0, și stratificarea +1 în punctul moralității maxime.

Dacă urmărim cazul moralității deficitare (mai mică decât mijlocie) și în scădere, atunci patronatele și managerii unităților de producție pot depune eforturi și insista pe majorarea diferențierii remunerării cât mai mult cu putință. Pe când lucrătorii de rând, dimpotrivă, vor pleda pentru o mișcare în direcție opusă – către pragul de sus al diferențierii remunerării (care înseamnă egalitate salarială maximală). După părerea noastră, în condițiile actualei moralități deficitare și în scădere, lucrurile evoluează contradictoriu și tensionează, și ruinează colectivele de muncă. Nivelul actual de moralitate din Republica Moldova nu este suficient de înalt pentru a asigura funcționarea stabilă a economiei de piață și diminua stratificarea.

Astfel, din cele spuse mai sus, decurge că stratificarea economică poate fi eficient diminuată doar în contextul dezvoltării morale a societății; iar atingerea nivelurilor înalte de moralitate ar putea cauza diminuarea de la sine a stratificării. Întrucât oricărui nivel de moralitate îi corespunde un anumit nivel de stratificare, dezvoltarea morală întotdeauna permite diminuarea stratificării, pe când diminuarea forțată a fenomenului (prin intervenția statului) nu întotdeauna poate fi o soluție constructivă, ci doar în cazul în care patronatele și managerii au impus colectivelor de muncă cote de diferențiere salarială mai mari decât nivelul optimal (mijlocul intervalului optimal), doar atunci în măsură corespunzătoare stratificarea ar putea fi redusă prin impuneri legale.

Statul și optimizarea stratificării economice

Există două modalități principale de diminuare și optimizare a diferențierii economice: 1) ocrotirea moralității și dezvoltarea moral-spirituală a societății; 2) aplicarea măsurilor directe de diminuare și optimizare a fenomenului și 3) remedierea diferențierii economice în mod indirect – prin soluționarea problemelor-cheie ale societății, precum dezvoltarea democratică, reformarea justiției, combaterea corupției ș.a.m.d.

Prima modalitate de remediere – ocrotirea moralității și dezvoltarea moral-spirituală a societății, constituie cel mai sigur factor al diminuării diferențierii economice și constituie o soluție desăvârșită nu numai pentru optimizarea formei date de diferențiere, ci asigură și o rezolvare din rădăcină și a tuturor problemelor sociale în ansamblu. Dacă am putea aplica în măsură deplină modalitatea dată de diminuare a diferențierii economice, atunci stratificarea ar putea fi îndepărtată definitiv, întrucât iubirea dezinteresată cauzează echitate economică, socială, politică etc.; oricine iubește pe cei din jurul său nu va dori în nici

un fel să-și etaleze întâietatea și superioritatea sa în raport cu ei. Iar societatea întemeiată pe moralitatea desăvârșită ar face un salt uriaș până pe cele mai înalte culmi ale evoluării umane, ar îndepărta integral stratificarea și ar diminua și rolurile statului până chiar la desființarea instituției date.

Însă dezvoltarea morală este o problemă mai dificilă decât diminuarea stratificării. Pe cât de eficientă și promițătoare este modalitatea dată de ameliorare a proceselor sociale, pe atât de dificilă și anevoioasă este aplicarea ei practică. Stratificarea se întemeiază pe dragostea egoistă – pe iubirea de bani mai mare decât iubirea de oameni. De aceea ea nu poate fi eficace diminuată disparat de ocrotirea și dezvoltarea moralității. În mod firesc, moralitatea are tendința de a degrada. Astfel, ori de câte ori moralitatea se ignoră, ea degradează, iar unde moralitatea degradează, stratificarea se amplifică. Aceste schimbări nefericite se produc de la sine, ele cu greu pot fi modificate și nicicum nu pot fi dezrădăcinate și îndepărtate integral.

Instituția socială nodală, care în condițiile moralității deficitare soluționează numeroasele probleme sociale, coordonează și asigură funcționalitatea stabilă a societății, influențează procesele și fenomenele sociale, inclusiv stratificarea economică. Statul și politicul sunt indispensabile, din cauza că moralitatea este prea redusă ca societatea să fie de la sine funcțională și durabilă. Chiar dacă acest lucru nu întotdeauna se subînțelege adecvat, statul și moralitatea se află în legături strânse de dependență: când moralitatea este mai înaltă, atunci statul înfruntă mai puține probleme sociale și îi revin mai puține responsabilități, iar când moralitatea este redusă, îndatoririle statului cresc. În sfârșit, din cauza că moralitatea degradează întruna, rolul și funcțiile statului cresc necurmat și se extind, iar statul, în cea mai mare măsură, ar trebui să fie interesat și de dezvoltarea moralității.

Însă din cauza că dezvoltarea morală este extrem de anevoioasă, statul se ocupă de ocrotirea moralității – finanțează Consiliul Coordonator al Audiovizualului și Agenția de Stat pentru Protecția Moralității. Din cauza legislației prea permissive, instituțiile date nu sunt de prea mult folos; regulile de care acestea se ghidează permit o reducere minoră a imoralității, și totodată legalizează, avantajează și majorează imoralitatea.

De faptul că moralitatea stă la temelia dezvoltării societății ne convinge experiența statelor europene, care au ajuns economic puternice și social avansate datorită Reformei Protestante din sec. XVI, care a îmbunătățit situația în domeniul moral, apoi s-a extins asupra sferei politice, sociale, economice, a dat un nou suflu relațiilor de producție și a deschis o pagină nouă a istoriei businessului în general. Iar statele care n-au avut parte, sau mai puțin au avut parte de impactul edificator al Reformei date (inclusiv statele europene), și în prezent înregistrează niveluri de dezvoltare economică, socială și morală modeste.

Cu toate acestea, statul nu acordă atenția cuvenită moralității, și nici investi-gării rolului ei în viața societății. Cele mai importante instituții pe care s-ar pu-tea sprijini statul în protejarea și dezvoltarea moralității sunt: biserica și familia. Biserica, ca instituție divină spirituală, are menirea de a cultiva dragostea dez-interesată și institui buna-înțelegere dintre oameni. Însă din cauza carențelor doctrinare bisericești, firii umane contradictorii, lipsei de interes a majorității oamenilor pentru dragostea dezinteresată, orientărilor acestora spre acumula-rea de avuții etc., ținta dragostei se ratează. Mai degrabă, instituțiile media for-mează sistemul valoric, calitățile morale și trăsăturile de caracter ale oamenilor.

Lucrurile nu stau mai bine nici cu privire la familie, care este responsabilă de funcția reproductivă, dar și de cultivarea și păstrarea dragostei dezinteresate în familie și în societate. Familia este o instituție distinctă, uncială; ea reprezintă o oază a dragostei dezinteresate și poate fi considerată și o colectivitate de „for-mație comunistă”, unde fiecare lucrează cât poate, și nu se duc conturi cine cât câștigă și cât consumă. Odată ce în familie dragostea persistă în mod natural, instituția dată reprezintă un furnizor de dragoste dezinteresată societății. Cu toate acestea, dragostea care vine prin multe familii se pierde în spațiul inter-familial, iar familia degradează din cauza sărăciei, violenței, migrației, divizării familiilor, divorțurilor etc.

De aceea, prima modalitate de remediere a stratificării economice trebuie complinită cu cea de-a doua modalitate, care presupune diminuarea diferenți-erii economice prin măsuri directe, aplicate de către stat prin organele de jus-tiție, fiscale ș.a. Diferența dintre primele două modalități este calitativă – pri-ma presupune o asanare și o dezvoltare complexă a societății, pe când cea de-a doua nu are nimic a face cu asanarea calității materialului uman, ci, în contextul moral existent, impune restricții (administrative, penale) – „Să nu furi” ș.a. În așa mod, statul influențează constructiv diferențierea economică (dacă astfel de măsuri n-ar fi luate, diferențierea economică ar crește brusc). Această inter-venție disciplinară din partea statului este necesară; ea trebuie să vizeze toate unitățile de producție, în mod special veniturile straturilor economice de sus și celor mai de sus, îndeosebi ale grupului oligarhic.

Prin cea de-a treia modalitate de remediere a stratificării se are în vedere so-luționarea problemelor sociale cu impact, efectele cărora pot indirect influența constructiv stratificarea economică. Bunăoară, în condițiile dificile de pregătire a aderării la UE, statul a menținut funcționalitatea puterii de stat, a asigurat salarizarea bugetarilor, susținerea păturilor sărace și social-vulnerabile ale po-pulației și a dezvoltat o adevărată democrație europeană.

În Republica Moldova s-a pus mult preț și s-a acordat mai multă atenție dezvoltării democratice decât dezvoltării moralității, deși, atât necesitatea, cât și eficacitatea instituțiilor democratice depind de nivelul de moralitate. Succesele

care s-au înregistrat pe acest tărâm influențează benefic stratificarea. La aceasta s-a referit și Z. Vidoevici, care spune: „Nu există nici o țară în care timp îndelungat ar persista sărăcia și în care ar exista o democrație eficace și stabilă, fie și minimală. Aceasta este într-un anumit sens o pravilă istorică, dacă nu chiar o legitate, ce nu înseamnă că țările bogate cu relativ puțini săraci chiar din această cauză au o democrație dezvoltată și deplină” [5].

Altă problemă actuală a statului ține de faptul că oamenii foarte bogați și cei mai bogați sunt puternic ancorați în instituțiile puterii de stat, iar statul și alte instituții sociale sunt puternic supuse demoralizării și coruperii. Spre regret, în cadrul puterii de stat persistă fenomenul oligarhic, iar cota economiei tenebre este impunătoare. Promovarea politicilor coerente vizavi de salarizare, de dezvoltarea economiei, de reglementarea legală și chibzuită a salarizării, a veniturilor tuturor straturilor sociale și a grupului oligarhic în dependență de foloasele aduse societății – toate acestea înaintează cerințe crescânde nu numai cu privire la nivelul de pregătire profesională, dar și cu privire la calitățile morale ale funcționarilor de stat. Potrivit sociologilor ruși, „sarcina-cheie a elitei naționale este dobândirea capacității de a asigura politic supremația politicii asupra economiei, iar a statului – asupra oligarhiei” [6].

Așadar, dezvoltarea morală este necesară nu numai datorită stratificării economice exagerate, dar și din cauza că moralitatea deficitară afectează calitatea vieții și funcționalitatea societății. De aceea, trebuie luate măsuri urgente de dezvoltare a moralității și remediere a diferențierii economice nu numai din cauza stratificării însăși, dar și din cauza că degradarea morală afectează distructiv toate domeniile de activitate și transformă toate lucrurile în deșertăciune. Dacă ținem cont de actualele condiții de producție, atunci optimizarea diferențierii economice trebuie înfăptuită încontinuu și în mod cumpătat, spre a nu aduce atingere economiei de piață, întemeiate pe cointeresarea materială. De asemenea, trebuie să avem în vedere că economia de piață implică nu numai lucrători de rând, dar și antreprenori, manageri, specialiști și lucrători de rând înalt calificați, care vin cu aporturi în muncă diferite, și care trebuie să beneficieze de retribuții corespunzătoare, iar modificarea în acest sens a legislației trebuie să aibă în vizor și fenomenul oligarhic.

Dacă în cele din urmă examinăm cum modalitățile de remediere a diferențierii economice se aplică, atunci ar trebui să constatăm că prima modalitate de remediere – cea mai importantă și actuală – nu se conștientizează nici de experți, nici de autorități și nici de oamenii de rând. Cea de-a doua modalitate este mai aproape de activitatea zilnică a Guvernului, Legislativului și Justiției, însă și aceasta se aplică nesatisfăcător; atenția acordată acesteia este mai degrabă formală. La fel stau lucrurile și cu privire la eradicarea corupției, care înregistrează succese infime, însă se propagă ca fiind mari realizări politice.

NOTE ȘI REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Сорокин Питирим. Социальная стратификация и мобильность. În: Человек. Цивилизация. Общество. Москва, 1992, p. 306.
2. Interviu aprofundat al autorului cu experți executanți ai Rapoartelor Naționale de Dezvoltare Umană, august 2010.
3. Studiul sociologic la tema „Evoluția stratificării sociale în condițiile transformării societății și perspectivei de integrare europeană a Republicii Moldova” a fost realizat în 2014; au fost intervievați 1247 respondenți în raioanele Briceni, Sângerei, Nisporeni, Hâncești, Taraclia, Comrat, Ștefan Vodă, precum și în mun. Chișinău și Bălți.
4. Studiul a fost realizat în octombrie-noiembrie 2011 în raioanele Hâncești, Strășeni și în mun. Chișinău. Au fost intervievați primari, manageri, funcționari publici, cercetători științifici – în total 74 experți.
5. Видоевич З. Социальное неравенство, демократия и развитие. În: Социологические исследования, 2010, №2, p. 10.
6. Цыганков В.В., Шульц В.Л. Олигархия: сущность, цикличность, модификации в условиях глобализации. În: Социологические исследования, 2009, № 2, p. 14.

ANALIZA ȘI APRECIEREA NIVELULUI DE PERCEPȚIE
A RISCURILOR DE MEDIU DE CĂTRE ÎNTREPRINDERILE
POLUATOARE DIN REPUBLICA MOLDOVA

THE ANALYSIS AND THE ASSESSMENT OF THE PERCEPTION
LEVEL OF ENVIRONMENTAL RISKS BY THE POLLUTING
INDUSTRIES FROM THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Irina RABOȘAPCA, *doctor în economie,*
Centrul pentru Finanțarea Cercetărilor
Fundamentale și Aplicative al AȘM

Summary

This research deals with the problem of environmental risks perception in the context of assuring ecological security at micro- and macroeconomic levels. Based on a deep diagnosis of environmental risks perception deficiencies within heavily polluting industries in the Republic of Moldova, were detected solutions for improving environmental risk perception through the implementation and development of an efficient environmental risks management.

Key-words: *perception, environmental risks, polluting industries, environmental risks management*

Incertitudinea și riscul sunt o parte indispensabilă a vieții, iar pentru mediul înconjurător și procesele ce au loc în cadrul lui această afirmație este și mai evidentă. Se știe că societatea umană este vulnerabilă față de fenomenele extreme de risc de origine naturală și antropică, însă și mediul înconjurător este vulnerabil față de fenomenele de risc ce rezultă din activitatea omului și care produc dereglări brutale. Începând cu a doua jumătate a sec. XX, pierderile economice și umane cauzate de catastrofele naturale, dar și de cele de origine antropică au crescut considerabil, ca de altfel și numărul acestora, păstrând în continuare tendințele de creștere.

Riscurile de mediu cauzate de sursele antropice, dar și cele de origine naturală sunt percepute în mod diferit de diverse categorii de populație, în dependență de vârstă, sex, mediul de trai, nivelul de instruire și de informare. Perceperea riscului de mediu poate fi cercetată din mai multe puncte de vedere, și anume:

- Atitudinea față de risc a persoanelor decidente (subiectul), acțiunea sau inacțiunea cărora poate avea o repercusiune directă față de calitatea mediului și a componentelor acestuia.
- Perceperea riscului de mediu de către persoanele din zona potențialelor urmări negative.

Pot fi evidențiate trei atitudini posibile față de risc a persoanelor decidente:
Preferința față de risc presupune că persoana decidentă este gata să-și asume un risc mai sporit în favoarea unui venit mai mare. Așadar, dacă va avea de ales între două variante de decizii cu aceeași profitabilitate, dar cu o probabilitate a profitului diferită, va fi aleasă cea mai incertă.

Neutralitate față de risc, persoana cu o asemenea atitudine față de risc la alegerea între două variante posibile va lua în calcul doar mărirea profitului scontat, fără a acorda atenție riscurilor posibile.

Aversiune față de risc, în acest caz, alegerea dintre cele două decizii, ce pot genera aceeași sumă a profitului, se va face în folosul celei mai puțin riscante.

Dat fiind faptul că urmările posibile ale riscului de mediu vizează în mod prioritar sănătatea, viața, bunăstarea populației și calitatea mediului înconjurător, decidenții sunt încorsetați de legislația națională și cea internațională în vigoare. În prezent sunt elaborate numeroase normative și standarde ecologice care au menirea să protejeze mediul înconjurător, sănătatea și viața populației. În acest context, o importanță majoră o are politica administrației publice centrale și locale. Puterea publică are atât funcția de gestiune a riscurilor de mediu la nivel național sau local, cât și funcția de furnizare a răspunsurilor societății civile și de luare a deciziilor adecvate situației de risc apărute, sprijinindu-se pe informația experților. În același timp, mereu există un decalaj între concluziile prezentate de experți, gravitatea recunoscută de autorități și cea percepută de public.

Perceperea riscului de mediu de către persoanele din zona potențialelor urmări negative poate fi obiectivă sau subiectivă, în dependență de volumul de informație, veridicitatea sursei de informație și mărirea eventualelor pierderi. Interconexiunea dintre perceperea acestor două categorii de persoane implicate este foarte strânsă și destul de flexibilă (*Tabelul 1*).

Tabelul 1. Matricea interconexiunii dintre eventualele pierderi și aprecierea riscului de mediu

RISC		Eventualele pierderi	
		Potențiale (A)	Reale (B)
Aprecierea	Subiectivă (I)	Riscul de mediu	Riscul de mediu
	Obiectivă (II)	Riscul de mediu	Riscul economic

Sectoarele A/I și A/II reprezintă urmările ecologice potențiale, evaluate obiectiv, prin metode și tehnici speciale, dar și subiectiv. Sectorul B/I reprezintă riscul de mediu real survenit, dar apreciat subiectiv, fără a fi bazat pe cercetări speciale, iar B/II - riscul de mediu evaluat obiectiv și materializat în risc economic, adică cât va costa survenirea urmărilor negative.

Actorii societății civile au, de obicei, rolul de declanșatori de alertă pentru lansarea dezbaterilor publice în vederea apărării drepturilor lor la securitate și la un mediu ambiant neprimejdios.

Relația se complică odată cu implicarea altor actori cointeresați în gestiunea riscuri de mediu, și anume: experții și mass-media (Fig. 1).

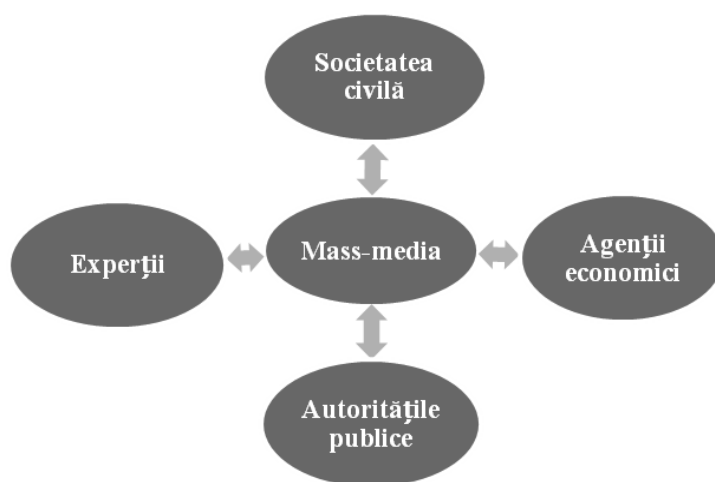

Fig. 1. Interacțiunea actorilor societății în procesul de luare a deciziei

Sursa: [1, p. 10]

Însă poate avea loc și o hiperbolizare a riscurilor ca efect a mediatizării excesive a problemei sau speculațiilor științifice [2, p. 66]. Prin urmare, putem remarca creșterea influenței factorului informațional care duce la majorarea gradului de cunoaștere a riscurilor de mediu ce dobândesc și componenta economică. În special, această situație se întâmplă datorită gradului sporit de mediatizare a problemelor ecologice și ca urmare crește preocuparea populației față de calitatea mediului în care trăiește și deci se recurge la adoptarea unei legislații mai dure. De exemplu, transportarea reziduurilor nucleare este caracterizată printr-un risc de mediu real, dar și prin unul subiectiv, care poate depăși cu mult nivelul stabilit de specialiști, în special datorită televiziunii, radioului, bârfelor ș.a. Un exemplu din cauza unui singur produs ce nu corespunde standardelor de calitate toată gama de produse a unei firme poate pierde încrederea cumpărătorilor, în pofida faptului ca celelalte produse corespundeau normelor.

Situația B/I poate avea loc atunci când comportamentul publicului larg se schimbă ca urmare a mediatizării excesive (anti-publicitate) a rezultatelor obiectiv apreciate de specialiști, chiar dacă aceste rezultate corespund întru-totul standardelor în vigoare.

În vederea analizei științifice a situației la zi a nivelului de percepție a riscului de mediu și a efectelor complexe ce rezultă din impactul unei activități antropice asupra mediului, dar și a impactului hazardelor naturale asupra activității umane, am realizat un studiu prin metoda chestionării. Studiul efectuat este unul pilot, de tip cantitativ, cu o eventuală extindere asupra tuturor activităților economice din Republica Moldova. Colectarea datelor a fost realizată prin metoda interviurilor de tip chestionar, atât la telefon, cât și “față în față”. Chestionarele au fost completate în limba română, interviurile au fost efectuate în limbile română sau rusă, conform doleanțelor respondenților. Intervistații au fost puși în situația de a bifa răspunsurile potrivite în funcție de activitățile lor.

Varianta finală a chestionarului a fost definitivată în baza rezultatelor testării acestuia în cadrul interviurii a 8 întreprinderi, excluzându-se astfel cazurile în care întrebările ar fi putut avea semnificații multiple, sau ar fi putut fi înțelese incorect de către respondenți. În urma cercetării preliminare, chestionarul a fost adaptat pentru a putea fi aplicat univoc pe întreg segmentul-țintă de respondenți. Intervievarea a fost realizată conform distribuirii sectoriale, teritoriale și strategice a întreprinderilor industriale din Republica Moldova. Elaborarea listei întreprinderilor supuse interviurii s-a efectuat în mai multe etape:

A fost studiat impactul activității economice asupra mediului înconjurător, constatându-se că activitatea industrială contribuie cu peste 42% din substanțele dăunătoare evacuate în aerul atmosferic de către sursele staționare, produce circa 96,5% din cantitatea apelor reziduale, a apelor de mină și a celor freatice evacuate în obiectivele acvatice naturale superficiale și cu peste 97% din reziduurile produse de întreprinderi și organizații.

Studiul a inclus activitățile industriale ale căror pondere în totalul deșeurilor și al emisiilor în aer, apă, sol depășește 1%. Și anume: industria extractivă, industria alimentară și a băuturilor, industria de producere a energiei electrice și termice, a apei și a gazelor, industria de producere a articolelor din cauciuc, din material plastic și a altor produse din minerale nemetalifere.

Din cadrul acestor industrii, pentru includerea în studiul pilot au fost aleși cei mai mari și mai reprezentativi actori, în special întreprinderile menționate ca fiind cu influență negativă asupra mediului înconjurător în Anuarele Inspectoratului Ecologic de Stat pentru ultimii ani.

Lista finală a celor supuși interviurii conține 57 de întreprinderi, ceea ce constituie circa 4% din numărul total de întreprinderi din fiecare ramură industrială. Chestionarul a fost completat, în marea majoritate a cazurilor, de către directorii de întreprinderi sau inginerii șefi.

Ținând cont de nivelul foarte scăzut de cooperare a mediului de afaceri în procesul de efectuare a studiului, este important de subliniat faptul că întreprinderile autohtone nu sunt interesate în participarea la astfel de cercetări științifice. Rata de participare nu a depășit 40% din cei solicitați. Cauzele participării

insuficiente la astfel de studii pot fi multiple și particulare de la caz la caz: lipsă de timp, insuficiența de informație necesară, interesul scăzut, indiferența, neînțelegerea sau resemnarea față de problemele de mediu, incompetența, frica etc.

Deși toți respondenții au indicat că sunt vulnerabili față de fenomenele naturale de risc, apreciind și dimensiunea probabilității și gravității destul de mare, doar 35,1% au răspuns că în cadrul întreprinderii lor este evaluată dimensiunea riscurilor de origine naturală, restul 56,1% au răspuns că nu evaluează această dimensiune și respectiv 8,8% din respondenți nu știu dacă se efectuează o astfel de acțiune

În cadrul studiului s-a constatat că doar circa 43,9% din întreprinderi recunosc că activitatea lor are impact asupra mediului înconjurător, circa 45,6% sunt convinși că nu au nici o influență asupra calității mediului înconjurător, iar 10,5% nu știu sau au refuzat să răspundă la întrebarea respectivă. Respondenții din industria extractivă, în marea lor majoritate au afirmat că nu au impact asupra mediului, iar întreprinderile de producere și distribuție a energiei electrice și termice, gaze și apă caldă au răspuns afirmativ la această întrebare. În cadrul celorlalte două ramuri studiate raportul păstrează valori medii. Cauzele cotei atât de mari a întreprinderilor din sectoarele puternic poluatoare ale industriei care neagă cu vehemență impactul negativ pe care-l au asupra mediului pot fi multiple: lipsa de informație și necunoașterea problemelor de mediu, frica de a nu intra sub răspundere pecuniară pentru poluarea cauzată mediului înconjurător, neconștientizarea complexității proceselor și fenomenelor naturale etc.

Tabelul 2. Percepția impactului de mediu în industriile puternic poluatoare (%)

	Da	Nu	Nu știu
Activitatea întreprinderii este cu impact asupra mediului	43,9	45,6	10,5
În cadrul întreprinderii există un mecanism de evaluare a surselor de risc asupra mediului	49,1	40,3	10,5
În cadrul întreprinderii există un sistem de monitorizare a impactului asupra mediului	35,1	45,6	19,3

Menționăm faptul că din cei 49,1% de intervievați care au răspuns pozitiv la întrebarea privind existența în cadrul activității lor a unui mecanism de evaluare a surselor interne de risc cu impact asupra mediului, jumate au pretins că activitatea lor nu are impact negativ asupra mediului. Aceeași situație se observă și în cazul celor 45% (15,8% din numărul total de întreprinderi chestionate) de întreprinderi care au răspuns că au sisteme de monitorizare a impactului activității lor asupra mediului fără a recunoaște că activitatea lor are impact asupra acestuia din urmă. Ponderea celor care au dat răspunsuri contradictorii,

afirmând că au mecanisme de evaluare a surselor de risc pentru mediul înconjurător și sisteme de monitorizarea impactului asupra acestuia, neavând, în opinia lor, impact asupra mediului, este destul de mare, ajungând la 14%.

La polul opus se află întreprinderile care recunosc că activitatea lor are impact asupra mediului înconjurător, dar nu au nici mecanisme de evaluare, nici sisteme de monitorizare a acestui impact, ponderea acestor întreprinderi ajungând la 8%. Menționăm că sisteme de monitorizare a impactului negativ asupra mediului au 35,1% din respondenți, față de 45,6% care nu monitorizează acest impact și 19,3% care au afirmat că nu știu dacă au un astfel de sistem.

Activitatea industrială puternic poluatoare privită din perspectiva impactului asupra componentelor de mediu, în percepția poluatorilor înșiși, afectează în proporția cea mai mare mediul atmosferic, o pondere semnificativă având și poluarea hidrică. Activitățile industriale supuse cercetării au un impact vizibil și asupra solului, în special industria alimentară și a băuturilor precum și cea extractivă. Un fapt contradictoriu îl reprezintă percepția destul de slabă a impactului asupra florei și faunei, percepție care cu siguranță nu reflectă realitatea, însă acest lucru poate rezulta din neînțelegerea completă a mecanismelor care apar în lanțurile trofice. O altă contradicție în perceperea impactului pe care îl au asupra mediului se reflectă în cele peste 35% de întreprinderi, care fiind convinși că nu au impact asupra mediului înconjurător, totuși au indicat ca influențează una sau mai multe componente de mediu (Fig. 2).

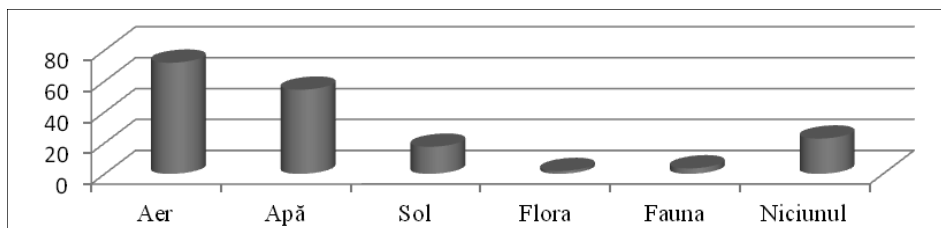

Fig. 2. Impactul activității antropice asupra componentelor de mediu

Ca urmare a solicitării noastre de a pune în ordinea priorității criteriile de evaluare a dimensiunii riscurilor de mediu de origine naturală sau antropică, agenții economici au apreciat importanța acestora cu o notă de la 0 la 5, nota maximă acordându-se celor mai importante criterii. Drept criterii au fost propuse: intensitatea și dimensiunea impactului, durata efectelor și timpul necesar revenirii la starea normală, gradul de intercondiționare cu alte fenomene, costurile implicate, numărul persoanelor ce pot fi afectate și aria de răspândire a consecințelor. Importanța aprecierii dimensiunii riscurilor de mediu în cadrul întreprinderilor este evidențiată de nivelul de interes față de criteriile de apreciere a riscurilor (Fig. 3).

Criteriile de evaluare a riscurilor de mediu beneficiază de o importanță mai sporită în cadrul întreprinderilor de producere a energiei electrice și termice, gaze și apă caldă, pe locul doi, conform acestui criteriu, se poziționează industria alimentară și a băuturilor, urmată de industria extractivă și industria de producere a articolelor din cauciuc și din material plastic și a altor produse din minerale nemetalifere.

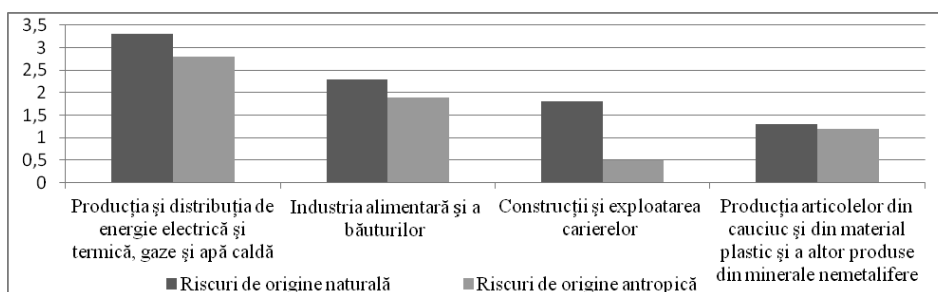

Fig. 3. Gradul de aplicare al criteriilor de evaluare a riscurilor

Detaliind conform criteriilor de evaluare, observăm discrepanța mare între interesul față de același criteriu pentru cele două tipuri de riscuri analizate. Evaluarea dimensiunii riscurilor de origine naturală beneficiază de o atenție mai sporită în comparație cu evaluarea riscurilor de mediu ce ar putea fi generate de întreprinderi, diferența în apreciere variind între 0,6-1,2 puncte din 5 (Fig. 4). Dacă costurile implicate, ca item de evaluare pentru dimensiunea riscurilor de origine naturală, au fost apreciate ca un criteriu important, acumulând 3,3 puncte, același criteriu utilizat în evaluarea riscurilor generate de întreprinderi a obținut doar 2,1 puncte, ceea ce-l califică drept un criteriu de o importanță moderată. Aceeași tendință o putem remarca în cadrul tuturor activităților economice supuse studiului și pentru toate criteriile de evaluare.

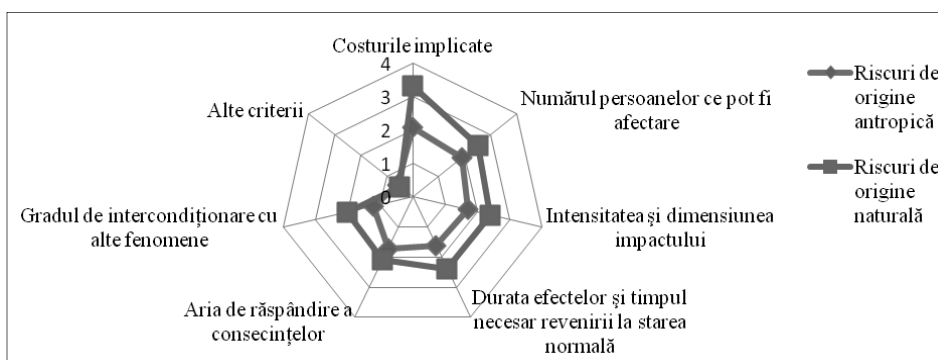

Fig. 4. Criteriile de evaluare a dimensiunii riscurilor de mediu. Aprecierea importanței lor

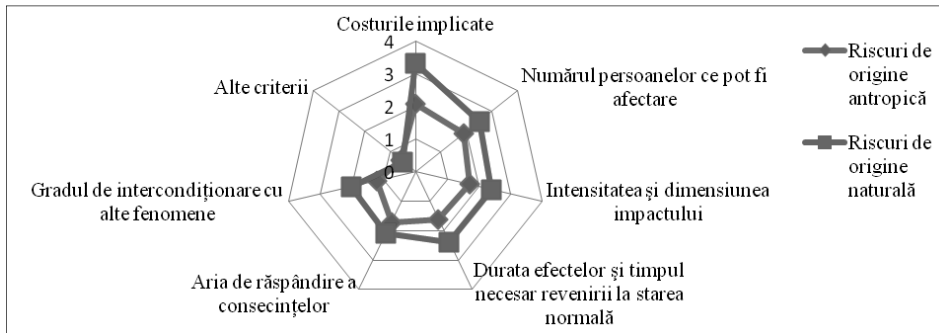

Fig. 5. Industria de producere a articolelor din cauciuc, din material plastic și a altor produse din minerale nemetalifere

Cea mai izbitoare diferență dintre aprecierile date criteriilor pentru evaluarea celor două tipuri de riscuri se observă în cadrul industriei de producere a articolelor din cauciuc, din material plastic și a altor produse din minerale nemetalifere (Fig. 4), respectiv și în cadrul industriei extractive (Fig. 5).

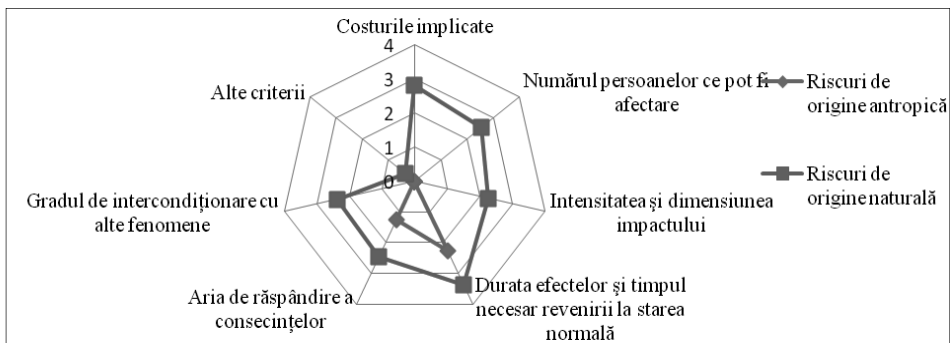

Fig. 6. Industria extractivă

Industria de producere a energiei electrice și termice, gaze și apă caldă și industria alimentară și a băuturilor prezintă decalaje mult mai mici dintre aprecierile date criteriilor pentru evaluarea celor două tipuri de riscuri, rămânând însă constantă prioritizarea fiecărui tip de risc (Fig. 7, Fig. 8).

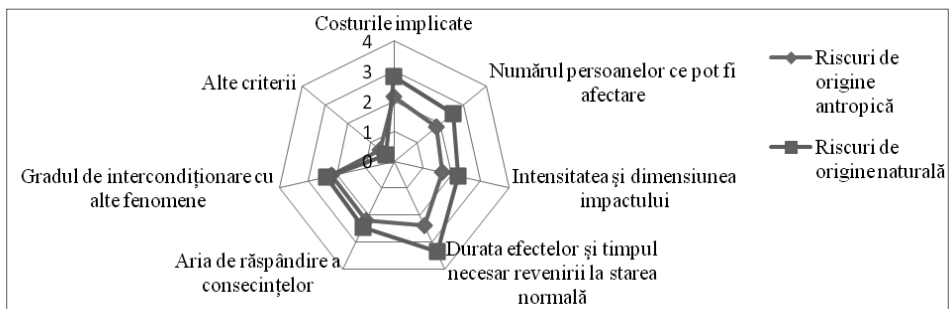

Fig. 7. Industria de producere a energiei electrice și termice, gaze și apă caldă

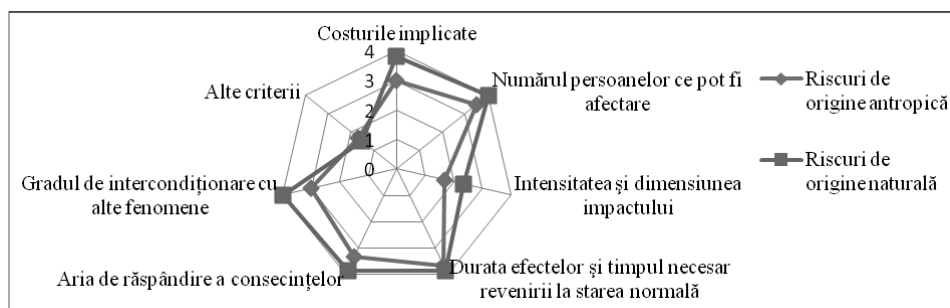

Fig. 8. Industria alimentară și a băuturilor

Din cele menționate, concluzionăm că întreprinderile din industria puternic poluatoare fie că nu conștientizează, fie că nu vor să-și asume responsabilitatea pentru poluarea mediului înconjurător și implicit pentru riscurile de mediu pe care le generează. Această atitudine are ca urmare ignorarea problemelor de mediu și interesul scăzut pentru diminuarea sau soluționarea acestora. Prin urmare, gestiunea ineficientă a riscurilor de mediu este cauzată nu doar de lipsa reglementărilor, standardelor, instituțiilor și legislației permissive, ci este cauzată de o slabă percepție a problemei și, ca rezultat, implementarea defectuoasă a reglementărilor existente.

În acest context menționăm necesitatea stringentă de îmbunătățire a percepției riscului de mediu pe care îl generează și acele riscuri de mediu față de care sunt vulnerabili, iar ca urmare creșterea calității managementului riscurilor de mediu, în special privind prevenirea poluării mediului și a accidentelor, ceea ce implică adoptarea unei noi concepții și alocarea unor fonduri suplimentare pentru protecția mediului. Ceea ce se poate obține prin:

- ✓ Implicarea autorităților administrative centrale în efectuarea evaluării principalelor dimensiuni ale riscurilor de mediu specifice Republicii Moldova ar permite diminuarea parțială a costurilor de cercetare individuală ale întreprinderilor. Elaborarea centralizată a unor proceduri de reglementate, însoțite de documentația specifică, ar asigura o consecutivitate strict reglementată a acțiunilor de gestiune a riscurilor de mediu, garantând gradul suficient al autonomiei deciziei și ar permite realizarea rapidă, calitativă a acestui proces.

- ✓ Încurajarea implementării managementului riscului de mediu la nivel micro-și macroeconomic, prin lansarea unor proiecte, concepte de dezvoltare care ar reflecta necesitățile economice ale țării, ale persoanelor fizice, juridice și promovarea lor atât la nivel național, cât și internațional.

- ✓ Implementarea și extinderea unor sisteme de monitorizare mai performante în cadrul întreprinderilor, dar și în cadrul Inspectoratelor Ecologice de Stat și ale Serviciului Hidrometeorologic de Stat ar permite efectuarea unui ma-

nagement al riscului de mediu corespunzător și reacționarea promptă la toate schimbările negative în mediul înconjurător.

✓ Crearea unor centre de pregătire a specialiștilor din domeniul managementului mediului și a riscului de mediu, care ar avea aptitudini suficiente pentru a aprecia nivelul riscurilor de mediu.

✓ Îmbunătățirea sistemului de cercetare din țară prin susținerea efortului științific de elaborare și implementare a noilor metode și tehnici de dimensionare a riscurilor de mediu, precum și aplicarea în cadrul întreprinderilor autohtone a metodelor performante de gestiune a riscurilor de mediu, în vederea obținerii avantajelor concurențiale pe piața externă.

✓ Dezvoltarea unei culturi de protecție a mediului prin sistemul general de instruire, prin sistemul vocațional-educational și mijloacele de informare în masă etc.

BIBLIOGRAFIE

1. Veyret Y., Meschinot de Richemond N. *Geographie des risque naturels en France. De l'alea a la gestion*. Paris: Hatier, 2004. 288p.
2. Raboșapca I., Barta A.I. Cercetarea riscurilor de mediu: între cunoaștere și acțiune. În: Simpozionul Internațional al Tinerilor Cercetători, ediția a IX-a, 14-15 aprilie 2011. Chișinău: Departamentul Editorial-Poligrafic al ASEM, 2011, p. 65-67
3. Покатович И. В. Экологический риск, теоретические и прикладные аспекты социологического изучения. În: Вісник Харківського національного університету. Збірник наукових праць, 2009.
4. http://archive.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Soc_dos/2009_844/articles/Pokatovich.pdf (vizitat 20.05.2013)
5. Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage, 1992. 272 p.
6. Beck U. *Risikogesellschaft - Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986. 396 p.
7. Waddell E. The hazards of scientism. În: *Human Ecology*, 1977, nr. 5, p. 249-273.

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ
КАК ФАКТОР ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТИФИКАЦИИ
В СОВРЕМЕННОМ МОЛДАВСКОМ ОБЩЕСТВЕ

SOCIAL CAPITAL
AS A POLITICAL STRATIFICATION FACTOR
IN MODERN MOLDOVAN SOCIETY

Владимир БЛАЖКО,
доктор хабилитат социологии,
Институт Юридических и Политических Исследований АНМ

Summary

In the article on empirical material of sociological monitoring researches, which were conducted by sociology Section of IJPR is shown how different kind of social capital influence on political stratification in society, assist for organizing the élite, define the status of other population groups in political structure of society, mention peculiarities of political process development in European integration of country.

Key-words: social capital, élite, stratification, ruling class, political process.

Общество, как известно, представляет собой целостную структурно упорядоченную систему. А это значит, что различные виды изменений (структурные, функциональные, поведенческие, мотивационные, социо-культурные), которые происходят в ходе социального прогресса, и особенно в период реформ, взаимосвязаны друг с другом. В общем, они представляют собой социальные практики отдельных групп, что в совокупности определяет процесс общественной жизни. Поэтому для выяснения реальной стратификации общества необходимо изучить не только совокупность социальных условий, объективно определяющих его структуру, но и совокупность социальных практик агентов, - субъективно конструирующих эту структуру. Это позволяет воспроизвести в социологической теории то единство объективного и субъективного, которое существует в социальной действительности. Многомерность подхода к исследованию процесса стратификации приводит ученых к определению категории «социальный капитал».

Категория «социальный капитал» до сих пор не обрела строго научного определения. Нематериальный характер и многоплановость структуры этой социологической категории часто дают повод ученым использовать различные подходы и методы в ее изучении. Они выделяют с точки зрения различных наук существенные признаки контактов, связей, отношений, социальных ориентаций, моральных норм, ценностей и т.д. Например,

согласно определению Всемирного Банка, социальный капитал – это институты, отношения и нормы, которые формируют качественно и количественно социальные взаимодействия в обществе. Дж.Коулман определяет социальный капитал как «набор социальных норм, социальных обменов, и, следовательно, некоторый базовый уровень доверия», Р.Патнэм включает в его структуру «доверие, нормы взаимности, социальные сети», А.Поляков – «доверие, разделяемые в обществе нормы и ценности, социальные сети различного рода» [1].

По мнению французского политолога П.Бурдьё, социальный капитал – «это сумма реальных и виртуальных ресурсов, которые получает индивид или социальные группы вследствие участия в прочной сети в той или иной степени институционализированных отношений взаимного знакомства и признания» [2, с.5]. Уровень накопленного социального капитала может определяться плотностью и богатством связей, наличием у индивида ресурсов, имеющих форму практической реализации, в виде материального или символического обмена, который способствует их поддержанию. Различные виды капиталов: экономический, финансовый, человеческий, символический, культурный, социальный выступают в качестве форм взаимного превращения, объективации, структурирования и институционализации неравенства. Из этого следует, что все практики общества, как материальные, так и духовные тесно переплетены и не могут рассматриваться отдельно, т.к. социальные отношения включают все богатство компонентов и взаимосвязей, отражают статусы, роли и активность личности в реализации имеющегося социального капитала

Цель нашей статьи: рассмотреть как же различные виды капиталов влияют на политическую стратификацию современного молдавского общества? Для этого мы хотим, хотя бы в общих чертах, уточнить некоторые политологические термины, которые мы будем использовать в работе. Как известно, функции управления, контроля и распределения ресурсов выполняет в обществе небольшая страта именуемая элитой или правящим классом. Здесь мы бы хотели уточнить эти два понятия, ибо они в современных условиях имеют существенные различия.

Термин *политический класс* или *правлящий класс* обычно используют по отношению к странам, где не завершен процесс модернизации и соответственно отсутствуют четко оформившиеся и институционализированные социально-экономические интересы. В таких странах разделом между групповыми интересами выступает отношение не к собственности, а к власти. Здесь *правлящий класс* представляет собой совокупность индивидов, обладающих монополией на власть и осуществляющих властно-управленческую функцию над бесправным, зависимым населением (имеются ввиду княжества, ранние монархии ит.п.). Рекрутирование

элит· осуществлялось через патронажно-клиентельные отношения, т.е. с помощью личного покровительства самодержца, а также на основе кровно-родственных связей.

Если говорить о правящем классе сегодняшнего дня, то следует внести существенные поправки и уточнения в определение этой категории. Дело в том, что в правящем классе нельзя всех отнести к элите, в классическом понимании этой категории. Это обусловлено, на наш взгляд, несколькими причинами ее формирования в период независимого государства: кризисным характером трансформационных процессов, трудностями создания децентрализованной, но эффективной системы власти; сложным процессом формирования новых властных полномочий между органами власти, и в связи с этим высоким уровнем конфликтности между группами властвующей страты; отсутствием правовой и гражданской культуры у активного большинства населения, банкротство социальных и экономических, ценностно-нравственных и идейно-культурных ориентиров и ожиданий от новой власти; дезинтеграцией целостности социума и страшными последствиями сепаратизма в стране.

В начале XX в. действительно произошла не просто смена элит, а имела место кардинальная ломка методов рекрутирования и механизмов властвования политической элиты. Пройдя через потрясения и сложнейшие пертурбации, элита эпохи номенклатурного господства с политической арены не ушла, а активно и сегодня участвует в политической жизни нашей страны. Но все эта социальная группа имеет свои устойчивые признаки. Поэтому мы считаем необходимым, в зависимости от качества социального капитала (его активизированных ресурсов), разделять понятия «элита» и «правлящий класс».

Правящий класс – это социальная общность, представленная людьми, имеющими высокое положение в обществе, обладающими престижем, властью, богатством, активами в политической и иных сферах деятельности. Классы отличаются от элит тем, что не создаются на основе правовых или религиозных норм, неравенство между ними определяется, прежде всего, владением и контролем над материальными ресурсами, причем это неравенство группового уровня, принадлежность индивида к классу должна быть достигнута и т.п. В них основной критерий стратификации – богатство.

А политическая элита – особая социальная группа (активное меньшинство общества), монополизирующая власть в политических системах страны (используя для этого бюрократический аппарат, идеологическую легитимацию и физическое насилие). Ее деятельность часто базируется на сотрудничестве или противостоянии с экономической и культурной (идеологической) элитами. Критерием определения сущности элиты является способность и возможность реализовывать общезначимые политические

решения. Наличие у такой элиты в социальном капитале активных действенных резервов экономического характера не всегда строго обусловлено, т.к. она может представлять интересы другой-экономической страты. Профессор Г. К. Ашин отмечает, что существующие в политологии дефиниции различаются между собой и с точки зрения широты понятий. В узком смысле, этот термин обозначает высший эшелон государственной власти, в широком – всю иерархию управленцев, т.е. «высшее звено власти, принимающее решения, жизненно важные для всей страны, среднее звено власти, принимающее решения значимые для отдельных регионов, отдельных сфер социальной деятельности, наконец, разветвленный бюрократический аппарат» [3, с.165]. Одно из наиболее обобщенных, на наш взгляд, определений правящей политической элиты дают социологи А. Свани, Дж. Мэнор, Э. Куини, Э. Райс: «Элиты – по определению – люди, которые контролируют большую долю материальных, символических и политических ресурсов общества, чем любая другая страта общества. Они занимают высшие посты в иерархии статуса и власти, полученные ими аскриптивно, (по предписанному статусу) или рецептивно (благодаря собственным заслугам). В некоторых обществах элиты резко отделены от граждан. Элита - те люди, которые занимают высшие властные позиции, контролируют большую часть собственности и имеют наивысший престиж» [4, с. 7].

Если учитывать особенности современного «постиндустриального» общества, в котором правящий класс не представляет собой гомогенную группу, а власть как бы распылена между различными социальными институтами, то отсюда следует, что он может представлять собой социальную группу со сложной структурой. В современном обществе мы можем выделить политическую, экономическую, военную, религиозную и другие элиты. Здесь могут использоваться различные подходы и критерии выделения, например, по положению во властных структурах (законодательная, судебная, исполнительная), или по географическому нахождению (центральная, региональная, местная) или по функциональным обязанностям в политическом процессе (административно-властная, политическая, социально-культурная и т.п.), или по престижу статуса в обществе «топ-элита» (О. Крыштановская), «суперэлитный слой» (Т. Заславская) и т. д. Таким образом, в правящий класс могут входить группы(страты) с различными формами социального капитала, занятые в разных сферах социальной деятельности, имеющие совершенно разные статусы в политическом поле общества. Поэтому конкретно разделить понятия «правящий класс» и « элита», можно, конечно же условно,(хотя они реально существуют). Таким образом, политическая элита - не простая сумма лиц, силой случая оказавшихся наделенными властью, а социальная группа, которая

формируется в результате «естественного отбора» и представляет собой слой людей, который создается из личностей, обладающих определенными способностями, профессиональными знаниями, навыками, умениями.

Мониторинговые социологические исследования, проведенные Отделом социологии в рамках проекта «Эволюция социальной стратификации современного общества и перспективы евроинтеграции Республики Молдова», позволяют нам в анализе политической стратификации выделить соответствующие страты:

властвующие страты – элита-1 – властная элита высшего эшелона власти в стране (республиканский уровень);

элита-2 – страта среднего уровня власти (региональная и местная элита);

средне-средняя страта – владельцы мелкого и среднего бизнеса, служащие силовых структур, менеджеры небольших частных фирм, мелкие индивидуальные предприниматели;

средне-нижняя – наемные работники государственных и частных компаний, не имеющие высокого уровня профессиональной подготовки, образования, не владеющие престижными профессиями, занятые в основном малоквалифицированным ручным трудом;

нижняя страта – постоянно не занятые в общественном производстве, безработные, домохозяйки, учащиеся. Далее, через показатели социального капитала мы уточним, в чем состоят особенности формирования этих страт. Рассмотрим более подробно: каким набором капиталов можно определить эти социальные группы.

ЭЛИТА-1 – Политическая элита – это страта государственного уровня реализации политики, лишь часть властвующей элиты, которая характеризуется следующими чертами: небольшая, достаточно самостоятельная социальная группа; высокий социальный статус; значительный объем государственной и информационной власти; непосредственное участие в осуществлении власти; организаторские способности и талант. Это люди, которые контролируют большую долю материальных, символических и политических ресурсов общества, чем любая другая страта общества, занимают в государстве высокие властные позиции.

Желая подчеркнуть главные характеристики политической элиты, ее часто отождествляют с «политическим руководством», «управляющими структурами», «центрами принятия решений», «центральными звеньями политической системы». Реально- эти статусно-функциональные атрибуты распределения и контроля использования различного рода общественных ресурсов и формируют ее властные и управленческие полномочия, т.е. **властный (политический) капитал**.

Экономический капитал этой страты определяется совокупным семейным доходом, который позволяет делать дорогостоящие покупки,

совершать путешествия, отдыхать на дорогах курортах, приобретать дорогие автомобили, строить роскошные дома и т.д. По социологическим опросам в Молдове среднегодовой доход представителей этой страты должен составлять не менее 500 тысяч леев. В социологической анкете они дали ответ: Можем приобрести все необходимое, без каких-либо ограничений - 2,0%). Однако следует сразу же уточнить, что получить достоверные данные о материальном положении семей этой страты весьма проблематично, т.к. доходная часть семейного бюджета часто «распылена», распределена между родственниками. Поэтому об экономической составляющей социального капитала мы можем судить только косвенно, по реальным расходам.

Социальный капитал. По социальному происхождению, в большинстве своем, - это выходцы из семей с высоким образовательно-профессиональным уровнем. Хотя здесь представлены практически все слои нашего общества. По наличию профессиональных и социальных связей (а также кланово-родственных отношений – особенность нашей страны) эта страта очень неоднородна, ведь реально поколение новой элиты в Молдове еще только формируется.

Вместе с тем следует отметить, что многие представители высшего эшелона власти в стране имеют немалый практический опыт управленческой работы и соответственно социальные связи, наработанные на прежних должностях. Так, например, если в первом составе Парламента страны (2001 г.) количество депутатов имеющих опыт работы в органах госуправления составляло 53,5%, то в сегодняшнем парламенте уже 73,3%.

По профессиональной подготовке в прежних парламентах преобладали люди с техническим и сельскохозяйственным образованием (30,7% и 18,8% соответственно), то сегодня – больше появилось депутатов с экономическими, политологическими (35,7%) и с юридическими (25,7%) дипломами. По возрастным показателям парламент молодеет: численность депутатов моложе 45 лет за 10 лет стала значительно больше и возросла с 12,9% до 44,6%. В два раза увеличилось количество депутатов-женщин (до 19,8%). (Отчеты, 2013 г.)

Культурный капитал представлен уровнем образования, знаниями и профессиональными навыками в работе. Практически сто процентов представителей этой страты имеют высшее образование, а 21,5 % обладают учеными степенями в различных сферах науки. Значительная часть, особенно депутатского корпуса, владеет несколькими иностранными языками, получила хорошую стажировку в руководящих структурах западноевропейских стран и вузах.

ЭЛИТА - 2 включает в себя различные группы, непосредственно или

опосредованно участвующие во властных процессах в различных сферах жизнедеятельности на уровне регионов или местного самоуправления.

Здесь следует уточнить, как мы будем использовать термины «региональная» и «местная элита». Необходимо, на наш взгляд, специфицировать термины «местные элиты» и «региональные элиты». Под местными элитами мы будем подразумевать представителей власти на уровне административного деления коммун, (это также власть в муниципальных образованиях малых городов), а региональные элиты - это властные структуры средних и крупных для нашей страны городов. Отметим, что в политологических исследованиях существуют различные подходы к выделению этих элит. В результате чего местные элиты из-за их малочисленности и слабого участия в политическом процессе часто исследуются недостаточно всесторонне и глубоко. У нас же в стране, как показывают последние события (политические протесты в муниципии г. Бельцы, АТО «Гагауз-Ери» и других районах), проблемы в работе местных органов власти приобретают особую остроту.

Дело в том, что сегодня местная элита включает множество субгрупп с различными интересами и видением проблем развития своей территории. (представители органов управления, бизнес-элита, лидеры общественных организаций и партий, руководители учреждений образования, медицины, культуры и т. д.). Соответственно у членов местной элиты совершенно разные социальные капиталы и ресурсы их реализации. (влияния на принятие тех или иных властных решений).

Политический капитал часто определяется харизматичностью лидеров, проявивших себя в хозяйственно-управленческой или другой профессиональной деятельности. Часто –это бывшие руководители сельхоз-предприятий, работники органов местного самоуправления и партийные функционеры, «новые бизнесмены». Как показывают социологические исследования, гуманитарная интеллигенция от власти на местном уровне все больше отстраняется.

Экономический капитал приобретает особую значимость на местном уровне. Владение каким-либо бизнесом создает дополнительный ресурсный потенциал власти. Ведь местная элита на 80% состоит из представителей фермеров и предпринимателей малого и среднего бизнеса. На вопрос социологической анкеты о семейных доходах представители этой группы ответили: « Имеем возможность приобрести добротные вещи, но за счет экономии в других областях – 10,2%) Именно у представителей местной власти, чаще всего, практикуется «совмещение статусов». Предприниматели идут во власть, чтобы иметь более широкие возможности для саморазвития и одновременно рычаги защиты своего бизнеса.

Социальный капитал часто приобретает формы клановых или кров-

но-родственных связей. Чиновники территориальных администраций, которые не имеют ресурсного экономического потенциала власти, начинают приобретать его, попадая на руководящую должность (налаживают необходимые связи, обзаводятся собственным бизнесом, и т. п.) По социальному происхождению эта страта более однородна. Она представлена выходцами из крестьянских семей, с относительно равным статусным положением в местности проживания.

Культурный капитал. По уровню образования эта страта в основном имеет высшее и среднее специальное образование, причем часто специализированное (сельскохозяйственное или экономическое, инженерно-техническое). Важно отметить, представители этой страты в большинстве своем обладают довольно высоким уровнем профессиональных знаний, умений и опыта. И, к сожалению, оставляет желать лучшего уровень потребления благ культуры и вербально-поведенческих отношений. Впрочем, такому положению способствует характер сельскохозяйственного труда и объективные кризисные условия работы культурпросвет-учреждений, особенно в сельской местности.

СРЕДНЕ-СРЕДНЯЯ СТРАТА включает владельцев мелкого и среднего бизнеса, служащих силовых структур, менеджеров небольших частных фирм, мелких индивидуальных предпринимателей, военнослужащих, работников правоохранительных органов, специалистов, занятых в социальной сфере (учителей, врачей, ученых, обслуживающий персонал крупных фирм и т.д.) **Властный (политический) капитал** этой страты определяется участием в работе партий, негосударственных общественных организаций, волонтерской занятостью в различных фондах, участием в выборах и разовых политических акциях (флеш-мобы, демонстрации, фестивали и т.п.)

Экономический капитал группы формируется в основном из средств заработной платы. О совокупном доходе семьи они ответили: «В основном денег хватает, но приобретение товаров длительного пользования составляет определенные трудности» (22,7%). Случайные заработки не учитываются, хотя и присутствуют в доходах семей. Этот слой занимает средние позиции в стратификационной структуре общества и, по самооценке, относит себя к зоне относительного благополучия, вместе со стратами элит.

Социальный капитал социальные связи обусловлены кровно-родственными отношениями и профессиональной деятельностью. Представителям этой страты, в силу особенностей профессиональной деятельности, не стремятся устанавливать широкие социально-политические связи. Им приходится чаще общаться с коллегами по работе, родственниками, друзьями.

Культурный капитал. Члены этой страты в большинстве своем имеют высшее или среднее-специальное образование, по социальному происхождению очень много выходцев из семей советской интеллигенции. У

ее представителей довольно высокий, по сравнению с другими стратами, общий профессиональный уровень, а также доля свободного времени для «потребления культуры». Именно они, особенно в городах, являются чаще всего посетителями культурных мероприятий, собраний и массовых акций.

СРЕДНЕ-НИЖНЯЯ СТРАТА включает работников наемного труда, как городских так и сельскохозяйственных рабочих (государственных и частных компаний и фирм), которые не имеют высокого уровня профессиональной подготовки, не владеют престижными профессиями. Заняты они, в основном, малоквалифицированным ручным трудом. Эту страту еще называют «базовый экономически активный слой», учитывая ее величину **Политический(властный) капитал** заключается в эпизодическом участии в проведении избирательных кампаний или в самих выборах. Это, в основном, – избиратели. По нашим опросам, из них лишь 9,8% состоят в партиях или общественных движениях.

По **экономическому капиталу** – эта страта занимает позицию ниже средней в структуре общества. На вопрос о материальном положении семьи они ответили: «Денег хватает только на самое необходимое»(40, 8%) Люди этой категории не имеют имущества, которое приносило бы доход или прибыль. Их основной семейный капитал- вещи повседневного пользования. Главным источником дохода является заработная плата, а также финансовая помощь родственников, работающих за рубежом.

Социальный капитал определяется низким уровнем социальных связей. Отношения, аккумулированные в семье часто весьма невесомы, т.е. не приносят особых выгод. В этой страте чрезвычайно высок рейтинг внешних социально значимых контактов, которые часто используются для решения возникших личных проблем. Эти связи эпизодичны и не прочны, поэтому говорить о социальной сплоченности этой группы людей практически не возможно. Участие в политических акциях часто носит спонтанный стихийный характер.

Культурный капитал. Люди этой страты имеют в большинстве своем среднее и неполное среднее образование. Общий уровень вербально-поведенческой культуры средний, стремится соответствовать общепринятому стилю общения и отношений в обществе. В посещении культурных мероприятий и учреждений эта страта особой активности не проявляет.

НИЖНЯЯ СТРАТА включает постоянно незанятых в общественном производстве людей (неработающие пенсионеры и домохозяйки, студенты, учащиеся, безработные) В политическом поле занимают низшие позиции, являясь просто избирателями.

Хотя об учащейся молодежи следует сделать особое уточнение. Оно касается двух проблем: политической активности молодежных организаций и использование молодежи в политических акциях партий. **Поли-**

тический капитал у молодежи не является властным, как мы отмечали ранее у других страт, его можно скорее всего, обозначить как активный, поведенческий протестный и т. п. Ведь молодежные общественные организации не декларируют своих особых политических программ, очень мало и редко проводят акции и мероприятия для их реализации. Молодежные резервы партийных организаций фактически помогают декларировать программы своих партий.

Экономический капитал – это личные среднемесячные доходы, часто ниже прожиточного уровня в стране. В опросе нам дали ответ «Денег не хватает даже на самое необходимое в жизни»(23, 6%). Основными источниками доходов являются пенсии, социальные пособия, случайные заработки, помощь родственников и родителей и т.д. В пользовании семей – самые необходимые часто старые вещи, жилищные условия не входят в категорию престижного потребления.

Социальный капитал. По социальному происхождению члены этой социальной группы представляют в большинстве- выходцев из сельской местности или из семей бывших наемных рабочих городских предприятий.. Они не заняты в общественном производстве, (или заняты непостоянно, сезонно), поэтому социальные связи ограничиваются кругом межличностного общения (друзьями и родственниками.) Эта социальная группа в политической жизни практически не участвует, кроме специально организованных акций. (выборов, флеш-мобов, пикетов)

Культурный капитал. По уровню образования эта страта весьма не однородна. В ней могут присутствовать люди с различным уровнем образования, которые в силу отсутствия опыта работы(молодежь), или низкого уровня профессиональной подготовки в целом, или возраста (пенсионеры) стали невостребованными на рынке труда.

Культурное потребление у субгрупп этой страты весьма разнообразное, но, пожалуй, главное можно отметить, что использование свободного времени является в большей мере пассивно-потребительским. Занятия спортом и активными творческими видами искусства, даже у молодежи, не является приоритетными.

Подводя итог проведенному анализу, мы должны уточнить, что предложенная классификация не представляет собой строго гомогенные страты. Если же количество признаков в социальном капитале четко не позволяет определить место групп, в структуре общества, то появляются межстратные слои, с особыми характеристиками ранжирования и неравенства. Например, за пределами проектного исследования у нас остались маргинальные субгруппы социального дна: бомжи, проститутки, представители криминальных слоев, а также большая группа маятниковой рабочей миграции. На наш взгляд, они нуждаются в особой методоло-

гии исследования. Далее, социологические эмпирические данные в значительной мере отражают субъективную сторону процесса стратификации (самоидентификацию). Объективные данные, в том числе статистические, лишь косвенно уточняют наши выводы. Для глубоко научно обоснованного исследования этого процесса необходимо использовать более широкую парадигму характеристик социального капитала.

Стратификационный подход к анализу политики как сферы социальной жизни, позволяет увидеть особые грани взаимодействия субъектов по поводу власти, определить формы и модификацию структуры и функции социальных институтов, их постоянных и переменных черт, темпов эволюции и других политических явлений. Отметим некоторые особенности политической стратификации молдавского общества исходя из этого тезиса

Особенности рекрутирования элиты. Обратимся к особенностям формирования политической элиты в Республике Молдова. Феноменом этого процесса в молдавском обществе можно назвать стремление интеллигенции попасть во властные структуры. Разгадку этого явления, на наш взгляд, надо искать в исторических, культурных, социально-экономических условиях развития нашего социума.

С исторической точки зрения сегодня во власть пришло лишь третье поколение национальной элиты. Причин несколько. Во-первых, военное лихолетье и сталинские ссылки практически лишили страну национальной элиты. Поэтому в пятидесятых годах прошлого столетия большинство вузов, культпросветучреждений и предприятий открывали специалисты, приехавшие из России, Украины, Белоруссии и других республик Союза.

Во-вторых, Молдова – страна аграрно-промышленная, более половины населения проживает в сельской местности, в условиях которой и формируется первая волна интеллигенции.

В-третьих, в стране очень сильны традиционные устои жизни, кровнородственные связи и отношения, которые влияют значительно на процесс формирования этой страты. Обратимся к примерам.

В условиях современной Молдовы, как показывают социологические исследования, классические способы рекрутизации элиты в «чистом виде» т. е. антрепренерская или предпринимательская система элиты отбора, ориентированная на личные качества конкурентов, и «система гильдий» отбор кандидатов из определенных закрытых социальных групп без конкуренции, часто смешиваются. А это, как известно, снижает профессионализм в управлении, порождает конфликтность в принятии управленческих решений. В результате такого набора властные структуры страны представляют пирамидальную матрешку. В ней лицевая сторона отражает демократические достижения общества и характеристики правящей элиты: харизматичность лидеров, их уровень образования и профессио-

нальной компетентности, способности и умения управлять страной. А на теневых, невидимых гранях этих пирамид, на всех уровнях работают «более эффективные социальные лифты» попадания во властные структуры: партийная принадлежность, коррупция, кумовство и родственные взаимосвязи. Население страны уже давно перестало удивляться тому, что среди парламентариев, чиновников различного уровня власти «всплывают» известные фамилии бывших руководителей страны. Это своего рода «политическое наследство» переданное детям старшими поколениями.

Современная система набора элиты во многом заимствовала из советского прошлого не лучшие черты. Прочность пребывания в высших властных институтах определяется сегодня не профессионализмом и компетентностью в решении государственных задач, а умением поддерживать неформальные отношения с чиновниками. Более того, эти неформальные отношения носят уже не просто дружеский личностный характер, а имеют первоосновой экономическое содержание. Нынешняя элита пока не имеет единых, объединяющих ее целей и идеалов. К тому же она не стала фактором стабилизации общества, гарантом динамичного равновесия властных структур. Категория «общего блага» знакома далеко не всем представителям властвующей элиты.

Рекрутирование элиты через партийные ряды определяется особенностью партий, как социальных групп, которые призваны в концентрированной форме выражать политические интересы, цели и идеалы тех или иных объединений людей. Люди вступают в партии на основе оценок социальной направленности их программ, идеологии, форм и методов проведения реформ и т.п. По мнению молдавского политического аналитика Игоря Боцана: «Политическое развитие Республики Молдовы (РМ) в период поздней перестройки и сразу после принятия Декларации независимости в 1991 г. было предопределено несколькими факторами, среди которых: отсутствие демократического опыта, как у граждан, так и у нарождающейся политической элиты; качество и этика этой элиты; воздействие со стороны западных политических, финансовых организаций и России». [5 с. 169] Безусловно, что значимую роль сыграли социально-экономические и исторические факторы развития молдавского общества. По мнению многих аналитиков, партийное строительство в стране носило и еще до сих пор носит спонтанный характер, типа «сверху вниз». В его основе преобладают основания харизматично-стратовой структуры общества с общинно-родственными отношениями. Многие новые партии носили «карманный характер», т.е. не имели (и до сих пор не имеют) широкой сети организаций. Их политические платформы не были ориентированы на конкретные социальные группы. Формирование партий идет по принципу «хватай всех» (О.Киркхаймер). Идеологически некорректные, популист-

ские, повторяющие друг друга политические программы не имели стабильного электората, который по социологическим опросам, с большинством из них был абсолютно не знаком. Например, о таких политических партиях и объединениях как «Равноправие», «Партия гуманистов», «Объединенная Молдова», по социологическим опросам, абсолютно ничего не знали более 20% респондентов. И это, несмотря на то, что некоторые из них уже более десяти лет участвуют в выборах различного уровня власти.

Некоторые партии абсолютно не востребованы в политическом поле страны. В избирательных кампаниях они набирают около 1% голосов. Но их лидеры пытаются получать некие дивиденды от «политики для себя». [Отчет, 2012 г.)

При этом следует отметить, что современная политическая система общества по-прежнему, находится в процессе формирования и ее состояние крайне нестабильно. В обществе еще не сформирована четкая социальная структура, политические ориентации социальных групп аморфны и изменчивы, т.е. партии не имеют достаточно устойчивых страт политической поддержки. Если проанализировать ответы анкет по вопросам отношения к партиям, то обнаружим объективную и субъективную стороны оценок их деятельности. С объективной стороны люди считают, что партии создаются «чтобы реализовать определенную политическую программу, которую они считают верной и эффективной» – 18,9%; «чтобы помогать людям в решении их проблем»-8,5%; «люди вступают в партии, чтобы внести посильный вклад в процесс позитивных перемен в нашей стране» – 8,2%. Оценки субъективных суждений более неоднородны и соотносятся с личными потребностями политиков: «люди вступают в партии в целях борьбы за личную власть и более высоко социальное положение» – 40,2%; «для материального обогащения»-48,4%; «людей привлекает возможность быть на виду, занимать престижное положение, часто мелькать на экранах телевизоров» – 7,6%. (из ответивших на вопросы, выбраны наиболее частые)

Рекрутизация элиты через партийные структуры в Молдове является одним из наиболее эффективных способов «социального лифта». Когда партии становятся правящими, именно их члены назначаются в органы законодательной и исполнительной власти на всех уровнях руководства страной. Партийная монополизация институтов исполнительной власти, к сожалению, на наш взгляд также ведет к снижению уровня профессионализма в управлении государством. Многие чиновники, попадая во власть без профессионально-конкурсного отбора, не имеют достаточного опыта и знаний в управлении порученной отраслью экономики. При этом следует отметить, что современная политическая система общества по-прежнему, находится в процессе формирования и ее состояние крайне нестабильно. В обществе еще не сформирована четкая социальная структура, политические ориентации социальных групп аморфны и изменчивы, т.е. партии не

имеют достаточно устойчивых страт политической поддержки.

Следует обратить внимание также и на тот факт, что в условиях формирования рыночных отношений в стране и реформ социально правовой базы соответствующих стандартам Европейского Союза основополагающим фактором социальной стратификации практически всех страт является экономический. Это объясняется тем, что политическая культура и социальная активность населения еще не достигли достаточного высокого демократического уровня развития.

Какие выводы можно сделать из исследовательского материала о политических реформах и стратификации в современном молдавском обществе?

Во-первых. Как известно, сфера политики – это сфера интересов определенных страт. И в этом смысле следует отметить, что нынешняя структура властвующей страты весьма ярко отражает интересы социальных групп элиты: партийных функционеров (их численность возросла более, чем в два раза, до 31,7%) и представителей бизнес – элиты (рост с 2% до 16,8%). (Отчеты, 2013 г.)

Сегодня, например, в высшем органе страны – парламенте депутаты часто отстаивают, прежде всего, партийные или корпоративные интересы. Понятно, что в таких отношениях трудно найти консенсус в реализации общих государственных целей. Тем более, что в политической сфере нашего общества существует нерасчлененность, социальных и личностных отношений. Руководители страны – люди богатые, бедных во власти нет. Что, кстати, является признаком незрелости институтов гражданского общества, которые не способны контролировать политиков, «проводить» своих представителей во власть. Назначенный на руководящую должность чиновник организует продвижение по служебной лестнице «своих» людей по принципу землячества, родства, личной дружбы, иногда – этнической принадлежности. Таким образом, образуются элитные кланы. В страте правящего класса – это устойчивые политико-культурные группы, объединенные общностью политико-экономических интересов, и, как правило, консолидированные вокруг руководителей исполнительных структур на основании личной зависимости.

Клановость во власти, как показывают исследования, у нас больше всего распространена на региональном и местном уровнях. Здесь наблюдается организация деятельности по принципу управленческих команд, жестко подчиненных главе исполнительной власти в регионе. Более широкие социальные связи – вне команды – также важны: друзья, родственники, бывшие соученики, бывшие коллеги. Но главный успех лидерства, определяют: наличие прочных связей с нужными людьми, отношения личной преданности, владение материальными ресурсами власти.

Во-вторых, в нашей стране особо проявляется взаимовлияние соци-

ально-экономических и политических реформ в процессе стратификации. Политический выбор партий, отношение к ним, активность самого населения часто определялись оценкой реформ и положением дел в какой-либо сфере, удовлетворенностью жизнью тех или иных социальных групп. Причем, уровень и качество жизни населения, социально-экономические маркеры, стали определяющими в политических ориентациях избирателей. Например, респонденты в селах, в которых сложилось тяжелое экономическое положение, оценивают реформы в стране в большей мере отрицательно (57%), чем в городе (37%). Поэтому сельские жители менее активны в политической сфере.

Особенностью менталитета наших людей можно назвать очень сильное влияние на политический выбор людей общинно-родственных отношений и харизматичность лидеров тех или иных партий. На выборах, например, самый большой процент голосов кандидаты набирали в своих селах и районах, откуда они родом, от 75% до 90%. (Отчеты, 2009 -2010 г.)

В-третьих, в обществе отсутствует политическое единство между участниками социального процесса, (элита не слышит народ, народ не слушает элиту) .И как результат различного понимания целей общегосударственного развития, отсутствие культуры консенсуса, стремления к согласию в реализации демократических преобразований;

В четвертых, неразвитость политического процесса, аморфность его структуры и неопределенность политических акторов в их борьбе. («Мы за тех, кто у власти или кто сегодня побеждает»). А это ведет к тому, что у нас нет налаженного диалога власти и оппозиции, власти и общества. Оппозиция стремится проявлять себя не как политические оппоненты, а как радикальное протестное движение.

В пятых, очень низкая эффективность деятельности институтов гражданского общества, не позволяет деконцентрации власти. В стране пока не удастся снизить уровень господствующего влияния в управлении властвующей политической элиты и представителей ее бюрократии, контролирующих основные ресурсы государства в отношениях с местной властью и организациями гражданского общества.

В шестых, в Молдове, к сожалению, еще не изжита практика «политических клиентных отношений». А это значит, что социальные группы приближенные (входящие) в президентуру, парламент, правительство концентрируют в своих руках важнейшие властные полномочия, получают особые возможности своекорыстного использования власти. Условия реализации власти у местных элит на региональном уровне значительно ограничены. Более 52% опрошенных работников примерий считают, что в их деятельности недостаточно свободы и возможностей вести плодотворную местную политику, «централизация власти еще достаточно большая», Причем, самостоятельность органов местной власти в решении

местных проблем различна в разных сферах жизни. Так, например, финансово-экономическую самостоятельность как частичную отметили 57% респондентов, а полностью самостоятельны в финансовых вопросах лишь 27% руководителей, в социальном развитии сел и их инфраструктуры частичную самостоятельность отметили 55% опрошенных, а абсолютно не самостоятельны – 28 % руководителей органов местной власти. и т. д. Анализ этих и других полученных социологических данных показывает, что в стране назрела острая необходимость совершенствования законодательства о местном самоуправлении, вовлечения в реализацию местной политики разнообразных общественных объединений гражданского общества, совершенствования технологии отбора элит, развитие многообразных форм демократии в политике местной власти.

В седьмых, взаимодействие в реализации внутренней и внешней политики часто дестабилизируется, что отрицательно влияет на социальный прогресс в целом.

В ходе любого значимого социально-исторического процесса, особенно в переходные периоды, рождаются и развиваются все новые формы политического участия новых социальных групп в политике. В силу многообразия переменных условий и факторов, определяющих политику государства и общества, социальная структура преобразуется, стратифицируется соответственно изменяя свои функции, совершенствуя многообразные социальные практики. Развитие политических реформ и политического процесса в Молдове с каждым годом набирает силу, что дает уверенность в том, что путь развития демократии, который некоторые страны прошли за столетия, наша страна преодолет значительно быстрее и успешнее.

ЛИТЕРАТУРА

1. Цит.: по Поляков А.В. Социальный капитал как элемент современного демократического процесса; а так же Демидов П.А. Социальный капитал как фактор успешности стратегий кандидатов в президентских кампаниях в США (2000-2008 гг.) // режим доступа www.vestnic.mgimo.ru/files/11-14_demidov.pdf
2. Бурдые П. Формы капитала. В: Экономическая социология, 2002, №5, с.65-71.
3. Ашин Г.К. Понятие «элиты» и его роль в политических исследованиях. Философские науки, 2005, № 7. с.35.
4. Цит. по: Лапина Н., Чирикова А. Региональные элиты в Российской Федерации. Модели поведения и политические ориентации. М., 1999. а также по. Фролова М.А. Политическая стратификация. В: Введение в политологию. Москва–Воронеж, 1997, с. 95.; Фролова М.А. Политическая стратификация в транзитивном обществе. Воронеж: НПО, МОДЭК, 1995, с.7.
5. Боцан И. Многопартийность в республике Молдова: энтропия развития. В: Политическая наука, 2006, №6, с. 168-315.
6. Отчет об экспертном опросе госслужащих органов власти различного уровня (120 человек). Декабрь 2013 г. Руков. проек д-р хаб. социологии В. Блажко - Кишинев, 2013 г.; Отчет о социологическом опросе по проекту «Эволюция социальной стратификации общества и перспективы европейской интеграции Республики Молдова», опрошено 1200 человек, в трех географических зонах республики. – Кишинев, 2011-2013.

IMMANUEL KANT ȘI ÎNCEPUTURILE FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI MODERNE

IMMANUEL KANT AND THE BEGINNINGS OF MODERN ROMANIAN PHILOSOPHY

Gheorghe BOBÂNĂ,
doctor habilitat în filosofie,
Institutul de Istorie al AȘM

Summary

In this article is followed Kantianism entering in the Romanian philosophical thought, starting in the first decades of the nineteenth century until the middle of this century. It demonstrated that the first generation of Romanian kantianists – Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca, Eftimie Murgu - was concerned with propagating the ideas of Kant, while the second generation, represented by August Trebaniu Laurian, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu and others, tends to critically and creatively address the Kantian philosophy.

Key-words: *Romanian philosophy, Kantianism, educational philosophy, critical philosophy, ethics, knowledge, categorical imperative, freedom.*

Kantianismul a pătruns relativ timpuriu în Țările Române. Din primele decenii ale secolului al XIX-lea, începând cu Gheorghe Lazăr, kantianismul a constituit o permanență în gândirea filosofică românească. De la introducerea învățământului filosofic în limba română și până la înființarea universităților, aproximativ 1818-1860, kantianismul a dominat în învățământ prin manuale alcătuite de W.T.Krug, J.Beck și alți discipoli ai filosofului din Königsberg.

Gheorghe Lazăr (1779-1823) avea o formație științifică și filosofică solidă, dobândită în timpul studiilor la Viena, unde căpătase o orientare în special spre Iluminismul de tip wolffian. Traduce mai târziu cărți ale unor profesori ca Salzman și Campe, învață însă să prețuiască și opera lui Kant. Specialitatea sa era aceea de inginer hotarnic. Format spiritual sub influența Școlii Ardelene, Lazăr își asumă cu gravitate o misiune de ordin istoric, fiind însușit de idealul național și de dorința de a contribui la propășirea și înălțarea românilor prin cultură. Animat de o viziune modernă și democratică, inițiind învățământul științific și umanist în limba română, el produce o revoluție spirituală în mediul social și cultural fanariot din București. În spiritul luminilor, în *Discursul rostit la sosirea în țară a lui Grigore Ghica-Vodă*, la 30 iulie 1822, Lazăr acordă educației un rol primordial în renașterea națională, considerând că românii

trebuie să ia „pildă de la celelate popoare luminate”, să iasă din „besna” neștiinței și, cunoscându-și istoria, să se ridice iarăși la „treapta cea pierdută a cinstei strămoșești”. Redeșteptarea nu poate veni, spune el, decât prin studiul „științelor folositoare”, prin educație și prin respectarea muncii celor ce „asudă din revărsatul zorilor dimineții până târziu în noapte” [1,I,178]. La școala pe care a înființat-o a predat în limba română matematica, geografia, istoria și științele naturii, dar și cursuri de filosofie modernă, în spiritul ideilor kantiene. Din scrierile sale s-au păstrat doar câteva discursuri și manuale. *Cursul de filosofie* și cel de *Logică și metafizică*, ambele traduse (ori întocmite) după Kant, s-au pierdut [2]. Este cunoscut însă faptul că Gheorghe Lazăr este primul care a introdus limba română în predarea filosofiei (1818). După mărturia demnă de crezare a lui Ion Heliade-Rădulescu, Lazăr predă la Școala "Sf. Sava" din București filosofia după Kant. Reliefând lupta lui Lazăr pentru introducerea limbii române în școală și nemulțumirea profesorului de a-și vedea elevii exprimându-se greu românește, Heliade-Rădulescu scrie: „Îndată Lazăr începu a traduce cursul de matematică al lui Wolf și de filosofie al lui Kant” [1,I,208]. Fără a putea preciza ce anume curs predă Lazăr, este probabil că el își alcătua lecțiile după manualele cu o circulație mai mare atunci, cele mai răspândite fiind cele ale lui Krug. Școala lui Lazăr a fost un focar al noului spirit modern, unde s-a format viitoarea generație pașoptistă. Elevii săi, Ion Heliade-Rădulescu, Eufrosin Poteca, Petrache Poenaru ș.a., au continuat opera începută de luminatul dascăl ardelean. Prin tot ceea ce a făcut, prin pasiunea ardentă pentru cauza redeșteptării naționale și prin vocația sa de întemeietor, Gheorghe Lazăr este considerat, pe bună dreptate, un mare pedagog național, un vizionar și un strateg al culturii române moderne.

Urmează, după manualele de filosofie ale lui Gheorghe Lazăr, *Logica și etica* după J. G. Heineccius, tradusă de către Eufrosin Poteca (1829), *Manual de filosofie și de literatură filosofică* după W. T. Krug, de August Treboniu Laurian (1847), *Elemente de filosofie* după A. Charma, de Ion Zalomit (1854), *Elemente de filosofie* după W. T. Krug, de Timotei Cipariu (1861,1863) etc. Apariția acestor lucrări de filosofie venea să demonstreze posibilitatea de a exprima în limba română idei filosofice. Orientarea profesorilor de filosofie din această perioadă – Eufrosin Poteca, Eftimie Murgu, August Treboniu Laurian, Simion Bărnuțiu – este semnificativă pentru noile tendințe ale epocii.

În cadrul acestui proces de dezvoltare un loc deosebit ocupă **Eufrosin Poteca** (1785-1858), care, după studiile făcute la Paris, devine profesor de filosofie la Școala „Sf. Sava”, în 1825, unde predă logica, etica, metafizica, dar și istoria filosofiei. În 1829 tipărește *Elemente de filosofie, logică și etică* de Heineccius, traducere a versiunii grecești datorate lui Grigore Brâncoveanu (Viena, 1808). Lucrarea profesorului de la Halle, căruia îi revine meritul de a fi

„eliberat de scolastică” filosofia cu ajutorul wolffianismului, a fost utilizată de Poteca pentru cursul său. Ca atare, Poteca se dovedește un adept al filosofiei populare germane, deși nu este străin și de kantianism. Iluministul adaptează conceptele preluate, oferind astfel baze utile evoluției speculației filosofice. El menține echivalența filosofie-cunoaștere, însă face o dublă precizare, capabilă să ducă în final la autonomizarea filosofiei. Pentru el, suma de cunoștințe nu mai alcătuiește un sistem omogen și unanim acceptat, ci este un ansamblu ce oferă premise solide investigației raționale, care, pe măsură ce înaintează, ajunge să formuleze legi. În acest sens, este semnificativă însemnarea sa făcută în planul lecției de deschidere a cursului: „Filosofia învață pe om să viețuiască după vrednicia cuvântului, încât nu numai faptele sale, ci și dogmele voirilor sale să se poată aplica ca o lege la toți vecinii săi, ... precum toată societatea oarecând răspândită și jăfuită dorea de stema domnului pentru liniște și mântuire, așa toată tinerimea acum însetată de filosofie dorește de dascăli și de școale pentru învățătură și luminare”[3,131-132]. Pe de altă parte, suma de cunoștințe se organizează pe domenii specifice de activitate intelectuală, datorită progresului pe care-l face cercetarea fenomenelor naturale și sociale. Devine evident că există o ierarhie în cunoașterea enciclopedică și că pe planul superior se află logica și etica, la care se adaugă metafizica: „Pentru că metafizica, deși cercetează teoreticește cele ce sunt, însă luându-se peste tot. Iar pre acele științe care cercă numai trupurile, elementurile și organizarea lor în cătime și felurime le numesc științe fizice, adică naturalnice, precum este matematica, fizica, chimia, istoria naturalnică, astronomia și geografia»[3,134]. În cursul de istoria filosofiei care precede lucrarea lui J.G.Heineccius *Filosofia cuvântului și a năravurilor, adecă logica și ithica elementare cărora se pune înainte Istoria filosofică*, Eufrosin Poteca apreciază înalt filosofia critică a lui Immanuel Kant:”Filosofia critică rămâne într-aceea ce să dă din conștiință, să silește să afle prin analis, nu al ideilor ci al puterilor sufletești, începuturile statornice ale cunoștinței, să hotărască întrebuițarea lor și să numere toate puterile cunoscătoare după felii. Aceasta înalță mintea omenească, dar și o tine în hotară prin măsurarea puterilor ei” [3,272-273]. Gândirea raționalistă a lui Eufrosin Poteca înclină balanța în favoarea modernizării aparatului conceptual și a filosofării în general.

August Treboniu Laurian (1810-1881) este una din figurile proeminente ale culturii române care s-a manifestat – urmând tradiția Școlii Ardelene – în special în domeniul filologiei și al istoriei, dar a adus contribuții notabile și în domeniul filosofiei. Laurian predă, începând cu anul 1842 și până în ajunul Revoluției de la 1848, un curs de filosofie la Școala „Sf. Sava”, care s-a bucurat de o largă audiență și apreciere în cercuri ce depășeau mediul școlar. Laurian a contribuit la răspândirea unor temeinice cunoștințe filosofice, socotind că

nu este cu putință să se răspândească și să se înțeleagă operele marilor filosofi, creatori de sisteme, înainte de a se face o pregătire corespunzătoare prin lucrări introductive, de familiarizare cu problematica filosofică: „...a face mai înainte cunoscut pe publicul românesc cel doritoriu de a intra pe drumul cel mai ușor într-această știință, cu operele obicinuite la alte nații și recunoscute de respunzătoare scopului lor»[4,15]. În această direcție a tradus și editat, însoțindu-le de prefețe, *Manualul de filosofie* de A. Delavigne (1846) și *Manualul de filosofie și de literatură filosofică* de W. T. Krug (1847, t. I). Planul său mai cuprindea traducerea și publicarea și a altor lucrări: *Propedeutica filosofică* a lui I. Beck și *Istoria filosofiei* a lui Ioann Lichtenfels, rămase însă în stadiul de proiect.

Esențiale pentru cercetarea gândirii filosofice a lui A. T. Laurian sunt trei lucrări care schițează liniile directoare ale cursului său de filosofie, și anume: două lecții de deschidere ale acestui curs și discursul festiv la închiderea anului de învățământ filosofic 1844/1845: *Discurs la deschiderea cursului de filosofie* în Școala „Sf. Sava” din București (septembrie 1842), *Guvânt academic*, pronunțat în aceeași Școală cu prilejul examenului public și al împărțirii premiilor în 1-i iulie 1845 și *Guvânt scolastic* (...) la începutul anului școlar, septembrie 1846. Ultimul discurs schițează planul complet al cursului de filosofie ce se desfășura pe parcursul a doi ani de studii. Aceste lecții-discursuri reprezintă principala contribuție a lui Laurian la crearea unei literaturi filosofice românești cu puternice note personale. El a publicat, de asemenea, la începutul anului 1848, o serie de articole de istoria filosofiei antice în paginile periodicului „Universu”. Apariția lor este întreruptă de participarea lui Laurian la Revoluția din 1848 în Transilvania, dar este reluată mai târziu în paginile periodicului „Instrucțiunea publică” (1859-1861) de sub direcția sa. Printr-un studiu privind *Filosofia scolastică* face trecerea spre cursul de *Filosofia modernă*, „...independente de compendiile autorității străine”, tratându-i pe Bacon, Hobbes, Campanella, Descartes, Malebranche, Spinoza, Locke, Condillac, Berkeley, Hume, Leibniz, oprindu-se la urmașul imediat al acestuia, Chr. Wolf, și enunțându-i pe cei mai însemnați wolfiani.

După Laurian, perioada modernă a filosofiei cu Bacon, Hobbes, Locke, Descartes, Hume, Leibniz a realizat multe „înaintări” față de cei vechi. Cu toate acestea, apreciază profesorul român, „ele nu fac decât junețea filosofiei moderne. Bărbatul care s-o înalte la tărie și constanță bărbătească se arată în Königsberg”[4,10]. Meritul lui Kant constă, după Laurian, care avea unele rezerve față de agnosticismul filosofului german, în critica obscurantismului, dogmatismului și misticismului. Dacă la unii profesori filosofia propagată de la catedră, după manuale oficiale, a avut unele tendințe de compromis, cel puțin la Gheorghe Lazăr, pentru Laurian kantianismul reprezenta tendința

filosofiei românești de a se emancipa de teologie și de a se afirma ca disciplină intelectuală autonomă. „Prin criticismul lui Kant – scrie Laurian – se potolește cearta dintre dogmatism și scepticism, se închide drumul misticismului”[4,11]. Puternic influențat de Kant, influență exercitată în mod direct, prin operele originale ale gânditorului german, și receptând unele influențe și din partea urmașului acestuia, W. T. Krug, Laurian năzuiește și reușește să afirme un punct de vedere propriu într-o serie de probleme. Profesorul de la „Sf. Sava” este unul dintre gânditorii pașoptiști, care, în domeniul filosofiei, au dat dovadă de o apreciabilă independență față de anumite sisteme de gândire, concepții sau lucrări filosofice.

Laurian pornește de la Kant, stă continuu sub influență kantiană, mai ales prin latura raționalistă a gândirii sale, dar nu se înfățișează ca un raționalist kantian ortodox. În discursul din 1842 el afirmă: „Filosofia se deosebește de științele empirice, cărora adnumerăm științele istorice și în specie științele naturale sau fizice, printr-aceea că filosofia este știința apriori, iar cele empirice sunt aposteriori”, și, în timp ce filosofia „se dezvoltă prin cugetare curată, neamestecată de lucrurile sensurilor”, cele empirice „cuprind numai spusele sensurilor [simțurilor]”[5,278]. Distincția este urmărită în continuare într-un sens comportând, de asemenea, unele detașări de kantianism: „...concepțiile filosofice se unesc într-o sistemă spre formarea unei teorii prin logica dreaptă, iar cele empirice numai prin inducție”[5,278].

În actul cunoașterii trebuie distinși doi termeni: eul, subiectul care cunoaște, și „obiectele cunoștibile”: „lucruri (*entia*) în genere”. „Cel dintâi concept așa dară, care ni se arată nouă în cercetarea conceptelor fundamentale e conceptul de realitate (de *este*) și prin urmare realitatea e categoria principală a obiectelor cunoștinței”[6,f.248].

Laurian preia, inițial, distincția kantiană a lucrului în sine și a fenomenului: „Lucrurile (*entia, res*) se împart în ”lucruri în sine” (*entia per se*) și în ”lucruri cunoștibile”, iar acestea din urmă, „după cum cunoștința noastră purcede sau din cugetare curată, sau din percepțiunea sensurilor, se împart în lucruri inteligibile (*nomena*) și în lucruri sensibile (*phaenomena*). Lucrurile „cunoștibile”, „lucrurile care se pot cugeta”, sunt denumite de Laurian „posibile sau *entilogici (entia logica)*”. Această entitate logică – afirmă autorul în continuare – e condițiunea negativă a toată existența obiectivă. Noi putem susține că, dacă un lucru nu se poate cugeta, nici nu poate fi, dar din contră nu putem zice că dacă se poate cugeta, este [6,f.248v.]. Cugetabilitatea lucrurilor constituie, așadar, după Laurian, principala condiție a existenței lor logice. Sub aspect gnoseologic, obiectele cugetării pot avea o existență (*este*) care nu este identică cu realitatea lor obiectivă, dar cele pe care le considerăm ca având realitate obiectivă au și o existență logică.

Autorul român atenuază agnosticismul kantian până la anularea lui: „Și pe lângă această posibilitate a cugetabilității sale, trebuie să se referească într-un mod determinat spre cunoștința noastră, fiindcă altminte n-om putea nici odată să ne convingem despre realitatea lui, el ar rămâne pururea ideal” [6,f.248v.].

O problemă în care Laurian pornește de la Kant și îl urmează cu consecvență privește necesitatea efectuării criticii rațiunii, a examenului ei prealabil. Ca și ilustrul său dascăl, Laurian consideră: „Calea cea adevărată pe care putem parveni la știință nu e nici *dogmatică*, nici *aporetică*, ci *critică*” [5,279]. Necesitatea acestei critici este argumentată pornind de la trăsăturile actului cunoașterii filosofice: „Filosofia e fundamentul tuturor științelor, însă deodată și cea mai abstractă dintre toate științele, închisă între mărginile cunoștinței apriori, supusă periclului d-a degenera într-un formalism gol, cere cea mai mare băgare de seamă, cea mai sănătoasă judecată (...), altmintrele fantasiem în loc d-a filsofa și ficționăm în loc d-a raționa, sau raționăm din păreri fără temei, fabricăm în aer, dogmatizăm, cădem și ne cufundăm în dogmatism” [5,279]. Pentru a evita aceste pericole, Laurian cere, în spiritul lui Kant, să fie examinate „mai întâi legile, facultățile și marginile minții omenești”, ceea ce constituie sarcina și obiectul „filosofiei subiective”, care trebuie să preceadă „filosofia obiectivă” [5,279]. Platon, Spinoza și Wolf sunt exemplele clasice, după Laurian, pentru drumul invers. „Sentința” sa în această problemă – esența criticismului pe care-l adoptă pe urmele lui Kant – este că „întemeierea filosofiei” se poate realiza „începând a ne examina întâi puterea noastră și mintea noastră cu toate facultățile și legile ei, și după aceasta a o întrebuița spre cercetarea întrebărilor care ni le pune ea, a căuta răspunsurile care ni se cuvine a i le da împreună cu răspunsurile ce i le-au dat alții care au filosofat mai înainte de noi” [5,278]. Această atitudine se deosebește, pe de o parte, de cea dogmatică, iar pe de altă parte, de cea aporetică (procesul aporetismului e negativ; el se îndoiește de toate, caută contrazicere în toate și, lăsat liber, preface în nimic toate cunoștințele noastre). Numai pe cale critică, pornind de la datele cunoașterii și supunând cercetării „legile originare ale tuturor activităților noastre”, vom putea ajunge la „principe universale”, la adevărate cunoștințe și le vom putea lega „într-un tot științific, într-o sistemă” [5,279].

Laurian se deosebește de Kant în privința perspectivei concrete din care propune să se efectueze examenul critic al rațiunii, al facultăților și limitelor ei, și anume cel al psihologiei antropologice și al istoriei filosofiei. Punctul de vedere este cel al așa-numitei „psihologii teoretice”, una dintre cele trei ramuri ale științei psihologiei după diviziunea efectuată de urmașii lui Kant, și care reprezintă „teoria tuturor cunoștințelor lucrărilor subiectului nostru” [5,277].

În domeniul moralei, Laurian stă de asemenea sub influența kantianismului. El adoptă postulatul, potrivit căruia „ființa lucrătoare e rațională și liberă” [6,f.253v.]. Omul, ca „ființă lucrătoare”, este „deodată și *rațională* ca să-și

poată propune scopul, și *liberă* ca să-1 poată realiza” [6, f. 249 v.]. „Altă ființă – continuă Laurian – nu poate să-și propuie un scop decât cea prevăzută de rațiune, și alta nu poate să-1 realizeze decât cea prevăzută de libertate” [6,253v.]. „Dezvoltarea legilor” lucrării umane formează obiectul a două discipline: al *eticii* sau al filosofiei morale, și al *nomiceii* sau al filosofiei juridice, ele constituind „cuprinsul filosofiei practice”, „faptele sau lucrările ființelor raționale” [6,253v.]. Concepția etică a lui Laurian este raționalistă prin excelență, subliniind „dignitatea” omului ca ființă înzestrată cu rațiune.

Gânditorul român s-a încadrat consecvent în raționalismul filosofic, definit ca o concepție care postulează cunoașterea prin idei obiective, controlabile practic cu ajutorul experienței. Prin sublinierea rolului experienței în cunoaștere, al inducției, poziția lui Laurian conține presupuziția implicită a existenței obiective, a obiectivității obiectului cognoscibil. Influențat de Kant (în primul rând în domeniul moralei), Laurian nu rămâne – cel puțin în filosofia teoretică – pe pozițiile ortodoxe ale kantianismului. Subliniind meritele deosebite ale kantianismului (depășirea critică a dogmatismului și scepticismului), Laurian îi remarcă și limitele acestuia: Kant luând „mințea la critică», analizând facultățile subiectului, determinându-i marginile, „o înalță făcând-o centrul cercetărilor, însă deodată o strămtorează prin rezultatele lor» [4,11]. „Marginile” puse de Kant „cunoștinței omenești” Laurian încearcă să le treacă prin sublinierea rolului experienței, al inducției în cunoaștere.

Activitatea lui Laurian a reprezentat una dintre cele mai elevate contribuții la afirmarea pregnantă a filosofiei în contextul gândirii pașoptiste, ilustrând totodată linia raționalistă dominantă a acestui curent complex de gândire.

Simion Bărnuțiu (1808-1864) începe să predea, în 1839, la Blaj filosofia în limba română, cu gândul mărturisit de a elibera filosofia atât de „jugul și robia limbii latinești”, cât și din situația umilitoare de „*ancilla theologiae*”. El a tradus în întregime manualul lui W. T. Krug, succesorul lui Kant la Universitatea din Königsberg. În cursurile sale de filosofie și drept Bărnuțiu face dese referiri la scrierile lui Kant, considerând că filosofia acestuia constituie începutul unei noi perioade în istoria gândirii umane: „În Germania s-a început un period nou de la Kant, atât în filosofie în generariu, cât și în știința dreptului în specia” [7,13]. În incursiunile sale istorico-filosofice Bărnuțiu extinde această apreciere a lui Kant la întreaga istorie a filosofiei și o detaliază pentru fiecare disciplină filosofică în parte. Mai mult decât atât, profesorul de la Blaj consideră, exagerând evident, că după Kant filosofia n-ar mai fi înregistrat prea mari progrese. Referirea este făcută în special în cursul de *etică*, unde Bărnuțiu remarcă: „În urma lui Kant s-au arătat renumiți filosofi în Germania: Fichte, Schelling, Hegel, Herbart ș.a. Însă dacă ne uităm la complexul învățaturii lor relative spre *etică*, adoperațiunile lor nu au făcut nici un progres” [8,16].

Determinările principale ale kantianismului se vor regăsi în cursurile de filosofie ale lui Simion Bărnuțiu. În special este vorba despre principiul kantian al cercetării posibilităților rațiunii de a cunoaște și a se autocunoaște. În acest sens, se întâlnesc la Bărnuțiu referiri la lucrările principale ale lui Kant: *Critica rațiunii pure*, *Critica rațiunii practice*, *Critica puterii de judecată*. Mergând pe firul ideilor kantiene, Bărnuțiu redă în cursul de *Metafizică* conceptele cu care operează rațiunea, printre cele de bază fiind „spațiul” și „timpul”. Urmând modelul, Bărnuțiu răspunde mai întâi ce *nu* sunt spațiul și timpul. Ele nu ar fi nici lucruri reale, nici concepte relative, nici produse ale imaginației, ci sunt „imaginile originaria (*sciimata originaria*) a tot ce se poate percepe cu sensii” [9,13]. Kant, spune el mai departe, „a numit spațiul și timpul forme de intuițiune și, despre o parte, le-a dat realitate empirică, iară despre alta, idealitate transcendentale, de unde și sistema sa încă a numit-o idealism transcendentale” [9,14]. În aceeași direcție se arată în *Metafizica* că din imaginile originare – spațiul și timpul – se nasc trei note originare sensuale, și anume: nota spațialității „pre care o referim la toate lucrurile pre care le percepem sub forma coexistenței”; nota temporalității, „pre care o referim la toate lucrurile, pre care le percepem sub forma succesiunii”; „nota temporalității spațioase sau spațiozității temporale, pre care o referim la toate lucrurile percepute sub forma coexistenței și a succesiunii” [9,15]. Aceste idei apar în capitolul despre „Analitica sensului”, urmat de cel despre „Analitica înțelesului”, în care se vorbește despre „conceptele transcendentale”, care „nu exprimă altceva decât numai forma cugetării cea originaria” [9,18]. Denumindu-le și „predicamente”, cursul expune predicamentele cantității, ale calității, relației, modalității, ajungându-se la categorii, unde Kant este părăsit, tema respectivă fiind tratată după Krug. Reproșând lui Kant că a ignorat „predicamentele și categoriale sensualității”, Bărnuțiu, împreună cu Krug, atrage atenția asupra însemnătății lor și subliniază îndeosebi valoarea categoriei de „realitate”. Concepută ca o „categoria sau predicament originariu a facultății cunoscătoare”, realitatea este la Bărnuțiu categoria primă atât a metafizicii, cât și a obiectelor cunoștințelor omenești. Demnă de relevat este aici ideea lui Bărnuțiu, exprimată atât în primul său curs de filosofie de la Blaj, cât și în cel ulterior de la Iași, că însăși cunoștința numai într-atât poate avea realitate, încât au realitate obiectele ele însele ale cunoștinței. După expunerea „conceptelor transcendentale” urmează cea despre „judeciale transcendentale”, în care trebuie remarcată luarea principială de poziție atât împotriva raționalismului (în ceea ce privește epistemologia), cât și a empirismului. Un capitol special este consacrat *Analiticii rațiunii*, unde regăsim cunoscutele formulări kantiene despre ideea psihologică, ideea cosmologică și ideea teologică, expunerea prilejuindu-i autorului mai mult decât în celelalte părți ale cursurilor de filosofie generală (*Filosofia de teme* la Blaj, *Metafizica* la Iași), sublinieri și considerații proprii. Elemente perso-

nale se întâlnesc, de asemenea, în partea consacrată *Metafizicii aplicate*, în *Logica* și în *Psihologia empirică*.

Expunând ideea cosmologică, Bărnuțiu arată că aceasta se referă la ”mund” (lume) ca la „un complex absolut al tuturor lucrurilor cari sunt în spațiu și timp și care nu se pot percepe în totalitatea lor” [9,59]. Dovedind pentru acea vreme o remarcabilă capacitate de generalizare filosofică, Bărnuțiu arată că există și „un mund inteligibil”, tocmai pentru că lucrurile nu se pot percepe în totalitatea lor. Și atunci intervine imaginația, ceea ce ne dă posibilitatea de a se ajunge la conceptul de „mund inteligibil”. Subliniind că „varietatea nemărginită” a lucrurilor „afară de om” este cuprinsă în cuvântul „lume”, Bărnuțiu susține că „se cuvine a ținea de adevărat numai atât că mundul care e dat nouă ca fenomen se protende și estende într-o distanță nedeterminare (care nu se poate determina), de aceea nu poate arăta nece istoria un eveniment de la care s-ar fi început mundul nece observațiunea un corp ultim cu care s-ar termina în spațiu” [9,60]. Referindu-se la „mundul considerat ca natură”, Bărnuțiu arată că „fiecare întâmplare din mund ce se face după legile acestei naturi se numește ”eveniment naturale”, așa succesiunea atâtor evenimente se numește ”cursul naturii” și uniformitatea acestei succesiuni ”ordine a naturii” [9,64]. Este exprimată aici ideea că natura se explică prin ea însăși. Ca atare, zice Bărnuțiu în cursul de *Metafizica*, „ceea ce se abate de la această ordine se numește *extraordinariu* și dacă se cunoaște că repună (contravine) legilor naturii, atunci se numește *nenaturale s. contranaturale*, iară dacă se cugetă chiar ca dependente de la o ființă mai presus de natură, atunci se numește *supranaturale*” [9,64]. Ideile care se degajă din acest curs reprezintă o tendință generală a gândirii lui Bărnuțiu, manifestată atât în prima, cât și în cea de-a doua parte a activității sale filosofice. În legătură cu ideea explicării naturii prin ea însăși, autorul român spunea în cursul de la Blaj: „Ce se întâmplă în natură, cauza aceluia în natură trebuie să se afle .. ” [9,77], ceea ce dovedește consecvența în a promova un spirit realist în cursurile de filosofie. Exemplul ilustrează legătura indisolubilă dintre ideile susținute atât la Blaj, cât și la Iași, evoluția gânditorului constând în lărgirea ariei preocupărilor, în dezbateră mai aprofundată a temelor.

Problema „lucrului în sine” ocupă un spațiu foarte restrâns la Bărnuțiu în comparație fie cu Kant, fie cu Krug. El spune, în limitele criticismului kantian, că lucrul în sine – *ens per se* (Bărnuțiu folosește și expresia „lucrul prin sine”) – „însemnează un lucru cu totul nedependente de la forma cunoașterii noastre” [9,7]. El se mai numește și „lucru cugetat” (*noumenon*), dar, precizează Bărnuțiu, „îndată ce am cunoscut un lucru, acela nu se mai consideră ca lucru prin sine (*ens per se*), ci numai ca un lucru aparente (*ens apparens-phaenomenon*)” [9,6]. Cu toate că amintește că *ens per se* este un „concept de margine”, în sensul că omul, neputând ieși din „forma cunoaștinței dată lui de la natură”, nu

ar putea cunoaște lucrurile în sine, în mod practic Bărnuțiu nu urmează acest precept, poziția sa constantă fiind cea de respingere (dacă nu în termenii respectivi, atunci în fondul lucrurilor) a agnosticismului. Ceea ce rezultă și din modul în care vede el legătura dintre psihic și determinarea sa materială în ființa umană sau din felul în care descrie modalitatea dobândirii cunoștințelor. Implicit, Bărnuțiu afirmă ideea legăturii indisolubile dintre fenomenele psihice și corpul omenesc, idee pe care, în terminologia vremii, o reia și o dezvoltă în cursurile de la Iași. După ce expune cu destulă claritate „ideea psihologică”, Bărnuțiu face un paragraf special, intitulat „Relațiunea sufletului și a corpului”, în care și expune propriile păreri. „Nu e nece o îndoială – susține el – cum că sufletul și corpul sunt intru o relațiune, încât determinațiunile cele interne și esterne ale Eului corespund cu cea mai mare acuratețe” [9,56-57].

Expunând psihologia empirică după kantianul J. Beck, Bărnuțiu remarcă la un moment dat: „Becu (Beck) zice și aici, precum la § 19, cum că corpul nu face parte a *eului*, ci cum că e un *non eu* pentru suflet; mai bine învâța Crugu (Krug) cum că *eul* cuprinde în sene atât corpul, cât și sufletul cu toate facultățile lor” [10,19-20]. Bărnuțiu era convins că „Eul» uman cuprinde atât sufletul, cât și corpul, convingere împărtășită în primele sale cursuri de filosofie. De aceea, când întâlnește în perioada ieșeană a activității sale teza contrară a lui Beck, el o respinge, chiar dacă utilizează lucrările respectivului autor pentru a-și întocmi cursurile.

Accentuarea de către Bărnuțiu a unității naturale a ființei umane îl determină să acorde o mare însemnătate antropologiei. „Învățătura despre om sau antropologia – arată el – este propedeutică atât pentru știința universală, cât și pentru științele speciali» [10,6]. Întrucât natura omenească, subliniază el, constă din corp și din suflet, antropologia se împarte în somatologie, care cuprinde anatomia și fiziologia, și psihologie. Subliniind atât la modul teoretic, cât și la cel practic însemnătatea antropologiei, Bărnuțiu a ajuns să sesizeze și determinarea socială a ființei umane. El arată că omul se definește atât ca individ, cât și prin raporturile sale „către tot»„Pre aceste relațiuni particulare, fizice și morale repausă diversitatea stirpilor și naționalitatea”, remarcă gânditorul, adăugând că „esența omului consiste în capacitatea de a se determina pre sene”. Prin această capacitate, omul domină „preste statul său cel originariu” [10,80].

Un element important îl constituie în cursurile de filosofie al lui Bărnuțiu teza despre senzații ca izvor prim al cunoașterii reluată din Kant-Krug. El se ridică chiar în primul său curs de filosofie împotriva „întipuirilor goale”, a imaginării a tot felul de absurdități, a ideilor care nu se bazează pe experiență. Bărnuțiu spune că „toți oamenii cei cu minte, în viață numai după cunoștințe aieva se îndreaptă, iar nu după întipuiri goale. Și întipuirile cele goale nu le socotește nici un om cu minte a fi cunoștințe aieva...” [9,58]. El face întinse referiri la organele de simț, marcând diferențele dintre simțuri, intervine cu sub-

linieri în ceea ce privește însemnătatea treptei senzoriale (evident, nu folosește această expresie) în cunoaștere. Astfel, Bărnăuțiu declară că „este adevărată zisa lui Aristotele : *nihil est in intellectu, nisi quod antea fuerit in sensu*. Precum înțelesul nu poate forma conceptul omului cu cap de cal sau câine, nece al bouului cu urechi de asin în loc de coarne, căci până acum nu s-au văzut atari oameni și boi și dacă i-ar depinge (descrie,) cineva așa, ar fi numai un ce posibil, însă neprobabil”[10,39].

Lucrurile, așa cum sunt ele percepute de „sensi”, se prezintă numai în aparență sau în „esternal lor”. Un al doilea grad de cunoaștere, redat în ordinea aceasta de Bărnăuțiu, este „înțelesul”, pentru că omul, spune în conformitate cu criticismul kantian, ”cercetează cu mintea care e substratul pe care jace (zace) acea aparență și care e partea cea permanentă, nemutabilă a lucrului, spre cari se referesc ca spre un centru toate schimbările cari se fac într-însul și cari oarecum ese afară din sene însăși și apare în esternal cel ce se schimbă neîncetat»[10,3]. Formularea vine să reliefeze raportul dintre esență, mai stabilă, mai profundă și aparență, schimbătoare, fluidă: „Partea cea permanentă se numește *esența* sau *internul lucrului*, se numește și *poterea* lui, încât se cugetă cum că afară de aceasta n-ar putea fă lucra”[10,3].

Aprecierea de către gânditorul român a filosofiei kantiene are în vedere și teza lui Kant despre libertatea umană. Conform imperativului categoric kantian, omul trebuie să fie tratat totdeauna ca scop și niciodată ca mijloc. Subliniind că oamenii trebuie considerați egali sub raportul demnității lor umane, Bărnăuțiu arată că omului nu-i este „iertat a se face instrumentul altor oameni pentru scopuri străine și nedemne, fiindcă prin aceasta caracterul omului se pune în pericol de a se corupe, de aceea se află atât de rari caractere de oameni în curțile domnitorilor despotici”[8,66]

Esența omului fiind aceea de a se determina pe sine însuși în conformitate cu scopurile pe care și le stabilește singur în libertatea voinței sale, rezultă că orice acțiune împotriva acesteia este contrară naturii și rațiunii. Argumentul este luat de Bărnăuțiu din Kant, după care „serbitutea e contradicțiune în contra naturii, ca ceea ce nu se poate uni în conceptul omului, care cuprinde în sine libertatea ca o notă esențială”[11]. Despotismul, asuprirea sunt contrarii naturii omului, întrucât sentimentul libertății este înăscut omului. Rigorismul kantian se transformă în patos revoluționar.

A fi liber și egal – iată drepturile naturale ale omului, dar și ale națiunilor. Ca atare, cei care oprimă națiunile trebuie pedepsiți la fel de aspru ca și cei care distrug persoanele, deoarece drepturile naționale cele adevărate sunt și drepturi ale omenirii în totalitatea ei. Este absolut necesar ca oamenii și națiunile să se dezvolte liber, să progreseze. Societatea nu se înfăptuiește de la sine, ci prin lupta împotriva răului (care înseamnă asuprire), pentru triumful binelui

(care înseamnă libertate). Tocmai de aceea revoluțiile sunt justificate și necesare, pentru că forțele răului nu doresc să-și piardă pozițiile și privilegiile. În concepția lui Bărnuțiu și a altor gânditori pașoptiști, cu punct de plecare în imperativul categoric kantian, revoluția este o lege naturală, care duce omenirea spre progres; revoluțiile se fac pentru drepturile omului. Această interpretare a necesității revoluțiilor se conjugă cu ideea cooperării tuturor națiunilor pentru stabilirea unei comunități de națiuni libere, suverane, egale în drepturi, așa cum prevedea Kant în al său proiect de pace eternă.

Se poate conchide că, luând contact cu filosofia kantiană, gânditorii români din prima jumătate a secolului al XIX-lea, preocupați să demonstreze justetea și necesitatea luptei de eliberare socială și națională, au găsit în ideile lui Kant un argument prețios. Ei au dat o interpretare personală ideii kantiene despre libertate și au dedus din imperativul categoric al lui Kant sensuri majore în acțiunea de realizare a dreptății și progresului, pentru afirmarea omului ca individ, națiune și umanitate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. *Istoria filosofiei românești*. Vol.I. București: Editura Academiei Române, 1972.
2. Epure Gheorghe. *Gheorghe Lazăr – primul Kantian român*. În: *Revista de filosofie*, 1974, nr.6.
3. Poteca Eufrosin. *Scriseri filosofice*. Ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță. Craiova: Aius Printed, 2008.
4. Laurian August Treboniu. *Cuvânt academic*. București, 1845.
5. Laurian August Treboniu. *Cuvânt la deschiderea cursului de filosofie*. În: Popescu Teușan Ilie, Netea Vasile. *August Treboniu Laurian*. București: Editura didactică și pedagogică, 1970.
6. Laurian August Treboniu. *Cuvânt scholastic...la începutul anului scholastic 1846*, Septembrie. BAR, mss.rom., nr.4401.Cf.: *Istoria filosofiei românești*. Vol.I. București: Editura Academiei Române, 1972.
7. Bărnuțiu Simion. *Drept nature privat*. Iași: Tiparul Tribunei Române, 1868.
8. Bărnuțiu Simion. *Etica*. Curs litografiat. Biblioteca Academiei Române.
9. Bărnuțiu Simion. *Metafizica*. Curs litografiat. Biblioteca Academiei Române.
10. Bărnuțiu Simion. *Psicologia empirică și logică*. Iași: Tiparul Tribunei Române, 1871.
11. Bărnuțiu Simion. *Discurs ținut cu ocazia inaugurării facultății juridice la Iași în 7 martie (24 februarie)1856*.

**DISPUTA FACULTĂȚILOR: DEMERSUL KANTIAN PENTRU
SUPREMAȚIA FILOSOFIEI**

**FACULTY DISPUTE: THE KANTIAN APPROACH FOR
SUPREMACY OF PHILOSOPHY**

Lidia TROIANOWSKI,
doctor în filosofie,
Institutul de Istorie al AȘM

Summary

The article examines the pleadings of I. Kant for supremacy philosophy and the role, the importance of the faculty of philosophy in the context of higher education institutions of the eighteenth century. It examines the circumstances that fueled animation Kantian approach to empowerment philosophy and the impact it had on German academic culture.

Key-words: *philosophy, autonomy of philosophy, rule of Reason, classical university, university reform.*

Cultura secolului al XVIII-lea ne oferă cu generozitate o pleiadă de personalități eminente, numele cărora devin intrinseci Iluminismului, segment temporal identificat și ca cel al Rațiunii științifice, legendare figuri, care prin teoriile, concepțiile și tribulațiile proprii au marcat o etapă nouă în istoria umanității, perioadă ce a trecut sub semnul transformărilor manifeste pe întreaga dimensiune a elementului social, politic și spiritual. Printre ilustrele personalități ale secolului la care replicăm, în mod peremptoriu, se configurează opera celui care prin notorietatea numelui și girul destinului de excepție în mod constant de-a lungul a mai mult de două sute de ani suscită interesul și admirația tuturor – Immanuel Kant, fondatorul filosofiei clasice germane, fiindcă "...ceea ce a fost filosofia aristotelică pentru Evul Mediu pare a constitui gândirea kantiană pentru epoca noastră: o osatură filosofică permanentă, care poate căpăta desigur nuanțări și rotunjiri inedite, dar care-și păstrează în genere trăsăturile ei fundamentale"[1]. Intenția de a pune în dezbatere cel puțin un aspect din prodigioasa și complexa activitate a celui mai reprezentativ exponent al filosofiei epocii moderne te pune în dificultatea rătăcirii printre numeroasele titluri și probleme ale operelor sale, or, "problemele filosofice kantiene, dacă dorim să le urmărim în originea și evoluția lor, nu se lasă incluse în sfera personalității filosofului, deoarece în ele se manifestă mai mult o logică autonomă a problemei; în ele trăiește un conținut ideal, care detașat de toate barierele de natură temporală și subiectiv personală are o permanență obiectivă, fundamentată în sine"[2].

Prin urmare, alegerea noastră va fi una mai puțin aleatorie, deoarece ne propunem să abordăm un aspect care rămâne familiar contemporaneității, și anu-

me să elucidăm atitudinile gânditorului cu privire atât la rolul și locul filosofiei în sistemul de învățământ și cotidianul omului, cât și al importanței autonomiei acesteia. Sunt idei expuse în tratatul *Disputa facultăților*, primul compartiment al căreia – *Disputa facultății de Filosofie cu Teologia* – este scris la 1794, însă publicat patru ani mai târziu.

Până a trece la analiza speculațiilor înșirate de reductabilul teoretician în tratatul enunțat, lucrare în alură mai puțin tradițional-teoretică, adică realizată și prezentată într-o sensibilă manieră publicistică, subliniem că filosoful, profund angrenat și afectat de problemele timpului, ani care își propuneau prin intermediul celor mai ilustre minți ale vremii reforme de transformare și orientare a societății spre un viitor luminos, absolvit de inegalitatea socială și spirituală, rimează în *Disputa facultăților* o paletă de aspecte pluridimensionale care nici azi nu lasă loc pentru indiferența cercetătorilor și cititorilor.

Oportună mențiunea că *Disputa...* reprezintă o lucrare menită să încununeze perioada tardivă a preocupărilor filosofului german. De fapt, atestăm că tratatul nuanțat, pe lângă tonul polemic pe care și-l adoptă, cel atestat de M. Florian ca “un microcosm filosofic, un breviar al gândirii moderne”[3], chiar din debutul lucrării, vine să ne deconspire și o istorie nu mai puțin palpabilă ce a determinat, mai precis a anticipat apariția lui. Aplecarea asupra rolului și importanței filosofiei în raport cu alte facultăți academice a avut, se pare, în calitate de punct de inspirație două momente – unul personal, celălalt de valență social-culturală. Precizăm, momentul gen social-cultural, care în mod indubitabil a animat discursul kantian nuanțat, rămâne a fi însăși epoca – Iluminismul, care alături de idealurile promovate vine să accentueze importanța instituțiilor de învățământ, în cazul concret al universităților în opera de iluminare și difuzare a proiectelor timpului.

Cât privește cel de-al doilea moment, o incursiune în istoria circumstanțelor ce au favorizat scrierea lucrării, ne demonstrează explicit că în calitate de impuls, în special pentru primul eseu – *Disputa facultății de Filosofie cu Teologia* – a servit reacția lui Friedrich Wilhelm al II-lea al Prusiei la tratatul *Religia în hotarele rațiunii*, în care, alături de multe alte aspecte, Kant critică maniera de predare a teologiei în mediul universitar. Apostrofat de către kaizer pentru ideile reacționare, “conflict prilejuit de apariția scrierii sale despre religie”[4], Kant ajunge în imposibilitatea de a publica lucrarea, lucru care va deveni realizabil doar după moartea lui Friedrich Wilhelm al II-lea al Prusiei.

Diferendul accentuat de interdicția editării tratatului la care replicăm îl determină pe exeget să preia problemele abordate despre metodologia predării teologiei, aspect pe care-l plasează în schema altor realități tangențiale subiectului: rolul și locul facultăților în cadrul structurii academice; libertatea academică a filosofiei; criteriul și principiile de diferențiere a practicilor; similitudini

și distincții între metodele de predare a diferitor științe; importanța acreditării filosofiei statutului de disciplină dominantă, autonomă etc. „În acest sens, libertatea facultății de filozofie și libertatea concepțiilor va fi cel mai bun mijloc pentru atingerea scopurilor guvernului, decât propria autoritate absolută” [5]. Tratatul *Disputa facultăților* include în structura sa trei eseuri scrise pe parcursul a câțiva ani – 1. *Disputa facultății de Filosofie cu Teologia*, la care Kant asociază încă două, ce vizează relația Rațiunii cu juridica și medicina. Consemnăm în aceeași ordine de idei că opiniile valorificate în eseurile ce elucidează conexiunea filosofiei cu juridica și medicina inițial au fost concepute de către profesorul din Königsberg ca lucrări independente, de exemplu, cazul ce vizează raportul dintre sfera Rațiunii și medicină, Kant apelează la recenzia pe care o publicase la lucrarea lui C. Hufeland *Microbionica sau arta longevității vieții umane*, cât privește compartimentul juridică, acesta apelează la un articol scris în același spațiu temporal, intitulat sugestiv *-Preluarea disputei*.

Angajat în mișcarea de emancipare a filosofiei, Kant susținea că *Disputa...*, în special primul compartiment, evidențiază un vădit caracter publicistic și într-adevăr în capitolul dat reliefează un stil ironic, simultan creând o vagă impresie de material polemic. Stimulat de convingerile vizavi de importanța libertăților academice ale filosofiei, vine să demonstreze că facultățile universitare tradițional atestate ca superioare se bazează nu pe rațiune, ci pe directive, dispoziții și indicații: teologia pe Biblie; juridica pe legile și hotărârile statului; medicina pe rezultatele din domeniu. În același context, accentuăm o atitudine mai tolerantă față de medicină, pe care Kant o evidențiază ca pe una din facultățile care totuși până la urmă se bucură de cea mai mare autonomie comparativ cu celelalte două.

În scopul unei comprehensiuni adecvate, subliniem că, în calitate de facultăți superioare, în secolele XI-XVIII, tradițional, erau considerate teologia, juridica și medicina, cât privește filosofia ea era identificată ca treapta inferioară în sistemul de învățământ universitar, or anume la facultatea dată se studiau *septem artes liberales* și, concomitent, ea oferea dreptul aspiranților de a deveni studenți la facultățile superioare. Această divizare inadecvată și nefondată logic în facultăți superioare și inferioare era condiționată, constată Kant, nu de savanți, ci de stat, fiind fundamentată pe simplul motiv care din aceste practici incită mai mult interes din perspectiva programatic-politică, adică în calitate de mijloace de manipulare a societății și influență a opiniei publice. Notabil că, prin filosofie, în perioada respectivă, se subînțelegea nu numai întreaga gamă de discipline filosofice, dar și știința.

Profesor al Universității din Königsberg, instituție fondată la 1544, care și ea era divizată tradițional în facultăți superioare și inferioare, Kant, frisonat de perpetuu interes orientat către procesul merit să modifice atitudinile față de filosofie și, simultan, tentat să opteze pentru primatul Rațiunii, nu se limitează

numai la dimensiunea empirică a filosofiei, ci își formulează imperativele și față de filosofia pură. Invocăm în calitate de argument că, dacă în *Metafizica moravurilor* se rezumă doar la formularea ideilor despre autonomia filosofiei pure, atunci în *Disputa...* el militează pentru libertatea filosofiei în general, fără să evite și niște aspecte mai angoasante: corelația dintre mediul academic și instituțiile sociale; raportul dintre instituțiile de învățământ și guvern; responsabilitatea instituțiilor sociale față de individ, om; însemnătatea utilizării publice a realizărilor filosofiei, cât și a rolului incontestabil al Rațiunii în prosperarea și transformarea manifestă a societății, or, nu întâmplător, rămâne a fi acel care a stârnit admirația și întreaga considerație a lui Fichte, care susținea că rațiunea umană este inaptă să atingă acele hotare la care a ajuns autorul *Criticilor*[6].

Sistematizarea datelor despre travaliul kantian referitor la esența și caracterul filosofiei demonstrează că gânditorul mizează în special pe criteriul critic al acesteia sau, chiar mai mult, aspiră ca această disciplină să fie însăși *critica* în adevăratul sens la cuvântului, adică să devină domeniul adevărat pentru filosoful care abdică de a se mai supune realităților oferite de viață în întreaga gamă de manifestări, urmând să creeze valori originale și prin asta să implementeze caracterul legislativ al științei sale.

Rămân relevante și simptomatice aserțiunile kantiene despre menirea filosofiei, iar argumentele pe care le mânuiește cu o extraordinară nonșalanță vin să deconspire pledoarii departe de a fi parcimonioase „dacă și există ceva cu adevărat necesară omului, aceasta este disciplina pe care o predau eu, filosofia – anume ea ajută omul să ocupe un loc normal în lume și te învață cum trebuie să fi ca să fii om”[7]. Idei gen proxim despre disciplina în cauză sunt selectate și adăugate de Kant cu scopul unei ilustrări cât mai convingătoare despre spectrul larg de manifestare a acesteia. Așadar, ea nu numai că ”cuprinde toate cunoștințele umane (înseamnă că istoric, și facultățile superioare), dar face aceste aspecte (mai precis, științele specifice sau prescripțiile facultăților superioare) nu conținut, ci doar obiect al cercetărilor critice, având ca scop avantajul tuturor științelor” [8], dar și rămâne o practică care în permanență este ”conștientă de sentimentul puterii, capabil să compenseze într-o anumită măsură extenuarea fizică a vârstei înaintate cu o atitudine rațională față de valorile vieții”[9]. Dominând în chip desăvârșit subiectul, sesizăm că filosoful încearcă să cuprindă întreg spectrul de manifestări, prezențe ale filosofiei, pe care aspiră s-o vadă în poziția de regină a tuturor științelor.

Anume filosofiei Kant îi rezervă dreptul de a exista independent de dispozițiile guvernului, deoarece, consemnează el, este imposibil ca prin decret ceva să fie considerat adevărat, iar altceva eronat. Facultății de filosofie trebuie să-i revină dreptul de a dezbate toate dispozițiile guvernului referitoare la interesul științelor, adică adevărului, când Rațiunea poate și trebuie să vorbească public,

fiindcă fără libertate, adevărul (chiar dacă e în detrimentul statului) niciodată nu va deveni cunoscut. Observăm că animatorul „sistemului filosofic de proporții grandioase”[10] excelează în direcția tipului de argumentare utilitar-programatic, deși în operele sale atestăm și alte tipuri de argumentare a primatului filosofiei. Spre deosebire de științele heteronome (teologia, juridica, medicina), care în mod natural depind de scopuri și interese, facultatea de filosofie, prin capacitatea de a judeca autonom în conformitate cu principiile Rațiunii, este obligată să garanteze veridicitatea celor trei practici, prin urmare, autonomia Rațiunii, concluzionează filosoful, ca o esență determinantă trebuie să constituie fundamentul și izvorul autonomiei universității. Adoptând un stil polemic, Kant demonstrează că diferite facultăți vin să reprezinte diverse tipuri de cunoștințe, care, la rândul lor, imprimă un caracter autonom – cazul filosofiei, practică care se concentrează pe căutarea adevărului, sau heteronom, caracteristic teologiei, juridicii, medicinei, – ultimele își axează tendințele în conformitate cu criteriul utilității pentru guvern. Din acest punct de contemplare, Kant consemnează că filosofia chiar din start este plasată într-o poziție nefavorabilă, mai ales a perspectivei, care elucidează relația dintre ea și om / societate, deoarece norodul ignorant prefera să „alegă aceea ce-i solicită mai puțin efort sau aplicare a rațiunii”[11].

Speculând cu maximum de efecte, concepția despre semnificația autonomiei filosofiei/facultății de filosofie atestă în mai multe rânduri că anume ea este practica capabilă să genereze progresul și dezvoltarea morală, spirituală a individului, *in summa* expresiile de genul ”știință despre înțelepciune”, ”învățătură despre scopurile ultime ale rațiunii umane”, ”legislație a Rațiunii” sunt frecvent pedale de animatorul filosofiei clasice germane. Programatic, ostil raportului filosofiei cu celelalte facultăți, contingență premeditat eronată în opinia sa, Kant își propune să reabiliteze imaginea filosofiei, încercând s-o poziționeze pe o treaptă net superioară. Pledoariile sale pentru primatul Rațiunii sunt susținute de argumente bine structurate și de o strategie absolută de conspirație, deoarece, deși, în mare, rămâne să accepte divizarea pe criteriul importanței între facultăți, eminentul gânditor, pe lângă faptul că apelează cu suplețe la principiul ierarhiei naturale a științelor în raport cu Rațiunea, îmbină rigurile demonstrației teoretice, ajungând să atace fără menajamente în special teologia, ca să conchidă că filosofia în mod necondiționat trebuie să ocupe locul și să îndeplinească rolul de regină între toate celelalte practici, motiv determinat de faptul că doar ea este aptă în exclusivitate să constituie și să marcheze caracterul și hotarul cunoașterii în contextul celorlalte științe. În mod indubitabil, accentele pe care le fixează exegetul nu lasă nici un dubiu, în așa fel fără a-și masca preferințele își avansează opinia că ”în orice universitate trebuie să existe și așa secție, adică facultate de filosofie... care slujește pentru a controla trei facultăți superioare și, astfel, să le devină necesară, deoarece cel mai impor-

tant este Adevărul (o condiție esențială a erudiției în general)... utilitatea pe care o promet guvernului facultățile superioare este doar un moment secundar” [12].

Tezele sale despre rolul primar al filosofiei este suplimentat și justificat și printr-un pasaj în care glosează categoric că știința respectivă cuprinde toate sferile de cunoaștere umană și, deci, e de datoria ei să asigure prosperarea și libertatea adevărului. În sens univoc, Kant, cu insistență, militează și pentru libertatea facultății de filosofie, emancipare care trebuie să devină manifestă prin autonomia conceptelor, teoriilor, familiarizarea și promovarea lor în mediul savant al celorlalte facultăți. Preocuparea majoră a autorului *Criticilor* față de cultul Rațiunii nu constituie o premieră în *Dispută...*, corolarul problematic tangențial tratatului îl abordează în mai multe rânduri, cu condiția că o face din diferite perspective, păstrând însă nucleul ideatic. *Verbi causa*, în prelegerile de logică consemnează că sfera filosofiei poate fi simplificată la următoarele întrebări: ce pot cunoaște?; ce trebuie să fac?; la ce pot spera?; ce este Omul? – întrebări care, cu succes, sunt rezolvate de metafizică, morală, religie și antropologie.

Simptomatic că poziția filosofiei în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea rămâne a fi cea tradițională, păstrând formula medievală de slugă a teologiei. Pe acest temei, incapabil de a rămâne impasibil situației și fidel convingerilor, Kant, într-un alt tratat – *Către lumina veșnică*, atenționează impetuoșitatea salvagărdării de prezențele nefaste ale teologiei și conferirii filosofiei primatului în câmpul științelor: „se spune despre ea că este slugă teologiei... un lucru nu e clar, ea merge cu torța în fața blândeii stăpâne sau îi poartă trena”[13]. Situația pe care o atestă în politica de administrare și organizare universitară îl provoacă să-și exteriorizeze atitudinile și speranțele că poate deveni realitate timpul, când *ultimii vor deveni primii*, în cazul concret atenționând că este vorba nu de simpla dorință de a domina, ci de libertatea de manifestare pentru poziționarea Rațiunii în avangarda tuturor științelor.

Sine dubio, demersul kantian pentru emanciparea filosofiei a avut un ecou larg în cultura academică germană, fapt care, în scurt timp, avea să demareze procesul de demarcare a științelor, astfel în universități vor apărea noi discipline, specialități și facultăți, astfel filosofia va deveni elementul forte care stă la baza procesului de transformare a practicilor empirice – teologie, medicină, juridică, a facultăților superioare în practici inferioare ale cunoașterii teoretice, așa încât filosofia devine criteriul general în raport cu care se va face distincția limitelor și nivelului științific al noilor discipline. O retrospectivă asupra perioadei de la intersecția celor două secole – XVIII și XIX – ne elucidează concludent faptul că prezența calitativă și cantitativă a demersului kantian cu privire la autonomia și supremația filosofiei va fi susținută și de alți reprezentanți ai culturii universale – Hegel, I. Fichte, F. Schelling, care, inspirați de concepțiile acestuia, vin să susțină și să promoveze ideea despre rolul magistral al filosofiei în administra-

rea practicilor academice, liberă de momentul utilitar și autorității din exterior (guvernul). I. Fichte, de exemplu, propune un program ambițios – *Planul noii universități din Berlin* – cu privire la reforma universitară, care conținea mai multe prevederi, menite în final să rezoziționeze filosofia în statutul de știință dominantă și învestirea cu dreptul legal de a ține sub controlul propriu întreaga sferă academică.

În mare, epoca modernă permanent a fost desemnată de discursul despre scopul și menirea în general a universității, cât și în particular a anumitor practici, științe, fapt care deconspiră tendințe de conturare a acesteia ca o instituție de învățământ și mai puțin ca una de cercetare. Epoca Iluminismului lasă amprenta asupra învățământului universitar prin creațiile și concepțiile celor mai reprezentativi exponenți ai timpului – D. Diderot, J. Rousseau, C. Helvetius, I. Herder, Voltaire, care pun mari speranțe în rolul universităților, stipulând în calitate de scop al acestora dezvoltarea potențialului individului, iluminarea și culturalizarea cetățenilor, înălțarea individului în calitate de factor natural, social și spiritual. Consemnăm în această ordine de idei că, de fapt, în secolele XVIII-XIX filosofia clasică germană, care vine cu un șir de idei referitoare la reforma universităților, manifestă prin operele lui Kant, Fichte, Schelling, Hegel, rămâne o problemă care nu dispăre din orizontul ideatic nici în secolul XX. De exemplu, la intersecția de două milenii, sociologul american, teoreticianul societății postindustriale Z. Bauman privește universitatea ca pe o instituție menită să exercite următoarele funcții: 1. centru pentru realizarea cercetărilor științifice fundamentale; 2. loc de formare a cetățeanului intelectual dezvoltat; 3. instituție ce asigură necesitățile de cadre calificate ale societății. Conform convingerilor reliefate în articolul *Universitățile: vechi noi și modificate* (1997), instituției respective îi revine rolul central în societatea contemporană, în formarea personalității înzestrată cu capacitate critică și potențial intelectual capabil să se manifeste în condițiile dificile ale lumii contemporane.

Excelarea în formularea și exacerbarea proiectului menit să finalizeze cu demarcarea științelor reprezintă în interpretarea lui Kant o premieră de cercetare de sistem judicioasă, care în secolul XIX avea să demareze într-un accentuat proces de diferențiere a științelor, fapt ce creează momentul propice pentru ca filosofia să-și convertească postulatul despre funcția legișlatoare a Rațiunii, cât și sceptrul de posesoare în exclusivitate a *jus justitia* în sfera științelor integral.

Reală și profună erudiție materializată în multiplele opere și aplicată în activitatea practică, menită în mai multe cazuri să periclitizeze tradițiile stabilite de veacuri, exemplu pregnant pentru tribulațiile în favoarea filosofiei, au avut un impact peremptoriu atât asupra rezoziționării disciplinei date în contextul altor științe, cât și a spiritualității europene în general, mai ales prin faptul că *Disputa...* avea să demareze într-o polemică de ansamblu, înregistrând succesori și

adversari ideatici. Simptomatic că repercusiunile proiectului kantian vizavi de filosofie a determinat faptul ca într-un timp relativ scurt ”facultatea de filosofie să devină una dintre cele mai solide și reductabile facultăți în a doua jumătate a sec. al XIX-lea” [13]. Cât privește opera și concepția gânditorului din Königsberg, ea nu numai că s-a bucurat de atenție preferențială, ci și a reprezentat o pistă de lansare pentru schimbări palpabile, depășind limitele concurenței chiar în raport cu așa corifeii ai filosofiei clasice ca Aristotel și Platon.

Vasta și eminenta operă kantiană rămâne în continuare un spațiu demn de atenția cercetătorilor, oferind cu promptitudine segmente încă puțin valorificate, fapt care, pe de o parte, dezvăluie caracterul profund și complexitatea problematicii ce i-a suscitât atenția de-a lungul anilor, pe de altă parte, parcurgerea creației lui permite să relevăm noi valențe ale concepției sale sau să le confruntăm pe cele vechi, de aceea “e de preferat a ne apropia cu evlavie de cugetătorul care a făcut din metoda critică, tolerantă și înțelegătoare o unealtă spirituală trebuitoare oricărei culturi naționale”[14].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Plessner H. În: *Filosofie . Curs de Bază*. Bucuresti: Editura Stiintifică, 1999, p. 361.
2. Cassirer E. Kant – viața și opera. În: *România literară*, 2013, nr.18, p.13.
3. Florian M. Immanuel Kant. În: *Istoria filosofiei moderne . București: Societatea Română de Filosofie*, 1938, vol. II, p. 3.
4. Flonta M. Idealul moral al lui Kant. În: *Actualitatea filosofiei lui Immanuel Kant . Craiova: Editura Aius Print*, 2007, p. 64.
5. Кант И. Сочинения. Том 6. Москва: Издательство Мысль, 1963, p.333.
6. Фихте И. Сочинения. Том 1. Москва, 1993, p. 8.
7. Кант И. Опыт о болезнях головы. În: *Сочинения. Москва: Издательство Мысль*, 1963, т. 2 p. 206.
8. Кант И. Сочинения. Том 5. Москва: Издательство Мысль, 1963, p.325.
9. Ibidem, p. 324.
10. Idem.
11. Flonta M. Op.cit. , p.53
12. Кант И. Сочинения . p. 329.
13. Шнайдер У.Преподавание философии в немецких университетах в XIX веке. În: *Логос*, 2004, nr. 3-4, p. 27.
14. Florian M. Immanuel Kant. 200 de ani de la apariția “Criticii rațiunii pure”.București: Editura Academiei R.S.R., 1982,p.113.

ASPECTE IDENTITARE ÎN DIALOGUL CULTURAL
DINTRE MIGRANȚI ȘI REPREZENTANȚII SOCIETĂȚII
DE ADOPTIE

IDENTITY ISSUES BETWEEN CULTURAL DIALOGUE
OF MIGRANTS AND REPRESENTATIVES OF THE
ADOPTION SOCIETY

Ana PASCARU,

*doctor habilitat în filosofie,
Institutul de Istorie al AȘM,*

Mariana ROȘCA, *doctorandă,
Institutul de Istorie al AȘM,*

Summary

The migration represents one of the most complex phenomenon and has huge social, economic, political and cultural implications. Identity in the context of migration represents an interesting area of research due to the fact that it is an issue of concern among the societies that have a huge immigration flows and risks to lose their nation. Thus, the present article focus in the issue of identity, its meaning and contexts where it is applied according to different scholars and trying to explore the issues of identity concerns among migrants in the arrival community. At the end the article focus of the identity issue among Moldovans migrants trying to reflect on the identity change and underling the related risks.

Key-words: *society, identity, culture, cultural dialogue, migrant, adoption society.*

Schimbările cu care se confruntă comunitățile contemporane au catalizat procese sociale care în timp modifică până și structura socială. Printre procesele care se înscriu în registrul respectiv se numără și cel al migrației. Migrația nu este ceva nou, dimpotrivă, a fost o prezență continuă pentru colectivitățile umane. Este vorba de faptul că odată cu implozia megasocietăților (sovietică, iugoslavă etc.) de la sfârșitul anilor '90 ai sec. XX și interminabilele crize (politică, socială, economică, culturală) procesul migrației din noile democrații au deturnat structura societății, transformând migrația într-un adevărat fenomen. Cu remarcă, migrația nu mai este una preponderent individuală ca odinioară, ci una la nivel de grup, care din punctul de vedere al structurii sociale se înscrie în cea a *capitalului de aur* (media de vârstă 22-50 de ani activ încadrați în câmpul muncii). Experiența acumulată atât de societățile stabile în care se imigrează, cât și cele în curs de dezvoltare sau devenire, cum este cazul Republicii Moldova din care se emigrează, evidențiază conturarea de tendințe identitare în dialogul dintre migranți și reprezentanții autohtoni.

În acest context, investigarea noastră s-a îndreptat spre elucidarea direcțiilor de destinație a migrației populației din Republicii Moldova, dar și a factorilor care le-au influențat. Exodul în masă a moldovenilor conform datelor oficiale începe

în a doua jumătate a anilor '90, pentru care s-a plătit cu foarte multe ratări pe plan de politică internă. Drept confirmare, studiile realizate de INS de pe lângă ASEM (1991), în care respondenții așteptau de la factorii de decizie elaborarea și implementarea de programe social-economice în care să-și găsească un loc de muncă și întreținerea familiei, s-au pomenit atrași în jocuri politicianiste gen *depășirea stării de conflict* privind *relațiile interetnice*[1]. Astfel se explică intensitatea sporită a migrației până în 2007, fiind o combinație dintre factorii economici și o serie de alte „șocuri” interne și externe. Chiar dacă după 2007 migrația din Republica Moldova a continuat în proporții mai mici, totuși până în prezent are un caracter stabil. La început, migrația pentru moldoveni reprezenta posibilitatea de a supraviețui și de a susține din punct de vedere material membrii familiilor lor de acasă. Pe parcursul ultimului deceniu, migrația a devenit însă și o oportunitate de a avea acces la studii și cunoștințe avansate. Și chiar mai mult decât atât, migrația a devenit și o speranță în vederea accesării unui loc de muncă în țara gazdă.

De asemenea, consemnăm schimbările care s-au produs în timp privind intenția migranților moldoveni, care de rând cu cea de a se îndrepta spre societăți cu afinități/similarități culturale, istorice, se constată și preferințe lingvistice, datorită faptului că Republica Moldova a fost parte din fosta Uniune Sovietică. Actualmente, politica de deznaționalizare prin intermediul limbii ruse, care era practic a doua limbă, sau chiar prima, este pe larg utilizată de către moldovenii ce emigrează în regiunile respective. Altfel spus, practicarea limbii ruse de către migranți nu areorei reprezintă senzația că le facilitează integrarea în societățile CSI.

Studiile întreprinse demonstrează că pentru vorbitorii de limbă română este destul de accesibilă învățarea cu ușurință a altor limbi de origine latină, precum italiana, spaniola, portugheza și franceza, aceasta facilitând migrația spre societățile respective din Uniunea Europeană. Drept urmare, „majoritatea migranților moldoveni însușesc limbile acestor comunități mult mai repede decât migranții din alte colectivități, cum ar fi, de exemplu, reprezentanții Ucrainei ș.a.”[2].

Nu este o noutate, cunoașterea limbii mediului autohton reprezintă pentru migrant un prim pas spre integrare și dialog cultural cu membrii societății de adopție. Însă un domeniu relativ nou de analiză rămâne a fi cel legat de analiza influențelor și negocierii identității migranților cu membrii societății de adopție. Și nu în ultimul rând, dacă identitatea autohtonilor este influențată de migranți și în ce măsură aceștia își păstrează identitatea proprie. Sunt întrebări natura cărora devine prioritară pentru a înțelege care vor fi, sau deja sunt, consecințele procesului de migrație. Fapt pentru care considerăm că un prim pas ar fi cel de a stăruia asupra cadrului noțional ideatic privind identitatea. De ce? Deoarece noțiunea de identitate are diverse interpretări, or în condițiile societății contemporane care nu mai este una mono națională de departe conotațiile se modifică. Astfel, diversele moduri de abordare a identității le vom trece prin prisma realităților sociale. În aparență, noțiunea de identitate este marcată de o încărcătură de sens, care antrenează mai multe domenii și este folosit cu sensuri

specifice în domenii de cunoaștere diferite, precum filosofie socială, psihologia, psihologia socială, politologie etc. Însă preocupările cercetătorilor cu privire la termenul de identitate își au originea în psihologie, relațiile culturale și sociale. Astfel, este un termen generic, folosit în toate științele sociale pentru a descrie concepția și expresia individualității unei persoane. Concepția și expresia sunt determinate de afilierile persoanei la diverse grupuri, ceea ce implică identitatea de grup, cum ar fi: identitate culturală, identitate socială, identitate de gen, identitate națională, identitate europeană, identitate politică etc.

Apelând la elaborările din domeniul filosofic, am ținut să reliefăm semnificațiile identității, accentuându-i calitatea de principiu. Or, principiul identității formulat sintetic de G. W. Leibniz denotă că: „Fiecare lucru este ceea ce este. Și în atâtea exemple câte vrei (A este A, B este B)”[3]. Ceea ce înseamnă că, într-un demers teoretic, ideile utilizate, cuvintele prin care ne exprimăm trebuie să-și conserve exact același înțeles, același conținut, aceleași particularități, aceeași valoare. Acest principiu reprezintă cea mai generală condiție de raționalitate, pentru că se referă la orice fel de rezultat al activității teoretice și poate fi extins de la gândire la limbaj. Adică, orice lucru este identic cu el însuși și numai cu el însuși. În conformitate cu acest principiu, deducem că putem avea un act de gândire corectă dacă și numai dacă păstrăm în cursul unuia și aceluiași proces de gândire același înțeles al unui cuvânt. Altfel spus, oricare ar fi obiectul asupra căruia ne îndreptăm atenția – material sau ideal – acesta se caracterizează printr-o multitudine de însușiri. Aceste însușiri sunt de două feluri: care aparțin și altor obiecte (și în baza lor grupăm obiectele în clase de obiecte) și altele care diferențiază obiectul de toate celelalte, inclusiv de cele din aceeași clasă cu el. Combinarea acestor două tipuri de proprietăți permit atât înțelegerea obiectului în general, cât și înțelegerea lui ca individualitate.

Un alt aspect este că principiul identității se manifestă ca exigență atât față de noțiuni cât și față de propoziții. Astfel, dacă într-o argumentare sau într-un raționament o noțiune are un anumit înțeles, atunci ea trebuie să-și păstreze neschimbat acest înțeles pe parcursul întregii argumentări sau a întregului raționament. La fel, dacă, la un moment dat, o propoziție este acceptată ca adevărată într-o argumentare, ea își va păstra această valoare de adevăr de-a lungul întregii argumentări. Prin urmare, principala cerință a principiului identității poate fi formulată astfel: într-o argumentare oarecare, ideile, cuvintele, propozițiile și orice alte forme logice trebuie să-și păstreze neschimbate înțelesul, valoarea, sistemul de referință, semnificația etc. Orice abatere de la acest principiu lasă deschisă posibilitatea pierderii controlului asupra adevărului sau falsității enunțurilor pe care le folosim. În consecință, respectarea principiului identității asigură gândirii noastre claritate și precizie.

În acest context, nu mai puțin interes prezintă modul în care se generalizează sensul identității la S. Alexandrescu[4]. Astfel, conform opiniei autorului, o taxonomie a identității include patru moduri de înțelegere a identității:

- mereu el însuși și mereu același, identitatea ideală, o utopie pozitivă și romantică;
- nici el însuși, nici același. În acest caz este vorba despre pierderea identității, deoarece reprezintă o negare a oricărei valori proprii;
- mereu el însuși, dar nu mereu același, o identitate cu trăsături generale de continuitate la un nivel superior, dar cu discontinuități;
- mereu același, dar nu și mereu el însuși, un tip de identitate înțeleasă ca rezultat al unui act violent, conducând la o imagine falsă.

Generalizând asupra celor prezentate, vom menționa că identitatea poate fi definită fie în calitate de principiu, fie în calitate de raport logic. Astfel, din perspectiva logicii formale, identitatea are calitatea de principiu al gândirii, identic după semnificație cu noțiunea de lege a gândirii. Însă, identitatea înțeleasă ca principiu logic ne spune că un lucru este ceea ce este, adică nu devine altceva, că, „în același timp și sub același raport”, nu se schimbă. Deci, identitatea face trimitere la două coordonate cu conotație ontologică esențiale: timpul și spațiul. „În același timp” înseamnă că nu putem afirma simultan proprietăți contradictorii atribuite aceluiași obiect al gândirii. Iar „în același spațiu” face trimitere la un context spațial concret, o anume amplasare geografică etc.[5]

Având ca reper fundamentările respective asupra identității, vom încerca să ne îndreptăm spre contextul social-politic, care își menține caracteristicile de origine, specificate mai sus, dar care ne prezintă o viziune suplimentară asupra utilizării și semnificației acestui termen. Or, în sens larg, identitatea reprezintă sentimentul de apartenență la un grup social cu care individul împărtășește în comun o serie de sentimente. Sentimentul de apartenență se poate manifesta cu privire la familie, țară, popor, etnie, ideologie, grup profesional etc. De altfel, din aceste „tipuri” de sentimente de apartenență derivă diversele forme de identitate precum: identitatea națională, identitatea etnică, identitatea de grup ori forme mai noi precum identitatea europeană.

Astfel, identitatea națională, care are în centru națiunea și sentimentul național, se bazează pe principiul etnicității, specific pentru o națiune, unde majoritatea populației se caracterizează printr-o conștiință comună generată de unitatea de limbă, cultură, religie, strămoși comuni, valori culturale etc. Identitatea națională la fel se bazează pe principiul cetățeniei. În acest din urmă caz, trăsătura comună principală a membrilor grupului respectiv este cetățenia. Pe aceste coordonate avem exemplul moldovenilor, care manifestă o identitate națională, prin prisma apartenenței la un grup comun determinată de cetățenie, dar nu au neapărat și o identitate etnică aparte.

Un interes aparte prezintă studiile lui C-D. Căldăraș[6], în care se disting etapele ce stau la baza constituirii unei națiuni, care sunt: identitatea, capacitatea unui grup de a gândi despre sine că aparține unei națiuni, legitimitatea, unitatea sau capacitatea unei națiuni de a cuprinde întreaga populație, participarea sau reprezentarea la activitatea de guvernare a diferitelor categorii din care este con-

stituită populația, distribuirea sau împărțirea avuției naționale între diferite categorii ale populației și cetățenia. Totodată, identitatea națională este legată de ideea de patriotism, ca sentiment de dragoste și devotament față de patrie și de popor.

Referitor la identitatea etnică, în acest caz cea mai puternică caracteristică a grupului etnic este sentimentul identității etnice cu o tradiție culturală comună, cu limbă, obiceiuri și religie proprii. Etnicitatea este apreciată ca un dar, cu ea individul se naște și nu o dobândește pe parcursul vieții. Chiar dacă pe certificatul de naștere poate fi trecută o identitate sau alta, aceasta este una abstractă, reală fiind cea pe care individul și-o însușește prin interacțiunea cu ceilalți membri ai grupului care îi transmite limba, obiceiurile, tradițiile etc.

Aparent asemănătoare aceste două tipuri de identități (națională și etnică) solicită explicarea distincției între acestea și distincția principală este cel al opțiunii. Dacă identitatea națională este o opțiune și omul are dreptul să opteze pentru ea, atunci identitatea etnică este obținută prin naștere. Libertatea de opțiune în ceea ce privește identitatea națională poate fi afectată prin factori de presiune socială, psihică, morală. Cu alte cuvinte, ea poate fi impusă prin forță. În schimb, identitatea etnică, indiferent de situație, nu poate fi modificată. Ea este susținută de existența unei limbi comune, a unei culturi comune, religie comună, obiceiuri și tradiții comune, iar soliditatea acestora reprezintă o barieră peste care nu se poate trece.

În sens restrâns, termenul identitate este raportat identității personale și vizează sentimentul identității, faptul că individul se percepe ca fiind același în timp. În consecință, putem deduce că identitatea se bazează pe ideea de permanență și unitate, care exclude diferența, schimbarea. Deci, noțiunea de identitate definește individul și e situată la convergența dintre social și psihologic. Ea permite să ne întrebăm care este importanța apartenențelor sociale în definirea individului și care este partea propriu-zis individuală pe care o conține această definiție. Ca atare, reflecția asupra identității pune problema generală a integrării agenților sociali într-un spațiu social (cu alte cuvinte, recunoașterea unei apartenențe), dar și căutarea unui loc specific în acest spațiu social (pentru ca să se diferențieze, să se singularizeze).

În susținerea acestei idei vine și A. Kardiner[7], reprezentant al curentului psihanaliză „culturologică”, care menționează că personalitatea se cere inserată într-un context social concret. După cum arată A. Kardiner[8], „numeroasele studii antropologice realizate asupra unor societăți au adus argumente în direcția respingerii ciudatei viziunii psihanalitice, conform căreia pacienții lui Freud ar fi prototipuri ale umanității”. Dimpotrivă, anumite noțiuni psihanalitice precum identificarea, desemnând primul atașament afectiv al copilului pentru celălalt și, la adulți, atitudinea care comportă fie „introducerea” celuilalt în eu, fie proiecția „introducerea” eului în celălalt, permit să înțelegem mai bine cum un individ se poate conforma parțial unor modele culturale. Paralel cu acest

„conformism”, psihanaliza contribuie la explicarea modului în care constrângerile instituționale ajung să creeze eterogenitatea, ca urmare a unor mecanisme de apărare și nu a unor simple obiceiuri stereotipale.

Această influență a „culturii” asupra personalității se regăsește la nivelul a ceea ce A.Kardiner, dar și H. Linton[9], numesc personalitatea de bază. Este vorba despre un tip de personalitate medie, comportând trăsături comune, specifice unei culturi. Mai exact, personalitatea de bază definește personalitatea împărtășită de membrii aceleiași societăți, care rezultă din experiențe comune. Pentru A. Kardiner[10], această personalitate se formează esențialmente în copilărie. În plus, ea este, poate, factorul cel mai important de integrare socială prezentă în instituțiile specifice unei culturi. Personalitatea de bază va modela individul în conformitate cu normele, valorile și ideologiile împărtășite de marea majoritate; societatea va adapta individul. Mai mult decât atât, ea reprezintă în același timp un factor de existență și de continuitate.

Spre deosebire de reprezentanții psihologiei culturologice, E. Fromm etc. [11] abordează problema personalității din perspectiva societăților moderne complexe: este vorba despre ceea ce se numește „caracter social” sau „caracter național”. Acest caracter social desemnează caracteristicile relativ permanente ale personalității membrilor unei societăți rezultate din experiențe comune și dintr-un mod comun de existență. Printre funcțiile sale figurează și adaptarea individului la societate, astfel încât acesta să acționeze în conformitate cu normele recunoscute ale societății date. De exemplu, societățile industriale cer trăsături de caracter precum ordinea, punctualitatea, disciplina, care constituie o parte a caracterului social și sunt produse de acesta. Totodată, acestea au calitatea de principii generatoare de cultură. În contrapondere cu alți autori, E. Fromm[12], printr-un exercițiu explicativ, trece de la conceptul de personalitate modală la cel de identitate. Într-o societate complexă, afirmă acesta, nu există una, ci mai multe personalități modale, deoarece există diverse subculturi, se consideră că ar exista personalități sau identități „multi-modale”.

Un alt punct de vedere asupra conceptului de identitate este reliefat de M. Zavalloni[13], care dintr-o perspectivă neo-freudiană afirmă că pentru a înțelege identitatea trebuie să luăm în calcul patru dimensiuni importante pentru definirea acestui concept:

1. Conștiința unei identități individuale trebuie considerată ca un sentiment pozitiv, prezent în toate aspectele eului;
2. Stabilitatea caracterului personal;
3. Sinteza pe care o constituie eul (*ego-synthesis*) este concepută ca o forță de integrare a eului, superioară sumei identificărilor din copilărie;
4. O solidaritate internă cu idealurile și cu identitatea de grup.

Conform autorului, identitatea rezultă din interacțiunea dintre dimensiunea sociologică și cea psihologică a individului. Deci, identitatea în acest caz ar fi consecința interacțiunii dintre individ și societate. În consecință, acest mod de abordare

profilează noțiunea de identitate socială și determină apariția unor discuții asupra conceptului în cauză. În aceeași cheie, la H. Tajfel[14] identitatea socială înglobează:

1. Indivizii încearcă să mențină sau să mărească stima de sine – ei încearcă să acceadă la o concepție pozitivă despre sine;

2. Grupurile sociale sau categoriile (și faptul de a le aparține) sunt asociate fie cu conotații pozitive, fie negative și, din acest motiv, identitatea socială poate fi pozitivă sau negativă. În funcție de aprecierile (care tind să fie împărtășite social, fie în interior, fie între grupuri) făcute grupurilor se va configura constituirea identității sociale a individului;

3. Evaluarea propriului grup de apartenență este realizată prin raportare la alte grupuri sociale prin intermediul comparațiilor. O diferență pozitivă între grupul de apartenență și un alt grup produce creșterea stimei de sine și a prestigiului grupului; o diferență negativă antrenează scăderea stimei de sine, respectiv a prestigiului grupului.

Astfel, pentru ca explicațiile să fie complete, trebuie să aducem unele concretizări referitoare la raporturile dintre social și personal în explicarea identității. Pentru aceasta vom apela la distincția făcută de H. Tajfel și J. Turner[15] între ceea ce ei numesc, poli extremi ai comportamentului social, poli care trimit la comportamentele interpersonale și intergrupale. „La un pol (care, după toate probabilitățile, nu poate fi regăsit în această formă „pură” în „existența reală”) descoperim interacțiunile dintre doi sau mai mulți indivizi, definiți în totalitate prin relațiile interpersonale și prin caracteristici individuale, care nu sunt determinate de diversele grupuri sau categorii sociale de apartenență. La cealaltă extremă se regăsesc interacțiunile dintre cel puțin doi indivizi (sau grupuri de indivizi), determinați de apartenența lor la respectivul grup sau a unei categorii sociale, deloc afectați de relațiile inter-individuale. Și în acest caz este puțin probabil să întâlnim în situațiile „reale” forme „pure” ale acestei extreme. După cum remarca Turner[16], comportamentului intergrupal îi corespunde identitatea socială, iar comportamentului interpersonal îi corespunde identitatea personală.

Așadar, putem reveni la problema anunțată, încercând să formulăm unele generalizări în baza celor menționate. Chiar dacă aplicarea cadrului teoretic abordat nu poate fi cu exactitate aplicat asupra problemei asumate, considerăm că o bună parte dintre acestea sunt elocvente în stabilirea identității comunității migrantilor în cadrul societăților de adopție.

O primă concluzie pe care o deducem ține de identitatea comunităților migrante sau, mai bine zis, identitatea lor personală, în calitate de grup etnic, care, fiind stabilit într-un mediu diferit, de cele mai dese ori se află sub o presiune constantă de asimilare. Asimilarea este facilitată de procesul de învățare a limbii, deoarece odată cu însușirea limbii sunt preluate și obiceiurile culturale și cele sociale ale comunității de adopție.

O altă concluzie este determinată de valoarea identității țării de origine printre migrații sau identitatea națională a acestora. Dacă vorbim despre cazul

moldovenilor care au migrat în masă doar pentru a scăpa de sărăcie, atunci societatea care le-a oferit, în primul rând lor, apoi și familiilor acestora, posibilitatea de a supraviețui este apreciată ca superioară celei de origine atât material, cât și spiritual. Odată cu această valorizare superioară a societății de adopție asistăm la o pierdere treptată a identității naționale originare și preluarea caracteristicilor identitare ale țării gazdă.

Și în fine, făcând referință la identitatea moldovenilor, considerăm că în acest caz avem o problemă destul de complexă, ce trebuie tratată pornind de la istoria țării. Pe parcursul secolelor moldovenii ca națiune au suferit influențe diverse: bulgare, turcești, rusești, ucrainești etc. Acestea treptat au contribuit la asimilarea diferitor caracteristici identitare, care la timpul său a reprezentat o necesitate de a supraviețui, dar care a dus la o „lipsă” de identitate printre moldoveni. Acest lucru este confirmat de modul în care moldovenii se regăsesc, fie printre ruși, printre turci, printre români etc. Aceeași situație o avem și cu moldovenii migranți în spațiul european. O mare parte dintre aceștia, ajunși într-o altă societate, diferită decât cea de origine, cu ușurință se dezic de identitatea lor originară. Dacă în cazul altor comunități de migranți, din cadrul altor spații socioculturale există o negociere a identității, atunci identitatea conaționalilor noștri plecați practic nu este negociată în societatea de adopție. Drept rezultat aceasta se află sub riscul sporit de a se pierde.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Pascaru A. *Societatea între conciliere și conflict. Cazul Republicii Moldova*. Chișinău: Editura ARC, 2000. 141p
2. *Caracteristicile-cheie ale migrației din Moldova*, <http://www.criticatac.ro/11434/caracteristicile-cheie-ale-migraiei-din-moldova/>
3. Leibniz Gottfried Wilhelm. *Nouveaux essais sur l'entendement humain*. Paris: Flammarion. 1935, IV, II, 1.
4. Apud. Marcus S. Sorin Alexandrescu, unul de ai noștri. În: *Observatorul cultural*, 2002, nr.130.
5. Căldăraș C.-D., Enache G., Taluș Arthur, Drăgoi Eugen. *La frontierele civilizațiilor: Basarabia în context geopolitic, economic, cultural*. Galați: Editura Partener, Galați University Press. 2011.
6. *Ibidem*.
7. Kardiner Avram. *Individul și societatea lui*. New York: Columbia University Press. 1939.
8. *Ibidem*.
9. Linton Harriet, Klein George S. *Personality*. *Annual Review of Psychology*. 1967, Vol. 18
10. Kardiner Avram, *Individul și societatea lui*. New York: Columbia University Press. 1939.
11. Fromm Erich. *The Psychoanalyst's Instrument Is His Own Person* *New Republic*. 5/16/55, Vol. 132 Issue 20, p. 21-21.
12. *Ibidem*.
13. Zavalloni Marisa. *Social identity and the recoding of reality: its relevance for cross-cultural psychology*. *International Journal of Psychology*. Sep.75, Vol. 10 Issue 3, p197.
14. Tajfel Henri, Bourhis Richard, Giles Howard. *Language as a determinant of Welsh identity*. *European Journal of Social Psychology*. Dec. 73, Vol. 3 Issue 4, p. 447-460.
15. *Ibidem*.
16. Turner John. *Social categorization and social discrimination in the minimal group paradigm*. In: H. Tajfel. *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press. 1978.

**CONVERGENȚE MORAL-JURIDICE
ÎN CONȚINUTUL *ULTIMULUI CUVÂNT*
MORAL-LEGAL CONVERGENCE
IN THE CONTEXT OF *THE LAST WORD***

**Rodica CIOBANU,
doctor în filosofie,
Institutul de Istorie al AȘM**

Summary

The content of the article analyze the speech of the defender M. Vulcănescu in the context of legal debates from the point of view of interdependence. Thus, the article through the analysis of the content of The last word reveals the connection between material and intellectual processes pointing out the importance of the principles' value and moral norms in legal field.

Key-words: *judicial process, legal debates, speech, moral norm, legal rule, the last word.*

Ce-i rămâne unui inculpat să facă atunci când înțelege că nu are nici o șansă de a fi achitat? Tace, se conformează, acceptă, își recunoaște vinovăția? Sau încearcă orice mijloc pentru a se salva? Sau folosește cuvintele ordonat și îngijit într-un discurs de apărare, făcând apel la bunul simț, pentru a-și schimba statutul de acuzat, încercând să argumenteze logica acțiunilor sale și iraționalitatea acuzațiilor ce îi sunt aduse? Cea din urmă alegere o face M. Vulcănescu, dar nu uită să ne atenționeze că ar fi o greșeală să se creadă că vorbele pot suporta orice.

De ce M. Vulcănescu, poate vă veți întreba. Am putea invoca mai multe motive, dar mai târziu. Pentru orice perioadă istorică și pentru orice context social politic există acțiuni, decizii cu care un popor se poate mândri, dar, din păcate, în unele dintre cazuri având și regrete. Fenomenul Vulcănescu este unul dintre marile regrete ale poporului român. Or, așa cum menționa însuși autorul, „un popor care își macină elitele, renunță la istorie.” Astfel, motivele pe care le putem aduce sunt: – pentru că este de actualitate; – pentru că a fost o personalitate ce trebuie să fie pusă în valoare; – pentru că lucrările acestuia au valoare educativă incontestabilă; – pentru că discursul apărării ar putea fi o sursă în activitatea didactică; – pentru că ar putea servi ca model în elaborarea discursului de apărare; – pentru că a încercat să sfideze un regim; – pentru că și-a păstrat convingerea în echitate, dreptate, justiție etc.

În cele ce urmează, pornind de la *Ultimul cuvânt* al lui M. Vulcănescu vom încerca argumentarea calității de discurs al dreptului, vom identifica și analiza repere de natură juridică și morală în conținutul acestui discurs. Totodată, vom evidenția că pe lângă procedurile judiciare sunt de importanță și motivațiile personale, principiile de viață și valorile care stau ca temelie în luarea de decizii, dar și în explicarea acțiunilor umane.

M. Vulcănescu este caracterizat ca un orator de mare forță. Discursurile acestuia erau ținute cu pasiune și persuasiune pe subiecte dintre cele mai diverse. Despre acesta Constantin Noica spunea că *era chiar ceva uluitor și dezarmant pentru fiecare dintre noi: știa mai bine decât noi, uneori, ceea ce credeam că putem socoti problema noastră. Ceea ce fascina mai mult era, spune tot Noica, nu atât revărsarea, cât izvorul. Ceva din neștiutul spiritului nu înceta să se reface. Despre aproape orice vorbea Mircea Vulcănescu, îți dădea sentimentul că se naște din el.*

Calitățile oratorice ale acestuia își găsesc expresie și în relațiile sale cu ceilalți. Respectul deosebit de care a dat dovadă M. Vulcănescu față de studenții săi era unul ce l-a deosebit de mulți alții. Indicația retoricii, prin care se cere să oferim respect pentru a primi respectul este o regulă de comportament pentru M. Vulcănescu. Unul dintre studenții săi (Ioan Halmaghi) spunea că pe M. Vulcănescu l-am avut în calitate de profesor de Etică la Universitatea din București pe timpul studenției. Acesta menționează că lecțiile sale, sâmbata după amiază, erau pline de dinamism și originalitate. M. Vulcănescu venea la cursuri cu fișe, organizate pe probleme și structurate pe esențial, dar prezentarea și desfășurarea cursului devenea plină și fermecătoare prin nota personală a vorbitorului, care fascina prin volubilitate, originalitate și perspectiva largă în care încadra orice problemă.

Calitatea sa de funcționar, om de stat, dar mai întâi pe cea de om cu literă mare, în timp au dovedit valoarea lui M. Vulcănescu. Cunoscând actul de conducere din interior, el împărtășea convingerea că puterea într-un stat trebuie să fie fundamentată pe valori. În special, acesta accentuează, că un stat care și-ar propune neutralitatea religioasă ar fi un stat care, disprețuind valorile specifice, izvoare ale oricărei creații valabile culturalicește, s-ar condamna definitiv la sterilitate spirituală. Iar politica statului trebuie să fie o practică a mijloacelor de realizare a idealurilor etice colective, a binelui comun. Anume aceasta a fost motivația invocată de M. Vulcănescu în apărarea sa. La M. Vulcănescu idealul unei etici colective ar putea fi identificat cu arta de a governa popoarele. După părerea lui M. Vulcănescu, atunci când într-un stat se oferă supremație politicului, acesta este semn al pierderii orientării creștine. Deoarece atunci când omul pierde nădejdea mântuirii, politica rămâne singura armă de mântuire socială pe pământ. Pentru politician, statul (sau, mai degrabă, puterea organizată politic, întruchipată în statul național) este Bunul suprem. De la *Republica* lui Platon până la statul hegelian cu „*mistica*” lui întrupare a spiritului absolut statul e zeu. Pentru creștin, aceasta înseamnă idolatrie: „*Nu cred în politică. Nu vreau ferirecirea lumii cu de-a sila. Nu vreau omul abstract, „umanitatea”, ci OMENIA* [1].

Poate că procesul de judecată asupra lui M. Vulcănescu pentru acele timpuri a fost unul inevitabil, așa cum a fost și cazul Socrate. Însuși M. Vulcănescu conștientizează acest lucru. „Pentru că s-ar fi putut să descopăr, încercând să cercetez, că ceea ce se urmărea nu era decât un tragic sacrificiu sălnic (știu că

în viața statelor sânt uneori împrejurări când se cer astfel de jertfe) – și atunci apărarea mea ar fi trebuit să se reducă la tăcerea înțelegătoare, pe care m-au învățat-o de mult cei mai scumpi dascăli ai mei -; sau, dimpotrivă, s-ar fi putut să discern că ceea ce m-a adus aci era într-adevăr o sete de dreptate, și atunci apărarea mea ar fi trebuit să se îndârjească spre a ajuta pe cei meniți să o împartă, ca să descopere și să distingă binele de rău, fața dreptului de fața nedreptului.

Este, oare, judecata mea o tragedie menită să îmbrace haina augustă a Drepătății, o ispășire simbolică a obștii, ori o dramă, în care cel împovărat de acușări are dreptul să ridice capul și să ceară celor care-l judecă să-l privească, mai întâi, bine în față și să nu arunce cu piatra asupra lui, înainte de a se dumiri?” [2]

Între aceste două mari personalități asemănările sunt, probabil, mult mai multe decât diferențele. Căci, pentru a înțelege esența faptelor umane, trebuie să începem de la realități, de la interes social, de la context social concret. *Ultimul cuvânt*, la fel ca și *Apologia lui Socrate*, are ca finalitate o pledoarie în numele OMENIEI, este o joncțiune între juridic și moral. Socrate, care „sfidează” democrația, moralitatea și „inventează zei noi”, nu poate să rămână nepedepsit. La fel și M. Vulcănescu, care a ales să-și asume povara salvării poporului său. „Am intrat atunci în guvern fără să mă gândesc la altceva decât la curățenia intențiilor mele românești de a face bine. Am vrut să ajut țara să iasă din impas. În acea vreme țara era în impas. Nu am plecat atunci când am văzut că barca se înecă din datorie morală. Un om de nădejde și cu demnitate nu poate spune niciodată că nimic nu mai este de făcut” [3]. Totodată, conștient de situația în care se află, el însuși face trimitere la răspunsul lui Socrate oferit discipolilor, când aceștia vroiau să-l salveze: „Sânt zeci de mijloace să-ți scapi piele, dacă ești dispus să faci și să zici orice” [4]. Parcurgând conținutul *Ultimului cuvânt*, regăsim un discurs care, probabil că merita să fie alături de multe alte texte, unite prin genericul *Discursuri celebre*.

Studiul literaturii din domeniu indică faptul că există patru motive pentru care se formulează un discurs:

- ✓ dorința explicării sau informării asupra unei probleme;
- ✓ dorința de a convinge pe cineva de ceva;
- ✓ dorința de a descrie ceva;
- ✓ dorința de a povesti ceva.

Toate aceste „dorințe” se regăsesc în conținutul discursului de apărare formulat de M. Vulcănescă. În baza dosarului, care cuprinde circa 200 de pagini, are loc examinarea publică a cauzei, examinare care presupune o formă suplimentară ce ar confirma sau infirma acușările aduse. Or, dezbaterile judiciare au drept scop a ajuta instanța și participanții la proces mai bine să înțeleagă împrejurările de fapt și de drept, să clarifice sensul și însemnătatea acestora, să-și facă concluziile necesare. Participarea nemijlocită a procuro-

rului, apărătorului și a altor persoane, scoaterea în evidență a împrejurărilor cercetate la caz de pe poziția învinuirii și apărării dau posibilitatea de a constata adevărul obiectiv, care servește ca o garanție a preîntâmpinării unei erori a instanței [5]. În cadrul, dezbaterilor judiciare participanții la proces își formează concluziile necesare privitor la rezultatele anchetei judiciare, își formează o poziție procesuală definitivă. Expunându-și părerile, participanții dezbaterilor judiciare efectuează o analiză complexă și amănunțită a materialelor dosarului, învinuirii înaintate, gradului vinovăției și a responsabilității inculpatului, caracterul și mărimea pedepsei, precum și alte probleme ce țin de competența instanței. Ultimul cuvânt al inculpatului ca element al dezbaterilor judiciare trebuie să spulbere sau să întărească intima convingere asupra vinovăției sau nevinovăției inculpatului.

Apreciind calitatea de discurs a dezbaterilor, M. Vulcănescu indică complexitatea, dar și importanța discursului părților. „Greu lucru este, Onorată Curte, apărarea mea; după cum greu lucru – mărturisea onoratul domn Procuror general – este și acuzarea” [6]. Vulcănescu are și avocați, dar discursul inculpatului M. Vulcănescu este considerat „de o patetică sinceritate și o solidă întemeiere juridică”, ca și cel al lui Socrate. Amplul discurs prezentat în apărarea sa de acuzatul M. Vulcănescu, în cele două procese, este dovada in justiției și amoraliității. Chiar dacă M. Vulcănescu își exprimă îndoiala asupra rezultatului pe care îl va obține prin discursul său, menționând că e de datorie morală ca să pledeze. Așa cum zicea și Kant, că o acțiune umană este morală dacă este realizată din simțul datoriei: „Este ușor să te aperi când știi limpede de ce ești acuzat: este nesfârșit de greu s-o faci, când nu știi dacă vina ce ți se impută este aceea de a fi făcut ceva, sau aceea de a nu fi făcut; aceea de a fi făcut un lucru sau aceea de a nu-l fi făcut; faptul de a-l fi făcut tu sau numai de a fi lăsat pe altul să-l facă, ori numai de a-l fi ajutat, fie că aveai sau nu puterea să-l ajuți, ori să-l împiedici să-l facă; fie că doar ai avut nenorocul să te afli în calea năpastei. S-ar putea, Onorată Curte, ca asemenea nedumeriri să nu tragă prea greu la cântarul Dreptății, rătăcite printre legi și paragrafe, dar, ca dascăl de etică ce am fost pentru multe generații de studenți, deprinși să deslușească rostul celor mai ascunse mobiluri ale fapturii omenești, publice sau private, nu pot să nu încerc să demonstrez că sunt nevinovat” [7].

„ Deciziunea criminală nr. 27 a ședinței publice de la 6 februarie 1948: în numele legii decide: condamnarea lui Mircea Vulcănescu, în vârstă de 44 de ani, în prezent arestat preventiv în Penitenciarul Văcărești, fost funcționar public în Ministerul Finanțelor să sufere 8 (opt) ani temniță grea pentru crimă de război. Mai condamnă pe numitul acuzat la 3 (trei) ani detențiune riguroasă și la degradare civică pe timp de opt ani.” În baza acestei decizii a fost formulat *Ultimul cuvânt*, discursul de apărare, care este și ultimul drept de care s-a bucurat inculpatul, prezentat timp de patru ore în fața juraților.

Discursul de apărare, ca parte componenată a dezbaterilor judiciare, prezentat de M. Vulcănescu cuprinde figuri ale discursului, este perfect structurat, întrunind toate cerințele înaintate acestui gen retoric (accesibilitatea, claritatea, precizia, concizia). Peste ani fiind reabilitat, „așa-numitul criminal de război” a devenit dovada devotamentului, integrității, toleranței și înțelepciunii.

Pentru început indicăm că, la fel ca și pentru antici, pentru noi discursul rămâne a fi unul din principalele mijloace de persuasiune. În general, după cum menționează Gh. Mihai, discursul este un „sistem adresativ de argumente, organizat psiho-logic, în susținerea directă sau indirectă a unei teze – pentru-un-public, astfel ca acesta să și-o însușească și să adopte un comportament corespunzător” [8].

Pregătirea și rostirea discursului propriu-zis, pe lângă cunoașterea regulilor generale de construcție a cuvântării publice, a regulilor de retorică, a procedurilor oratorice elementare, sunt precedate de cunoașterea particularităților [9] acestui gen retoric. Oricine ar lua cuvântul în instanță, trebuie să cunoască procedeele de elaborare a discursului, tinzând să-și dezvolte abilitățile sale oratorice, pentru a-și prezenta clar și convingător pozițiile, solicitările etc. Pentru discursul judiciar, în general, sunt importante atât forma de redare a ideilor, cât și expresiile ce vor fi folosite în conținutul discursului. Arta elaborării și prezentării discursului judiciar constă în capacitatea vorbitorului (avocat, procuror), ca în fiecare caz concret să găsească cele mai potrivite și eficiente formule pentru a-și realiza scopurile pe care și le-a propus.

La baza discursului judiciar se află tendința de a convinge ascultătorii, a-i înclina spre părerea sa. Dar înfăptuirea acestui scop e posibilă doar atunci când fiecare cuvânt al oratorului va fi corect înțeles de toți ascultătorii, când fiecare poziție sau opinie înaintată va fi corect formulată, va fi clară și exactă, când orice idee a oratorului este redată într-o formă accesibilă celor care ascultă.

Dezbaterile judiciare, de regulă, sunt adresate instanței, dar vorbind pentru instanță, argumentând poziția sa, contribuind la descoperirea adevărului în cauză și la emiterea unei sentințe echitabile, participanții dezbaterilor judiciare nu pot da uitării auditoriul, chiar cel mai atent ascultător, neavând pregătire juridică specială, nu tot timpul este în stare să pătrundă în detaliile procesului judiciar, nu poate găsi calea corectă în aprecierea dovezilor existente sau din ce cauză învinuirea este adusă într-un fel și nu în altul. Dezbaterile judiciare, unde toate materialele existente la dosar sunt supuse unei analize sub toate aspectele complet și obiectiv, unde participanții la proces își expun părerea la toate întrebările, ajută auditoriului să-și formeze o imagine integrală despre personalitatea și ocupațiile inculpatului, să-și facă din rezultatele procesului concluziile necesare [10].

Dezbaterile judiciare, de obicei, poartă un caracter de discuții deschise, o luptă a părerilor. Aici nemijlocit se ciocnesc diferite puncte de vedere, diferite

aprecieri, unele argumente contravin altora. În asemenea condiții, instanței îi este mai lesne a înțelege adevărul unor sau altor factori, însemnătatea probatorie a acestora.

Pentru atingerea unei configurații compoziționale a discursului judiciar este necesar:

- ✓ redarea materialului într-o ordine logică strictă;
- ✓ între părțile componente a discursului să existe legături și să se suprapună;
- ✓ concordanța internă a sensului, evitarea contradicțiilor interioare;
- ✓ unitatea de conținut și sfârșitul discursului.

M. Vulcănescu, chiar de la partea introductivă a discursului său, realizează o structurare perfectă a ideilor sale. În partea introductivă a discursului se menționează: „Ascultând aceste încriminări, nu mi-am putut stăpâni un amestec de mândrie și de ciudă, pentru că, orice s-ar zice, pentru un creștin nu este mai mare cinste ... decât de a fi pus să plătească pentru semenul lui, dar și de ciudă, pentru că ... cei care trebuie să facă dreptate distrug dreptatea, fără de care nu e posibilă conviețuirea pământească” [11]. În același context este evocată modalitatea în care i-au fost aduse și formulate acuzațiile, menționându-se că „procurorul general m-a făcut solidar cu toate faptele regimului, la care am colaborat, spre a deduce că eram vinovat și de fapte pe care nu le-am făcut – că am dreptul să arăt, în apărarea mea, cel puțin pe acelea pe care le-am făcut, sau la care am luat parte, personal, alături de toți miniștrii cu care am lucrat în acea vreme.

Onorată Curte, sânt acuzat că prin colaborarea mea cu mareșalul Antonescu m-am făcut solidar cu toate actele lui de guvernare și, în consecință, prin deducție, și cu acelea pedepsite de art. I, alin. a din Legea nr – 312/19451- crime de război” [12].

„Desigur, conducătorul unui popor întemeiat pe etica sângelui poate înțelege greu etica aceasta a unor oameni pe care răposatul Nicolae Iorga i-a botezat atât de sugestiv: „oamenii pământului”, a căror zestre nu se vinde și care – după vorba lui Mihai Eminescu – și-au apărât totdeauna sărăcia, nevoile și neamul ... Dar aceasta este etica neamului meu și a lui, și numai a lui, am a-i da seama de gestiunea trecătoare și nedorită a trebilor lui, care mi-au fost date în seamă, în aceste vremuri grele” [13].

Din cadrul celor menționate până acum, putem deduce, că prioritar pentru inculpatul M. Vulcănescu este adevărul și nu propria salvare. „Încerc, Onorată Curte, și mă zbat să discern un adevăr prins în ochiurile plasei alcătuită din paragrafele actului de acuzare general și nu găsesc altceva decât confirmarea vechii zicale a lui Rabelais, despre judecata omenească: „Legile sânt ca pânzele de păianjen; tăunii cei mari trec prin ele, pe când musculițele s-e prind!” [14]

Prezentarea stării de fapt, a motivațiilor personale pentru a acționa în felul în care a făcut-o sunt absolut morale, dat fiind intenția autorului, confirmată

și de consecințele deciziilor luate (confirmată prin copii ale actelor originale, anexate la dosar și prezentate de vorbitor), dar și prin depozițiile martorilor, poziția cărora coincide cu cea a lui M. Vulcănescu: „Toate afirmațiile de mai sus sânt dovedite prin datele oficiale aflate la dosar, filele 165-190, acte pe care le posed în original, cu semnăturile autorităților respective” [15].

Astfel, analizând actul de acuzare (partea a doua a discursului intitulată *Cercetarea actului de acuzare*) este o amănunțită prezentare a contextului social, politic și economic, cât și o prezentare a cadrului general al actului de guvernare. Detaliata analiză făcută de M. Vulcănescu scoate în valoare scopul comun, ca motivație a deciziilor și acțiunilor sale. Conceptul *scop comun* este similar sau, pe alocuri, chiar poate fi identificat cu cel al anticilor de *bine comun*. Argumentul major al discursului de apărare este unul nobil, cu profund caracter moral. Vulcănescu își argumentează acțiunile sale spunând: „Am socotit totdeauna națiunea ca o unitate de vrere, întemeiată pe unitatea pământului, a sângelui, a datinilor și a soartei, menit să-și exprime, în felul ei particular, valorile universale. Am încercat să mă apropiu de neamul meu ca să-l cunosc să-mi aflu în el un îndreptar pentru singurătatea mea lăuntrică și ca să-i aflu nevoile, spre a-l ajuta. Și nu am disprețuit niciodată alte neamuri pentru că înțelegeau să trăiască potrivit felului lor de a fi. De aceea, atitudinea mea a fost socotită totdeauna ca o formă de univirsalism. Așa o găsesc înregistrată, cel puțin, în cărțile editorilor străini, care făceau dări de seamă asupra curentelor culturale din țara mea” [16].

Pe finalul celui de-al doilea compartiment al discursului, autorul indică importanța delimitărilor, deoarece, considera acesta, buna gestionare a teburilor statului nu se realizează de toți și de fiecare. Orice domeniu de activitate este gestionat de anumite figuri, de aceea nu este cazul, dar este și absolut incorect, să se confunde politica statului cu politica economică. Revenind în acest context la paralela făcută între *Apologia lui Socrate* și *Ultimul cuvânt* indicăm că, dacă Socrate critică democrația pentru a demonstra că există alte forme de guvernare mai bune, că este loc pentru schimbare, pentru mai bine, atunci M. Vulcănescu nu a criticat, dar a încercat de acolo de unde era să facă schimbarea, să realizeze scopuri comune și de interes comun. Prin retrospectiva asupra acelor acțiuni, deciziile luate Vulcănescu îi întreabă pe cei ce îl judecă și se întreabă și pe sine: „Mă trudesz zadarnic de un an, în singurătatea gândului meu, (...) – obișnuit să caut lucrurilor un rost -, care a putut fi măcar logica acestor acuzații, dacă nu pot descoperi care este adevărul ei? [17].

Prin discursul său de apărare, M. Vulcănescu ne demonstrează că dreptul nu constă doar în aplicarea unor legi generale la cazuri individuale, ci și în înțelegerea semnificației faptei juridice, a contextului, pretextului și subtextului acesteia, și a sensului uman al deciziei instanței de judecată, care are în vedere oameni și nu lucruri. Pe inculpat îl frământă căutarea sensului uman al deciziilor.

Compartimentul „Încadrarea generală în art. 2, alin. a din Legea nr.312/I945” este partea de discurs în care M. Vulcănescu relevă importanța instrumentelor dreptului, utilizate pentru ca acesta să fie pus în aplicare, în special referindu-se la instrumentele conceptuale. Făcând referire la importanța respectării procedurilor legale, autorul *Ultimului cuvânt* menționează importanța utilizării și operării corecte a termenilor/conceptelor/noțiunilor. Acest lucru demonstrându-l, făcând trimitere la înțelepciunea chineză. Este vorba despre un tânăr prinț care ajuns la guvernare și nu știa ce trebuie să facă fiind în postura dată și care din neștiință a comis multe greșeli. Deci, din cauza necunoașterii semnificației termenilor, a sarcinilor, obligațiilor asumate, sau exagerărilor, percepției unor realități eronate pot fi comise multe erori, chiar și în drept. Dreptul pentru a fi pus în aplicare are nevoie de instrumente, printre acestea unul esențial este cel conceptual. Dreptul este sinteza celor două elemente: materie (sistemul de valori) și forma. Un bun sistem al formelor juridice trebuie să întrunească anumite condiții, după Dewey:

- ✓ plenitudinea de determinare, reprezentând însușirea pe care trebuie să o aibă o formă pentru a face practic un principiu degajat în mod științific de spiritualitatea și realitatea socială;
- ✓ adaptabilitatea formei la toate faptele reale;
- ✓ necesitatea de realizare, constând în putința de desfășurare a prevederilor normelor tehnice de îndată ce apare cazul real pe care ea îl reglementează în mod special.

Astfel, traducerea în realitate a regulii de drept se face prin procedee materiale (sursele formale ale dreptului: legea, tradiția, ș.a.) și prin procedeele intelectuale care se bazează pe concepte, construcții juridice, terminologie și ficțiuni [18].

Respectând procedeele materiale prin intermediul instrumentelor conceptuale înțelegem, că pentru M. Vulcănescu [19] acțiunea umană se constituie în baza a trei acte deosebite ale voinței:

- ✓ primul moment este deliberarea, sfatul, cumpănirea motivelor în judecată, care te determină să alegi;
- ✓ ultimul moment – al treilea – este porunca, decretul, ordinul de executat, hotărârea deja luată;
- ✓ între amândouă stă, ca o limbă de cântar în cumpăna ființei: hotărârea.

În consecință, luarea unei decizii/hotărâri se dovedește a fi expresia competenței. Și în acest caz, Vulcănescu se întreabă: „Care sânt, în lumina acestor idei, elementele hotărârii? Și ne răspunde:

1. Nu există hotărâre, unde nu există posibilitate de a alege, de a face și de a nu face ceva;
2. Nu există hotărâre, unde nu există deliberare, reprezentare și confruntare a temeiurilor care te inclină spre fiecare alternativă de judecată, pentru a le despărți, alegând;

3. Nu există hotărâre, unde nu există putere de a porunci și de a fi ascultat. Un act prin care cineva decide să se facă noaptea, zi, și ziua, noapte nu este un act de hotărâre, decât dacă cel care zice: „Să se facă zi” – are și puterea să o facă. Hotărârea implică deci deliberare în sfera competenței.” [20] Respectiv, legat de acest lucru, Vulcănescu spune: „Oare ceea ce mi se impută a fost în competența mea (de a începe războiul, de a permite armatelor germane să vină pe teritoriul țării...)?”

Prin întrebări și răspunsuri, prin extragerea sensului acțiunii umane, prin interpretările făcute asupra conținutului legii *Ultimul cuvânt* ni se prezintă ca un perfect act hermeneutic.

Trecând de la general spre particular, în *Expunerea activității mele* asistăm la prezentarea unui discurs al întrebărilor retorice, a unui exercițiu de gândire care prin formularea de întrebări sugerează și decelează răspunsuri.

Succint. Cum se face că: Colaborarea la convențiile comerciale, la Convențiile economice, negocierile economice româno-germane (colaborarea industrială și colaborarea comercială), invocate în calitate de acuzații, demonstrează beneficiile care le-a avut țara și poporul în urma lor. „Patru ani mi-am cercetat toate actele, căutând să aflu, în activitatea mea publică, unul de care m-aș putea căi. N-am găsit. În asemenea condiții, Onorata Curte poate să hotărască în privința mea orice! Un singur lucru o pot asigura de pe acum, când am încă integritatea mea corporală și a facultăților mele sufletești: că, până în ultimul meu ceas, o să dorm bine” [21].

Și dacă jurații îl întrebă pe Vulcănescu:

- ✓ Ce a căutat în guvern?
- ✓ De ce a intrat?
- ✓ De ce a stat?
- ✓ De ce n-a plecat, trântind ușile, când a văzut că nu-i nimic de făcut?, el

va răspunde că simțul responsabilității, al datoriei și adevărul sunt cauza tuturor celor ce i se întâmplă. Și încheie frumoasa apărare cu: „Onorata Curte va decide să-mi ofere ultimul cuvânt de care trebuie să se bucure orice inculpat. Este dreptul pe care-l am să-i cer ca, dacă va judeca și va hotărî că trebuie să ispășesc ceva, revendic dreptul de a pătimi și de a muri pentru Adevăr!..., eu cred în Adevăr și știu că nu e putere în lume mai mare decât Adevărul! Onorată Curte, termin, rugându-vă să mă iertați că am abuzat de timpul domniilor voastre și că am spus lucrurilor pe nume.

Să vă ajute Dumnezeu, domnilor judecători, și fiți nu judecători dreپți, ci Judecători Adevărați!”

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. <http://www.cuvantul-ortodox.ro/2011/10/28/mircea-vulcanescu-sfantul-martir-%E2%80%9Dnu-cred-in-politica-nu-vreau-fericirea-lumii-cu-de-a-sila-nu-vreau-omul-abstract-nici-umanitatea-ci-omenia/>
2. Vulcănescu M. *Ultimul cuvânt*. București: Editura Humanitas, 1992, p.24.
3. Ibidem, p.134-135.
4. Platon. *Opere*. București: Editura Humanitas, 2001.
5. Dorogan M. *Curs de elocvență*. Chișinău: Editura ARC, 1995, p. 152.
6. Vulcănescu M. *Op. cit.*, p. 24.
7. Ibidem.
8. Mihai Gh. *Retorica și neoretorica*. București: Editura All, 1998.
9. Якубович Н.А. Государственное обвинение в советском суде. Канд.дисс. М.: Изд-во МГУ, 1952, p.248; Смирнов Л.Н. Речь государственного обвинителя. În: Государственный обвинитель в советском суде, p.213-233.
10. Алексеев Н.С., Макарова З.В. *Ораторское искусство в суде*. Ленинград, 1989, p. 73-83.
11. Vulcănescu M. *Op.cit.*,p.10.
12. Ibidem, p.11.
13. Ibidem, p.19.
14. Ibidem, p.40.
15. Ibidem, p. 15.
16. Ibidem, p. 35.
17. Ibidem, p.47.
18. Mateuți Gh., Mihăilă A. *Logica juridică*. București: Editura Lumina Lex, 1998, p.85-86.
19. Vulcănescu M. *Op.cit.*, p.52.
20. Ibidem, p. 52-53.
21. Ibidem, p.148.

EVALUARE A PROCESULUI DE ÎNFĂPTUIRE A DREPTĂȚII –
CA VALOARE SUPREMĂ A SISTEMULUI JUDICIAR
ASSESSMENT THE PROCESS ACHIEVING JUSTICE –
AS A SUPREME JUDICIARY VALUE

Marțian IOVAN,
profesor universitar, doctor,
Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, România

Summary

Based on a sociological research, the author of this article aims to identify the beliefs and the attitudes of a group of BA and MA students enrolled in university programs of Juridical Science, regarding their apprehension of the principles of justice – as the central value of the Romanian judicial system. This would contribute to the implementation of justice in the actual Romanian economic, political, and judicial structure. The data analysis provides the necessary information for comprehending the extensions of justice and injustice within the specific social context. A real distance between reality and the political doctrines, and the classical and post-modern philosophical theories of justice as well can be noticed. The resulting conclusions could provide solid settings in order to develop a number of strategies / public policies to shape a more honest society.

Key-words: *legal values; principles of justice; the Romanian judicial system; Schmitz.*

In istoria filosofiei sociale, în special a filosofiei dreptului și a celei politice, dar și în științele dreptului, mari gânditori ai umanității au abordat problema dreptății ca valoare centrală, de referință în teoria și practica judiciară, în funcționarea organelor statului și în edificarea păcii sociale, într-un plan general și abstract (de exemplu: Aristotel, Grotius, Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, Mill etc.), încercând să identifice esența și principiile dreptății, precum și a unor proceduri universale de înfăptuire practică a acesteia, astfel încât să se realizeze ordinea de drept dezirabilă. Metodele utilizate în acest scop au fost, cu predilecție, cele specifice abordărilor teoretice-filosofice: bibliografică, istorică, analitico-sintetică, comparativă, fenomenologică, comprehensivă, structuralist-sistemică, organicistă, intuiționistă etc. Toate aceste metode de cunoaștere au fost întrebuintate într-un spațiu cognitiv-creativ meta- și transdisciplinar. Cu siguranță, profilul personalității, experiența acumulată și cultura în care s-au format autorii și-au lăsat amprentele asupra orientării și conținutului lucrărilor lor.

Valoarea dreptății, fiind atât de controversată încă, și, mai ales, modalitățile de implementare a ei în relațiile interumane, comunitare, internaționale și interinstituționale – începând de la microgrupuri până la macrogrupuri și în situații internaționale, poate fi investigată și dintr-o altă perspectivă – cea a

practicii sociale, a funcționării ei efective în diferite medii micro și macrosociale, a rezultatelor sau performanțelor, validate de opiniile grupurilor sociale reprezentative, a opiniei publice în general. Ori, pentru a atinge acest obiectiv de cercetare sunt necesare metode, procedee și tehnici sociologice, precum chestionarul sociologic, sondajul de opinie, analiza de caz, focus-grupul, tehnica Delphy, metoda monografică, interviul etc. O astfel de investigație face parte din sociologia valorilor (Rezsóhazy R., 2008).

Ipoteza de lucru și metodologia

Înțelegând dreptatea nu ca o definiție de dicționar, nici ca o teorie filosofică, nici ca un ideal frumos și utopic sau ca o paradigmă, un prototip perfect, ci ca o realitate subiectivă, componentă a conștiinței, sentimentelor și atitudinilor oamenilor, a mentalului colectiv, a psihicului sociogrupurilor – inclusiv la nivel de națiune și pe plan internațional, care are o funcție diriguitoare în raport cu deciziile și activitățile acestora, în acest studiu mi-am propus să identific modul în care este percepută dreptatea de un grup de studenți și masteranzi cuprinși în programe de studii universitare de științe juridice în sistemul politic-juridic actual din România, în ce măsură este posibilă materializarea dreptății, ca valoare, în contextul socioeconomic, cultural și în perfecționarea sistemului judiciar concret din România și cum ar trebui să acționeze cei îndreptățiți pentru a edifica o societate tot mai dreaptă. Rezultatele cercetării ar putea oferi posibilități reale de a evalua dimensiunile distanțării diferitelor doctrine politice actuale de fluxul evenimentelor, proceselor sociale obiective și chiar a unor teorii filosofice despre dreptate în raport cu stările de fapt existente în societățile la care se referă.

Pentru a verifica această ipoteză, am utilizat metoda chestionarului, tehnica Delphy, conversația și experiența acumulată în cadrul activităților didactice cu studenți și masteranzi la sociologie juridică, psihologie judiciară, politologie și filosofia dreptului, analiza de caz (criza economică-financiară din România, referendumul pentru destituirea Președintelui României, alegerile parlamentare din decembrie 2012), analiza unor rapoarte ale organismelor Uniunii Europene privind funcționarea justiției în România (Comisia Europeană, 2012).

Calea principală utilizată pentru a recolta date a fost aplicarea unui chestionar, alcătuit din 13 întrebări, din care 9 cu răspunsuri închise, urmate fiecare de solicitarea adresată respondenților de a argumenta varianta aleasă, și alte patru întrebări cu răspunsuri libere. În eșantion au fost cuprinși studenți și masteranzi de la Facultatea de Drept din cadrul Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, în total 183, din care 14 masteranzi. La aceștia din urmă a fost aplicată și tehnica Delphy.

În conceperea chestionarului și în demersul metodologic am luat în considerare complexitatea și caracterul deschis al conceptului de dreptate, conexiunile acestui concept cu celelalte elemente ale sistemului axiologic, de faptul că

valorile sunt idei despre ceea ce este de dorit în societate și că, în același timp, civilizația și “ cultura specifică în care trăiesc indivizii influențează puternic ceea ce valorizează aceștia “(Giddens A., 2000, p.633).

Rezultate parțiale

La prima întrebare din chestionar: “Misiunea juriștilor este de a face dreptate în societate prin rezolvarea justă a fiecărui caz. Ce credeți, este posibilă realizarea unei societăți drepte în acest fel: DA/

NU/ NU ȘTIU. Argumentați răspunsul și exemplificați,” răspunsurile scot în evidență percepții diferite ale subiecților despre conceptul de dreptate, atitudini diversificate privind înfăptuirea practică a dreptății, factorii care influențează edificarea unei societăți drepte, tipuri de argumentare privind optimismul sau scepticismul în privința implementării dreptății ca proiect valoric.

Abordate prin raportare la întreg, răspunsurile subiecților sunt de următoarele tipuri: 1. Prin realizarea misiunii lor, în mod independent, corect și obiectiv, juriștii pot contribui în mod decisiv la edificarea unei societăți drepte. Această poziție optimistă este susținută de 46,36 % din totalul subiecților chestionați. 2. Juriștii pot doar parțial contribui la înfăptuirea unei societăți drepte, întrucât există și alți factori care determină realizarea practică a dreptății. Această atitudine moderată este afirmată de 24,02 % din total. 3. Răspunsul sceptic, care susține că oricât de bine ar funcționa justiția – aceasta fiind imperfectă, o societate dreaptă ține de o lume utopică, este în final irealizabilă (5,58%). Un procent de 11,73% din respondenți dau răspunsuri evazive, inconsistente sau declară că nu știu.

Cei care au o atitudine optimistă privind realizarea unei societăți drepte în România (46,36%) pe calea funcționării eficiente a sistemului de justiție, a statului de drept, susțin că dreptatea se realizează pas cu pas, în mod gradual, fiind un proces care, la limită, se va finaliza cu o societate armonioasă, echilibrată, încorporând în sine mai multă dreptate – ca valoare socialmente acceptată și asumată. O parte a acestora exteriorizează un optimism moderat condiționând eficiența funcționării sistemului juridic de creșterea nivelului de cultură politică-juridică participativă la nivelul societății în ansamblu, de perfecționarea profesională continuă a tuturor juriștilor dar și de numărul lor, de calitatea actului de justiție, de creșterea încrederii publicului în justiția determinată de însănătoșirea sistemului judiciar, a funcționării statului în ansamblul său. Printre manifestările patologice ale sistemului judiciar din România sunt frecvent invocate cazurile de mită și alte forme de corupție, mediocritatea profesională a unei părți a juriștilor, formalismul excesiv, disfuncții în sistemul de comunicare cu cei cărora li se prestează servicii juridice și de informare a opiniei publice, intervenții din exterior – cele mai multe din partea puterii, birocrăția, absența educației juridice din sistemul de învățământ preuniversitar, disfuncții în aplicarea regimului de sancțiuni legale celor care încalcă legile etc.

Este de menționat că, după mai multe runde de întrebări și discuții cu masteranzii cuprinși în eșantion, a crescut semnificativ numărul celor care manifestă optimism în privința realizării unei societăți drepte cu unele condiții, precum: “Este posibilă realizarea unei societăți drepte, susținerea un respondent, prin rezolvarea corectă și legală a fiecărui caz în parte, pentru că cetățenii ar respecta mai mult legea sau, cel puțin, ar încerca să nu o încalce, atâta timp cât vor fi siguri că juriștii fac tot ce le stă în putință pentru soluționarea justă a cazurilor și nu se lasă „impresionați” de anumite bunuri, care pot să le influențeze negativ efectuarea misiunii.” În acest sens, justiția este apreciată a fi calea de restabilire, de întărire a ordinii de drept, este condiția *sine qua non* a păcii sociale. Prin munca lor, juriștii tind, cu rezultate ce sporesc gradual, spre realizarea efectivă a idealului dreptății. Un alt respondent susține că atâta vreme cât juristul, care servește persoane fizice sau juridice, părți vătămate sau instituții, are grijă ca actele juridice să fie încheiate în baza legii, respectând cu strictețe normele legale, să rezulte o societate fără probleme juridice, o societate dreaptă în care legea va fi cuvântul de ordine.

O altă parte a celor chestionați (24,02%) susțin că o societate dreaptă pe deplin nu este posibilă datorită faptului că sunt mulți alți factori ce o influențează acționând fie dinlăuntru, fie din afara sistemului juridic. Societatea dreaptă este un proiect ideal în raport cu care juriștii și, în special, justiția acționează în sensul apropiării și materializării lui, dar fără a se ajunge vreodată la o societate pe deplin dreaptă. Argumentele aduse sunt diverse, precum: – în toate societățile au existat și vor exista persoane fizice și juridice care încalcă legea în diferite proporții, evoluția cantitativă pe termen lung a acestora subsumându-se legii ciclurilor; – nu numai juriștii și sistemul judiciar au ca misiune realizarea dreptății, ci și alți factori sociali și instituționali, cum sunt puterea politică, puterea administrativă, cultele, presa, organizații ale societății civile etc. – ori corelarea acțiunilor acestora într-o direcție convergentă este un proces foarte dificil; – tradițiile, mentalitățile colective, educația – în unele cazuri, nu favorizează cultura dreptății, ci exercită influențe într-un sens advers; – în orice societate există persoane și grupuri deviate, colectivități marginale care au o percepție diferită despre dreptate – ca valoare, acționând în consecință; – democrația, statul de drept nu sunt încă suficient de mature, de consolidate; – există numeroși cetățeni care nu au responsabilitatea și implicarea activă asumate – în sensul promovării respectării legilor, al combaterii comportamentelor ilicite; – cerințele vieții sociale reale sunt mai complexe decât puterea de reglementare a dreptului, existând zone de “*vid legislativ*”; – interesul personal, lăcomia țin de natura umană și, adesea, prevalează în raport cu principiile dreptății; – există situații când juriștii, inclusiv magistrații, nu pot rezolva cazul din cauze obiective; – sistemul juridic, de unul singur, nu poate realiza o societate dreaptă, fiind nece-

sare relații de cooperare cu celelalte subsisteme ce intră în alcătuirea societății, astfel încât viața socială în ansamblul ei să se dezvolte în limitele normalității, să fie coerentă și dreaptă; – în unele cazuri, rolul puterii politice este nefast iar în alte situații impunerea dreptății fără utilizarea puterii/autorității publice este ineficientă; – în orice colectivitate numărul oamenilor corecți și bine informați în privința funcționării justiției și a realizării dreptății, față de ceilalți, nu este suficient de mare și de puternic pentru a impune respectarea legilor și a principiilor dreptății etc.

O altă parte (5,58%) își exprimă scepticismul în privința respectării generalizate a principiilor dreptății, evoluând până la a susține imposibilitatea unei societăți drepte și apreciind că perspectiva unei societăți drepte în România este o adevărată utopie, fie din cauza distorsionilor manifestate în funcționarea sistemului judiciar, fie din cauza unor factori extrajuridici. Printre argumentele aduse evidențiem următoarele: – distorsionarea actului de justiție este prezentă în toate societățile în care domnește puterea banului, corelată cu slăbiciunile morale și caracteriale ale unei părți importante a juriștilor; – subiectivismul magistraților, interpretările personale ale legilor și a modului de aplicare a lor este larg răspândit; – întrucât fiecare parte dintr-un litigiu are un quantum de dreptate în raport cu cealaltă, urmează ca judecătorii, prin sentința stabilită, să favorizeze una dintre părți; – masa juriștilor, implicit a magistraților, este neomogenă din punct de vedere al pregătirii profesionale, moral și al înclinației spre acceptarea unor foloase necuvenite; – sunt prea puțini juriști cinstiți și incoruptibili; – trebuie pusă problema dacă unele legi sau norme juridice sunt juste sau nu, dacă nu sunt depășite și apără interese de grup, mafioate, contravenind principiilor dreptății; – în orice societate există tendința naturală a oamenilor de a-și face ei înșiși dreptate – fapt mai vizibil în acele colectivități în care justiția nu funcționează legitim; – neîncrederea unor segmente ale publicului în calitatea actului de justiție, corelată cu dezinteresul și ignoranța altor segmente de public, frânează eficiența și eficacitatea justiției; – dreptatea și principiile ei reprezintă un proiect ideal, utopic, astfel încât nici nu merită să fie luate ca repere diriguitoare în activitatea juriștilor etc.

Din analiza categoriilor de date prezentate rezultă cât de polisemic și de relativ este conceptul de dreptate asumat de respondenți (dreptate “absolută”, dreptate naturală, dreptate socială, dreptate legitimă, dreptate la nivel macrosocial, dreptate la nivel microsocal, vid de dreptate, nondreptate), cât de puternică este amprenta subiectivă, a experienței personale și a nivelului de cultură politică-juridică pe care le posedă fiecare. Dar există un numitor comun, împărtășit și de cei sceptici, care se referă la utilitatea și forța justiției, fără de care nu ar fi posibile ordinea și pacea socială, separarea practică a binelui de rău și luarea unor măsuri politice, administrative, judiciare, educative de prevenire/eliminarea a răului din

societate, a ”murdăriilor” din justiție, de prevenire a fenomenelor patologice din societate și de însănătoșire a vieții sociale. Un respondent invoca, în sprijinul acestor susțineri, adagiul latin *justitia omnia est domina et regina virtutum*.

La întrebările din chestionar centrate pe acordul subiecților față de principiile dreptății, răspunsurile sunt majoritar afirmative. Astfel, la întrebarea: ”Sunteți de acord că un principiu al dreptății constă în aceea că oamenii ar trebui să fie tratați în mod egal, asigurându-li-se șanse egale: DA/NU/NU ȘTIU. Argumentați răspunsul și prezentați cazuri reale !”, 91,6% din total susțin că DA, 8,39% formulează comentarii sceptice și 0,01% dau răspuns negativ.

Cei care răspund afirmativ invocă *Declarația Universală a Drepturilor Omului* (10 decembrie 1948), faptul că în Constituția României (1993) și în alte constituții ale statelor europene se stipulează acest principiu. Conform Constituției României, ”România este patria comună și indivizibilă a tuturor cetățenilor săi, fără deosebire de rasă, de naționalitate, de origine etnică, de limbă, de religie, de sex, de opinie, de apartenență politică, de avere sau de origine socială”. În art. 7 din Declarația Drepturilor Omului se precizează: ”Toți oamenii sunt egali în fața legii și au, fără nicio deosebire, dreptul la o egală protecție a legii... la o protecție egală împotriva oricărei discriminări și împotriva oricărei provocări la o asemenea discriminare.”

Argumentările aduse de respondenți sunt de natură juridică, morală, filosofică și chiar religioasă, precum: – egalitatea cetățenilor în fața legilor, egalitatea de șanse pentru toți, tratamentul egal în aplicarea legilor, neadmiterea de excepții de la norma ”Nimeni nu este mai presus de lege !”, constituie, împreună, fundamentul democrației, al statului de drept; – aplicarea corectă, consecventă, oriunde și oricând, a acestui principiu este o cale esențială pentru eradicarea corupției, a oricărui fel de nedreptate; – aplicarea principiului este un ”barometru” al unei societăți civilizate; – deși oamenii se deosebesc încă de la naștere și, ulterior, prin acumulările culturale personale, principiul trebuie aplicat avându-se în vedere calitatea lor de cetățeni ai statului; – principiul nu se aplică mecanic oamenilor pentru că fiecare membru al societății are o personalitate unică, un potențial adaptativ și creativ individual cu valori pe o scală ce începe cu omul retardat și până la omul de geniu, ci funcționează ca principiu juridic în raport cu statutul cetățeanului, de membru cu drepturi egale al unei ”cetăți”; – oamenii trebuie tratați egal dar recompensele sau pedepsele se acordă după fapte, performanțe, merite; – aplicarea principiului egalității de șanse, a nondiscriminării reprezintă un imbold pentru cei ce se simt expuși unor discriminări și o limitare pentru cei ce tind să discrimineze; – așa cum fiecare dintre noi suntem egali în fața lui Dumnezeu, tot astfel și în societate, toți trebuie să fim egali în fața organelor statului și a legilor, deopotrivă; – dacă ar trebui să fie acceptată o discriminare, aceasta urmează să fie eminentemente pozitivă; – principiul este va-

lidat de rezultatele existente în democrațiile mature din Uniunea Europeană, în care se poate constata că există mai multă dreptate decât în statele recent intrate.

O parte relevantă din totalul acestor respondenți susțin principiul dar invocă un mare număr de exemple din practica judiciară, din activitatea organelor statului, din sfera publică din România, care îl încalcă mai mult sau mai puțin frecvent. La aceștia se adaugă un procent de 8,39% care acceptă principiul, dar care este apreciat a fi pur teoretic, un deziderat general uman însă cu prea puține consecințe practice. Sunt aduse diverse exemple concrete din activitatea organelor judiciare, organelor administrației de stat, a unor instituții publice care încalcă principiul (cazuri de corupție, nepotism, disprețuirea meritelor personale, discriminări, stabilirea priorităților după criterii personale și subiective, exercitarea de presiuni de către autorități, tărăgănarea peste limite a unor procese etc.). Un procent infim – de 0,01% din eșantion, exprimă o atitudine totalmente sceptică, argumentând că oamenii sunt diferiți prin înzestrarea ereditară, aptitudini, caracter, orientarea spirituală a personalității, competența profesională, merite. De asemenea, nu sunt două cazuri judiciare, două spețe identice, astfel încât naturalmente oamenii sunt inegali. În acest cadru, se ridică întrebarea: ”Cum poți să consideri oamenii egali și să le acorzi tratament egal atât timp cât ei, în realitate, sunt inegali ?” Pornind de la această premisă, ei deduc că principiul este utopic, irealizabil în practică.

Din analiza răspunsurilor libere rezultă că, în special, ultimele două categorii de subiecți fac confuzie dintre noțiunile de om și cetățean, uitând că cetățeanul este doar una din însușirile esențiale ale omului. Ori, principiul egalității vizează statutul cetățeanului în raport cu dreptul și cu autoritățile statului. Trebuie menționat că masteranzii nu fac o astfel de confuzie. De aceea, acceptând în totalitate principiul, criticile făcute de aceștia cu privire la multitudinea de nedreptăți din România sunt temeinice și logice. Cele mai mari nedreptăți din societate provin din substituirea valorii dreptății cu puterea primordială a banului, care a devenit realmente “ochiul dracului” – cum spune o vorbă veche din popor; – tratamentul favorizant aplicat unor oameni ai puterii, unor oameni cu situație financiară sau cu poziție socială importante. Masteranzii exemplifică și abuzuri de drept din practica unor magistrați și, mai ales, încălcarea principiilor dreptății de organul legiuitor, de guvern care au votat acte normative speciale, neconstituționale, cu destinație către anumite categorii sociale, grupuri de interese, unele având un substrat mafiot. Nedreptățile, discriminările existente în societatea românească generează sentimente de frustrare – în special la tineri, de nesiguranță și, totodată, de revoltă. Toate aceste sentimente, componente ale mentalului colectiv, pot predispuce tot mai mulți oameni să respingă sistemul în care trăiesc, să adopte o atitudine de nesupunere, de ocolire a normelor juridice și morale promovate de sistem, luând decizii de emigrare, de a munci”la

negru”, de evaziune fiscală, de integrare în “zona gri” și în grupuri sociale marginale. Este scoasă astfel la lumină problema în ce măsură sistemul dreptului însuși este izvor de nedreptăți în cazul în care acesta este incoerent, străbătut de contradicții interne, conține reglementări învechite, aflate în dezacord cu cele ale Uniunii Europene sau îi rămân pe dinafară segmente socio-economice nereglementate. În acest context, masteranzii reliefează caracterul nelegitim al unor reglementări – ca sursă a unor nedreptăți.

La întrebarea: “ Mari gânditori ai omenirii au susținut că o societate dreaptă necesită recompensarea oamenilor după merite, fiecare primind ceea ce i se cuvine. Sunteți de acord: DA/NU/NU STIU. Argumentați răspunsul !”, 92,77% din totalul subiecților răspund afirmativ, 5,03% acceptă principiul dar care este aplicat prea puțin în practica sistemului judiciar și 2,23% îl neagă.

Răspunsul afirmativ este argumentat, justificat cu susțineri de felul următor: oamenii trebuie apreciați și recompensați după fapte: cei care respectă societatea și valorile acesteia, care urcă în ierarhia socială respectând legile trebuie recompensați și respectați, pe când cei care au posibilitatea de a munci și aleg alte căi pentru a-și atinge scopurile, mai puțin legale, trebuie sancționați pentru a fi readuși pe calea cea dreaptă și ajutați să se integreze în societate; – principiul recompensării oamenilor după merite îl completează pe cel al egalității lor în fața legii, al egalității de șanse în viață, motivându-i să conviețuiască în mod corect, să se autodepășească; – aplicarea corectă a principiului este o sursă a dezvoltării personale, umane și sociale; – este calea de a-i corecta pe acei oameni care consideră că au numai drepturi; – retribuția egală, neținând seama de rezultate, este nedreaptă, demotivează oamenii în exercitarea rolurilor profesionale, conduce la disoluția societății; – respectarea principiului are valențe morale importante – nu numai că îi cointerează pe oameni, ci îi pune în situația să se autorealizeze, să-și autoevalueze lipsurile și calitățile de personalitate, să-și ridice nivelul de aspirație în procesul propriei perfecționări; – fiecare om trebuie să primească în funcție de cât oferă societății – fiecare trebuind să aibă răspuns la întrebarea “ Ce fac eu pentru societate și ce a făcut societatea pentru mine ? “; – raportarea omului la acest principiu va conduce la o mai bună organizare a propriei lui vieți, la dimensionarea corectă a opțiunilor valorice personale; – “fiecare va dormi pe ceea ce își așterne”; – în absența principiului, fiecare ar încerca să-și facă dreptate pentru sine – rezultând astfel o societate anomică etc.

Un procent de 5,05 % din eșantion consideră că principiul nu este suficient de realist deoarece în viața de zi cu zi, inclusiv pe plan profesional, este încălcat frecvent. Sunt invocate susțineri de felul următor: – neexistând unități de măsură a meritelor, este imposibilă o comensurare corectă a acestora; – promovarea pe posturi, în funcții superioare, mobilitatea pe verticală se fac, adesea, după alte criterii decât meritul, considerate de către decidenți, pe nedrept, mai importan-

te, cum ar fi clasa socială, averea, influența, prestigiul în alt domeniu, relațiile de rudenie etc.; – în societatea românească de azi sunt prea mulți oameni merituoși nerecompensați și nemăsurat de mulți lipsiți de merite dar recompensați etc.

Partea din eșantion care consideră principiul ca fiind pur doctrinar, utopic, invocă motive mai greu de acceptat, precum: – aprecierea oamenilor după rezultate și merite intră în contradicție cu principiul egalității; – sunt atâtea cazuri în societate când oamenii trebuie să fie ajutați, recompensați, fără să fi avut rezultate favorabile societății sau fără să fi muncit; – oamenii nu sunt precum cobaii, să pretindă recompense după fiecare faptă, mulți acționează din pasiune, conștiință, plăcere; – decidenții sunt incapabili să stabilească ierarhii corecte ale oamenilor după criteriul meritelor. Astfel de susțineri sunt însă palide, prea slabe în fața argumentelor majorității subiecților chestionați, care consideră principiul drept criteriu esențial pentru a evalua și realiza practic dreptatea. O mică parte din totalul celor investigați îl consideră cel mai important dintre principii.

La întrebarea: “O societate este dreaptă dacă nevoile vitale ale oamenilor sunt satisfăcute. Sunteți de acord?” DA/NU/NU ȘTIU. Argumentați răspunsul!”, au rezultat următoarele categorii de răspunsuri : – 70,71% din totalul subiecților susțin că DA, 9,39% își exprimă îndoiala privind valabilitatea acestui principiu, 15,46% dau răspunsuri negative și 4,42 % declară că nu știu.

Subiecții din prima categorie aduc justificări de felul următor: – scopul principal al unei societăți este de a crea mijloacele necesare pentru satisfacerea nevoilor primare ale oamenilor, pentru un trai decent – fără de care nu este posibilă pacea socială, ordinea de drept și democrația; – într-o societate mai dezvoltată economic, cu un nivel mai ridicat al PIB/locuitor sunt asigurate premisele necesare pentru a se înfăptui mai multă dreptate; – fiind asigurat un trai decent pentru toți membrii unei societăți, se vor diminua conflictele și vor funcționa mai bine relațiile de cooperare dintre oameni și grupurile sociale, dintre cetățeni și statul de drept; – între dreptate, calitatea vieții, proprietate, democrație și cultura politică activă există raporturi direct proporționale, în schimb, în perioadele de criză economică-financiară și socială, diminuându-se veniturile oamenilor, sau în societățile care nu pot asigura satisfacerea nevoilor vitale pentru categorii sociale largi, se amplifică stările de revoltă, de nesupunere civilă, tensiunile sociale și, implicit, nedreptățile; – o societate este mai dreaptă în cazul în care ea reușește să asigure condiții materiale, de civilizație mai bune, un cadru juridic pentru ca cetățenii săi să-și poată satisface nevoile primare; – este adus, ca argument, modelul ierarhizării trebuințelor conceput de A. Maslow, din care reiese rolul determinant al trebuințelor primare, vitale.

A doua categorie de răspunsuri – 9,39 % din total, susțin că acest principiu al dreptății nu este suficient fundamentat, are implicații minimale în edificarea

practică a societății drepte, deoarece dreptatea depinde în mai mare măsură de alți factori. Principiul ar fi invalidat de justificări, precum: – o caracteristică a personalității oamenilor este nemulțumirea față de ce și cât posedă la un moment dat, asociată cu dorința de a realiza, de a avea mai mult; – sunt foarte mulți oameni care pun mai presus decât satisfacerea nevoilor primare alte valori precum educația, prestigiul, cultura, autorealizarea personalității; – în societate există grupuri marginale, neintegrate, care se raportează la valori opuse celor ale majorității, având o altă evaluare a nevoilor primare.

O a treia grupă de respondenți consideră că acest principiu nu reprezintă o cale, o condiție pentru edificarea unei societăți drepte din următoarele motive: – trebuie satisfăcute toate categoriile de nevoi ale oamenilor pentru ca o societate să fie dreaptă; – noțiunea de nevoi vitale este prea vagă, relativă, astfel încât oamenii, în anumite situații, stabilesc drept obiective prioritare satisfacerea unor nevoi elevate sau nevoi secundare, apreciate de mulți oameni ca fiind *primum movens*; – în colectivitățile umane care au nevoile primare satisfăcute, apar nedreptăți cauzate de nesatisfacerea altor nevoi – considerate secundare; – societatea de consum te manipulează, te vrea conformist și fără spirit critic; – există societăți mai drepte în cadrul celor subdezvoltate comparativ cu cele postindustriale; – problematica dreptății nu trebuie căutată la nivelul satisfacerii nevoilor vitale – acestea sunt prezente și la animale, ci la nivelul nevoilor superioare, cum sunt cele de socializare, de cultură, de comunicare, de prestigiu, de adaptare la nou, de creație etc.; – satisfacerea nevoilor vitale reprezintă doar o precondiție a dreptății; – Nedreptățile rezultate din actele infracționale, criminale nu sunt generate numai de nesatisfacerea unor nevoi primare ale unor persoane, ci de mulți alți factori, astfel încât rate ridicate ale criminalității pot exista și în societăți de consum.

La întrebarea: “O societate este dreaptă atunci când se asigură efectiv un echilibru între drepturile și obligațiile fiecărui individ, adică drepturile sunt proporționale cu nivelul și calitatea îndeplinirii obligațiilor. Sunteți de acord: DA/NU/NU ȘTIU. Argumentați răspunsul !”, sunt două categorii de răspunsuri mai puțin controversate: majoritatea sunt afirmative (90,34%) și, celelalte, preponderent sceptice, negative (9,66%).

Cei care susțin că într-o societate există mai multă dreptate dacă se asigură efectiv un echilibru între drepturile și obligațiile fiecărei persoane juridice, dacă drepturile sunt proporționale cu nivelul și calitatea îndeplinirii obligațiilor, aduc argumente de felul următor: – într-o societate dreaptă, drepturile și obligațiile persoanelor fizice și juridice sunt proporționale cu nivelul de realizare a obligațiilor (și viceversa), ceea ce este și legitim și moral; – în cazul în care ar apărea dezechilibre mari între drepturile și obligațiile persoanelor s-ar produce inechități, incorectitudini, prejudicii fie persoanei, fie societății/statului – fapt ce ar conduce la creșterea ratei infracționalității; – oamenilor, persoanelor juridice li se cuvine atât de mult pe cât oferă, după cum rezultă din proverbe și maxime;

– valabilitatea principiului nu este infirmată de cazurile când anumite persoane au mai multe drepturi câștigate decât altele pe considerentul că și-au realizat mai multe obligații la parametrii de calitate ceruți; – aplicarea consecventă a principiului motivează persoanele să-și dea silința să se achite de obligații pentru a beneficia de drepturi – fapt ce conduce la prosperitate și la însănătoșirea societății; – echilibrul dintre drepturi și obligații reprezintă o condiție pentru formarea și dezvoltarea armonioasă a personalității membrilor societății; – în cazul în care cetățenii oferă mai mult statului, aceștia sunt îndreptățiți să pretindă mai multe drepturi și viceversa; – orice acțiune sau inacțiune crează drepturi și obligații, care trebuie să fie respectate iar, în cazul încălcării lor, este necesară intervenția organelor judiciare, a forței coercitive a statului; – principiul nu intră în contradicție cu o discriminare pozitivă aplicată acelor persoane care nu au capacitatea de a se achita de obligații (inapți de muncă etc.) – cazuri în care poate fi acceptat un dezechilibru în favoarea drepturilor ce urmează a fi aplicate acestor categorii de persoane.

Pe baza acestor argumente, un masterand consideră că o societate este dreaptă atunci când ”se asigură efectiv un echilibru între drepturile și obligațiile fiecărui individ, pentru că așa prevede Constituția României, art. 15 alin. 1: Cetățenii beneficiază de drepturile și de libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și au obligațiile prevăzute de acestea”.

A doua categorie de răspunsuri ale subiecților – de minimalizare a principiului, mergând până la negarea lui (9,66%), invocă următoarele susțineri: – în societate domnește dezechilibrul dintre drepturi și obligații la nivelul persoanelor fizice și juridice (creditori, debitori, instituții ale statului, companii de stat, diverși agenți economici etc.) ; – atât membri ai societății, cât și instituții și organizații nu-și cunosc suficient de bine drepturile și îndatoririle, în cele din urmă nu le respectă ; – echilibrarea drepturilor și obligațiilor este posibilă prin intervenția coercitivă frecventă a statului iar realizarea unui echilibru necesită dictatură, reprimarea comportamentelor ilicite – ceea ce vine în contradicție cu principiile statului de drept; – realitățile românești, semnalate de mass-media, contrazic frecvent și intens acest principiu, rezultând că are o valabilitate parțială ; – în sistemul românesc, obligațiile legale sunt îndeplinite practic, în timp ce drepturile sunt garantate doar formal – în realitate, adesea, este dificil a fi obținute ; – natura umană conține în sine nonconformismul individului, astfel încât acesta nu va proceda de bună voie la realizarea obligațiilor sale, fiind necesară intervenția statului cu mijloacele sale coercitive ; – pe ansamblul societății românești obligațiile sunt distribuite inegal, astfel încât cei mulți și săraci au multe obligații și mai puține drepturi, iar cei puternici și bogați – invers ; – obligațiile sunt aceleași pentru toți, în timp ce gradul de realizare a drepturilor diferă de la o persoană la alta în funcție de aptitudini, caracter și importanța socială a

performanțelor realizate ; – în societatea actuală, unii cetățeni nu au cum și cu ce să se achite de obligații, iar alții – posesori de resurse peste nevoile lor, nu doresc și caută mijloace pentru a nu se achita de obligații. Pe baza unor astfel de argumente, unele netemeinice, au ajuns la concluzia că acest principiu are o funcționalitate minimă, cel puțin în România actuală.

La întrebarea: “O societate este dreaptă dacă oamenii nu-și fac rău unii altora, nu produc daune grupurilor din care fac parte. Sunteți de acord: DA/NU/NU ȘTIU. Argumentați răspunsul!”, un procent de 86,46% din total au dat un răspuns afirmativ, însoțit de comentarii de felul următor: – aplicarea consecvență a principiului presupune un grad ridicat de responsabilitate, cultură civică activă și conștiință morală solidă; – principiul funcționează chiar dacă există egoism în toate societățile, invidie și ură concretizate în infracțiuni, în prejudicii aduse semenilor și societății; – eficiența și eficacitatea aplicării principiului sunt condiționate de respectarea celorlalte principii ale dreptății, iar cu cât gradul de dreptate existent în societate, cu cât pacea socială și buna conviețuire a oamenilor sunt mai ridicate, cu atât etiologia comportamentelor individuale/grupale deviate, ilicite, va fi mai limitată; – respectul reciproc al oamenilor reprezintă o valoare civică/morală esențială, astfel încât cei care respectă vor fi respectați, iar cei ce comit devieri de la normele legale trebuie sancționați; – securitatea persoanelor și a bunurilor posedate de acestea constituie un drept fundamental al oamenilor, astfel încât principiul legitimează constituțiile statelor democratice și legile aferente; – aplicarea principiului determină coeziunea colectivităților umane, prosperitatea societății pe toate planurile și astfel se șterg premisele generatoare de anarhie socio-politică; – cooperarea, buna conviețuire dintre oameni sunt constructive și benefice pentru fiecare, în timp ce conflictele sunt distructive și malefice; – principiul este validat de tradiția religioasă creștină, de precepte biblice precum: “Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși !”, “Să nu ridici mărturie mincinoasă împotriva aproapelui tău!”, „Să nu poștești nimic din ce are aproapele tău !”.

O parte mai mică a respondenților – de 13,54%, minimizează importanța acestui principiu susținând că: – dacă oamenii nu și-ar face rău unii altora și societății din care fac parte, nu rezultă că ar fi mai multă dreptate; – oamenii nu au comportamente de “ sfinți” (dacă toți ar fi sfinți, nici nu s-ar pune problema dreptății), ci, în multe cazuri, natura lor îi împinge să aleagă și să comită fapte rele, antisociale, contrare valorilor general acceptate; – conflictele, războaiele, violența au fost și vor fi componente ale tuturor societăților, la fel și infracționalitatea a însoțit întreaga istorie a popoarelor – de unde rezultă că principiul este platonic, că nu va depăși stadiul de proiect ideal; – în România sunt slabe șanse ca acest principiu să fie respectat la un nivel satisfăcător, dar ar putea constitui o premisă pentru legitimarea modernizării legilor și altor acte normative; – pe

Pământ nu este ca în Rai, doar în Raiul lui Adam există egalitate și dreptate. Pe poziția de respingere a principiului se situează 6,47% din subiecții chestionați.

La întrebarea: "O societate este dreaptă atunci când membrii săi, persoanele juridice, respectă reciproc contractele încheiate, promisiunile făcute. Sunteți de acord: DA/NU/NU ȘTIU. Argumentați alegerea făcută", răspunsurile conțin puține îndoieli și comentarii. Astfel, 97,1% din eșantion răspund afirmativ, în timp ce 2,9% minimalizează rolul principiului în edificarea unei societăți drepte. Prima categorie de respondenți își justifică atitudinea susținând că: – respectarea reciprocă a contractelor și promisiunilor este o datorie nu numai morală, ci și legală – respectarea promisiunilor verbale, a cuvântului dat ține, în principal, de îndatorirea morală, de caracterul omului, în timp ce respectarea contractelor reprezintă o obligație legală; – aplicarea principiului concordă cu legea divină și generează mai multă încredere, solidaritate și respect între oameni; – respectarea principiului conduce la întărirea ordinii sociale, a unității sufletești a colectivității și la creșterea gradului de civilizație; – aplicarea principiului oferă posibilitatea de a evalua calitatea serviciilor efectuate de organele statului, în primul rând a celor judiciare; – importanța și eficacitatea acestui principiu sunt scoase în evidență de necesitatea unui sistem adecvat de protecție a membrilor societății, a persoanelor juridice împotriva unor clauze abuzive sau neconforme cu legea, strecurate în contracte și acceptate de o parte contractantă pe seama nepriceperii sau necunoașterii.

A doua categorie de respondenți – 2,9%, consideră acest principiu ca având o valoare minimală în făurirea dreptății în societate fie pentru că este absorbit de celelalte, fie că ar conține doar un "sâmbure" de adevăr. Pentru a se edifica o societate cu un grad înalt de dreptate este nevoie de mult mai mult. Un respondent consemnează: "Raporturile contractuale între persoane fizice și juridice nu au o influență atât de mare asupra dreptății în societate, deoarece respectarea lor nu ține numai de voința părților, fiind implicați și alți factori."

La întrebarea: "O societate este mai dreaptă decât alta dacă normele morale sunt prețuite mai mult decât cele juridice de către membrii săi. Sunteți de acord: DA/NU/NU ȘTIU. Argumentați răspunsul!", sunt trei tipuri de răspunsuri și de argumentări. Un prim tip – 49,2% din total, este afirmativ; un al doilea, susține necesitatea unei prețuiri egale a normelor morale și a celor juridice iar al treilea neagă acest principiu al dreptății.

Prima grupă de respondenți aduce ca argumente următoarele: – deși nu sunt noțiuni echivalente, pentru că normele morale le includ în sfera lor pe cele juridice iar acestea din urmă au rezultat dealungul istoriei din primele, adică din cutume, tradiții, credințe ale oamenilor, o societate este mai dreaptă dacă se întemeiază, în primul rând, pe valori, norme și convingeri morale; – respectarea normelor juridice de către cetățeni dă naștere ordinii juridice, în timp ce respectarea normelor morale de către oameni vine să completeze această ordine

impusă de organele statului, rezultând o societate mai dreaptă ; – dacă membrii unei societăți respectă normele morale, atunci le vor respecta, cu mai multă ușurință, și pe cele juridice ; – dacă nivelul de moralitate și de civilizație al unei societăți este mai ridicat, atunci ordinea de drept va fi edificată cu eficacitate sporită astfel încât rareori statul va trebui să utilizeze normele legale în scopuri punitive ; – normele și obiceiurile morale le însușim din familie și școală, unde ne formăm convingeri și sentimente morale, care ne vor determina, din interiorul conștiinței proprii, deciziile și comportamentele (vezi studiul lui Mateos et all, 2013), ori normele juridice sunt impuse din exteriorul persoanei ; – normele juridice nu sunt cunoscute de către toți membrii societății, în timp ce normele morale se presupune că sunt cunoscute, având astfel un rol decisiv în conturarea unei societăți drepte ; – bunul mers al societății, modul de acțiune al oamenilor depind, în mare măsură, de crezul lor moral, de convingeri și sentimente morale, astfel încât justiția reprezintă doar un sistem ”ajustant” ; – în cazul în care ”dreptatea sociala” rezultă esențialmente din impunerea legilor peste voința oamenilor, contând mai puțin mijloacele utilizate, poate fi constatată doar o ordine de drept – nu un stat de drept, nici o societate dreaptă legitimă ; – cinstea, omenia, integritatea, ca principii de viață și ca valori morale, au prioritate în edificarea unei societăți drepte, în reglarea comportamentelor civice ale membrilor unei societăți ; – prima calitate a oricărei ființe umane este aceea de om și, după aceasta, de cetățean – în această ultimă calitate, este obligată să respecte normele juridice, iar ca om trebuie să respecte principiile dreptății, ca temelie al întregului sistem de drept. Un masterand susține că “ plecând de la premisa că normele juridice își au originea în normele morale, completându-le pe acestea din urmă, și, de cele mai multe ori, fiind în deplină concordanță cu ele, cred că o societate care prețuiește mai mult normele morale este mai dreaptă decât altele. Totodată, respectarea normelor morale crează o societate dreaptă, pe când respectarea normelor juridice crează ordinea de drept.”

Un al doilea grup de respondenți – de 36,19%, susțin că normele juridice și cele morale trebuie prețuite egal de către membrii societății, care urmează să le respecte și pe unele și pe altele, în egală măsură. Un masterand susține că ”normele morale și cele juridice trebuie să se situeze pe aceeași treaptă în ceea ce privește respectarea lor. Trebuie să ținem seama de sfaturile pe care ni le însușim părinții noștri încă de mici copii și de ceea ce societatea ne ”impune” prin legi generale și speciale. Din punctul meu de vedere, consider că normele morale trebuie respectate de noi, ca oameni, iar normele juridice trebuie respectate de noi, ca cetățeni.”

A treia grupă de răspunsuri – 14,28% din total, nu recunosc acest principiu, invocând justificări precum: – societățile contemporane se ghidează, esențialmente, după norme juridice, care sunt obligatorii ; – ordinea de drept, securita-

tea cetățenilor, garantarea drepturilor și libertăților fundamentale sunt asigurate pe cale juridică, în timp ce normele și valorile morale sunt neputincioase în acest domeniu; – din punct de vedere pragmatic, normele juridice sunt mai presus de cele morale; – într-o societate pot exista mai multe culturi și valori morale diferite, care, prin forța lor specifică, nu pot realiza echilibrul societății, în timp ce normele juridice sunt obligatorii pentru toți cetățenii unui stat, chiar dacă este multicultural, constituind astfel calea spre realizarea în fapt a unei societăți drepte; – nimeni nu poate stabili cu precizie care norme sunt mai importante – cele morale sau cele juridice; – fiecare sistem de norme are funcții distincte și de neînlocuit.

La întrebarea: “Considerați că există legături între principiile anterioare ale dreptății, cuprinse în întrebările din chestionar, și că orice societate contemporană poate să-și mărească gradul de dreptate reală prin respectarea acestor principii ? Sunteți de acord: DA/NU/ NU ȘTIU. Argumentați răspunsul !”, răspunsurile sunt unanim afirmative, fiind subliniate conexiunile indisolubile dintre principiile dreptății, în sensul că se completează și se influențează reciproc în exercitarea rolului lor de coordonare, reglare a deciziilor, voinței și comportamentelor oamenilor, ale micro- și macrogrupurilor sociale, precum și a instituțiilor. Principiile dreptății alcătuiesc un întreg unitar datorită faptului că izvorăsc din nevoile, interesele și aspirațiile oamenilor, exprimate în procesul de conviețuire pașnică, din drepturile și libertățile fundamentale ale oamenilor, fiind în deplină concordanță cu BINELE și ADEVARUL. Utilitatea lor constă în aceea că orientează dinamica istorică a societății, a relațiilor interne și externe ale statelor, contribuind la creșterea gradului de dreptate reală, a echilibrului și armoniei sociale. Totodată, ele constituie un model etico – filosofic, o paradigmă axiologică menite să regleze inițiativele legislative, adaptarea continuă a sistemului de drept la cerințele obiective ale dezvoltării societății, reformarea constituțiilor, care își vor regăsi legitimitatea întotdeauna în concordanța lor cu principiile/valoarea dreptății.

O parte a respondenților susțin că liantul principiilor dreptății, unitatea lor, emană din voința oamenilor, a poporului și, mai ales, din voința politică. De asemenea, implementarea acestor principii, realizarea practică a unei societăți mai drepte depinde esențialmente de unitatea de voință, de dorința societății politice de a le pune în acțiune. Aceasta, pentru că principiile dreptății nu sunt simple imperative generale, ci fac parte dintr-un sistem afectiv- motivațional și volitiv care domină într-o anumită măsură mentalul colectiv al unei societăți concrete. Ori, cu cât este mai puternică voința de acțiune colectivă pentru a implementa principiile, cu atât posibilitățile de a obține mai multă dreptate sunt mai mari. În special, masteranzii au argumentat că noianul de nedreptăți, de maladii sociale, cum sunt corupția, nepotismul, contrastele de avere și de

șanse, șomajul cronic, discriminările etc. existente în societatea românească ar putea fi diminuate prin afirmarea unei puternice voințe politice în acest scop, prin dezvoltarea culturii politice- juridice active la scară de masă și asigurarea funcționării eficiente a statului de drept.

O altă parte a celor chestionați susține că în orice societate există persoane care respectă principiile dreptății și altele care nu le respectă, comportamente licite și ilicite, oameni conformiști și nonconformiști. În astfel de situații, evoluția societății într-un sens opus valorii dreptății constă în agravarea neînțelegerilor dintre oameni, a conflictelor și războaielor, care au însoțit istoria omenirii dintotdeauna. A face dreptate înseamnă, în primul rând, a acționa pentru temperarea și eradicarea conflictelor, a face să crească numărul oamenilor cu comportamente morale, licite și să se diminueze masa celor care nu respectă normele legale; înseamnă a uni eforturile colectivităților, națiunilor pentru a menține pacea și armonia socială. Calea principală de urmat constă nu în aplicarea de pedepse, de sancțiuni negative celor care se opun dreptății, ci, mai ales, persuasiunea, educația politică-civică.

Discuții

Prezentate sintetic, răspunsurile, convingerile și atitudinile subiecților investigați cu privire la valoarea dreptății și implementarea acesteia în societate are următorul format cantitativ:

Aderența subiecților la principiile dreptății	DA %	Parțial DA (%)	NU %	Nu știu %
1. Dreptatea este un rezultat al muncii corecte a juriștilor	46,31	24,02	5,58	11,73
2. Dreptatea constă în asigurarea de șanse egale oamenilor și tratarea egală a lor	91,6	8,39	0,01	-
3. Dreptatea implică recompensarea oamenilor după merite	92,77	5,03	2,23	-
4. Dreptatea necesită satisfacerea nevoilor vitale ale oamenilor	70,71	9,39	15,46	4,42
5. Dreptatea constă în asigurarea unui echilibru între drepturi și obligații	90,34	9,66	-	-
6. Dreptatea presupune buna conviețuire și cooperare a oamenilor, fără a-și face rău unii altora sau societății	86,46	7,07	6,47	-
7. Dreptatea implică respectarea reciprocă a contractelor, respectarea promisiunilor făcute	97,1	2,9	-	-
8. Dreptatea presupune prețuirea de către oameni a normelor morale în mai mare măsură decât a celor juridice	49,52	36,19	14,28	-
9. O societate contemporană poate să-și mărească gradul de dreptate reală prin respectarea principiilor anterioare abordate în întregul lor	100	-	-	-

Din analiza datelor cantitative și calitative de mai sus rezultă că subiecții din eșantion posedă în conștiința lor o “imagine”, o “schemă”, un concept al dreptății, compus din mai multe elemente sau note definitorii care se întregesc reciproc. Absența unanimității în prezentarea aspectelor conotației conceptului de dreptate reliefează relativitatea conținutului acestei noțiuni, caracterizată printr-o insuficientă precizie, claritate și rigurozitate, iar sfera conceptului are un nucleu relativ cert și o margine vagă, polisemică, alcătuită din elemente fluide, probabile și discutabile. Putem observa că unele note definitorii ale dreptății au o susținere mai largă și că argumentele, justificările aduse de către subiecți în sprijinul acestora denotă convingeri mai profunde decât în cazul altora. Astfel, crearea într-o societate a unor condiții necesare garantării egalității de șanse, egalității cetățenilor în fața legilor, respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului este prețuită de 91,6% din respondenți, față de principiul conform căruia există mai multă dreptate într-o societate în care respectul acordat normelor morale prevalează celui acordat normelor juridice, de 46,52%. De asemenea, principiul de a-i da fiecăruia după merite sau al respectării reciproce a contractelor încheiate, a promisiunilor și cuvântului dat sunt în mai mare măsură prețuite decât altele.

Configurația conceptului de dreptate, având un nucleu relativ clar și o margine de tip probabilist, este valabilă pentru mentalul unei comunități sau colectivități – în cazul nostru aceasta fiind alcătuită din tineri în formare, studenți și masteranzi. Nu excludem posibilitatea ca ea să fie regăsită și în alte sociogrupuri, dar, cu siguranță, raportul dintre nucleu și margine să fie schimbat, însă nu atât de mult încât să nu i se conserve structura, esența.

Rezultatele cercetării confirmă parțial, într-o măsură mai mare sau mai mică, după caz, teoriile clasice despre dreptate, începând cu sofistii din sec. al IV-lea î.e.n. (Protagoras, Trasimah, Calicles etc.), Platon, Aristotel, Toma d’ Aquino, Hobbes, Grotius, Thomasius, Rousseau, Kant, Hegel etc. și până la cei postmoderni (Hayek, Kelsen, Rawls, Nozick, Schmidtz etc.) și infirmă orice încercare de a concepe dreptatea ca o valoare absolută, eternă, imuabilă sau de a o reduce la câteva principii certe și infailibile.

Teoreticienii clasici au căutat principii utilizând calea reflexivă, metafizică, comprehensiunea și, în multe cazuri, le-au găsit și formulat într-un limbaj filosofic. De pildă, Zenon din Elea (336 – 264 î.e.n.) considera că dreptatea este o lege eternă și universală din care trebuie să rezulte toate normele juridice edictate de stat, ca și viața statului însuși. În acest caz, dreptatea este o valoare mai presus de oameni; o societate reală este dreaptă atunci când oamenii ce o alcătuiesc se supun cu fidelitate legilor, lepădându-se de poftă, plăceri sau de neliniștile vieții cotidiene. Thomas Hobbes (1588 – 1679) concepea dreptatea ca fiind un rezultat al contractului social încheiat între oameni, pe baza căruia

se clădește o societate armonioasă, pacea socială, iar nedreptatea constă în orice tip de acțiune care încalcă fundamentele contractului social. Pe aceeași linie de gândire speculativă, Hugo Grotius (1583 – 1645) definea dreptatea ca rezultantă a patru principii ce se concretizează deductiv în toate normele juridice pozitive. Aceste principii sunt: 1. *Alieni abstinentia* (trebuie respectat tot ceea ce aparține altuia: viața, proprietatea etc.). 2. *Promissorum implemendorum obligatio* (respectarea promisiunilor, a angajamentelor, a cuvântului dat). 3. *Damni culpa dati reparatio* (repararea pagubelor pricinuite altora). 4. *Poenae inter homines meritum* (celor care încalcă aceste principii li se cuvin pedepse pe măsura faptelor). Principiile formulate de Grotius au o valoare logică precum axiomele sau adevărurile geometriei, sunt mai presus de oameni, inclusiv de regi, trebuind a fi respectate imperativ de toți membrii societății. Un alt exemplu este concepția lui Im. Kant despre dreptate, care se rezumă la o lege a existenței omenești, la un imperativ universal și categoric, ce-l obligă pe fiecare om la anumite acțiuni și să nu le comită pe altele, care poate fi exprimat astfel: “poartă-te astfel încât orice om să fie tratat ca scop în sine, iar nu ca mijloc al tău!” Dreptatea este acea stare a societății în care voințele libere ale oamenilor se armonizează rezultând pacea socială, un bine pentru toți cetățenii, fiecare om reglându-și propria libertate astfel încât să și-o armonizeze cu libertățile celorlalți.

Comparând concepțiile clasice despre dreptate cu rezultatele cercetării întreprinse, rezultă semnificative deosebiri, cum sunt cele dintre filosofie și științe. Astfel, cercetarea sociologică a dreptății creionează conținutul, dimensiunile, dinamica dreptății ca viață, ca parte reglatoare, direcțională a mentalului colectiv, ca valoare de referință pentru opțiunile, deciziile oamenilor într-un context socio-cultural și politic-juridic concret. Cercetările noastre scot în evidență că dreptatea nu este doar un set de axiome, de principii, o schemă logică ce direcționează veșnica înnoire a legilor, a sistemelor judiciare, ci un concept, o “hartă” relative, susținute de o parte majoritară a societății, puse sub semnul întrebării sau chiar respinse de către unii oameni. Cu alte cuvinte, conceptul de dreptate conține elemente larg acceptate și nu în mod necesar, universal susținute (vezi, de exemplu, Schmidt, 2006); totodată, conține elemente fluide, aleatorii prin care se diferențiază societățile, unele de altele.

Viziunea despre dreptate, dreptatea procedurală, dreptatea individuală, dreptatea la nivel de micro sau macrogrup, implementarea dreptății, societatea dreaptă sunt concepte relative și nu absolute (Voicu, B., 2008), deschise și nu imuabile, putând fi înțelese în profunzime dacă sunt relaționate cu contextul socioeconomic, politic, juridic, spiritual. Ori, atingerea acestui obiectiv necesită o despărțire de reflecția din birou asupra dreptății și angajarea cercetătorului în studiul bazat pe mijloacele și metodele sociologiei valorilor (Rezsohazy, 2008).

O cale de cercetare a dreptății și a modalităților eficiente de implementare a acesteia, cu performanțe teoretice și pragmatice evidente, s-a afirmat în cunoașterea din ultimele decenii (Rawls, Nozick, Hart, Schmitz etc.). În acest sens, teoreticianul american David Schmitz consideră că toate teoriile despre dreptate au contraexemple pentru că orice teorie ne orientează, are valoarea unei hărți iar orice hartă nu este singura modalitate rezonabilă de a vedea terenul (Schmitz, 2006, p.18). Analiza dreptății nu trebuie redusă la analiza conceptuală. Este adevărat că oamenii pot să cadă de acord asupra unor note definitorii ale dreptății (de exemplu: dreptatea înseamnă să dai fiecăruia ce i se cuvine; dreptatea presupune imparțialitate, integritate în aplicarea legilor; dreptatea înseamnă să tratezi similar în cazuri similare etc.). J. Rawls exprima un adevăr scriind că “cei care au concepții diferite despre dreptate pot cădea totuși de acord că instituțiile sunt drepte atunci când nu se fac distincții arbitrare între persoane cu privire la alocarea drepturilor și a obligațiilor fundamentale și atunci când regulile determină un echilibru corect între revendicări rivale despre avantajele vieții sociale.” (Rawls, 1971, p.5). Faptul că valoarea dreptății devine un bun comun pentru oameni, pentru comunicarea dintre ei, nu înseamnă că aceasta se potrivește în toate situațiile, în toate contextele. Oamenii pot să aibă păreri diferite despre ce înseamnă dreptatea în funcție de domeniul în care aceasta se materializează, pot să conteste sau să nege în funcție de opțiunile și ierarhiile valorice pe care le posedă. Prin urmare, teoria dreptății este pluralistă și funcționalist-contextuală (Schmitz, 2012, p.33); n-ar trebui să ne încredem orbește în teorii, pentru că la orice teorie a dreptății există contraexemple. Totuși, unele elemente ale dreptății sunt esențiale și generale. Alte elemente s-ar putea să nu fie incluse în concept, dar o teorie care le exclude va fi greu de crezut (Schmitz, 2012, p.252). Autorul este sceptic în ceea ce privește formularea unei teorii unificate a dreptății, care să fie aptă să răspundă tuturor întrebărilor referitoare la dreptate. Dar este un fapt cert, acela că “dreptatea va avea mereu legătură cu meritul, reciprocitatea, egalitatea și nevoile” (Schmitz, 2012, p.253).

Teoriile postmoderne despre dreptate au un grad sporit de certitudine, pentru că autorii lor, precum Rawls, Nozick sau Schmitz, utilizează, pe lângă metodele filosofiei, metode și procedee specifice demersului sociologic pozitiv, printre care analiza de caz, experimentul ideal, corelarea abstractizărilor cu fapte sociale concrete etc. În acest context, pot fi de folos și ideile promovate de sociologia interpretativă, care oferă o perspectivă fondată pe ideea că “înțelegerea sociologică a comportamentului trebuie să includă semnificația pe care actorii sociali o dau acțiunilor proprii și ale altora” (Johnson, A.G., 2007, p.330). Dar abordarea valorii dreptății în contextul social viu, concret, utilizând metodele sociologiei, conduce la rezultate teoretice și practice de importanță sporită.

Concluzii

Studiul valorilor cu metodele și mijloacele specifice sociologiei conduce la constatări și concluzii cu o valoare operațională și practică superioară demersurilor teoretice generale, reflecțiilor comprehensive. În acest sens, cercetările empirice privind dreptatea în contextul socioeconomic, cultural-politic și juridic din România actuală scot în evidență caracteristici de conținut, realizări și neajunsuri relevante ale implementării dreptății la nivel micro și macrosocial. Raporturile cantitative dintre just și injust, constatate în argumentările și justificările subiecților cuprinși în eșantion, performanțele atinse în implementarea dreptății în România, în funcție de elementele ei constitutive, exprimă atitudinile dominante, în mentalul grupului investigat față de contextul social concret, față de puterea politică și, în special, față de sistemul judiciar și administrativ din zilele noastre.

Nu sunt de neglijat dimensiunile cantitative ale răspunsurilor negative, sceptice privind perspectivele raportului dintre dreptate și nedreptate în societatea românească, dar și cele privind diversitatea actelor de devianță penală comise de cei investiți cu autoritatea de a face dreptate pe raza lor de competență. Astfel, cele mai mari încălcări ale principiilor dreptății sunt identificate la nivelele următoare:

1. Mobilității pe verticală a salariaților, încălcându-se principiul meritului. Promovarea persoanelor după merite a fost înlocuită, în multe cazuri, de promovarea bazată pe corupție, nepotism, afiliere politică etc.

2. Salariile și pensiile, care printr-o dimensionare irațională și inechitabilă a generat o pronunțată și nejustificabilă polarizare a societății românești (salariile și pensiile maxime sunt mai mari de peste 50 de ori decât cele mai mici).

3. Rata ridicată a șomajului, în special în rândul tineretului.

4. Diverse și frecvente disfuncții, decizii anomice în activitatea justiției și a puterii administrative. În acest sens, convingerile și susținerile unei părți relevante din totalul subiecților se află în concordanță cu Raportul Comisiei către Parlamentul European și Consiliu privind progresele înregistrate de România în cadrul mecanismului de cooperare și verificare (2012).

5. Limitarea principiului egalității de șanse ale tinerilor și, în general, ale cetățenilor din România, din cauza procentului ridicat al populației care trăiește sub limita sărăciei (Zamfir, C., 2004).

Toate aceste manifestări ale nedreptății sunt simptome ale unei societăți patologice, iar însănătoșirea trebuie să urmeze direcții strategice/ politice publice de eradicare a lor, elaborate și înfăptuite practic de către autoritățile publice de profil.

BIBLIOGRAFIE

1. Aristotel. *Politica*. Cartea a III-a, cap. 12. București: Univers Enciclopedic.
2. Arts Will. Loeck Holman, editors. *European Values at the turn of the Millenium*, Leiden: Brill, 2004.
3. Boudon Raymond. *The origin of values: sociology and philosophy of beliefs*, New Brunswick, N.J., London: Transaction Publisher, 2001.
4. Carbonnier J. *Sociologie juridique*. Paris : P.U.F., 1978.
5. Comisia Europeană. *Raport al Comisiei către Parlamentul European și Consiliu privind progresele înregistrate de Romania în cadrul mecanismului de cooperare și verificare*, în <http://juridice.ro/w>, 2012.
6. Constituția României. Modificată și completată prin Legea de revizuire a Constituției României nr. 429/2003, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 758, 2003.
7. Declarația Universală a Drepturilor Omului, O.N.U., 10 decembrie 1948.
8. Ferreol Gilles & Jucquois Guy. *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*. Iași: Polirom, 2005.
9. Giddens Anthony. *Sociologie*. Trad. în limba română Radu Săndulescu, Vivia Săndulescu. București: BIC ALL, 2000.
10. Giddens A. *Consequences of modernity*, Cambridge: Polity Press, 1990.
11. Hart H.L.A. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press, 1961.
12. Hayek Friedrich. *Le Mirage de la justice sociale*. Paris: P.U.F., 1995.
13. Hayek F. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
14. Hegel, G.W.F. (1969). *Principii de filozofie a dreptului*. București: Editura Academiei.
15. Iovan Marțian. *Lecții de sociologie juridică*, Arad: Multimedia, 1998.
16. Johnson Allan G. *Dicționarul Blackwell de sociologie*, trad. în rom. S.G.Drăgan și V. Russo, București: Humanitas, 2007.
17. Kant I. *Scrieri moral-politice*. București: Editura Științifică, 1991.
18. Kumlicka Will. *Les Theories de la justice. Une introduction*. Paris: La Decouverte, 1999.
19. Nozick Robert. *Anarhie, stat și utopie*. Trad. în rom. de Mircea Dumitru. București: Humanitas, 1997.
20. Mateos A. Amoros P. Pastor C. & Cojocar C. *PROGRAMA GENER@T: Social Educaxational Programme for the Prevention of Dating Violence among Adolescents. Review of Research and Social Intervention*. issue: 41/ pages: 163-175, 2013.
21. Mill John Stuart. *Despre libertate*. Trad. în rom. de Adrian- Paul Iliescu, București: Humanitas, 1994.
22. Rawls John. *A Theory of Justice*, Cambridge: The Belknop Press of Harvard University Press, 1999
23. Rezsosahy Rudolf. *Sociologia valorilor*. Colecția Academica. Iași: Institutul European, 2008.
24. Rousseau J.J. *Contractul social*. București: Editura Stiințifică, 1957.
25. Schmidt David. *Elemente ale dreptății*. Trad. în rom. Tudor Glodeanu și Ionuț Sterpan. București: Humanitas, 2012.
26. Speranția Eugen. *Introducere în Filosofia Dreptului*. Sibiu, 1944.
27. Van Parijs Philippe. *Qu'est-ce qu'une societe juste ? Introduction a la pratique de la philosophie politique*. Paris: Seuil, 1991.
28. Voicu Bogdan. *Valorile și sociologia valorilor*. În: WWW.iccv.ro/valori/texte/valori-cvb,%20v4.pdf. 2008.
29. Zamfir Cătălin. *Spre o paradigmă a gândirii sociologice*. Ed a II-a, Iași: Polirom, 2005.
30. Zamfir C. *O analiză critică a tranziției*. București: Expert, 2004.

GEOPOLITICA MĂRII NEGRE: SINERGII DE VALORI ȘI INTERESE

GEOPOLITICS OF THE BLACK SEA SYNERGY OF VALUES AND INTERESTS

Dumitru POPILEVSCHI, *doctorand,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

Summary

The fate of populations living around the Black Sea is related to the crossroads situation, to political fragmentation and to the struggle of outside powers for zones of influence. Those elements have been combined in different ways; times of stability and prosperity have been succeeded by periods of war and destruction and vice versa. After the stability of the Cold War, geopolitical problems are threatening again this region; however, new opportunities appear as well. The BSEC can contribute to progress by reinforcing networks, by promoting globalized strategies and by developing an image of the Black Sea Region as a geo-cultural and geo-economic entity.

Key-words: *The Black Sea, synergy, potentials, culture, tradition, interference, confluences.*

Redescoperim acum ceea ce, de fapt, într-o formă sau alta, se știa încă din Antichitate: zona Mării Negre – în dimensiunea restrânsă a celor șase țări litorale (Bulgaria, Georgia, România, Rusia, Turcia, Ucraina), ca și în cea extinsă (țările litorale, Republica Moldova, țările caucaziene, o parte din țările dunărene, eventual și țările balcanice, care sunt legate în mare măsură de Dunăre și de Marea Neagră) – a avut, uneori, un rol aparte atât în construcția sud-estic europeană, cât și în cea eurasiatică. Alteori, n-a fost decât o zonă marginală, venită din imensitatea istoriei și pierdută în labirinturile prezentului. Țările litorale și cele de pe cercul al doilea sunt purtătoare ale unor civilizații străvechi, cu contribuții remarcabile la apariția culturii grecești, a culturii romane, a celei bizantine și, mai târziu, a celei europene, chiar și a culturii islamice, dar și în fracturarea sau ameliorarea faliei dintre religii și culturi. Schisma de la 1053, ca și substanța păcilor de la Westafalia din 1648, este legată și de această regiune. Și tot aici se află una dintre cele mai sângeroase fracturi etnico-religioase, care a generat, la finele războiului rece, războaiele din spațiul fostei Iugoslavii. Modernizarea Turciei, prin reformele lui Kemal Atatürk, are și un suport european, exprimat și transferat tocmai prin sinergia acestei regiuni europene speciale. În continuare, deși

sub unele aspecte, regiunea, cel puțin în dimensiunea ei restrânsă, pare marcată semnificativ de efectul istoric, chiar agățată în istorie și încremenită așa, între două lumi – cea tradițională, cramponată încă în prejudecăți și cutume, mai ales în efectul remanent al istoriei trecute, și cea de avangardă, chiar cosmopolită, care se construiește ofensiv¹ și uneori agresiv pe o arhitectură europeană de modernitate și dinamism tehnologic și informațional fără precedent –, regiunea rămâne, ca și în vechime, o zonă generatoare de valori și de potențialuri. Acestea pot să însemne foarte mult pentru devenirea continentului european. Sau, dimpotrivă, să nu însemne nimic. Considerăm că, pentru a transforma cu adevărat sinergia Mării Negre – un proiect european de forță și consistență, dar și de risc ce se cere asumat, – este nevoie de o foarte bună cunoaștere a regiunii, în întreaga ei complexitate, dar mai ales în cea constructivă și generativă culturală.

Împrejurări nefavorabile

Fiecare țară de pe planetă este unică în felul ei. Dar unicitatea nu constă în izolare sau doar în diferențe, ci mai ales în specificitate și în modul în care ea generează confluențe sau participă la generarea acestora. Există zone predominant consumatoare de confluențe și zone predominant generatoare de confluențe. De altfel, confluențele reprezintă un *modus vivendi* al efectelor și sunt generate tocmai din nevoia de conexare, gestionare și ameliorare a acestor efecte. Iar acest obiectiv foarte important pentru conviețuirea geografică, politică, economică, informațională, culturală și militară nu se poate realiza decât prin comunicare, prin cultură și consum cultural, prin dialog activ și prin consistență spirituală. Confluențele sunt arhitecturi deosebite, subtile, nuanțate și foarte sensibile. Ele sunt opuse zonelor de conflict și au în totdeauna un suport de valori comune, care se generează prin îmbinarea și combinarea unor valori naționale de transfer sau de intersecție. Zonele de confluență sunt durate în timp și nu rezultă neapărat din voința oamenilor, ci, mai degrabă, din trebuința socială a oamenilor și din vocația lor de comunicare și de conviețuire, din necesități istorice, din cerințele efective ale vieții și ale dimensiunii transfrontaliere a existenței umane. Omul este o ființă socială. El nu poate trăi în izolare și necomunicare. Aceleași trăsături le are și comunitatea din care face parte. Nu există comunități în sine, ci doar identități care au sens numai în raporturi cu alte identități. Aceste raporturi sunt complexe, întrucât includ deosebiri, opoziții, contradicții, conflicte, dar și interinfluențe, confluențe și conexiuni. Acestea din urmă se bazează, deopotrivă, pe valori, dar și pe interese. Valorile nu sunt niciodată conflictuale, dar interesele pot fi. Și sunt. Nu valorile generează crizele, conflictele și războaiele, ci interesele.

¹ NOTA: În momentul de față, cei 4047 km ai litoralului Mării Negre sunt distribuiți astfel: Turcia – 1295 (32%); Ucraina – 1174 (29%); Rusia – 566 (14%); Georgia – 486 (12%); Bulgaria – 284 (7%) și România – 242 (6%).

Aparent, în zona Mării Negre, conexiunile sunt puține, ca să nu spunem că lipsesc cu desăvârșire. Mai mult, zona fiind multă vreme teatru de război, de mișcări de populații, sau de migrație aproape continuă spre Vest, cu greu s-ar putea vorbi de confluente, ci, mai degrabă, de diferențe, unele identificate, altele încă nu. Cu alte cuvinte, procesul de stabilizare și de identificare a valorilor, resurselor și intereselor zonei încă nu s-a încheiat. Pentru că încă nu a început. Dacă în Occidentul european procesul de identificare a diferențelor și a suporturilor de confluență, adică a valorilor comune, dar și a intereselor comune a fost accelerat și chiar forțat, întrucât aici s-a construit, în timp, unul dintre cele mai importante nuclee de putere, mai ales după căderea Imperiului Otoman, zona Mării Negre a devenit marginală, chiar neimportantă pentru geopolitica europeană interbelică și pentru cea din timpul Războiului Rece.

Într-un fel, după ce Turcia a intrat în posesia strămtorilor, iar Rusia, mai ales în formula sovietică (extinsă după cel de-al Doilea Război Mondial în spațiul românesc și în cel bulgăresc), situația s-a polarizat. NATO, prin Turcia, controla 32 % din litoralul Mării Negre, iar Uniunea Sovietică – restul.[1] Același bipolarism și în zona Mării Negre. E drept, o jumătate de veac de bipolarism, de cortină n-a schimbat esența regiunii, dar nici n-a permis vreo dezvoltare benefică a regiunii și a relațiilor dintre țările litorale. Lipsită de aportul dinamicii schimbărilor democratice din spațiul european și menținută, și de o parte și de cealaltă, ca zonă de flanc, regiunea Mării Negre nu avea, practic, nicio identitate.

În aceste condiții de falie strategică, orice confluență geopolitică și chiar culturală în zona Mării Negre era foarte greu de realizat, dacă nu chiar imposibilă. Iată cum interesele de bloc au frânat și chiar au frânt nu numai progresul regiunii, ci chiar procesul firesc de comunicare și de colaborare politică, economică, socială și culturală dintre țările de aici. Încă o dată, politicile de bloc, precum odinioară cele imperiale, au blocat efectiv dezvoltarea regiunii, comunicarea și parteneriatul. În perioada interbelică și în cea a războiului rece, Marea Neagră și-a reconfirmat numele și renumele, acela de a fi cu adevărat... „neagră”. Desigur, nu din vina acestei mări cu o istorie impresionantă[2], ci a politicilor și strategiilor care au marginalizat-o și, într-un fel, chiar au izolat-o.

De aici nu rezultă că zona Mării Negre – ne referim la țările care o compun – a rămas în hibernare sau, și mai rău, a dat înapoi. Nu au existat politici și strategii regionale coerente și competitive – altele decât cele de bloc, iar cele de bloc nu au avut ca prioritate această regiune, ci alte zone mult mai fierbinți sau mai importante pentru respectivele politici: zona Mării Baltice, culoarul polonez, Marea Mediterană, Marea Roșie, Golful Persic etc.

Turcia – de la Atatürk încoace –, își construiește propria-i identitate, încercând să soluționeze problemele dificile cu care se confruntă, având în vedere că nu beneficiază nici de o vecinătate prea liniștită (aproape cu fiecare dintre vecinii săi are probleme), nici de o situație internă confortabilă, mai ales datorită

acțiunilor teroriste la care este supusă, acțiunilor separatiste ale unora dintre organizațiile populației kurde, conflictului care se creează între islamism – Turcia este totuși o țară islamică – și aspirațiile legitime ale țării spre democrație și integrare deplină în Uniunea Europeană.

Turcia se învecinează, pe sute de kilometri, cu Armenia, cu Iranul, cu Irakul și cu Siria, exact într-o zonă cu populație kurdă compactă, populație care, se știe, numără peste 20 de milioane de oameni și ridică o problemă extrem de gravă pentru zilele noastre, aceea a configurării unui stat kurd în zonă, invocând istoria, Tratatul de la Sèvres din 1920 și dreptul la separare, la autodeterminare. Toate cele patru țări – Turcia, Irakul, Iranul și Siria – au dificultăți mari cu populația kurdă, dar politicile și strategiile lor privind soluționarea acestora sunt cu totul diferite. Acțiunile separatiștilor kurzi îmbracă toată gama de forme – de la cele menite să sensibilizeze opinia publică internațională și presiuni ale diasporei, la acțiuni violente și chiar la război și acțiuni teroriste din toată gama.

Teoria care prezice, în circumstanțele actuale, un echilibru în relațiile internaționale își are originea în sistemul construit pe tratatul de la Westfalia din 1648.[3] În acest sistem, toate țările împărtășesc cultura comună europeană, care le distinge în mod clar de Turcia otomană și de alte popoare. Ele consideră că statele-națiune constituie unitățile de bază ale relațiilor internaționale și acceptă, pornind de aici, egalitatea teoretică și legală între state diferite ca mărime, bogăție și putere. Apartenența culturală comună și egalitatea juridică facilitează astfel folosirea echilibrului de puteri pentru a contracara emergența unei puteri hegemonice unice.

În acea epocă, rezultatele au fost departe de a fi perfecte. *Vor fi oare acum? Și mai ales într-o zonă încrămențată, bulversată în Balcani, Caucaz și chiar în profunzimile Turciei, dar lipsită de conexiuni esențiale la nivel politic și strategic, este oare posibil să se creeze acele mult-dorite și mult-așteptate suporturi de conexiuni eurasiatice?* Greu de răspuns. Cert este că UE, deși nu se poate lipsi de Statele Unite, se constituie într-o contrapondere la tendința acestora de a domina lumea, de a se menține ca putere hegemonică și, mai ales, de a ține la respect continentul european, vinovat de izbucnirea a două războaie mondiale. Dar și Turcia, candidată la aderarea în Uniunea Europeană, care urmează deja un program de preaderare, deși cooperează efectiv cu Statele Unite, nu acceptă ceea ce nu-i convine. Și, oarecum, este firesc. Turcia are destule probleme în zonă, iar politica Statelor Unite cu privire la Marele Orient Mijlociu democratic și prosper, chiar dacă nu este în detrimentul viziunii strategice a Turciei, este mult prea departe de preocupările efective ale Turciei pentru rezolvarea problemelor de securitate acute din vecinătatea sa. Mai mult, barajul Atatürk construit pe Eufrat ar putea genera, în timp, o acutizare a crizei apei, ceea ce ar declanșa, în această parte de lume, unul dintre cele mai cumplite războaie – războiul apei[4]. Desigur, nu Turcia s-ar face vinovată de un astfel de război, dar și ea ar

putea fi implicată, mai ales că o parte din resursele de apă care întrețin regiunea vin din zonele muntoase ale Turciei. Turcia este una dintre foarte puținele țări din regiune care nu duce însă lipsă de apă, dar care poate genera probleme prin controlul apei în întreaga zonă.

Turcia este o țară puternică și stabilă, chiar dacă se confruntă cu foarte multe probleme, unele impuse de cercul de foc care o înconjoară, altele – de realitățile conflictuale interne, durate aici de mii de ani.

De aici rezultă cel puțin două întrebări: *Este Turcia o entitate cu funcții complexe în construirea viitorului, sau rămâne doar o interfață între două lumi aflate în plin conflict? Există oare cu adevărat un conflict între cele două lumi, sau este vorba doar de o enormă neînțelegere, de o enormă greșală?*

Am insistat ceva mai mult asupra orizontului turcesc al regiunii, întrucât această țară este, deopotrivă, unul dintre motoarele regiunii, dar și una dintre frânele dezvoltării ei. Prin aceasta vrem să subliniem complexitatea și dificultatea politicilor și strategiilor acestei țări, care deține o mare parte din litoralul Mării Negre, în sinergia acestei mări, în implementarea politicii europene privind vecinătatea și a conceptului strategic NATO privind securitatea zonei și rolul acesteia în securitatea energetică europeană, euroatlantică și eurasiatică.

Ucraina, care deține 29% din litoralul Mării Negre, nu prezintă, deocamdată, deschiderile necesare spre o foarte bună colaborare în zonă. Dar de aici nu rezultă că Ucraina nu este sau nu poate fi un partener important și constructiv în noua arhitectură a Zonei Extinse a Mării Negre, ci dimpotrivă, ea poate genera forță și stabilitate și/sau, deopotrivă, tensiuni și conflictualitate, mai ales datorită rolului pe care l-a avut în cadrul fostei Uniuni Sovietice și, ca urmare, a celui pe care îl are acum ca țară de tranzit a gazului transportat prin conducte rusești spre Europa Occidentală și ca moștenitoare a vechilor frontiere sud-vestice ale imperiului ruș.

Georgia – țară caucaziană și litorală – se află, deocamdată, într-o situație destul de grea, datorită conflictualității din zona Caucazului, intervenției militare a Rusiei din august 2008, problemelor interne nesoluționate (sau soluționate cu forța) și moștenirilor trecutului. Întreaga zonă caucaziană este o zonă neliniștită, cu conflicte active, semiînghețate sau înghețate, cu interese care se ciocnesc și culturi disimetrice care nu s-au armonizat încă.

De-a lungul timpurilor aici s-au ciocnit felurite interese, care au generat conflicte de tot felul. Țările mai mici – România, Bulgaria, țările caucaziene – au fost supuse, în totalitate sau în parte, când Imperiului Rus, când celui Otoman, când altor mari puteri mai mult sau mai puțin durabile, iar viața oamenilor s-a derulat mereu sub presiunile și efectele războaielor, catastrofelor naturale și puținilor ani de pace și de stabilitate. De aceea, dimensiunile și configurațiile culturale ale zonei sunt diversificate și complicate. Și poate de aceea sunt foarte bogate în nuanțe, în sensibilități și în remanențe. Fiecare țară adăpostește

monumente și frumuseți tulburătoare, dar rareori s-a încercat să se identifice valorile comune și chiar diferențele. Zonele de falii strategice generează nu doar războaie și suferințe, ci și mari culturi bazate pe valori intense, ieșite din fierbere, din suferință, dar diversificate și durabile. Intensitatea este dată de presiunile enorme ale vremurilor, diversitatea este creată de valoarea identitară, durabilitatea este generată de suferință.

Culturile și valorile populațiilor din zonă nu sunt de mare sinteză, de ultimă sinteză, de metasinteză, ci, poate, doar de vremelnice și mărunte lanțuri de chinuitoare sinteze. Prima dintre aceste sinteze s-a produs nu prin confruntare, ci prin confluența și conviețuirea (post-confruntare) dintre populațiile sedentare și cele războinice migratoare din foaierul perturbator, care se întinde de undeva, din nordul Mării Caspice și până în Extremul Orient.[6] Bătălia dintre aceste populații, pe care Chaliand o consideră ca fiind esențială, a fost câștigată de populațiile sedentare. Dar, de aici, nu rezultă că populațiile sedentare n-au cunoscut influențe din partea populațiilor migratoare războinice, mai disciplinate și mai bine organizate, transformări și deveniri asupra cărora și-au pus amprentele și aceste populații războinice condamnate la orizontalitate continuă. Confluența culturală locală, care se prezintă a fi o confluență a valorilor, s-a produs post-confruntare și a constat în asamblarea acestor valori, în crearea unui nou sistem de valori, care constă într-o simbioză între valorile sedentare, predominante și perene și cele migratoare, intense și puternice.

În tot spațiul regiunii Mării Negre, al Caucazului și în cel al Balcanilor identitatea devine o condiție esențială a supraviețuirii, în timp ce supraviețuirea, care este, în mare măsură, inclusiv pentru popoarele țărilor mari, dominante, un efect al suferinței, devine un generator de identitate. Nu poți exista în acest spațiu decât în măsura în care ai o identitate consolidată, întrucât identitatea este singura resursă de supraviețuire și de depășire a suferinței, singura rezistență la agresiune. Și chiar dacă cele două imperii din zona de falie – Imperiul Țarist și Imperiul Otoman –, la care se adaugă forța expansivă occidentală, au dispărut, efectele acelei perioade se vor resimți încă multă vreme și vor face dificilă o adevărată și consistentă confluență în zonă, dar nu și imposibilă.

Printre principalele caracteristici ale culturilor și civilizațiilor din această zonă pot fi situate, în opinia noastră, și următoarele:

- caracterul identitar, fragmentar;
- caracterul social foarte pronunțat;
- lipsa unui dialog consistent intercultural;
- lipsa conexiunilor transfrontaliere și a valorilor comune;
- insuficiența complementarității și a parametrilor de confluență.

Aceste caracteristici nu sunt valabile numai pentru țările mici (România, Bulgaria, țările cauziene, țările balcanice), ci și pentru populațiile din arealul fostelor imperii.

Între culturile specifice ale populațiilor din zonă (care pot fi identificate cu cele ale țărilor din zonă) și politicile care încearcă realizarea și chiar forțarea unor conexiuni există adevărate hiaturi. Se pare că politicile, care sintetizează interesele națiunilor din zonă, ale Uniunii Europene, ale Rusiei, ale Turciei, ale Ucrainei, ale NATO, nu reușesc să se fundamenteze pe valori comune și nici măcar pe interese comune, pentru că valorile nu sunt aceleași, iar interesele țărilor din zonă, chiar dacă am putea spune că par să convergă spre obiective comune (integrarea în Uniunea Europeană, realizarea prosperității economice, creșterea gradului de securitate, în special de securitate energetică etc.) nu se bazează pe aceleași realități, nu au aceleași coordonate. Efectele remanente de falie sunt încă prea puternice pentru a permite asamblări durabile și remodelări semnificative.

Oamenii trăiesc încă în siajul războaielor și tornadelor conflictuale de odinioară. Memoria colectivă nu s-a golit încă de amintirile îngrozitoare ale războaielor, nici de cele ale bătăliilor pentru unitate, identitate și integritate. Uniunea Sovietică a dispărut prin implozie, Iugoslavia s-a destrămat prin război, iar entitățile statale nou apărute își caută valorile și își construiesc încet, încet identitatea. Vechea bipolaritate din Marea Neagră dintre Tratatul de la Varșovia și NATO nu cedează încă locul unei arhitecturi de securitate cu doi poli – NATO și Rusia, nici unei construcții cu șase nuclee, întrucât nu sunt create încă toate condițiile. Sinergia Mării Negre, politica europeană de vecinătate și parteneriat (PEVP), parteneriatul estic și politica euroregiunilor (Regiunea Mării Negre) alcătuiesc doar un cadru european, ce-i drept, foarte generos, dar nu și suficient pentru a reprezenta o soluție valabilă pentru toate țările litorale și pentru cele care fac parte din zona extinsă. Mai este nevoie de ceva, adică de o mai consistentă cuplare a politicilor și strategiilor cu realitățile acestui spațiu care nu și-a dovedit nici pe departe valențele și resursele.

Un optimism măsurat, cu geometrie flexibilă

Numele Mării Negre, pe vremea grecilor și romanilor, era *Pontus Euxinus* (Marea Ospitalieră). Strabon arată că, înaintea colonizării grecești, denumirea mării era *Pontus Axeinos*, adică Marea Neospitalieră, *axsainia* însemnând, pe filiera persană a acestui cuvânt călător, „negru” sau „întunecat”.

Marea Neagră separă, într-un fel, Europa de Asia și, în opinia noastră, își menține încă foarte activ rolul de ruptură sau de falie strategică între cele două mari modele civilizatoriale – cel european și cel asiatic, la care mai pot fi adăugate și alte constatări despre rolul non-catalizator al acestei mări, despre funcția ei de „înghețare” a unor realități marginale lipsite de dinamism și de perspectivă.

Interesele celor două mari imperii din zonă – cel Țarist și cel Otoman, la care pot fi adăugate și cele europene, nu au vizat Marea Neagră în general, ci doar trecătorile Bosfor și Dardanele, dar nici pe acelea în mod special. Bătălia pentru trecători s-a dat între Rusia și Turcia, însă astăzi acest lucru este mai

puțin important. Deși trecătorile sunt gestionate de Turcia, în 1962, rușii nu au avut nicio dificultate să treacă prin ele cargourile cu rachete strategice care urmau să fie instalate în Cuba...

Noi nu urmărim însă aici valoarea strategică a acestei mări (pe care unii o pun la îndoială), ci posibila ei funcție sinergică în planul culturii, al intereselor și al relațiilor dintre comunitățile litorale. Deși pentru toate cele șase țări litorale Marea Neagră reprezintă o poartă maritimă spre lume – cu o importanță colosală în planul comerțului și transportului maritim, populațiile de aici nu sunt centrate încă semnificativ pe această dimensiune. Nici chiar guvernele nu-i acordă importanța cuvenită, întrucât, considerăm noi lucrurile încă nu s-au așezat, iar rezonanțele și remanențele istoriei nu sunt încă nici efecte încheiate sau metamorfozate, nici consonanțe, nici așteptări prioritare. Și în zilele noastre, Marea Neagră, spre deosebire de Marea Caspică și Marea Mediterană, continuă să rămână, cel puțin pentru o vreme, o mare marginală...

Platformele pe care aceste interese – extrem de diferite – ale țărilor din zonă pot fi corelate și conexate sunt, de regulă, economice și îndeosebi energetice. Dar și acestea sunt vagi, lipsite de orizont și umbrite de efectele unei istorii mărunte, marginale, pe care mai toate popoarele de aici o percep ca un blestem. [7] Modelul pe care țările din jurul Mării Negre doresc să-l urmeze și la care doresc să se alinieze este cel al Uniunii Europene. România și Bulgaria sunt deja membre ale UE, Turcia urmează un program de preaderare, Georgia așteaptă undă verde (dar această undă depinde și de rezultatele summiturilor UE-Rusia), Ucraina, care deține 29 % din litoralul Mării Negre și poate fi o uriașă poartă a UE spre Est, are încă probleme care țin atât de relațiile cu Rusia, cât și de statutul ei în regiune și multe altele.

Regiunea Mării Negre – în varianta ei restrânsă, ca și în cea extinsă – se re-modelează din două perspective, care, deocamdată, nu se asamblează și nu sunt pe deplin coerente: cea *strategică europeană* și cea *locală*, regională. Cea strategică europeană se modelează pe interesele UE, îndeosebi pe cele energetice, pe viitorul concept strategic al Alianței, care, fără îndoială, va avea în vedere și această zonă, pe parteneriatul Rusia-UE, pe emergența politicilor și strategiilor turcești și pe implicarea strategică a Statelor Unite (amplasarea unor vectori ai scutului antirachetă în România, spre exemplu).

Această perspectivă generează un orizont favorabil de așteptare pentru țările din zonă și un set de repere clare spre care se vor reorienta interesele strategice ale acestora. Ea se constituie într-un cadru-suport pentru politicile și strategiile țărilor din zonă, dar și într-o garanție a unor finalități benefice și previzibile, chiar dacă evoluțiile nu vor fi nici lineare, nici lipsite de dificultăți. Dar, dacă Uniunea Europeană, Rusia, Turcia și Statele Unite doresc (sub presiunile unor cerințe, îndeosebi de securitate energetică și de stabilitate strategică) ca zona să fie importantă, atunci multe lucruri se vor schimba aici, cu sau fără voia populațiilor și a țărilor din zonă.

Benefic va fi, probabil, faptul că locuitorii acestei zone nu vor mai privi regiunea ca pe un blestem al istoriei, ca pe o marginalizare, ci vor înțelege că zona poate deveni foarte importantă atât pentru Europa și pentru Asia, pentru NATO, pentru Rusia și pentru Statele Unite, cât și pentru fiecare țară din regiune. Dacă marile puteri și marile organizații de securitate doresc să transforme zona în una de securitate strategică, atunci acest lucru nu poate fi decât benefic pentru toată lumea, iar metamorfoza ei din zonă de falie în zonă de confluență, în prezența unor interese majore, va deveni astfel nu numai posibilă, ci și necesară.

Această perspectivă strategică exterioară nu este însă și suficientă. Este absolut necesar ca o astfel de construcție, o astfel de transformare să demareze și din interiorul zonei. Or, de veacuri, între perspectiva interioară și cea exterioară a construcției geopolitice în zona Mării Negre nu există suficiente conexiuni, sau conexiunile sunt rare. Fiecare are alt drum și alt mod de manifestare. Perspectiva locală este strict dependentă de cea strategică exterioară și nu răspunde unor comandamente interioare, întrucât se pare că astfel de comandamente nu sunt suficiente de clare și de ordonate. Resursa locală, interioară, a sinergiei regiunii are, de fapt, două suporturi esențiale: *suportul valorilor*, al culturii, care se dorește a constitui structura de rezistență a sinergiei arealului; *suportul intereselor*, care ar trebui să fie motorul dezvoltării, al inițiativelor, al acțiunii. Or, cel puțin până în prezent, niciunul dintre aceste suporturi nu atinge parametri necesari de conexiune pentru ca zona să devină cu adevărat generatoare de securitate și prosperitate. Aceasta nu este însă o afirmație categorică, ci doar o constatare. Timpul, voința și conștiința oamenilor care locuiesc aceste meleaguri vor soluționa și această dilemă.

Regiunea este bogată în petrol, Marea Neagră va constitui și o zonă de tranzit, Turcia și Bulgaria se consideră deja țări de tranzit petrolier.

Intervenția destul de promptă a Uniunii Europene, prin politica de vecinătate și prin cea de parteneriat, dar și prin sinergia Mării Negre, centrarea efortului apărării antirachetă pe sud-estul Europei, parteneriatele strategice ale Statelor Unite cu Rusia și cu România, relația specială cu Turcia, prezența din ce în ce mai consistentă a NATO în zonă pot stimula această sinergie sau, dimpotrivă, pot menține zona doar în postura de falie non-conflictuală, delimitativă. Oricum, politicile Uniunii Europene și noul concept strategic NATO, pe care îl așteptăm cu nerăbdare, ca și politicile Rusiei și Ucrainei privind zona pot încuraja sau descuraja o resurrecție a interesului general vital și a intereselor semnificative ale tuturor țărilor din regiune (țările caucaziene, Republica Moldova, țările balcanice, dar și ale României și Bulgariei, care sunt direct implicate în politicile europene și euroatlantice), pentru participarea efectivă la această sinergie.

Elementele care țin de cultura fiecărei țări – mai ales de cultura politică și istorică – se bazează pe eroismul local, pe lupta împotriva invadatorilor, a dezlănțuirilor naturii, pe sacrificiu, dar și pe mândrie, pe spiritul de învingător, de luptător, de biruitor (la unii, de biruință prin sacrificiul suprem, la alții,

de biruință prin putere și superioritate) etc. Cultura țărilor din zonă este prea puțin o cultură de confluență și prea mult o cultură de cetate, de fortăreață, de supraviețuire, sau, la marile puteri din zonă, de aroganță imperială. Or, în aceste condiții, ce ar putea să aibă comun țările din zonă? Și totuși, există foarte multe elemente comune care pot constitui suporturi viabile și vitale pentru o cultură a regiunii. Urmează ca, prin efortul cercetătorilor, al oamenilor de știință și de cultură, al guvernelor și al organizațiilor internaționale și locale să fie identificate și valorificate aceste consonanțe ce se pot constitui în temeiuri pentru ieșirea fiecărei țări din cetatea mileniilor și arondarea ei, cu tot patrimoniul pe care-l deține, la marele spirit european, la marea cultură europeană și, de ce nu, la marea cultură eurasiatică și universală.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Brătianu Gheorghe I., *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*. Iași: Editura Polirom, 1999.
2. Apan Ioan Sorin. *Taina Mării Negre*. București: Editura Arania, 2004.
3. Huntington Samuel P. *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*. București, 2007.
4. <http://iss.ucdc.ro/studii-pdf/Geoplitica%20Marii%20Negre.pdf> (accesat la 30.07.2014)
5. <http://issdc.wordpress.com/> (accesat la 31.07.2014)
6. <http://www.mfa.gov.tr/the-new-geopolitical-order-in-the-bsec-region-.tr.mfa> (accesat la 31.07.2014)

**PLURALISMUL POLITIC –
CONDIȚIE SINE QUA NON A GUVERNĂRII DEMOCRATICE**

**POLITICAL PLURALISM –
THE SINE QUA NON CONDITION OF DEMOCRATIC GOVERNANCE**

**Ana BĂBĂLĂU, *doctorandă,*
*Universitatea de Stat din Moldova***

Summary

The present publication analyzed the subject of political pluralism in the context of democratic governance. Researcher investigates the theoretical aspect of the problem. It is about the history of the concept, and about actual acceptance. Author makes some specific references concerning Moldova's reality.

Political pluralism is a participatory type of government in which the politics of the country are defined by the needs and wants of many. He is a government of the people, by the people, and for the people. This kind of pluralism is the existence of diverse and competing interests as the basis of democratic governance. A condition or system in which two or more states, groups, principles, sources of authority, etc., coexist.

Pluralism refers to a society, system of government, or organization that has different groups that keep their identities while existing with other groups or a more dominant group. Rather than just one group, subgroup, or culture dictating how things go, pluralism recognizes a larger number of competing interest groups that share the power. Pluralism serves as a model of democracy, where different groups can voice their opinions and ideas.

Key-words: *democratic governance, democracy, political pluralism, identities.*

In cadrul articolului este dezbătut subiectul pluralismului politic în calitate de condiție indispensabilă a unei guvernări realizate într-un context funcțional democratic. Linia directoare metodologică este conformă principiului logic – de la general la particular. O exercitare pluralistă a puterii politice va fi posibilă doar în condițiile diversității ideologice și doctrinare efective. Demersul euristic pornește de la conceptualizarea unui termen de natură ontologică generalizatoare, ce se situează la baza existențială a relațiilor și proceselor politice dintr-o societate de esență democratică – cea a pluralismului, în sens larg, dar în special a pluralismului de natură politică. Pluralismul contestă absolutismul și monismul, neagă ideea adevărului absolut. Din punct de vedere ontologic, pluralismul susține existența mai multor realități, care pot coexista în cadrul unui și aceluiași sistem. Realizarea actului guvernării într-un sistem politic democratic este posibilă doar în condițiile existenței unei diversități doctrinare, ce au formă instituționalizată și participă la o competiție politică încadrată într-un sistem cu reguli de joc democratice. Abordarea de față se realizează dintr-o perspectivă pluralistă asupra statului, societății și proceselor politice ce se desfășoară în acestea.

Universalizarea studiilor teoretice și a celor practice, în domeniu, permite crearea unui tablou concludent asupra evoluției termenului și sensurilor sale de natură politică. După cum observă Gregor McLennan, „itinerarul filosofic al pluralismului începe de la greci. Aici se concentrează întreaga dezbateră a Unului și Multiplului (ce acompaniază aproape neîntrerupt istoria filosofiei)” [1, p.16]. Un exemplu elocvent de contribuție grecească antică este dialogul dintre Platon și Aristotel despre unitatea și diversitatea socială [2, p.178]. În opinia lui Millon-Delson Chantal, „Platon visa să instaureze unitatea socială, incitându-i sau mai curând constrângându-i pe toți membrii societății să subscrie la proiectul comun, obligându-i la aceasta printr-o educație puternică. (...) Invers, Aristotel laudă diversitatea socială pe care o consideră firească și binefăcătoare. (...) El insistă asupra bogăției diversității și asupra oprimirii ca o consecință a dorinței de unitate totală” [2, p.178-179].

Idea pluralismului, din momentul primelor dezbateri filosofice pe acest subiect, este de opoziție față de monism și a celebrării multiplicității. Transferul discuțiilor din sfera pur filosofică în cea a sociologiei politice este realizată de către Harold Laski, care, după cum observă Robert Dahl, „pune explicit în discuție suveranitatea statului și viziunea monistă asupra acestuia, până atunci dominantă” [3, p.12]. La începutul sec. XX, prin opera lui Harold Laski și a altor autori, pluralismul, în sensul său politic, este întâi de toate o critică a etatismului. Teoriile pluralismului politic doresc să „scoată” societatea de sub influența totală a statului, se dorește o dezvoltare a sectorului asociativ, inclusiv a partidelor politice, care să se transfere din sfera pur etatistă în cea a societății civile. Conceptul pluralismului politic este unul din instrumentele ideatice ale arsenalului conceptual a intelectualității, folosite pentru a promova ideea societății deschise, a unei societăți civile mai dezvoltate ce nu ar fi limitată de teoriile tradiționale despre suveranitatea statului.

Analiza atentă a ideilor lui Harold Laski, permit o perspectivă și mai largă de utilizare a pluralismului politic. În acea perioadă, pluralismul nu semnifică doar critica statului „atotputernic”, ci și o „strategie de a semnala disfuncțiile democrației reprezentative care promova o reprezentare teritorială, și de a propune în schimb o formă de reprezentare asociaționistă, ce ar garanta o participare politică mai bine garantată și mai profitabilă” [1, p.17]. Altfel spus, deja de la începutul sec. XX teoreticienii au semnalat importanța scrutinului reprezentării proporționale în promovarea diversității de idei în societate. Secolul al XIX-lea, din punctul de vedere al ingineriei electorale, a fost o perioadă în care a dominat principiul majoritar de transformare a voturilor în mandate, acest sistem electoral fiind propriu societăților cu rădăcini politice britanice. Către începutul secolului XX, tot mai multe state cu regim politic democratic sau în proces de democratizare, în special din spațiul continental european, optează pentru principiul reprezentării proporționale în repartizarea mandatelor. Practica relativ scurtă a scrutinelor electorale demonstraseră că reprezentarea proporțională fa-

vorizează manifestarea pluralismului politic, permițând cetățenilor să-și delege reprezentanții care doresc ei, neluând în calcul practica majoritară de „alegere a răului celui mai mic”.

O „reinventare” a pluralismului politic s-a produs după al Doilea Război Mondial, în special prin contribuția școlii americane de știință politică, prin așa reprezentanți ca Robert Dahl, David Held, Charles Lindblom, Gabriel Almond etc. Savanții au ancorat viziunea pluralistă de teoria democratică. Pluralismul se poate dezvolta doar în contextul unui sistem politic democratic. A fost fundamentat științific „modelul democratic pluralist” [3, p.12]. Justificarea normativă a modelului se referă la faptul că democrația pluralistă protejează libertatea individuală, prin aceea că guvernarea revine unei „coalitii de minorități”, iar nu unei majorități omogene. Se evită în acest fel nu doar tirania minorității, ci și cea a majorității. Modelul democratic pluralist împiedică apariția unor facțiuni a căror putere să pună în pericol coeziunea societății și, în același timp, împiedică distanțarea statului de societate, menținându-i pe deținătorii puterii politice aproape de cetățeni și cultivându-le responsabilitatea și receptivitatea față de preferințele cetățenilor.

Sintetizând abordările lui David Held asupra subiectului dat, deducem următoarele trăsături ale „pluralismului democratic” [4]:

- Drepturi cetățenești, incluzând principiul „un om – un vot”, libertatea de expresie și libertatea de organizare.
- Un sistem de pârghii și contraponderi între legislativ, executiv, autoritatea judecătorească și burocrația administrativă.
- Un sistem electoral concurențial real.
- O multitudine de grupuri de interes în căutare de influență politic, grupuri care converg din punctul de vedere al apartenenței indivizilor.
- Grupurile conducătoare „minoritare” ce formează majoritatea comunică între ele în vederea identificării unui consens de principiu.
- Instituțiile guvernamentale mediază și validează unele sau altele dintre solicitările grupurilor de interese.
- Normele constituționale se sprijină pe o cultură politică favorabilă (ceea ce la Gabriel Almond și Sidney Verba se numește „cultură civică”).

Pe lângă aceste caracteristici imanente societății democratice pluraliste, autorul insistă asupra „descoperirii” unor condiții sociale generale care asigură funcționarea modelului pluralist:

- Puterea este împărțită și tranzacționată de numeroase grupuri din societate.
- Există o gamă largă de resurse politice de diverse tipuri, dispersate în rândurile populației.
- Există un consens – care ține de valori – în ceea ce privește procedurile politice și gama de alternative aferentă politicilor publice; de asemenea, acest consens se referă și la domeniul legitim al politicii.
- Există un echilibru între activism și pasivitate, în rândul cetățenilor, suficient pentru stabilitate politică.

Examinarea postulatelor științifice deduse din opera lui David Held face posibilă prezentarea unor judecăți cu referire la „modelul pluralist democratic”. Pluralismul politic în societatea democratică se dovedește a fi un fenomen complex și omniprezent. Din punct de vedere ontologic, prezența se atestă în următoarele sfere social politice:

- Instituțional-guvernamentală (funcționarea echilibrată și separată a mai multor puteri în stat).
- Concurențial-electorală (con competiția dintre cel puțin două partide efective pentru cucerirea, menținerea și exercitarea puterii în stat).
- Asociațională (dezvoltarea unei rețele puternice de grupuri de interese și asociații obștești în calitate de mecanisme instituționalizate de influențare a puterii politice).
- Cultura politică civică. Se are în vedere sensul sintagmei atribuit de Gabriel Almond și Sidney Verba, care considerau că „cultura civică nu este o cultură modernă, ci una care combină modernitatea și tradiția” [5, p.36]. Ar fi dovada unui monism politic discuția despre cultura politică într-un regim democratic doar în termeni participativi. Însușirea naturală a societății pluraliste democratice este acceptarea atât a activismului, cât și a pasivității cetățenilor.

Relațiile dintre componentele majorității guvernamentale reies atât din calitatea concurenței politice, cât și din cadrul instituțional fundamentat legal. Plus la aceasta, comportamentul clasei conducătoare este direct raportat la totalitatea însușirilor și laturilor esențiale ale culturii politice ale cetățenilor. Într-un final, relațiile politice de natură decizională sunt direct influențate de intensitatea impulsurilor ce vin din partea societății civile.

Un alt promotor important al ideilor și valorilor democrației pluraliste este Robert Dahl, care, după cum deduce Giovanni Sartori, explorează tărâmul democrației pluraliste nu doar din punct de vedere descriptiv, ci și prescriptiv [6, p.34-35]. Robert Dahl în lucrările sale nu doar analizează democrația, ci și o promovează. Obiectul cercetării pentru savant nu este atât pluralismul, în calitate de termen solitar, ci în strânsă funcționalitate cu fenomenul democratic. Relația dintre aceste două noțiuni sunt tratate în termeni dihotomici.

Pentru a caracteriza realitatea democratică pluralistă, autorul utilizează noțiunea de *poliarhie* [3]. Poliarhia este sistemul politic cu mai multe centre de putere. Cercetătorul preferă să utilizeze termenul de „poliarhie” pentru a desemna o latura ontologică a democrației. El consideră că termenul „democrație” trebuie utilizat în sens normativ, prescriptiv. Dincolo de aceste momente strict particulare, concluzia principală este că democrațiile moderne sunt democrații pluraliste. În viziunea lui Robert Dahl, precum și din perspectiva cercetării prezente, aceasta presupune [3, p.15]:

- Mecanismul reprezentării.
- Extinderea (practic fără limite) a dimensiunii unui corp politic democratic (alegătorii).

- Diversitatea demos-ului. Aceasta deosebește categoric tendințele din societățile pluraliste, comparativ cu cele moniste (totalitare).
- Conflictul politic. El devine inevitabil în urma diversității demos-ului, nu mai poate fi considerat un fapt întâmplător sau aberant. Misiunea regimurilor democratice este de a soluționa pe căi legale sau prin identificarea compromisului aceste conflicte.
- Pluralismul organizațional.

Ideile lui Robert Dahl, în mare parte, se suprapun cu cele ale lui David Held. În pofda faptului că autorul nu investighează nemijlocit sistemul relațiilor stabilite în interiorul coalițiilor de guvernare, el reușește pe deplin să prezinte trăsăturile contextuale principale ale unei democrații pluraliste. Cuvântul-cheie este *diversitatea*, și anume diversitatea demos-ului. De aici pornesc toate relațiile stabilite într-o societate pluralistă. Dacă societățile totalitare nivelează aceste diferențe, considerând că părerile contrarii împiedică dezvoltarea, atunci societățile pluraliste dimpotrivă, reies din dictonul „polemica elucidează adevărul”. Conflictele sunt inerente pluralismului, însă misiunea societății democratice în general, dar și a clasei conducătoare în particular va fi de a transforma aceste conflicte în elemente pozitive, germene ale dezvoltării, catalizatori ai progresului și modernizării. După cum menționa Amedeo Carrocci, „funcția principală a reprezentanței este de a oferi comunității capacitatea de acțiune, și nu de a da glas contrastelor sociale” [7, p.61]. Guvernanții trebuie să dea dovadă de capacitatea de a canaliza diversitatea de opinii și interese în sensul asigurării energetice a dezvoltării, a modernizării și progresului. În acest sens urmează să fie depășite clișajele existente sau probabile din societate.

Reflectând asupra artei guvernanților de a depăși situațiile de conflict, absolut necesară în societățile pluraliste cu majoritate formată în baza coalizării mai multor forțe politice, involuntar se poate de făcut referință la spusele lui Saint-Just: „Toate artele au produs lucruri minunate. Numai arta guvernării a produs monștri” [8, p.9]. Efectul maximei este unul dur, de sancționare a guvernanților ce nu fac față funcțiilor de reprezentare. Este o realitate întâlnită și în regimurile democratice pluraliste, care cât de eficiente nu ar fi, nu pot fi calificate ca fiind ideale. În același timp, probabilitatea de a „naște monștri” în astfel de regimuri este infim mai mică decât în regimurile politice de tip sau cu tendințe moniste. Pluralismul presupune că întotdeauna când o parte, o componentă (instituțională sau participativă) a sistemului politic va încerca uzurparea puterii, se vor găsi elemente sistemice care vor produce „anticorpi”, vor bloca tentative de acest gen.

La etapa actuală, „pluralismul se conjugă din ce în ce mai mult cu postmodernismul” [1, p.20]. Discursul pluralismului postmodern, care îndepartează noțiunea de explicație de valorile de adevăr și o reconstruiește după criteriile unui angajament subiectiv al celui care o furnizează, erodează prestigiul obiectivității pentru a promova în schimb perspectivismul subiectiv. Pluralismul postmodern contestă obiectivismul. Conform acestuia, „adevărul este relativ”.

Discursul pluralist postmodern înseamnă că termenul de ideologie este destituit din rolul său central ocupat în sistemele politice proprii societăților moderne (industriale), el coabitând cu noțiunile de „interese și imagini” politice, construite la confluența unei diversități inclasabile de reprezentări politice. Ideologiile și doctrinele nu sunt negate, procedura de negare nefiind specifică abordării metodologice pluraliste, însă acestea nu mai joacă acel rol decisiv de mai înainte. Pluralismul actual din societățile cu regimuri democratice de tradiție este un pluralism postmodern, un pluralism preponderent pragmatic, dar nu lipsit totalmente de anumite ancore ideologice. Conform acestuia, nu există păreri corecte sau greșite, ci suficient sau insuficient argumentate.

O trăsătură definitorie a societății pluraliste este faptul că, deși este alcătuită din oameni care împărtășesc „doctrine morale” diferite, aceștia acceptă să se tolereze, să coexiste pașnic, să se respecte ca oameni, ca cetățeni, ba chiar să formeze împreună o comunitate politică în ciuda diferențelor de sex, etnie, religie, ideologie. „Chiar dacă la capătul unei confruntări politice câștigă o majoritate, fie și una zdrobitoare, ea nu își va impune propria morală celorlalți” [9, p.25]. O guvernare pluralistă va respecta autonomia și drepturile de bază ale tuturor cetățenilor, cu precădere libertatea de conștiință și șanse egale în competiție. Dictionul „unitate prin diversitate” reflectă în mod pregnant ideile expuse mai sus.

Pluralismul nu înseamnă doar o relație de antonimie cu monismul. Din cele analizate mai sus este elocvent faptul că termenul este cu mult mai larg. Nu este vorba doar despre o pluralitate matematică. Pluralismul politic presupune anumite principii de funcționare a sistemului și proceselor politice din societate: dialogul, identificarea numitorului comun, toleranța, acceptarea alternativelor etc. Toate aceste trăsături în complexitatea lor vor reuși să asigure o guvernare de coaliție eficientă.

Societatea democratică actuală prin definiție este una pluralistă. Diversitatea, deosebirile trebuie concepute și tratate ca pe un fapt, ca pe un bine. Este vorba atât despre diversitatea opiniilor și convingerilor, cât și despre cea a acțiunilor. Contrar a ceea ce se întâmplă în societățile autoritare sau totalitare, puterea nu impune și nu diseminează un adevăr oficial unanim recunoscut (o ideologie oficializată și impusă prin politici și legislație). Democrația pluralistă se bazează pe renunțarea voită la proiectele metafizice de construcție a societăților ideale. Elocvente sunt scrierile filosofice ale lui Karl Jaspers, care enunța că Vestul democratic nu are nici o ideologie, nici chiar pe cea a capitalismului, despre care se poate de aflat doar din scrierile marxiste. Înșiși „capitaliștii” nu sunt la curent că ar avea o atare ideologie. Autorul insistă asupra rolului fundamentelor creștine în impunerea toleranței occidentale [10].

Încă în zorii modernității, Montesquieu făcuse o observație gen axiomă, perfect aplicabilă și în timpurile actuale: „Ori de câte ori vom vedea, într-un stat care-și dă numele de republică, că toată lumea este liniștită, putem fi siguri că acolo nu există libertate” [9, p.179]. Totuși, ar fi incorect să afirmăm că în

societățile democratice pluraliste nu există unitate de idei. Convergența ideatică în societatea pluralistă este numită în teoria politică cu termenul de *consens*. Consensul democratic trebuie deosebit în mod necondiționat de unanimitatea impusă într-o societatea totalitară.

Relația „diversitate - consens” în contextul ontologic democratic trebuie tratată în calitate de raport da natură dihotomică. Aceste două noțiuni nu se exclud reciproc, ci se completează organic. Giovanni Sartori vorbește despre consens utilizând calificativul „problema controversată” [6, p.101-104], făcând referință la caracteristicile societăților moderne:

- Consensuale sau conflictuale.
- Integrate, segmentate sau dezintegrate.
- Omogene sau eterogene.

Din punctul de vedere al teoriei democrației, Sartori deosebește trei niveluri ale consensului [6, p.102]:

- Valorile ultime (cum ar fi libertatea sau egalitatea), care structurează sistemul de opinii. Acesta este consensul la nivelul societății sau consensul de bază.
- Regulile jocului sau procedurile. Se are în vedere consensul la nivelul regimului sau consensul procedural.
- Guvernele specifice și politicile guvernamentale (consensul politicilor).

În primul caz este vorba despre un consens de bază, de principiu, care stabilește în ce măsură societatea împărtășește în întregime aceleași credințe și scopuri valorice. Consensul asupra lucrurilor fundamentale din societate este o condiție necesară democrației, poate că nu obligatoriu necesară, însă totalmente catalizatoare. După cum remarcă savantul, „... un bun indicator al „succesului democrației” este dobândirea, în timp, a unui consens de bază; în vreme ce lipsa sau pierderea consensului de bază atestă lacunele și eșecurile democrației” [6, p.102]. Rolul clasei conducătoare este unul extrem de important în stabilirea consensului național.

Al doilea nivel al consensului se referă la sistemul de reguli constituționale și proceduri legislative privind funcționalitatea sistemului politic. Este ceea ce constituționaliștii numesc statul de drept. În cazul politologilor este vorba de termenul de „regim politic”. Chiar și în democrațiile cu tradiție regimurile politice nu cunosc o similaritate funcțională evidentă. În pofida acestui fapt, după Sartori, „există o regulă majoră a jocului care trebuie să preceadă pe toate celelalte, și anume regula care stabilește modul în care sunt soluționate conflictele” [6, p.102]. Autorul continuă că „într-o democrație, regula soluționării conflictelor este domnia majorității”. Dacă nu se acceptă regula majorității, sau mai bine spus regulile impuse de majoritate, democrația nu va putea soluționa conflictele în mod pașnic, respectiv nu se va putea manifesta ca ceva de la sine înțeles. Consensul procedural, spre deosebire de cel de bază, este o condiție *sine qua non* a democrației. Dacă regulile procedurale impuse de majoritate nu sunt respectate, democrația ca formă politică nu va fi acceptată. Toate aceste postulate sunt per-

fect valabile, însă trebuie completate cu expresia conform căreia „în democrație suntem de acord să nu fim de acord”. În unison cu Giovanni Sartori se exprimă și Virgil Măgureanu, care specifică teza conform căreia „consensul fundamental în cadrul regimurilor politice democratice se caracterizează prin acordul de a fi în dezacord și prin conștiința dreptului la diferență, ca regulă a jocului” [11, p.116]. În concluzie, consensul procedural se bazează pe următoarele enunțuri:

- Acordul asupra regulilor conform cărora putem să nu fim de acord și să ne rezolvăm neînțelegerile.
- Dezacordul în cadrul unor astfel de reguli este un dezacord pe care democrația îl protejează și îl perpetuează.

Reiterăm principiul vital al pluralismului democratic de acceptare a diversității în condițiile impunerii regulii majorității. Din perspectiva cercetării prezente, stabilitatea coalițiilor va fi posibilă doar cu respectarea regulilor de joc de mai sus. Pe de o parte, partenerii de coaliție să respecte opiniile fiecăruia, iar de cealaltă parte, să se țină cont de ponderea cantitativă a fiecăruia în vederea optimizării procesului decizional. În acest fel am ajuns la cel de-al treilea nivel al consensului – guvernarea prin discuții. Guvernarea democratică presupune comunicare permanentă atât în interiorul purtătorilor puterii politice, guvernării, cât și între guvernare și opoziție. Această trăsătură a consensului cel mai bine se observă în guvernările prin coaliții, dar și în cazul sistemelor politice dominate de competiția dintre două partide efective.

Democrația, ca formă de organizare social-politică a comunităților, nu reprezintă un obiect de studiu direct pentru cercetarea prezentă, însă pornind de la faptul că societatea pluralistă democratică este o condiție *sine qua non* a guvernării prin coaliții, consider necesar de a puncta niște aspecte de referință a guvernării democratice. Generalizarea informației prezentate de multiplele studii în domeniu ne induce spre formulările sintetice ale lui Robert Dahl, care consideră că democrația este acea formă de guvernare care reclamă instituții [12, p.83]:

- Oficiali aleși prin vot. Controlul asupra deciziilor guvernamentale în privința politicilor revine în mod constituțional oficialilor votați de cetățeni. Guvernările democratice sunt reprezentative.
- Alegeri libere, corecte și periodice. Oficialii votați sunt desemnați prin alegeri frecvente și organizate în mod corect, în care constrângerile sunt relativ rare.
- Libertate de expresie. Cetățenii au dreptul de a-și exprima fără amenințarea unei pedepse grave.
- Surse alternative de informare. Nu există doar poziția oficialităților, ci și a reprezentanților societății deschise (societății civile).
- Autonomie asociațională. În societate pot exista mai multe centre de putere. Opinia publică este o instituție ce poate influența în calitate de feedback procesele politice de luare a deciziilor din cadrul sistemului politic.

– Cetățenie cuprinzătoare. Dreptul la cetățenie nu este limitat pe motivul disonanței și diversității de opinii. Există prevederi constituționale ce protejează în mod democratic instituția cetățeniei.

Raportând la situația Republicii Moldova, toate aceste instituții democratice sunt prezente și funcționale. Însă, nu putem insista asupra ideii că doar prezența instituțiilor este suficientă pentru a trata societatea ca fiind democratică. Este indispensabilă și funcționalitatea acestora. Performanța instituțiilor democratice este o temă aparte pentru discuție.

Revenind însă la scrierile lui Robert Dahl cu privire la democrație, semnalăm că autorul este conștient de observațiile de mai sus și mai adaugă niște condiții care ar favoriza funcționalitatea instituțiilor democratice [12, p.141]:

- Controlul oficialilor aleși asupra armatei și poliției.
- Convingeri democratice și o cultură politică democratică.
- Inexistența unui control politic străin puternic, ostil democrației.
- O economie de piață modernă și o societate modernă.
- Pluralism subcultural slab.

Respectarea acestor condiții va permite trecerea de la „democratizare” la „democrație stabilă”. Pe exemplul Republicii Moldova poate fi dedusă valabilitatea acestor condiții impuse de autor în rezultatul studiilor sale practice. Prima condiție este una respectată în cazul societății moldovenești, în particular, precum și în cazul majorității fostelor state socialiste din Europa Centrală și de Est care doresc consolidarea democrației în limitele sale teritoriale. La o privire analitică sumară, problema în cauză este plauzibilă pentru regimurile în tranziție din America Latină sau mai nou, Egipt, de exemplu.

Ulterior, însă, toate condițiile ce favorizează progresul instituțiilor democratice nu sunt respectat pe deplin în cazul vizat (Republica Moldova). Nu putem vorbi despre convingeri democratice „implantate” în subconștientul societății și nici despre o cultură civică, preponderent participativă, în condițiile în care opinia publică încă acceptă ideea monismului politic pe exemplul unui sistem cu un singur partid politic (concluzie ce reiese din sondajele de opinie publică). De asemenea, prezența pe teritoriul țării a trupelor străine și imposibilitatea autorităților centrale de a asigura controlul constituțional asupra întregului segment de frontieră este o condiție ce influențează negativ.

Republica Moldova nu dispune de o economie de piață puternică și modernă. Rolul „satisfacției economice” în edificarea „fericirii democratice” este esențial. Într-o țară săracă din punct de vedere economic se va putea construi o democrație la fel de săracă și neputincioasă din punct de vedere valoric. Jean-Paul Fitoussi, în urma analizelor efectuate asupra conținutului relației „democrație-economie”, consideră că bunăstarea economică este nu doar o condiție favorabilă, ci și chiar necesară democrației pluraliste. Ideea determinantă a studiilor sale este că o națiune cu un grad mai mare de bunăstare economică are mai multe posibilități de a susține și promova democrația. Este o economie

„capitalistă sălbatică” ce nu favorizează crearea clasei de mijloc, ci dimpotrivă, predispune spre maximizarea efectelor inegalităților sociale. „Efectul inegalității asupra democrației este ușor de anticipat, întrucât concentrarea avantajelor economice conduce la acumularea avantajelor politice, subminând egalitatea politică și diminuând supunerea față de procedurile democratice” [13, p.15].

Pluralismul subcultural este unul puternic dezvoltat în Republica Moldova, având în vedere potențialele clivaje și conflicte din societate. Societatea moldovenească nu este una omogenă. Nu este vorba despre unitatea contrariilor. Dimpotrivă, sunt multe posibile riscuri de escaladare a situației în baza diferitor segmente potențial conflictuale: motive geopolitice, etnice, lingvistice. Comportamentul clasei politice este decisiv în perfectarea vectorului de dezvoltare a situațiilor.

Articolul de față este mai mult o incursiune teoretică în problematica diversității politice, din care cauză studiul societății moldovenești, în materie de acceptare și promovare a pluralismului, nu se încadrează în obiectul de investigare direct. Aspectele elucidate argumentează o dată în plus că Republica Moldova se află în proces de democratizare, mai bine spus de consolidare a democrației, care reprezintă o fază superioară a procesului. Suntem o societate concurențială.

În concluzie, din perspectiva general teoretică, un regim politic democratic presupune competiție reală între diferiți agenți politici. Pluralismul este nu numai o realitate cantitativă, ideea diversității politice în contextul postmodernist transcende dimensiunea cantitativă a problemei. Pluralismul politic postmodern este un mod anumit de gândire și acțiune politică. El nu acceptă ideologii oficiale și adevăruri absolute. În societățile democratice pluraliste dezacordul, opoziția, adversitatea politică și contestările sunt toate noțiuni ce dobândesc o valoare pozitivă, un rol pozitiv în contextul concepției pluraliste despre societate. Pluralismul este încrederea în valoarea diversității, este mediul în care este pusă în valoare partea „bună” a varietății.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. McLennon G. Pluralism. București: Style, 1998. 166 p.
2. Chantal M.-D. Ideile politice ale secolului XX. Iași: Polirom, 2002. 205 p.
3. Dahl R. Poliarhiile. Participare și opoziție. Iași: Institutul European, 2000. 264 p.
4. Held D. Models of Democracy. Cambridge: Polity Press, 1993. 321 p.
5. Almond G., Verba S. Cultura civică: Atitudini politice și democrație în cinci națiuni. București: CEU Press, 1996. 392 p.
6. Sartori G. Teoria democrației reinterpretată. Iași: Polirom, 1999. 507 p.
7. Carrocci A. În căutarea unui guvern bun. București: Litera, 2001. 79 p.
8. Senellart M. Artele guvernării: de la conceptul de regim medieval la cel de guvernare. București: Meridiane, 1998. 307 p.
9. Ideologii politice actuale (coordonator: Miroiu M.). Iași: Polirom, 2012. 475 p.
10. Jaspers K. Oamenii de însemnătate crucială: Socrate, Buddha, Confucius, Isus. București: Paideia, 1996. 197 p.
11. Măgureanu V. Studii de sociologie politică. București: Albatros, 1997. 416 p.
12. Dahl R. Despre democrație. Iași: Institutul European, 2003. 204 p.
13. Fitoussi J.-P. Noua epocă a inegalităților. Iași: Institutul European, 1999. 228 p.

CONCEPT, ASPECTE DEFINITORII ȘI FORME ALE VIOLENȚEI ÎN FAMILIE

THE CONCEPT OF DEFINING ASPECTS AND FORMS OF THE DOMESTIC VIOLENCE

Valentina STRATULAT, *doctorandă,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

Summary

In this article we will analyze the concept, the notion and the legal forms of the domestic violence. Although domestic violence is the most difficult to detect, it is a widespread phenomenon that has serious consequences for the whole society and needs to be investigated.

Key-words: *family violence abuser, victim, domestic violence, abuse, family, safeguards,*

Orice individ are dreptul la respectarea vieții, de a fi liber de tortură, de tratamente și pedepse crude, inumane sau degradante, precum și de dreptul la libertatea și la securitatea persoanei.

Potrivit Constituției Republicii Moldova, statul ”asigură dreptul fiecărui om de a-și cunoaște drepturile și îndatoririle” [1], ”respectă și ocrotește viața intimă, familială și privată” [2], garantîndul-le în același timp ”dreptul la viață și la integritatea fizică sau psihică” [3].

Codul Familiei al Republicii Moldova prevede egalitatea soților în relațiile familiale. Toate problemele vieții familiale se soluționează de către soți în comun. Fiecare dintre soți este în drept să-și continue ori să-și aleagă singur/ă profesia. Relațiile dintre soți se bazează pe stimă și ajutor reciproc, pe obligații comune de întreținere a familiei, de îngrijire și educație a copiilor.

La rîndul său, ocrotirea și sprijinirea familiei, dezvoltarea solidarității familiale, bazată pe prietenie, afecțiune și ajutorare morală și materială a membrilor familiei constituie un obiectiv de interes național al țării noastre.

Deși violența în familie este cel mai greu de depistat, aceasta constituie una dintre formele cele mai des întîlnite. ”Actele de violență domestică sunt cel mai greu de depistat datorită faptului că se petrec în familie, în intimitate, unde este cel mai puțin vizibil și unde autoritățile nu pot interveni” [5]. Datorită acestui fapt, problematica violenței în familie și căile de soluționare a acesteia au devenit un subiect actual, fiind intens discutat în ultimele decenii.

”Mai regretabil este faptul că nu e afectată doar familia în care se produc acte de violență, dar și societatea” [6].

Fiind un fenomen inadmisibil într-o societate democratică, violența în familie, ”cunoscut și sub numele de violență domestică, abuz domestic, abuz familial, abuz marital/conjugal sau violență intimă, poate fi definit pe larg ca fiind un

model comportamental abuziv al unuia sau al ambilor parteneri dintr-o relație intimă precum mariajul, concubinajul, familia, prietenia sau conviețuirea” [7].

Pentru a stabili limitele violenței, formele și soluțiile de combatere a acesteia, considerăm necesar de a expune succint conceptul de violență cu evidențierea noțiunilor doctrinare, cât și legale. Astăzi suntem obișnuiți să auzim despre violență în artă, în limbaj, în sport, în școală, în familie și chiar în societate.

În acest sens, cuvântul ”*violență*” a ajuns să desemneze aproape orice ciocnire, orice tensiune, orice raport de forțe, orice inegalitate, orice ierarhie”, scrie sociologul Chesnais. [8]

Dicționarul Explicativ al Limbii Române conține următoarea definiție: *violență* – 1. Insușirea, caracterul a ceea ce este violent. 2. Lipsă de stăpânire în vorbe și în fapte; vehemență, furie. .3. Faptul de a întrebuița forța brutală, constrângere; încălcarea a ordinii legale.[9]

Literatura de specialitate conține diferite definiții ale violenței din diverse domenii. Astfel, în domeniul psihiatriei, *violența* reprezintă o acțiune umană ce presupune intensificarea brutalității, realizate cu ajutorul forței, aceasta fiind orientată împotriva unei persoane, situații, instituții, comunități sau împotriva oricărui alt obiect, acțiune în urma căreia obiectul poate fi distrus [10].

În psihologie, ”*violența în familie* se prezintă ca un stimul puternic producător de stări inadecvate care în cele mai multe dintre cazuri conduc la consecințe nu mai puțin grave decât însuși actul, iar în anumite condiții chiar și mai puternice” [11].

În sociologie se consideră a fi violență acele acte antisociale ce lezează viața, demnitatea integritatea corporală și sănătatea persoanei, iar mijloacele de înfăptuire sunt constrângerea, abuzul, panica etc. [12]

Potrivit doctrinei juridice, violența este calificată ca influența exercitată asupra unui subiect al raportului social; un act de aplicare al forței manifestat prin constrângere, reprimare sau chiar prin nimicirea acestui subiect. Atare influență are drept scop realizarea intereselor și satisfacerea propriilor necesități contrar voinței și dorinței cuiva, în detrimentul intereselor altui subiect. [13]

Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova expune că noțiunea de *violență domestică* cuprinde un complex de comportamente agresive sistematic repetate și aplicate față de victimă. [14]

În opinia altor autori, *violența în familie* constituie un comportament învățat în care condiția fizică și psihologică este folosită pentru menținerea controlului asupra partenerului intim și trebuie luată în serios și tratată cu agresivitate de către autoritățile statului. [15]

Radu Vraști consideră că definirea *violenței familiale* este o problemă mai mare decât o dispută semantică, pentru că ea prezintă diferențe majore în ceea ce privește conținutul problemei. Controversa centrală este gradul cu care termenul de ”*violență familială*” este sinonim cu abuzul sau cu rele tratamente între membrii de familie.” [16]

Recomandarea nr. R(85)4, adoptată la Reuniunea 382 din 26.03.1985 a Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei, oferă o definiție a noțiunii de violență în familie. Aceasta reprezintă orice act sau omisiune comisă în interiorul familiei de către unul din membrii ei și care aduce atingere vieții, integrității corporale sau psihologice sau libertății altui membru al acelei familii și afectează în mod serios dezvoltarea personalității lui.

În decursul anilor, sensul acestei noțiuni rămâne neschimbat. Astfel, conform art. 3 al *Convenției Consiliului Europei cu privire la prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței în familie, violența în familie* înseamnă ”toate actele de violență fizică, sexuală, psihologică sau economică care au loc în familie sau în unitatea domestic sau între foști sau actuali soți sau parteneri, indiferent de faptul dacă agresorul locuiește sau a locuit împreună cu victima” [17].

Codul Penal al Republicii Moldova prevede că *violența în familie* reprezintă ”acțiunea sau inacțiunea intenționată manifestată fizic sau verbal, comisă de un membru al familiei asupra altui membru al familiei, care a provocat suferință fizică soldată cu vătămarea ușoară a integrității corporale sau a sănătății, suferință psihică ori prejudiciu material sau moral” [18].

Articolul 2 al *Legii cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie nr. 45-XVI din 01.03.2007* oferă următoarea noțiune a *violenței în familie*: ”Orice acțiune sau inacțiune intenționată, cu excepția acțiunilor de autoapărare sau de apărare a unor alte persoane, manifestată fizic sau verbal, prin abuz fizic, sexual, psihologic, spiritual sau economic ori prin cauzare de prejudiciu material sau moral, comisă de un membru de familie contra unor alți membri de familie, inclusiv contra copiilor, precum și contra proprietății comune sau personale”.

Reieșind din norma expusă, observăm că legiuitorul operează cu doi termeni, și anume: violență și agresiune. Ambii termeni pot fi utilizați pentru a descrie un comportament abuziv față de o persoană. *Dicționarul de drept penal* definește *agresiunea* ca fiind ”comportamentul violent manifestat de o persoană față de alte persoane” [19], iar *violența* – ca fiind ”comportarea agresivă care se poate manifesta la nivel fizic sau psihic și capătă cel mai adesea semnificație penală” [20]. Agresiunea este determinată de situații frustrante care nu pot fi depășite de individ și se manifestă prin descărcări violente distructive. De asemenea, *agresiunea* poate fi definită ca o acțiune sau ca un abuz care se comite prin violență. În acest sens, *Dicționarul practic al limbii române explicativ și morfologic* scrie că *agresiunea* este ”un atac neprovocat împotriva unei persoane sau a unui stat” [21].

În legislația României, *violența în familie* reprezintă orice acțiune sau inacțiune intenționată, cu excepția acțiunilor de autoapărare ori de apărare, manifestată fizic sau verbal, săvârșită de către un membru de familie împotriva altui membru al aceleiași familii, care provoacă ori poate cauza un prejudiciu sau suferințe fizice, psihice, sexuale, emoționale ori psihologice, inclusiv amenințarea cu asemenea acte, constrângerea sau privarea arbitrară de libertate. Constituie,

de asemenea, violență în familie împiedicarea femeii de a-și exercita drepturile și libertățile fundamentale. [22]

Deși legiuitorul român utilizează noțiunea de *violență în familie*, doctrina română operează cel mai des cu noțiunea de *violență domestică*, echivalându-le sensul. Autorul Valentina Bodrug-Lungu totuși le diferențiază, explicînd că ”noțiunea de violență domestică (*domestic violence* - engl.) este mai largă, acoperind și sfera relațiilor agresive dintre concubini” [23]. În opinia autorului, ”violența în familie se referă la toate acțiunile fizice, sexuale, psihologice, economice și de ordin abuziv într-o relație de tip familial legal” [24].

Potrivit lui Radu Vrasti, *violența domestică* este o formă particulară de violență împotriva femeii. *Home Office din Marea Britanie* definește *violența domestică* ca ”orice act de amenințare, hărțuire, violență sau abuz (psihologic, fizic, sexual, economic sau emoțional) între adulți care sunt sau au fost parteneri intimi sau membri de familie, indiferent de sexul sau sexualitatea lor”. [25]

Din totalitatea definițiilor expuse, se desprind diverse tipuri și forme ale violenței. Din punct de vedere teoretic, există două tipuri de violență, și anume: *violența reală* și *violența imaginară*. Violența reală reprezintă orice acțiune îndreptată contra unei personae sau a unui bun care are ca efect cauzarea de daune fizice sau materiale, iar violența imaginară este strîns legată de mecanisme psihosociale, colective și care, deși fără prejudicii materiale aparente, impune o ordine sau o dominație. [26]

Din punct de vedere practic, evidențiem existența mai multor forme de violență, și anume: în școală, în familie, în societate, contra femeii, împotriva copilului, între copii, între adulți, între copil și adult etc. Existența variatelor situații practice impune diferențierea acestor tipuri de violență.

Avocații pentru Drepturile Omului [27] consideră că violența în familie sau violența împotriva femeilor ar avea același înțeles. Acest fapt îl desprindem și din *Declarația ONU privind prevenirea violenței asupra femeilor, adoptată de Adunarea Generală a ONU în 1993*, care definește violența în familie ca fiind o manifestare împotriva femeilor ce constituie, o încălcare a drepturilor ei omenești.

Or violența în familie este o noțiune mult mai vastă, iar cea împotriva femeilor poate fi considerată o categorie a violenței în familie. La fel și *Convenția Consiliului Europei cu privire la prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței în familie* definește și violența în familie și violența împotriva femeilor ca două noțiuni distincte.

Potrivit art. 3 al acestei Convenții, *violența împotriva femeilor* este înțeleasă ca o încălcare a drepturilor omului și o formă de discriminare a femeilor și va însemna toate acțiunile de violență bazată pe gen, care cauzează sau pot cauza femeilor un rău sau o suferință fizică, sexuală, psihologică sau economică, inclusiv cu amenințarea unor asemenea acțiuni, forțarea sau privarea de libertate arbitrară, comisă atît în public, cît și în secret. Convenția delimitează și

un alt tip de violență, precum ar fi ”violența bazată pe gen împotriva femeilor, însemnând că violența este orientată împotriva unei femei sau care afectează femeile în mod disproporționat” [28].

În art. 2 din *Rezoluția 48/104/20.12.1993*, Adunarea Generală a ONU, arată că *violența îndreptată asupra femeii* „include următoarele acțiuni, chiar dacă nu se limitează la ele: violența fizică, sexuală și psihologică care se produce în cadrul familiei, inclusiv maltratări, abuzul sexual al copiilor din cadrul căminului conjugal, violența relaționată cu știrbirea dreptului patrimonial, mutilare genitală și alte practici tradiționale, nocive pentru femeie, actele de violență produse de alți membri ai familiei precum și violența relaționată cu exploatarea.”

Cea de-a patra Conferință mondială privind problemele femeilor, desfășurată în 1995 la Beijing, descrie violența îndreptată asupra femeii ca orice act de violență fundamentat pe diferența de gen, care rezultă sau care poate rezulta într-o vătămare sau suferință fizică, sexuală sau psihologică a femeilor, inclusiv amenințările cu asemenea acte, coerciția sau privarea arbitrară de libertăți, indiferent dacă acestea apar în viața publică sau private.

Avocații din Minnesota consideră că violența împotriva femeilor moldovence în propriile familii constituie o încălcare a dreptului lor fundamental la securitatea persoanei, care este garantată de Declarația Generală a Drepturilor Omului. [29]

Reynolds și Schweitzer (1998) vorbesc de *abuz împotriva femeii* ca fiind “utilizarea sistematică și intențională de tactici pentru stabilirea și menținerea puterii și controlului asupra gândurilor, credințelor și comportamentului unei femei prin inducerea de frică și/sau dependență. Tacticile includ abuzul emoțional, financiar, fizic și sexual, dar și intimidarea, izolarea, amenințarea, folosirea copiilor și a statutului și privilegiilor sociale. Abuzul împotriva femeii include suma tuturor actelor de violență și promisiunile de violență în viitor cu scopul de a spori puterea și controlul făptuitorului asupra partenerei lui”. [30]

Ținând cont că tematica cercetată ține de aplicarea măsurilor de protecție în cazurile de violență în familie, este de evidențiat că în cazul familiei putem fi în prezența violenței între adulți sau mai bine-zis între soți sau concubini, violența între copii și violența între părinți și copii, doar cu condiția ca aceștia să fie subiecți ai violenței în familie.

În accepțiunea lui Radu Vraști, după Registered Nurses’ Association of Ontario, există o varietate largă de tipuri de violență domestică, iar pentru o mai bună cuprindere ele se clasifică în opt tipuri: 1. Abuz emoțional/psihologic/verbal; 2. Abuz în ambianța căminului sau în vehicul; 3. Abuz social; 4. Abuz financiar; 5. Abuz ritualic; 6. Abuz fizic; 7. Abuz sexual; 8. Abuz religios. [31]

Ghidul de bune practici în lucrul cu victimele violenței în familie precizează următoarele forme ale violenței: a) violența fizică; b) violența emoțională (psihică) și c) violența sexuală. [32]

Alți autori consideră că violența în familie este un comportament nedorit și agresiv, amenințător sau cu caracter sexual, care este folosit pentru a manifesta putere și a ține sub control o persoană în cadrul unei relații și se manifestă prin câteva tipuri și forme, precum ar fi [33]:

- Izolare: soțul/partenerul tău îți controlează permanent acțiunile tale (cu cine te întâlnești, cu cine vorbești etc.);
- Frica: atunci când ești speriată de gesturile și acțiunile lui, de distrugerile de obiecte;
- Manipularea prin intermediul copiilor: atunci când soțul, fostul soț, partenerul tău îți inspiră sentimentul de vină în fața copiilor;
- Amenințarea: ești amenințată că ți se vor lua copiii, că vei fi motivul sinuciderii lui sau situația când tu însăși ajungi să vrei să te sinucizi;
- Violența emoțională: ești umilită, jignită prin cuvinte, ți se spune că îți îndeplinești rău rolul de mamă și soție;
- Violența economică: nu ți se permite să lucrezi sau ți se iau banii câștigați, astfel încât să devii dependentă financiar de el;
- Violența sexuală: te obligă să ai relații intime cu el contrar voinței tale;
- Violența fizică: te bate, te pălmuiește, folosește arme împotriva ta etc.

În *Ghidul de intervenție în cazurile de violență în familie* sunt descrise și definite următoarele tipuri și forme ale violenței în familie [34]:

➤ Violența fizică, ce constă în atingeri sau contacte fizice dureroase, inclusiv intimidarea fizică îndreptată asupra victimei. Formele: împingerea, trasul de păr, răsucirea brațelor, desfigurarea, provocarea de vânătăi, contuzii, arsuri, bătăi, lovituri cu pumnul, palma sau piciorul, aruncarea în victimă cu diverse obiecte, izbirea de pereți și mobilă, folosirea armelor. Violența fizică include și distrugerea bunurilor care aparțin victimei sau pe care cei doi parteneri le stăpânesc și le utilizează împreună.

➤ Violența sexuală, care constă în comentarii degradante la adresa femeii, atingeri neplăcute și diverse injurii provocate victimei în timpul sau în legătură cu actul sexual, incluzând și violul marital.

➤ Violența psihologică/violența emoțională. Această formă de violență precede și acompaniază celelalte forme de violență/abuz, dar se poate manifesta și izolat prin injurii, amenințări, intimidări, uciderea animalelor domestice preferate, privarea de satisfacerea nevoilor personale esențiale (mâncare, somn etc.). Cuprinde 6 componente importante: frica, depersonalizarea, privarea, supraîncărcarea cu responsabilități, degradarea, distorsionarea realității. Acest tip de violență în familie reprezintă un factor central în controlul și manipularea partenerului.

➤ Violența economică duce la scăderea resurselor și autonomiei victimei. Se manifestă prin controlul accesului victimei la bani sau lucruri personale, hrană, mijloace de transport, telefon și alte surse de protecție sau îngrijire de care ar putea beneficia.

➤ **Violența socială** – sistarea activităților și relațiilor sociale, izolarea în situația de victimă a violenței în cadrul care favorizează agresarea acesteia pe planul vieții private și intime. Duce la izolarea victimei și lipsirea ei de suport social, cu dificultăți de ieșire din situațiile de violență.

➤ **Violența prin deprivare sau neglijare**, deși nu este specificată în legislația actuală, în plan internațional acest tip reprezintă forma non-fizică a violenței, incluzând violența verbală și cea emoțională, utilizate în scopul amenințării, intimidării și a deținerii controlului asupra victimei cu impact asupra planurilor psihologice. Se manifestă prin incapacitatea sau refuzul adultului de acordare a celor necesare copilului pentru toate aspectele vieții sale: sănătate, educație, dezvoltare emoțională, nutriție, adăpost, siguranța vieții — în contextul în care familia sau îngrijitorul legal are acces la resursele necesare. Include și nesupravegherea și lipsa protecției în fața pericolului.

Reieșind din art. 3 lit. (b) al *Convenției Consiliului Europei cu privire la prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței în familie*, violența în familie include în principal două tipuri de violență: violența între foști sau actuali soți sau parteneri și violența între generații, care se produce în general între părinți și copii. De aici desprindem că victimele și autorii pot fi de ambele sexuri.

Violența în familie sub forma violenței între soți sau parteneri include violența fizică, sexuală, psihologică și economică între foști sau actuali soți sau parteneri. Ea afectează disproporționat femeile, fiind bazată în mod clar pe gen. Deși s-ar părea că termenul ”în familie” limitează contextul în care se poate manifesta această formă de violență, legiuitorii au recunoscut că deseori violența continuă după încetarea unei relații și au convenit că nu este necesar să se menționeze domiciliul comun al victimei și al agresorului. Violența în familie între generații include violența fizică, sexuală, psihologică și economică comisă de o persoană față de copilul sau părintele său (abuz asupra bătrânilor), sau cea formă de violență care are loc între oricare alți doi sau mai mulți membri ai familiei din generații diferite. Nici aici nu este necesar să se menționeze domiciliul comun al victimei și al agresorului. [35]

Potrivit legislației în vigoare, atestăm următoarele forme de violență în familie[36]:

- *violență fizică* – vătămare intenționată a integrității corporale ori a sănătății prin lovire, îmbrâncire, trântire, tragere de păr, înțepare, tăiere, ardere, strangulare, mușcare, în orice formă și de orice intensitate, prin otrăvire, intoxicare, alte acțiuni cu efect similar;

- *violență sexuală* – orice violență cu caracter sexual sau orice conduită sexuală ilegală în cadrul familiei sau în alte relații interpersonale, cum ar fi violul conjugal, interzicerea folosirii metodelor de contracepție, hărțuirea sexuală; orice conduită sexuală nedorită, impusă; obligarea practicării prostituției; orice comportament sexual ilegal în raport cu un membru de familie minor, inclusiv prin mângâieri, sărutări, pozare a copilului și prin alte atingeri nedorite cu tentă sexuală; alte acțiuni cu efect similar;

- *violență psihologică* – impunere a voinței sau a controlului personal, provocare a stărilor de tensiune și de suferință psihică prin ofense, luare în deridere, înjurare, insultare, poreclire, șantajare, distrugere demonstrativă a obiectelor, prin amenințări verbale, prin afișare ostentativă a armelor sau prin lovire a animalelor domestice; neglijare; implicare în viața personală; acte de gelozie; impunere a izolării prin detenție, inclusiv în locuința familială; izolare de familie, de comunitate, de prieteni; interzicere a realizării profesionale, interzicere a frecventării instituției de învățământ; deposedare de acte de identitate; privare intenționată de acces la informație; alte acțiuni cu efect similar;

- *violență spirituală* – subestimare sau diminuare a importanței satisfacerii necesităților moral-spirituale prin interzicere, limitare, ridiculizare, penalizare a aspirațiilor membrilor de familie, prin interzicere, limitare, luare în deridere sau pedepsire a accesului la valorile culturale, etnice, lingvistice sau religioase; impunere a unui sistem de valori personal inacceptabile; alte acțiuni cu efect similar sau cu repercusiuni similare;

- *violență economică* – privare de mijloace economice, inclusiv lipsire de mijloace de existență primară, cum ar fi hrană, medicamente, obiecte de primă necesitate; abuz de variate situații de superioritate pentru a sustrage bunurile persoanei; interzicere a dreptului de a poseda, folosi și dispune de bunurile comune; control inechitabil asupra bunurilor și resurselor comune; refuz de a susține familia; impunere la munci grele și nocive în detrimentul sănătății, inclusiv a unui membru de familie minor; alte acțiuni cu efect similar;

Aceleași forme ale violenței în familie sunt enumerate și în *Îndrumarul Juridic Elementar* [37], și în lucrarea *Violența domestică: strategii de prevenire și combatere* [38].

Ghidul juridic pentru victimele violenței în familie [39] utilizează noțiunea de *abuz*. În acest sens sunt enumerate și definite doar noțiunile de *abuz fizic*, *emoțional* (psihologic) și *economic* (financiar).

Prin *abuzul fizic* se subînțelege manifestarea de către agresor a unui comportament agresiv, violent și maltratarea victimei, producându-i răni, leziuni sau chiar moartea acestuia.

Abuzul emoțional (psihologic) este adesea trecut cu vederea sau minimalizat chiar de către persoana abuzată, dar are ca scop de a distruge respectul de sine și sentimentul de independență și include în sine *abuzul verbal* (țipătul, injuriile, blamarea, jignirea etc.).

Manifestînd *abuzul economic* sau financiar, agresorul are scopul să obțină controlul asupra victimei și să se folosească de ea în mod frecvent și include în sine controlul de către agresor al finanțelor victimei; reținerea cărților de credit sau utilizarea banilor fără acordul victimei; restricționarea accesului la bunuri și servicii; implicarea agresorului în sarcinile de serviciu sau alegerea carierei victimei; furtul banilor.

În baza Legislației României, violența în familie se manifestă sub una din următoarele forme: a) violența verbală; b) violența psihologică; c) violența fizică; d) violența sexuală; e) violența economică; f) violența socială; și g) violența spirituală. [39]

Analizînd minuțios noțiunea de violență în familie și formele acesteia considerăm că formele violenței în familie prevăzute în Legea Republicii Moldova cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie nr. 45 – XVI din 01.03.2007 sunt insuficiente și ar fi benefic ca să fie expuse încă două forme - violența verbală și violența socială.

În acest sens, propunem ca în art. 2 al Legii nr. 45 – XVI din 01.03.2007 să fie introduse următoarele noțiuni:

1. "Violența verbală", fiind definită ca "adresarea printr-un limbaj jignitor, brutal, precum utilizarea de insulte, amenințări, cuvinte și expresii degradante sau umilitoare".

2. "Violența socială", fiind definită ca "impunerea izolării persoanei de familie, de comunitate și de prieteni, interzicerea frecventării instituției de învățămînt, impunerea izolării prin detenție, inclusiv în locuința familială, privare intenționată de acces la informație, precum și alte acțiuni cu efect similar".

Deși ca victimă și agresor poate fi orice persoană indiferent de gen, conform celor mai recente studii din domeniu, fiecare a patra femeie din Republica Moldova este victimă a violenței în familie, fie fizică, sexuală, psihologică sau economică. [40]

Potrivit unui studiu realizat de Winrock International în Moldova – „Femeile în situații de risc din Republica Moldova” – se menționează că circa 41% din femei au fost afectate de violență în familie cel puțin o dată în viață sau fiecare a patra femeie suferă de violență; 20% din femei nu pot lua nici o decizie fără voia/acceptul bărbatului. Același studiu precizează că rata globală a violenței în familie, estimată pe durata întregii vieți, este semnificativ ridicată pentru femeile cu vârsta cuprinsă între 25 și 35 de ani. Este important de menționat că cea mai răspândită formă de violență domestică în Moldova este violența psihologică, însoțită de toate celelalte forme de violență enumerate. 39% dintre femei care s-au declarat victime ale violenței au menționat că violența psihologică este cea mai dureroasă. [41]

Conform Eurobarometrului 72.3 din 2010 „Violența domestică împotriva femeilor”, coordonat de Comisia Europeană, în Europa o femeie din patru este victimă a violenței domestice cel puțin o dată în viață. Între 6% și 10% din populația feminină a Europei este afectată de violența domestică în decursul unui an. Statisticile realizate de Agenția Națională de Protecția Familiei până în 2009 și Ministerul Muncii, Familiei și Protecției Sociale pe cazurile de violență în familie înregistrate în perioada 2004-2011 indică un număr de aproximativ 82.000 de cazuri; în aceeași perioadă au fost înregistrate 800 decese. [42]

Astfel, dacă suntem în prezența vreunei forme de violență, victima este în drept să se adreseze organelor de drept cu cerere privind aplicarea măsurilor de protecție. Măsurile de protecție în sensul Capitolului XXX¹ din Codul de Procedură Civilă al Republicii Moldova pot fi aplicate doar în cazurile de violență în familie.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994, publicată în Monitorul Oficial nr. 1 din 12.08.1994, intrată în vigoare la 27.08.1994, art 23.
2. Ibidem, art. 28.
3. Ibidem, art. 24.
4. Gorgeac L., Sîrbu S., Ionița D. Suport de curs: Intervenția eficientă a poliției la cazurile de violență în familie în Moldova. (Centrul de Drept al Femeilor). Chișinău: Bons Offices, 2013, pag 9.
5. Postica Al. Ordonanța de protecție. Raport de evaluare a implementării prevederilor Legii nr. 45 cu privire la ordonanța de protecție în Republica Moldova în perioada 2008-2011, Chișinău: Promo-Lex, 2012, pag. 5.
6. http://ro.wikipedia.org/wiki/Violen%C8%9B%C4%83_%C3%AE_n_familie .
7. Chesnais J. – C. Histoire de la violence en Occident de 1800 a nos jours. Paris: Robert Laffont, 1981, pag. 8.
8. Bodrug-Lungu V., Zmuncilă L. Violența domestică: strategii de prevenire și combatere, Chișinău: USM, 2007 , pag. 11.
9. Gros C. Dicționar enciclopedic de psihiatrie. București: S.n., 1992, pag. 731.
10. Rusnac S., Gonța V., Clivada S., Zmuncila L., Asistența psihologică a cazurilor de violență în familie. Program de diagnostic și reabilitare a victimei și abuzatorului., Chișinău: ULIM, 2010, pag. 11.
11. Rădulescu S., Banciu D. Sociologia crimei și criminalității. București: S.n., 1996, pag. 189.
12. Bujor N., Miron I., Violența sexuală: aspecte juridico-penale și criminologice. Chișinău: Centrul Ed. Univ. Criminologice, 2011, pag. 10.
13. Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova. Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2012, Chișinău, 2013, pag. 5.
14. Gorgeac L., Sîrbu S., Ionița D. Op. citată, pag. 12.
15. Vraști R., Ghid practice de intervenție în Criză – pag. 2. Publicat pe site-ul: <http://www.vrasti.org/8.%20Evaluarea%20si%20interventia%20in%20criza%20data%20de%20violenta%20domestica.pdf>
16. Convenția Consiliului Europei cu privire la prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței în familie, în: Suportul de practică judiciară și acte normative naționale și europene "Violența în familie în Republica Moldova. Chișinău, 2014, pag. 13.
17. Codul Penal al Republicii Moldova nr. 985 din 18.04.2002, publicat în Monitorul Oficial nr. 72-74 din 14.04.2009, art. 201¹.
18. Boroi Al., Gorunescu M., Popescu M. Dicționar de drept penal. București: ALL BECK, 2004, pag. 18.
19. Ibidem, pag. 414.
20. Angelescu G. Dicționar practic al limbii române explicativ și morfologic. București: CNI "Coresi", 2003, pag. 21.
21. Legea României nr. 217 din 22 mai 2003 (*republicata*) pentru prevenirea și combaterea violenței în familie, publicată în Monitorul Oficial nr. 365 din 30 mai 2012, art. 3.
22. Bodrug-Lungu V., Zmuncilă L. Op. cit., pag. 11.
23. Idem.

24. Vraști R., Ghid practice de intervenție în Criză. Pag. 6-7. Publicat pe site-ul: <http://www.vrasti.org/8.%20Evaluarea%20si%20interventia%20in%20criza%20data%20de%20violenta%20domestica.pdf> ;
25. Ferral G., Neculau A. *Violența –aspecte psiho-sociale*. București: Polirom, 2003, pag. 169.
26. Avocați pentru Drepturile Omului. Fundația Bulgară de Investigații din perspectiva Gender. Centrul de Drept al Femeilor, Avocați pentru Drepturile Omului Minneapolis. Raport din perspectiva respectării drepturilor omului. Implementarea legislației Republicii Moldova cu privire la violența în familie. Chișinău, 2012, pag. 6.
27. Convenția Consiliului Europei cu privire la prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței în familie. În: Suportul de practică judiciară și acte normative naționale și europene "Violența în familie în Republica Moldova, Chișinău, 2014, pag. 13.
28. Avocații din Minnesota. *Violența în familie*. Tipărită în Statele Unite ale Americii, 2000. Trad. de M. Neagu. Chișinău: Reclama, 2004, pag. 7.
29. Vraști R. Op. cit., pag. 6.
30. Vraști R. Op. cit., pag. 12-14.
31. Ghid de bune practici în lucrul cu victimele violenței în familie. Coord. Monda D. I. Bistrița: Mesagerul, pag. 14 .
32. Macari N. *Soluții practice și legale pentru victimele violenței în familie*. Publicat de Asociația Avocaților Americani. Chișinău, 2009, pag. 6.
33. Ghidul de intervenție în cazurile de violență în familie, publicat pe site-ul: http://www.mpublic.ro/minori_2008/minori_5_11.pdf, pag.6.
34. Raport Explicativ la Convenția Consiliului Europei cu privire la prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței în familie, în Suportul de practică judiciară și acte normative naționale și europene "Violența în familie în Republica Moldova", Chișinău 2014, pag. 44, punctul 42.
35. Legea Republicii Moldova, cu privire la prevenirea și combaterea violenței în familie nr. 45 – XVI din 01.03.2007. În: Monitorul Oficial nr. 55-56/178 din 18.03.2008, intrată în vigoare la data de 18.09.2008, art. 2.
36. Zaharia V., Guzun I., Guțu Z. și alții. *Îndrumar juridic elementar pentru cetățeni*. Chișinău: Editura Cartier, 2011, pag. 467-468.
37. Bodrug-Lungu V., Zmuncilă L. Op. cit. pag. 15-17.
38. Centrul pentru drepturile omului din Moldova. *Ghid juridic pentru victimele violenței în familie*. Chișinău, 2013, pag. 7-9.
39. Legea României nr. 217 din 22 mai 2003 (*republicata*) pentru prevenirea și combaterea violenței în familie. În: Monitorul Oficial nr. 365 din 30 mai 2012, art. 4.
40. <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.unfpa.md%2Fimages%2Fstories%2Fpdf%2Fintrebari%2520frecvente%2520despre%2520violenta%2520in%2520familie.doc&ei=xyj7U4S6JrHZ0QWtsYCIBw&usg=AFQjCNHg9WcpqHp6UKAFQhIHzh2qpflCdg&bvm=bv.73612305,d.bGE&cad=rjt>
41. Revenco A. *Evaluarea rapidă privind problema violenței în familie în Republica Moldova*. (Raport elaborat cu susținerea financiară a OSCE în R. Moldova în cadrul proiectului „Evaluarea inițiativelor naționale în domeniul violenței domestice”) Chișinău, 2007, pag. 18.
42. Studiu exploratoriu privind serviciile sociale pentru victimele violenței în familie 12.06.2013., publicat pe site-ul: <http://transcena.ro/wp-content/uploads/Studiu-la-nivel-national-servicii-sociale-violenta-in-familie-decembrie-2013.pdf> , pag. 1.

SOCIETATEA CIVILĂ – SCUT ÎN APĂRAREA DREPTURILOR OMULUI

THE CIVIL SOCIETY – DEFENSE SHIELD FOR HUMAN RIGHTS

Nicoleta MOROZAN, *doctorandă,*
Universitatea de Stat din Moldova

Summary

The civil society notion is frequently used within the daily language (political, juridical, cultural, social etc.), although the concept is quite precarious funded from a scientific point of view. Not even within the juridical field it does not beneficiate of any regulation, beside a quite vague reference in the civil code, which designates a non-commercial society.

Starting from its public perception, one might state that notion would define the large mass of citizens situated beyond the power structures, beyond political parties and beyond other authorised institutions. Their binder or common factor, as considering them being part of a society, is against them. The social diversity makes that the interests, aspirations, current matters, with which people are facing, can not be expressed at the level of the existing society such as, for example, the population of a country. Certainly, there are general problems, concerning all the society, but even in such situations the particular nuances are evident. The right to free expression, for example, is important for each people, but its importance is different from one individual to another, according to a diversity of factors such culture, education, political orientation, profession, religion etc.

Key-words: *weaknesses, civil, society, democracy, political*

Fundamentări conceptuale

Expresia “societate civilă” poartă amprenta unei moșteniri istorice particulare, încărcată de imprecizie și contradicție. Aceasta din mai multe motive. Cel mai important ar fi dubla și succesiva utilizare a acestei expresii pentru a denumi realități distincte. Inițial, societatea civilă desemna o societate organizată ca stat, adică statul însuși, pentru ca ulterior și în prezent ea să denumească o sferă a vieții sociale coexistentă statului, dar autonomă și aflată într-un echilibru cu acesta. Uneori, granița dintre aceste două formațiuni se șterge într-atâta încât se pierde specificul lor.

Conceptul de societate civilă, înainte de a fi reținut de limbajul sociologic, s-a conturat grație filosofiei politice și teoriei privitoare la guvernământul modern. Conceptul dat are o geneză teoretică veche. Încă în Roma Antică e atestată expresia “*civilis societas*” [1]. Termenul “*civitas*” desemna atât cetatea ca grup politic organizat, cât și societatea cu indivizii pe care îi integra. La romani *civil/civilis* reprezenta antiteza pentru *natural/naturalis*, dreptul civil (*jus civilis*), opunându-se dreptului natural (*jus naturalis*) [2].

În lucrările filosofilor greci se afirmă că cetățeanul e o persoană politică. El, ca membru al statului, are îndatoriri, care necesită îndeplinite în conformitate cu legile traiului în comun, iar toți cetățenii stau sub cărmuirea generală a statului. Consemnăm că în aceste teorii noțiunile de stat și societate civilă aveau același conținut și nu desemnau fenomene sociale diferite[3].

Bazele teoretice ale societății civile, așa cum tinde să devină ea astăzi și în România, au fost puse de gândirea filosofică ce s-a afirmat în Europa de Vest odată cu destrămarea relațiilor feudale și instaurarea celor de tip capitalist. Principiile libertății și valorii personalității, ce s-au răspândit cu mare repeziciune, au reprezentat forța de propulsare a societății spre un nou tip de relații și structuri organizaționale, în care rolul subiectului devine primordial în procesele de transformare socială [4].

Și pentru gândirea filosofică aceste procese și fenomene devin incitante teme de analiză și reflecție, dând naștere la teze și concepte de mare valoare teoretică, dar și practică, având în vedere că ele au inspirat importante acțiuni și programe de transformare și evoluție socială.

Thomas Hobbes, de exemplu, vede rezolvată problema „războiului tuturor împotriva tuturor” prin formarea „societății civile”, adică o uniune în care cetățenii își transmit o parte din drepturi și libertăți statului. Statul, astfel constituit, folosește legile pentru depășirea stării de război în societate și reglează relațiile dintre cetățeni. Filosoful nu realizează însă, la nivel conceptual, distincția dintre stat și societatea civilă. El întrezărește totuși existența unei independențe relative a cetățenilor, a unor uniuni civile, constituite în domeniul economic, așa cum sunt companiile comerciale, care funcționează cu permisiunea statului [5].

Și în operele lui Benedict Spinoza este întâlnită confuzia dintre stat și societatea civilă. Potrivit acestuia, în starea civilă, care este una superioară celei naturale, puterea este concentrată în mâinile statului care reglează viața societății. Oamenii sunt supuși legilor puterii supreme și asta îi face pe ei liberi. Fiecare om încredințează statului drepturile sale naturale, iar statul, la rândul său, prescrie un mod de viață comun și stabilește legi egale pentru toți. Așa o societate bazată pe legi și putere se numește stat, iar oamenii care se află sub apărarea lui se numesc cetățeni [6].

Un început de distincție dintre stat și societatea civilă îl întâlnim în operele lui John Locke [7]. Plecând de la ideea că apărarea vieții, cinstei, libertății și proprietății nu pot fi asigurate individual, el pledează pentru anumite forme de asociere, al încheierii unui „contract social”. Prin aceasta, individul renunță la drepturile sale executive care-i sunt specifice de la natură și le transmite societății. Numai în aceste condiții, spune Locke, există societate civilă. De la societatea civilă se ajunge la societatea politică, ce își asumă funcția de asigurare a securității individuale. Aceasta implică respectarea unei ordini economice, garantarea

proprietății private și existența unui sistem juridic menit să asigure protecția drepturilor individuale.

Începând cu gânditorii francezi Charles Montesquieu și Jean-Jacques Rousseau, societatea civilă dobândește un fundament teoretico-filosofic distinct de cel al puterii, al guvernării sociale[8]. Montesquieu tratează societatea și statul ca două noțiuni diferite. Pentru el societatea civilă este un rezultat al dezvoltării istorice, este a patra treaptă a istoriei umane care urmează stării naturale, stării familiale și timpurilor eroice. Societatea civilă apare înaintea statului și are destinația neutralizării relațiilor de dușmănie dintre oameni. Conform acestei delimitări dintre stat și societatea civilă apar și încep să existe legi civile și legi politice. Legile civile reglementează relațiile de proprietate, diferite reuniuni benevole ale indivizilor ș.a. Drepturile și libertățile politice ale aceluiași cetățeni sunt reglementate de legile politice. Așa s-a fixat un pilon important în distincția conceptual-teoretică, distincție ce va conduce la o elucidare corectă în viziunile urmașilor.

J.-J. Rousseau, la rândul lui, se pronunță pentru crearea puterii politice în baza contractului social, care presupune că “fiecare dintre noi își dă personalitatea și toată puterea sa sub conducerea supremă a voinței comune și împreună îl primim pe fiecare membru ca pe o indispensabilă parte a întregului” [9]. Societatea civilă e definită de el ca o stare intermediară între statul natural și statul civil. Ea ar fi necesară ca o modalitate de reconciliere a individului cu cetățeanul. Individul având anumite trebuințe ce depășesc condiția de cetățean, ele nu pot fi satisfăcute de stat și, prin urmare, apare nevoia integrării în alte forme asociative.

La Kant, conceptul de societate civilă devine mai conturat și distincția față de stat mai pronunțată. El se pronunță pentru separarea împuternicirilor instituțiilor societății civile față de cele ale statului. Familia, biserica, școala și alte instituții civile, susține filosoful, sunt capabile, fără prezența statului, să respecte normele morale ale traiului în comun. Mișcarea spre o societate civilă este pentru Kant o mișcare spre realizarea deplină a normelor libertății și egalității cetățenilor. El avansează și ideea statului de drept, ca fiind factorul ce garantează funcționarea societății civile [10].

O contribuție la diferențierea nu doar semantică dar și conceptuală dintre stat și societatea civilă și-a adus-o și Hegel în lucrarea „Principiile filosofiei dreptului sau elemente de drept natural și știința statului” [11]. Cu această contribuție se face o delimitare relativ netă între două planuri majore, respectiv cel al vieții politice generale concentrată în stat ca putere sau expresie a intereselor generale, pe de o parte, și cel al indivizilor și al grupurilor umane particulare ce devinea tot mai proeminent, pe de altă parte. Expresia „societate civilă” a fost astfel detașată de termenul „stat” și folosită de Hegel pentru a denumi acea sferă

a activității concrete rezervată urmării de către oameni a scopurilor private, egoiste, a intereselor personale concepute de ei ca scop prioritar. Domeniul societății civile se dezvoltă în spațiul dintre mediul familiei tradiționale, aflat în proces de slăbire a solidarității, și nivelul superior de organizare - statul.

Dintr-o perspectivă opusă celei hegeliene, Karl Marx admite și el coexistența celor două domenii distincte ale existenței sociale – societatea civică și statul. Pentru el, societatea civilă cuprinde toate relațiile materiale ale indivizilor într-un anumit stadiu de dezvoltare al forțelor de producție. Organizarea socială, după Marx, se dezvoltă direct din producție și din schimb și ea formează din toate timpurile baza statului și a oricărei suprastructuri idealiste [12].

Pe aceeași linie de gândire se situează și Antonio Gramsci [13]. După părerea lui, societatea civilă se situează între structura economică și stat. Ea este, deci, o formațiune intermediară legată de economie și stat. Spre deosebire de Marx, el plasează societatea civilă nu în sfera structurii, ci în cea a suprastructurii.

În lucrarea „Despre democrație în America” Alexis de Toqueville surprinde ceea ce este specific societății civile americane, în comparație cu cea din alte state europene. În Statele Unite, spune el, egalitatea condițiilor îi obligă pe indivizii independenți dar slabi să se asocieze fără încetare. În timp ce în Franța în fruntea unei întreprinderi se află statul, iar în Anglia - un mare senior, în SUA se va găsi o asociație [14].

În epoca modernă s-au conturat cel puțin două concepții - liberal-democrată și social-democrată, care tratează societatea civilă de pe poziții oarecum contradictorii. Din perspectivă liberal-democrată, societatea civilă se interpune între individ și stat, printr-o diversitate de structuri de apărare împotriva intervenționismului de stat. Ea este garantul libertății individului împotriva tendințelor opresive ale statului. O asemenea concepție este criticabilă, în primul rând, pentru faptul că izolează statul de societate, ignorând că într-un regim democratic statul este în definitiv un produs al societății. Însă ar fi absurd ca societatea să-și ignore propriile interese în procesul de constituire a instituțiilor statale. În epoca modernă s-au experimentat o multitudine de metode prin care un asemenea proces se poate desfășura împotriva voinței sociale, dar, cel puțin formal, societatea, eliberată de constrângeri, n-ar putea avea o dinamică potrivnică sieși. În al doilea rând, aceeași concepție liberal-democrată uită să observe că și instituțiile societății civile ar putea fi deturnate de la scopurile lor declarate, situându-se împotriva intereselor membrilor pe care-i reprezintă sau ar putea chiar să devină vectorul sau camuflajul unor acțiuni îndreptate împotriva statului, dar nu ca simplu exponent al puterii, ci ca garant și ocrotitor al valorilor naționale definitorii pentru țară.

Curentul social-democrat, în opoziție cu cel liberal-democrat, consideră societatea civilă ca centru al politicii. De aceea, în această viziune, democra-

tizarea vieții politice trebuie să înceapă cu democratizarea societății civile. Social-democrații iau în considerație faptul că unele dintre instituțiile societății civile, în primul rând piața, sunt capabile de a da dovadă de expansionism, care e distrugător pentru alte elemente ale sale. Ei consideră că statul trebuie să participe la asigurarea funcționării instituțiilor civile ca un garant al conducerii democratice și ca un baraj în calea procesului de prefacere a unor instituții în instituții distrugătoare. Dar este nefiresc, în raport cu realitatea ce ni se oferă, să considerăm că instituțiile statului ar putea deveni instrumente de democratizare a societății civile. În primul rând, modul de funcționare a mecanismelor statale nu este compatibil cu specificul organizării și funcționării societății civile. În al doilea rând, încercările statului de a crea și dezvolta structuri ale societății civile duc, inevitabil, la o aservire a acestora față de interesele puterii. Experiența României postdecembriste este cât se poate de edificatoare în această privință.

În concluzie, societatea civilă, deși își manifestă existența printr-o diversitate de forme organizaționale, totuși, din câte se constată, ea n-a dobândit încă o fundamentare conceptuală suficient de lămuritoare, lucru pe deplin explicabil având în vedere dinamica vieții sociale, ritmicitatea schimbărilor ce se produc în existența oamenilor, în aspirațiile și năzuințele lor din ce în ce mai diverse și mai contradictorii.

O încercare de definire a societății civile

În sensul propriu al denumirii, noțiunea de *societate civilă* ar reprezenta masa largă a cetățenilor situați în afara structurilor de putere, în afara partidelor politice și a altor instituții de autoritate. Liantul comun pentru o astfel de ipostază l-ar reprezenta faptul că toți indivizii de pe teritoriul unui stat se află sub aceeași jurisdicție. Lor li se adresează, în egală măsură, decizia politică, față de care reacția poate fi de acceptare sau de respingere. Din acest punct de vedere, societatea se diversifică, întrucât interesele și poziția socială, dar mai ales politică, este diferită de la individ la individ. Diversitatea socială face ca interesele, aspirațiile, problemele curente cu care se confruntă oamenii să nu poată fi exprimate la nivelul unei societăți extinse, cum ar fi, de exemplu, populația unei țări [15]. În afara problemelor de ordin general ce preocupă pe fiecare individ și de care este interesată întreaga societate, sunt o multitudine de alte probleme specifice fiecărei categorii sociale mai largi sau mai restrânse și chiar de ordin strict individual [16].

Dreptul la exprimare, de exemplu, este important pentru fiecare individ, însă modul în care el se manifestă este extrem de diferit de la individ la individ. O diversitate de factori ce țin de cultură, educație, opțiune politică, profesie, religie etc. fac ca exprimarea, ca intensitate și forme de manifestare, să devină una strict personală, proprie fiecărui individ.

După cum se știe, oamenii tind să se asocieze după criterii ce le sunt comune. Însă pentru faptul că diversitatea este caracteristica societății și nu uniformitatea, grupurile în care reușesc oamenii să se integreze sunt din ce în ce mai reduse ca număr. Numai acestea le pot garanta împlinirea personalității și satisfacerea intereselor ce-i animă în demersul lor. Toate aceste forme asociative, cu condiția să se situeze în afara statului, alcătuiesc societatea civilă.

Însă, în anumite situații, realizarea intereselor și a aspirațiilor pentru care oamenii se asociază sunt nemijlocit condiționate de intensitatea presiunii pe care ei reușesc s-o exercite asupra puterii [17]. De aceea, pentru astfel de cazuri eficiența acțiunii depinde de tăria organizației, de modul cum este ea structurată, de claritatea cu care sunt formulate și exprimate obiectivele, de resursele financiare disponibile și, nu în ultimul rând, de priceperea, devotamentul și loialitatea cu care acționează liderii. Exemplul cel mai edificator îl reprezintă sindicatele, iar experiența recentă din societatea românească arată cât de deficitare sunt aceste componente ale societății civile și cât de ineficientă le este acțiunea, tocmai datorită faptului că le lipsește tăria și, mai ales, loialitatea liderilor.

Așadar, societatea civilă reprezintă o sferă a vieții sociale, independentă de stat dar coexistând cu acesta, fiind compusă din grupuri și mișcări sociale, uniuni și comunități culturale, naționale, teritoriale prin care sunt exprimate multiplele interese ale personalității. Cu alte cuvinte, ea constituie un spațiu în care oamenii interacționează independent de stat, însă în limitele pe care acesta le fixează. De aceea, în multe situații ea devine un opozant al statului și unul dintre cei mai puternici factori de presiune asupra puterii publice. Tocmai printr-un asemenea rol ea poate fi considerată și un indicator al nivelului de dezvoltare democratică a societății și a statului de drept. Cetățenii se organizează în virtutea dreptului lor natural și constituțional la liberă asociere, în scopul manifestării și exprimării ideilor, convingerilor, atitudinilor, dorințelor ce înviorează ființa umană, urmînd ca prin diverse acțiuni să apere drepturile și valorile ce le definesc.

Nu statul trebuie să creeze condițiile necesare pentru întărirea și dezvoltarea societății civile și, cu atât mai mult, nu el ar trebui să fie inițiatorul și organizatorul unor astfel de structuri. În țările în care societatea civilă are o prezență activă și a ajuns să reprezinte o forță imposibil de ignorat, ea nu s-a creat prin contribuția statului, ci în opoziție cu el. Ea se menține și se dezvoltă nu datorită legilor date de stat, ci prin normele stabilite de fiecare formă asociativă și, nu în ultimul rând, prin nivelul de cultură politică pe care oamenii l-au dobândit în timp și care-i mobilizează să aspire la un trai mai bun, punând presiune pe factorul politic pentru a le satisface interesele și a le respecta drepturile.

III. Societatea civilă din România postdecembristă

Experiența democratică a lumii civilizate și tezaurul conceptual pe care gândirea progresistă a umanității l-a realizat ne arată că edificarea statului de drept este de neconceput în absența unei societăți evolute, bine structurată și articulată. Cu alte cuvinte, dacă societatea civilă nu reprezintă o forță socială și un partener pe care guvernarea să nu-l poată ignora, orice demers pentru democratizarea vieții publice, oricât de bine intenționat ar fi, inevitabil eșuează. Riscul ca sub masca unei false democrații afacerile publice să fie gestionate doar în beneficiul unei clientele restrânse, așa cum se întâmplă astăzi în România, devine iminent [18].

De aceea, odată cu schimbarea de regim politic, produsă în contextul controversatelor evenimente din decembrie 1989, era de dorit să renască, pe o nouă bază, și societatea civilă, lucru care, din motivele ce vor fi arătate mai jos, nu s-a întâmplat, sau mai bine zis a fost premeditat împiedicat să se întâmple.

Deși prezentă și înainte de 1990 prin diferite forme organizaționale, cum ar fi sindicatele, cluburile, uniunile profesionale sau culturale etc., totuși nu-i putem recunoaște valențele reale de societate civilă și nici cea de forță apolitică opozantă puterii. Despre acest lucru, la timpul respectiv, nu se putea vorbi, deoarece, potrivit tezelor dogmatice ale regimului, partidul unic reușise să „rezolve” contradicțiile sociale, iar politica și programul său de guvernare erau validate în „unanimitate” de popor. Prin urmare, societatea civilă se rezuma la manifestări exclusiv culturale, sportive, confesionale etc., fără a-și propune să atingă zona puterii. Din contra, ea a devenit, prin formele ei de organizare, prin programele și obiectivele stabilite în baza unor linii directoare, chiar susținătoarea puterii.

De aceea, în România, ca de altfel și în celelalte țări foste comuniste, societatea civilă a avut șanse să renască imediat după evenimentele din decembrie 1989, când restricțiile în calea libertății de asociere au fost înlăturate. Odată ce forțele de represiune ale fostului regim și-au încetat presiunea și controlul asupra maselor de cetățeni, a renăscut nevoia de asociere liberă și oamenii au început să constituie organizații potrivite cu aspirațiile lor de împlinire spirituală, culturală și chiar profesională. În aceste condiții, începutul societății civile a fost unul destul de promițător și au existat șanse reale ca ea să se dezvolte și să devină pentru putere un partener în dificilul proces de democratizare a societății și edificare a statului de drept [19].

Dar n-a fost să fie așa. Acest debut promițător a fost ratat, și nu datorită unor cauze imprevizibile și de neînlăturat. Tocmai puterea instaurată în contextul evenimentelor tulburi din decembrie 1989 a sabotat acest proces, anticipând că o societate civilă puternică ar putea s-o incomodeze în acțiunile ei arbitrară și voluntariste. Destructurarea statului și aservirea țării față de cercuri de interese străine, după cum s-a întâmplat, n-ar fi avut șanse de reușită dacă societatea civilă ar fi evoluat după principiile și regulile ei firești, cel puțin așa cum se anticipa în momentul renașterii.

Se cunoștea, destul de bine, ce forță reprezintă populația acestei țări, prin cultură și educație, prin atașament față de valorile trecutului, prin naționalismul cultivat de fostul regim și, nu în ultimul rând, printr-o pregătire profesională cu totul deosebită. Se știa, de asemenea, că la nivelul maselor largi de cetățeni este destul de puternic înrădăcinată ideea de independență, de respingere a oricăror intenții acaparatoare din partea străinilor.

În măsura în care această populație, eliberată de opresiunea fostului regim, s-ar fi putut organiza în structuri specifice societății civile, ar fi putut deveni o forță de temut pentru putere și ar fi împiedicat, credem, în mare măsură, jaful distrugător la care a fost supusă România în acești ani de tranziție.

Tocmai pentru că un asemenea lucru nu trebuia să se întâmple, adică să renască o societate civilă viguroasă, care ar fi devenit un obstacol în calea proiectului de distrugere a țării și transformarea ei într-o colonie, noua putere, precum și elemente străine cu importante interese în România, au luat sub control procesul constituirii noilor structuri ale societății civile.

Prima dintre acestea s-a numit „Grupul pentru dialog social”. Nu întâmplător mentorul său a fost Silviu Brucan, cel care a pus bazele Consiliului Frontului Salvării Naționale, organism politic ce a preluat puterea și a trecut la „democratizarea” instituțiilor de stat. Silviu Brucan este și inițiatorul unei forme de organizare a societății civile. Aparent, în opoziție cu puterea, ea a devenit, în realitate, un instrument de atac împotriva statului român, a instituțiilor sale, a valorilor de esență națională, conjugându-și acțiunile cu cei care preluase pârghiile puterii statale. Se înțelege că, fiind înființate de același personaj, li s-a stabilit și un obiectiv comun, respectiv demolarea țării, urmând ca fiecare să acționeze cu mijloace proprii, specifice statutului lor.

În aceleași tulburi împrejurări apare în peisajul societății civile și Fundația „George Söröș”. Festivitatea de înființare este onorată chiar de Președintele țării de atunci, Ion Iliescu, și, lucru foarte curios, Fundația ocupă același sediu cu „Grupul dialog social”, contopindu-și cu aceasta și existența, și acțiunile. La scurt timp își schimbă denumirea în „Fundația pentru o societate deschisă”. Cât de deschisă avea să devină, ne-o arată însăși atitudinea membrilor săi față de valorile de esență națională pe care le-au atacat cu virulență, mai ales după „instructajele” pe care le-au urmat în străinătate, instructaje finanțate destul de generos de George Söröș.

Sindicatelor, care ar fi trebuit să devină structura cea mai puternică a societății civile, au fost și ele aservite aceleiași puteri care a pus stăpânire pe destinele României în decembrie 1989. Lideri, autoimpuși ori desemnați prin alegeri trucate, s-au aflat în permanență într-o stare de duplicitate. Au mimat opoziția față de putere și patronate, prin atitudini și reacții mai mult gălăgioase decât vehemente, au inițiat, de ochii lumii, chiar și proteste, însă n-au atacat nicio dată, frontal, acele politici de sabotare a unităților economice. Aici ar fi trebuit

să se vadă rolul lor, respectiv în apărarea întreprinderilor, devenite extrem de vulnerabile odată cu prăbușirea fostului sistem economic centralizat. Apărând întreprinderile, i-ar fi apărât pe angajați, drepturile lor de a avea, în primul rând, un loc de muncă, apoi de a beneficia de condiții de muncă la nivelul posibilităților tehnologice actuale și, nu în ultimul rând, un salariu care să le permită un trai decent. Dar nu aceasta le-a fost misiunea. Prin așa-zisele reforme, angajații au fost puși în situația de a-și vedea întreprinderile, ridicate prin truda lor și unde muncise zeci de ani, acaparate de tot felul de aventurieri, care n-au avut nici cea mai vagă idee de a le dezvolta și retehnologiza, după cum se stipulase, confuz și fără vreo responsabilitate concretă, în acele contracte de privatizare.

Complicitatea liderilor de sindicat la aceste acțiuni de falimentare, înstrăinare și demolare a unităților economice, unele dintre ele rentabile și cu o piață bine articulată la capacitatea lor de producție, o putem vedea în uriașele averi ce le-au dobândit, în tot felul de afaceri necurate dar tolerate de autorități și, nu în ultimul rând, în funcțiile, chiar ministeriale, în care au fost numiți. Dacă printre liderii de sindicat s-au „rătăcit” și români patrioți, care și-au asumat cu responsabilitate rolul de apărător al intereselor angajaților, înțelegând că pentru aceasta e nevoie, în primul rând, să apere întreprinderea - locul lor de muncă, de creație și de viață, o parte din țara lor – asemenea oameni au sfârșit tragic. Fie că au cedat sub presiunea amenințărilor, fie că au fost chiar asasinați, așa cum s-a întâmplat cu Virgil Săhleanu, liderul de sindicat de la „Tepro” Iași.

Societatea civilă și drepturile omului

Societatea civilă are de îndeplinit un rol destul de important și în ceea ce privește respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, veghind la apărarea și garantarea acestora și sancționând derapajele puterii de natură să altereze raporturile sociale și să aducă atingerea acestor drepturi și libertăți.

Problematica drepturilor omului, în ansamblul ei, ar trebui să reprezinte o preocupare centrală pentru societatea civilă, pentru organizațiile neguvernamentale care sunt dedicate acestui scop.

Experiența ultimului sfert de veac ne-a demonstrat cu claritate că problematica apărării drepturilor omului își găsește locul în arsenalul partidelor, de fiecare dată, doar în perioadele electorale, ca apoi toate aspectele concrete ale luptei pentru asigurarea și promovarea acestora să fie adesea uitate, ori să fie folosite cu scopul de a capta atenția și simpatia, în mod politicianist. Or, apărarea drepturilor omului trebuie să constituie o preocupare permanentă a tuturor forțelor, trebuie să ocupe un loc major, prioritar, în strategiile acestora, trebuie ca acest deziderat să fie urmărit, cu strictețe, în toate situațiile și la toate nivelele.

Tocmai de aceea se impune să crească rolul societății civile. Desigur, autoritatea publică este nemijlocit responsabilă de modul cum sunt respectate drepturile omului, pentru că decizia politică sau administrativă este cea care lezează sau

satisface un asemenea drept. Având însă în vedere că în zona puterii intervin factori perturbatori, devine deosebit de necesară veghea pe care ar putea s-o exercite o societate civilă viguroasă, ca reprezentantă a titularilor acestor drepturi.

Pentru că acest factor de presiune lipsește sau are doar o prezență decorativă, puterea manifestă o ignoranță condamnată chiar față de drepturile fundamentale ale ființei umane, cum ar fi, de exemplu, și cel de a trăi într-un mediu nepoluat. Ofertele electorale ating această problemă, pentru că ea preocupă toate colectivitățile, numai că în administrarea efectivă acest obiectiv este uitat până la o nouă confruntare electorală. Aici ar trebui să intervină societatea civilă, în actul de guvernare și-ar putea îndeplini rolul de control asupra puterii. În aceeași notă se înscrie și asigurarea dreptului la sănătate, la un trai decent, la cultură și educație, domenii tratate, de asemenea, cu dezinteres de putere.

Este de notorietate faptul că o seamă de încălcări și abuzuri apar cu o frecvență îngrijorătoare, la confluența cetățeanului cu funcționarul public, de orice nivel. Tot în această zonă se manifestă, cu pregnanță, și fenomenul corupției minore, alături de marea corupție, dar atât de generalizat încât a devenit un adevărat cancer.

Asigurarea și apărarea drepturilor omului presupune și lupta împotriva corupției de tot felul. Și aici societatea civilă este chemată să intervină, putând îndeplini un rol preventiv și descurajant pentru actorii implicați în astfel de ilegalități. Corupția începe și se sfârșește cu omul. Iar dacă acesta – candidatul și poate alesul – este un individ ratat și imoral, corupția va apărea și se va dezvolta. Și asta, în defavoarea democrației și în dauna drepturilor și intereselor cetățeanului, alegătorului în speță.

De aceea se cere să se vegheze la calitatea celor desemnați pentru funcții publice și să se acționeze cu mai multă fermitate pentru înlăturarea din viața publică a celor puși pe căpățuială, care folosesc funcțiile eligibile pentru realizarea intereselor personale și nu pentru binele public. Altfel, drepturile omului vor fi încălcate și ciuntite în continuare.

Un asemenea obiectiv impune ca societatea civilă să-și facă simțită prezența inclusiv în campania electorală. Păstrând echidistanța politică, dovedind obiectivitate și echilibru, organizațiile neguvernamentale au datoria, mai mult decât oricând, să ia poziție critică față de orice încercări de cosmetizare a realității, de ascundere sau ignorare a abuzurilor și încălcărilor prin care s-au adus și se aduc atingeri drepturilor fundamentale ale ființei umane. Cu același ochi critic trebuie examinate și programele pe care candidații, indiferent de culoarea politică, le propun electoratului.

Se impune, totodată, o mai largă colaborare între segmentele societății civile, depășirea unor orgolii, ambiții și interese meschine care împiedică realizarea acestui obiectiv major, constând în apărarea drepturilor fundamentale ale ființei umane.

Societatea civilă are datoria de a lansa un apel la respectarea drepturilor fundamentale, la combaterea abuzurilor și încălcărilor din partea celor care, prin actele lor, prin lipsa de implicare ori din nepăsare aduc prejudicii, încalcă sau nu respectă drepturile ființelor umane.

Concluzii

Cele arătate mai sus reprezintă doar o mică parte din amplul proces în urma căruia renașterea societății civile în România postdecembristă avea să fie ratată. În selectarea exemplurilor s-a avut în vedere caracterul lor emblematic pentru analiza fenomenului, lucru pe care sperăm să-l fi reușit. Dacă în peisajul societății românești mai activează structuri ale societății civile, ele se rezumă, exclusiv, la manifestări de ordin cultural, care, de cele mai multe ori, se situează pe linia unui conformism obedient. Nevoia de resurse și alte privilegii îi fac pe lideri să imprime activității lor o asemenea linie de conduită.

Absența unei societăți civile viguroase a reprezentat una dintre cauzele principale ale ratării procesului de democratizare a vieții publice și de edificare a statului de drept. Societatea românească se află astăzi în derivă, iar puterea se menține prin cele mai perverse mijloace de manipulare a opiniei publice și înșelare a electoratului. Asemenea mijloace, în absența unei opoziții serioase, pe care numai societatea civilă ar fi fost capabilă s-o realizeze, s-au experimentat cu fiecare etapă de confruntare cu poporul, ajungând ca astăzi să devină cele mai importante pârghii de guvernare.

Astăzi, societatea românească este cuprinsă de o acută criză, peste care s-a suprapus criza mondială, care, paradoxal, a venit ca un colac de salvare pentru guvernările corupte și neputincioase ce se succed la putere. Ele mimează formal alternanța la guvernare, pentru că în realitate sunt aceleași personaje care-și schimbă portofoliile după un algoritm pe care nu se rușinează să-l justifice ca fiind expresia voinței electoratului. Din această cauză, speranța că o nouă putere va aduce și schimbarea atât de bombastic clamată în discursul politic pâlâie tot mai palid și doar naivii mai pot fi ademeniți cu astfel de promisiuni. Aceasta este și cauza pentru care românii își abandonează cel mai important drept politic pe care îl au și anume dreptul de vot. Absenteismul electoral este o dramă a societății românești, iar clasa politică o consideră ca o problemă marginală sau un fenomen caracteristic epocii contemporane. Desigur, le-ar fi greu să recunoască, ceea ce știe toată lumea, și anume că tocmai prestația imorală a acestei clase i-au îndepărtat pe oameni de la urne. Se pare că această problemă ar trebui să devină una prioritară pentru societatea civilă, indiferent de obiectivele pentru care s-a constituit fiecare dintre componentele ei și formele de organizare. Actul de guvernare îi afectează pe toți, și atât timp cât se va manifesta ignoranța, nu sunt șanse ca el să se amelioreze de la sine.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Ferguson Adam. *Essay on the Civil Society*, 1767.
2. *Ibidem*.
3. Trăistaru Marin. *Introducere în studiul societății civile*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1998.
4. Burdeau G. *La liberté*. Seuil-Paris, 1996.
5. Hobbes Thomas. *Leviathan*. 1651. În: Sergiu Tămaș. *Dicționar politic*. București: Casa de editură și presă „Șansa”, 1996.
6. Spinoza Benedict. *Political and Ethical Philosophy*. Glasgow, James Maclehose, 1903.
7. Locke John. *Al doilea tratat despre cărmuire*. București. Editura Nemira, 1999.
8. Montesquieu Charles. *Despre spiritul legilor*. Vol. II. București: Editura Științifică, 1970.
9. Jean-Jacques Rousseau, *Contractul social*. Prahova: Editura Antet, Filipeștii de Târg, 2005.
10. Kant. *Scrieri moral – politice*. București: Editura Științifică, 1991.
11. Hegel. *Principiile filosofiei dreptului sau elemente de drept natural și știința statului* (1821). București: Editura Academiei, 1969.
12. Marx Karl. *Statul și Revoluția*. În *Opere complete*, București: Editura Politică, 1964.
13. Gramsci Antoni. *Selections from the Prison Notebooks*. London, 1971.
14. Alexis de Tocqueville. *Despre democrație în America*. București: Editura Humanitas, 1995.
15. Dogan Mattei. Pelassy Dominique. *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*. București: Editura Alternative, 1993.
16. Diaconu Florica. *Curs de antropologie filosofică*. București: Tipografia Universității Politehnica, 1995.
17. Smith Adam. *Avuția națiunilor*. București: Editura Academiei, 1962.
18. Popper K. R. *Societatea deschisă și dușmanii ei*. Vol. I și II. București: Editura Humanitas, 1993.
19. Părvulescu Cristian. *Criza societății civile*. În: România liberă din 18 februarie 2011.

**SIMILITUDINI ȘI DIFERENȚE ÎN EVOLUȚIA
CULTURII MUZICALE.
STUDIU DE CAZ: REPUBLICA MOLDOVA**

**SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN THE EVOLUTION
OF MUSICAL CULTURE.
CASE STUDY: REPUBLIC OF MOLDOVA**

**Mihaela RUSU, doctorandă,
Institutul de Istorie al AȘM**

Summary

On the basis of theoretical material analysis, it was observed that the music evolved simultaneously with her instruments for interpretation. The present musical instruments have contributed to the formation of actual music, and therefore, of contemporary composers. Also, was mentioned the interrelationship between the technical and scientific discoveries of the 19th and 20th centuries and the construction of new musical instruments. The incursion in the history of using of the synthesizer allowed us to establish the most important solutions afforded by this instrument in the creation of new musical works. A brief description of the activity of composers M. Afanasiev, V. Burlea, Gh. Ciobanu, V. Dânga, E. Fiștic was conducted to determine the impact of new technologies on the development of Moldovan musical art.

Key-words: *culture of music, musical instruments, composers.*

Cultura muzicală a sec. XX – înc. sec. XXI este marcată prin totala reformare a realității spirituale pe care o reprezintă: de la crearea valorii până la comunicarea sa. Un moment important în constituirea noii culturi muzicale este procesul de informatizare a muzicii, însoțit de crearea inovațiilor axiologice și de semnificative schimbări în activitatea de realizare a valorii muzicale, precum: crearea sunetelor noi, crearea instrumentelor noi diferite de cele tradiționale, apariția programelor muzicale și utilizarea computerului în procesul de creație.

Construcția instrumentelor muzicale, mai ales a celor electronice, s-a bazat pe descoperirile tehnico-științifice. Amintim că primul clavicord electric a fost creat în Franța, în anul 1759, și producea sunete pe bază de energie electrică statică.

În sec. XIX, cercetările din domeniul sunetului generat cu ajutorul electricității au dat rezultate uimitoare în crearea instrumentelor electronice. Noile instrumente prezentau interes nu doar prin sunetele pe care le produceau, dar și prin forma și construcția lor. Din șirul celor mai „neobișnuite” instrumente-ștrămoși ale instrumentelor electronice actuale menționăm *telarmoniumul*, creat de inventatorul american T. Chahill în 1897, un electro-organ masiv de 200 de tone, muzica căruia putea fi ascultată de către abonații rețelei de telefonie din Chicago. Un interes deosebit prezintă *terminvoxul*, creat de L. Termin (1920), unde sunetul se produce pe bază de unde magnetice create de mișcarea mâinilor

interpretului. Amintim și de *sintetizatorul optic* al lui E. Murzin (1964), și de faptul că sunetul în acest caz era desenat pe sticlă.

Vorbind despre schimbările tehnologice și cele din domeniul muzicii în secolele XIX și XX, electricitatea, iar mai apoi electronica transformă fundamental mediul muzical. Electricitatea permite amplificarea și comunicarea la distanță și transformă spațiul și timpul relațiilor comunicaționale. Electronica, la rândul său, aduce automatizarea. Ambele inovații tehnice de la sfârșitul sec. XIX revoluționează raportul nostru cu sunetul.

Îmbogățirea materialului sonor cu timbrul electronic se datorează în mare parte compozitorilor avangardiști, cum ar fi: P. Schaeffer - recunoscut drept „părintele muzicii concrete”, compozitorul american de origine franceză E. Varèse și autorul primei lucrări de muzică electronică în 1947, care considera că „muzica de mâine va fi spațială” și că „sunetele vor da impresia că descriu traiectorii în spațiu, că se situează într-un univers sonor în relief” [5, p.493], precum și K. Stockhausen, P. Boulez, I. Xenakis, J. Cage, V. Usacevski prin contribuția adusă dezvoltării muzicii electronice și creării studiourilor de muzică.

În prezent sunt considerate ceva obișnuit și fiind parte a unor binecunoscute lucrări de muzică timbrurile sintetizatoarelor contemporane create de renumiți ingineri R. Moog, T. Oberheim, J. Chowning - creatorii primelor sintetizatoare contemporane. Amintim că R. Moog a creat la începutul anilor '60 sintetizatorul cu sunet analog, T. Obreheim este creatorul unor binecunoscute sintetizatoare polifonice, lui J. Chowning îi este atribuit meritul apariției primului sintetizator numeric la începutul anilor '70 ai secolului trecut.

Sintetizatorul a deschis noi orizonturi de creație, prezentând compozitorului un șir de soluții. Aici menționăm *noile efecte sonore* cu care sunt dotate aceste instrumente și care pot servi drept surse de inspirație și permit construcția unei facturi muzicale bogate în sunete noi. La ele este posibil *auto-acompaniamentul*, care prin sonoritate este asemănător orchestrei sau ansamblului muzical și poate fi executat în diverse genuri și stiluri, pe când ritmul din memoria acestui mecanism îi îmbogățește sonoritatea și oferă posibilitatea de a improviza. Unele fragmente ale lucrării pot fi înregistrate din timp cu ajutorul *sequencer*-ului, iar conexiunea sintetizatorului la computer permite sonorizarea oricărei lucrări muzicale, indiferent de complexitatea partiturii, redactarea lucrării și obținerea unei sonorități destul de calitative, iar cu ajutorul printerului putem imprima notele în mai multe exemplare.

Un șir de probleme tehnice au fost soluționate cu ajutorul electronicii și al sintetizatorului. În plus, acesta poate fi ușor de transportat sau, cum au remarcat unii specialiști, este „portativ”, sunetul produs de el este calitativ și nu necesită o tehnică de interpretare complicată, prezentând siguranță în exploatare.

În ghidul practic *La musique* autorii T. Bernardeau și M. Pineau au clasificat instrumentele muzicale utilizate în prezent în *instrumente mecanice* și in-

strumente electronice, despre care au menționat că „... au destinație și utilizări diferite: unele dispar, altele din contra sunt substituite uneori de instrumentele din orchestră” [1, p.62]. Într-un mod foarte ingenios, autorii aceleiași lucrări au clasificat computerul și sintetizatorul în subpunctul *Instrumente ale sec. XXI*. Despre computer aceeași sursă menționează că este utilizat pe la sfârșitul anilor 1970 și că „microprocesoarele îi permit realizarea unei sinteze sonore”, amintind că *Institutul de Coordonare și Cercetare Acustică a Muzicii (I.R.C.A.M.)* din Paris folosește un computer deosebit de sofisticat - 4X. T. Bernardeau și M. Pineau consideră că sintetizatorul a fost creat „...pentru a reuni într-un singur instrument principalele aparate ale unui studiou de înregistrare a muzicii electronice” [1, p.63].

Într-un interviu, renumitul compozitor E. Artemiev afirma: „Eu nu m-am despărțit niciodată de orchestră. Însă, cu timpul, am început să interpretez orchestra ca un supersintetizator de dimensiuni mari. Acest lucru l-am realizat în filmul „Solaris”. Închipuiți-vă doar: orchestra este sintetizatorul, grupurile sunt generatoarele cu diversele lor ramificații; și iată, privind în acest mod orchestra, am creat o muzică deosebit de neobișnuită și pentru mine însumi”. Crearea unei muzici originale și apreciate de public a însemnat pentru Artemiev ani și ani de cercetare a sunetului, iar lucrul la cunoscutul sintetizator ANS nu i-a schimbat gândirea (deși, cum singur menționează, și-ar fi dorit să se îndepărteze de „metoda tradițională de gândire”), ci doar i-a schimbat „viziunea asupra naturii sunetului” [11].

Drept urmare au apărut noi sunete - sunetele sintetice, care vor deveni noi surse de creație. În același interviu, Artemiev menționa că simpla interpretare a muzicii la sintetizator nu este muzică electronică. Specialiștii din domeniu consideră că anii '60-'70 ai sec. XX, în contextul muzicii electronice, constituie perioada în care compozitorii caută posibilitatea obținerii de la tehnologii a unei noi libertăți de a scrie, o nouă libertate de alegere a elementelor constitutive și de expresivitate, ținând cont de problemele de compoziție și de soluționare a lor la nivel de formă.

Despre efectuarea experimentelor asupra sunetului, Artemiev vorbește că acestea vor mai continua mult timp, însă problema care îl preocupă este conceptul muzical, considerând că crearea compozițiilor muzicale care ne-ar cuceri emoțional este una prioritară pentru autor. După părerea sa, emoțiile în muzică sunt cele mai importante, pe când muzica reușește de a uni emoțional oamenii, de a-i face să plângă, înzestrându-i cu această putere fantastică pe care nici o altă artă nu o posedă în atare măsură.

Această idee a fost susținută și de cercetătoarea M.- N. Heinrich, care menționa: „Spațiul de creație este imens, dar trebuie definit cu precizie. Totuși, problemele care îl preocupă pe compozitor persistă în timp. În pofida inovațiilor tehnologice, a modificării instrumentelor, a noilor metode de com-

poziție, întrebarea principală referitoare la compoziție rămâne aceeași: Cum să utilizăm materialul, să-l facem să vibreze și să-l transformăm astfel într-un obiect care se adresează sensibilului? Cum să producem sunete care ar putea să ne emoționeze?” [6, p.49].

Este necesar de a preciza faptul că termenul „material” este utilizat de către specialiștii francezi din domeniul informaticii muzicale pentru a denumi materialul sonor, iar în contextul muzicii contemporane, M.-N. Heinrich descrie compozitorii ca actori ai artei muzicale care compun sunete cu ajutorul sunețelor și, prin urmare, evoluția din domeniul dat este dublă: provocată, pe de o parte, de tehnică și, pe de altă parte, de ideile muzicale.

În lucrarea *Muzica și electronica*, publicație apărută în 1975, specialiștii români R. Bughici și A. Moraru vorbesc despre impactul pe care l-a avut dezvoltarea tehnicii asupra muzicii: „Tehnică electronică actuală poate produce orice sunet sau zgomot din natură și poate crea altele nemaiauzite”. Acesta este un argument în plus a faptului că noile tehnologii au condiționat apariția noilor sunete, contribuind la îmbogățirea materialului muzical cu noi mijloace de expresivitate. Aceiași autori indică arealul de răspândire a muzicii electronice din perioada respectivă: atât pe scenele de spectacole, cât și pe pista sonoră a unor filme cinematografice sau de televiziune.

De asemenea, ei menționează căile de bază prin care tehnica electronică intervine în domeniul muzicii, și anume:

- introducerea de efecte pe sunetul obișnuit, prin adăugarea sau extragerea de elemente componente ale fenomenului (adăugarea de armonice sau extragerea de armonice Fourier);
- producerea de sunete care imită diferite instrumente sau grupuri de instrumente muzicale;
- producerea de sunete cu totul noi; introducerea de efecte, producerea de sunete imitative sau noi, pe baza unor tehnici de calcul cu program inițial, dat de către compozitor” [2, p.97].

În opinia mai multor specialiști din domeniu, dezvoltarea tehnologiilor informaționale a influențat considerabil evoluția artei muzicale și formarea culturii muzicale contemporane. În una din publicațiile sale M.-N. Heinrich afirma: „Astăzi nu putem vorbi despre muzică fără a menționa tehnica care acompaniază” [6, p.41]. Noi vom completa această idee prin afirmația că muzica s-a dezvoltat odată cu mijloacele de interpretare a ei. Fiind vorba de instrumentele muzicale, putem spune că în prezent instrumentele muzicale au influențat formarea unei muzici actuale sau a „muzicii zilelor noastre”, după cum o numește B. Retif, profesor la Conservatorul de Muzică din Caen, și care în unul din interviurile sale ne prezintă următoarea explicație: „Nici un domeniu al activității umane nu a evitat progresul tehnologic. În mod similar – muzicologia” [8].

În timpul unei întruniri de la *Clubul Arhitectului* din București, în cadrul căreia s-a discutat despre apariția sintetizatorului, a aplicațiilor mediate de calculatorul personal, compozitorul român de muzică de teatru și film A. Enescu menționa că, după ce a cunoscut sintetizatorul Moog, a „început o adevărată aventură a muzicii electronice românești”. Prima sa întâlnire cu „acest minunat instrument” a avut loc în cadrul unei expoziții, fapt despre care ne relatează și în unul dintre interviurile acordate: „Prin anii '70 a fost la București o expoziție americană, unde a fost prezentat și un *Moog Synthesizer*. Am privit uimit la instrumentul despre care știam destul de multe lucruri. Vangelis și Tomița îmi erau cunoscuți, dar ei compuneau și creau undeva departe. *Synthesizerul* acela era legătura cu ei. Mi-am luat inima în dinți, cu toată securitatea care trebuia să fi fost la fața locului, și am cerut voie să pun măcar „un deget” pe instrument. Am trăit o revelație. Dacă suprapui senzația unui om care a auzit sunetele produse de *synth* numai pe discuri cu cea a unuia care cântă, îți poți imagina cam cum m-am simțit”.

În aceeași sursă A. Enescu vorbește despre „primul și unicul *synthesizer – handymade* din România”, un sintetizator monofonic, cu o claviatură care nu permitea emiterea mai multor sunete în același timp și la care D. Aldea, interpret al grupului *Sfinx*, a imprimat albumul *Zamolxe*. La acest sintetizator au fost imprimate și unele creații ale compozitorului A. Enescu, care mai apoi va imprima la sintetizatorul procurat în 1975 și pe care îl denumește ironic „claviatură electronică din Germania”, dar despre care spune cu mândrie: „Eu compuneam, eu interpretam și eu mixam muzica care mă reprezenta în totalitate” [12].

Criticul muzical D. Caraman Fotea, în cadrul discuției menționate mai sus, afirmă că „Adrian Enescu este cel mai important exponent”, „cel care a defrișat primul și apoi a cultivat masiv domeniul tehnicilor producerii electronice a sunetelor”. Despre universul de creație al aceluiași compozitor, F. Lungu relatează: „Îl apreciez foarte mult pe Adrian Enescu, fiindcă el acoperă o mare suprafață din arta sunetelor, cuprinzând multe genuri și este, cum s-ar spune, un muzician-evantai care reușește să stăpânească toată patria devenirii produsului sonor” [12].

Instrumentele electronice au apărut pe scena muzicii moldovenești datorită ansamblurilor de muzică de estradă ale anilor '70 – '80. Acest fapt este remarcat de V. Tcacenco în publicația *Din istoria muzicii de estradă din Republica Moldova*, unde sunt menționate grupurile „Noroc”, „Legenda”, „Plai”. Despre grupul „Plai” din acea perioadă aflăm că reprezenta „un colectiv care, sub îndrumarea lui M. Dolgan, între anii 1974 – 1985, a fost cunoscut sub denumirea de „Contemporanul”, cât și faptul că „componenta grupului era orientată spre standardele muzicii rock și includea 3 chitare și sintetizatoare, percuție și grupul vocal”. Despre grupul „Legenda” autoarea consideră că a reprezentat „așa-zisul folk-rock din Moldova perioadei sovietice”, iar grupul „Plai”, format în anii '80, va apărea în fața publicului „cu o concepție sonoră proprie, ce se deosebea de tot ce existase mai înainte în RSSM. Este vorba despre transpunerea, în muzica pe

care o creau, a realizărilor muzicii rock și pop din anii '70-'80, a muzicii de film din timpul respectiv" [9, p.886].

În publicația menționată găsim o informație amplă despre activitatea acestor „ansambluri vocal – instrumentale”, cât și analiza celor mai reprezentative melodii interpretate de către ele. Informația dată este utilă, amintindu-ne de aceste grupuri care „își semnalau apariția la întreprinderi, în instituțiile de învățământ, la casele de cultură” adăposteau „muzicieni-profesioniști”, numiți metaforic de autoarea publicației un original „poligon”, în care erau valorificate mijloacele muzicii noi din acele timpuri” [9, p.883].

Conform lucrării muzicologului I. Ciobanu-Suhomlin *Repertoriul general al creației muzicale din Republica Moldova (ultimele două decenii ale secolului XX)*, inovațiile tehnologice și-au făcut apariția în contextul creațiilor componistice autohtone în anii '90, atunci când „se observă o diversificare a stilurilor muzicale la care apelează compozitorii din Republica Moldova”. Vorbind despre compozitorii acelei perioade, I. Ciobanu-Suhomlin observă o divizare a acestora conform specificului lucrărilor muzicale create de ei în două grupuri: 1.compozitorii care vor urma cu strictete „principiile clasice” și 2. compozitorii „perioadei de revizuire a valorilor”.

Despre primul grup de compozitori autoarea menționează că aceștia „considerau de bun-simț să imprime muzicii unele trăsături „moldovenești”, precum unele clișee intonaționale triviale, elemente ale genurilor folclorice dintre cele mai simpliste (primare), imitația sonorității instrumentelor populare și a tarafului” și că, de fapt, aici este vorba de o „manifestare a naționalismului muzical, reprezentând un ecou întârziat al romantismului european al sec. al XIX-lea” [3, p.15].

După cum observăm, perioada dată se dovedește a fi deosebit de importantă pentru crearea, în Republica Moldova, a unei noi generații de compozitori și a apariției creațiilor componistice în care instrumentele electronice își obțin bine-meritul rol de mijloace noi de expresivitate și de realizare a conceptului muzical.

În publicația sa, I. Ciobanu-Suhomlin ne aduce la cunoștință despre faptul că „în altă ordine de idei, în arta muzicală din Republica Moldova, aproape în premieră apar motive de referire la stilistica avangardistă și post-avangardistă (post-modernă) în raport cu creația tinerilor compozitori”. În aceste condiții se formează cel de-al doilea grup de compozitori, care „...au reușit să se confrunte cu noile realități artistice, deja posedă liber tehnicile componistice contemporane, unii experimentează în domeniul muzicii electronice (M. Afanasiev, V. Burlea, parțial M. Stîrcea), mai puțini sunt cei care utilizează formele improvizatorice contemporane precum Iu. Gogu, sau formele de muzică ce se află la hotarele dintre genuri precum Gh. Ciobanu” [3, p.15]. Delimitarea creației componistice are loc și datorită apariției unei noi gândiri, a refuzului de a urma o singură sau o anumită orientare, de semnificație locală sau mondială. La compozitorii menționați din a doua grupă este predominantă tendința eliberării de orice tip de

restricții conceptuale, aici fiind enumerate cele estetice, naționale, sociale. Prin urmare, atare condiții vor contribui la apariția problemei diversificării mijloacelor de expresivitate, pe care fiecare compozitor din Republica Moldova o va soluționa în mod individual.

Studiul Irinei Ciobanu-Suhomlin este până în prezent singura lucrare concepută ca și catalog muzical, în care întâlnim prezentarea cronologică a autorilor și a creațiilor componistice moldovenești din ultimele două decenii ale sec. XX, care conține sistematizarea lucrărilor pe genuri și scurte date biografice despre compozitorii autohtoni. Informația prezentată conține și specificarea instrumentelor pentru care este scrisă lucrarea, fapt deosebit de valoros în cazul cercetării noastre. În baza unei analize minuțioase a acestui repertoriu, în lista compozitorilor autohtoni, în creațiile cărora întâlnim noile tehnologii ale perioadei date, au fost incluși M. Afanasiev, V. Burlea, Gh. Ciobanu, V. Dânga, E. Fiștic.

M. Afanasiev este unul dintre puținii specialiști din domeniu care nu doar s-a preocupat de cercetarea sunetului și crearea muzicii electronice și a celei pe care o numește „muzică de studio”, dar și de promovarea valorilor artei muzicale contemporane pe parcursul activității sale de profesor al *Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice* din Chișinău, instituție în cadrul căreia actualmente conduce *Studioul de muzică electroacustică*. Muzica pentru instrumente electronice a lui M. Afanasiev este reprezentată prin programul de concert compus în anul 1994 și denumit *Pătrundere* și care include 12 lucrări vocale și instrumentale. În diverse publicații autorul vorbește despre muzica de studio pe care o creează în perioada anilor 1996-2005, reprezentată de 26 de lucrări componistice. În una dintre aceste publicații compozitorul mărturisea: „La lecțiile pe care le predau la Academia de Muzică am explicat astfel de noțiuni precum „câmp sonor”, „densitate informațională a câmpului sonor și posibilitatea măririi ei”. Acești termeni sunt utilizați cu ușurință atât în cazul muzicii temperate, cât și a celei de studio. Cu ajutorul acestor termeni se stabilește cu ușurință legătura continuă dintre aceste două spații sonore, iar acesta era principalul obiectiv pentru mine”. Experiența de circa zece ani de cercetare a sunetului, cât și baza teoretică i-au permis să ajungă la concluzia că sarcina fiecărui compozitor „este de a găsi noi straturi informaționale, dar care nu au fost încă folosite de nimeni și care în mod natural recurg din trecut și mențin cu trecutul o continuitate clară”. Pe când sunetul sintetic este considerat de către Mihail Afanasiev drept „simbol al zilelor noastre – perioadă a unor uimitoare rezultate tehnice, produse ale gândirii umane” [10]. Colaborarea cu *Institutul Internațional de Muzică Electroacustică* din Bourges (anul 1998) a influențat pozitiv creația sa, a cărei caracteristică de bază este prelucrarea numerică a sunetului din lucrări de diferite genuri.

În anii 1995 – 1998, fostul director al Colegiului de Muzică „Ștefan Neaga” din Chișinău, profesorul de obiecte muzical-teoretice și compozitorul V. Burlea creează 3 lucrări pentru bandă magnetică și sintetizator, care reprezintă mu-

zica electroacustică din palmaresul universului său componistic. În anul 1995 compune lucrarea *Delir* și o prezintă în cadrul Festivalului internațional „Zilele muzicii noi” (Chișinău, 25.09.1996). Doi ani mai târziu, în 1997, este creată lucrarea *Genesis și aeternum*, de asemenea pentru bandă magnetică și sintetizator, iar în 1998 Vlad Burlea va deveni autorul compoziției *Poezis (Glosă)*, pentru bandă magnetică, sintetizator și declamator, scrisă pe versurile lui Mihai Eminescu și prezentată în 1999 la *TV Moldova*.

Compozitorul Ghenadie Ciobanu este cunoscut în mediul cultural al Republicii Moldova nu doar prin vasta activitate și numeroasele distincții la diverse concursuri internaționale, dar și prin îmbinarea cu succes a creației artistice cu managementul cultural și munca didactică. În lista *Sextete și componente mai ample* regăsim lucrarea *Două proteste* pentru percuție și bandă magnetică, care include *Protestul zilei întâi* și *Rock-protest* [3, p.76]. Compoziția dată a fost creată în 2002 și prezentată pe data de 18.06.2002 de către ansamblul *Ars poetica* în cadrul Festivalului internațional *Zilele muzicii noi* (ediția XI, Galeria Brâncuși, Chișinău). La acel moment, această lucrare a avut o influență impresionantă asupra publicului prin sonoritatea bogată și transformarea sunetului în timp real.

Prin contribuția sa în diverse domenii ale artei muzicale este cunoscut și compozitorul V. Dânga, „care lucrează în domeniul muzicii ușoare și jazz, muzicii pentru teatru și filme artistice” [3, p.103]. Este deținătorul multiplelor premii – dovadă a aprecierii muncii și talentului său nu doar în țară, dar și peste hotare: în România, Bulgaria, Cehia, Slovacia, Letonia, Rusia, Franța. Muzica pentru instrumentele electronice a compozitorului V. Dânga este parte a vastei sale activități și însumează 17 creații scrise în perioada anilor 1989-2003.

Autoarea E. Fiștic se înscrie în lista compozitorilor sus-menționați prin lucrarea *Millenium XXI*, balet contemporan în trei acte creat în anul 2000.

Poemul *Miorița*, lucrare pentru voce cu orgă, clopote și bandă magnetică, scris pe versuri populare de compozitorul T. Chiriac în 1983 și prezentat pe 12 februarie 1984 la Congresul al VI-a al Uniunii Compozitorilor din RSSM, constituie, după părerea noastră, prima încercare componistică de a îmbina tradiția școlii academice cu tehnica nouă (în acea perioadă), cu accedere spre noi procedee de expresivitate.

Despre aceste creații componistice autohtone din perioada ultimelor două decenii ale sec. XX, muzicologul I. Ciobanu-Suhomlin va concluziona: „Un alt grup de lucrări reflectă tendința tinerilor compozitori spre o reînnoire radicală a sistemului de surse de expresie muzicală în baza tehnicilor componistice ale secolului al XX-lea: dodecafoniilor, serialismului, muzicii aleatorice și celei timbrale (sonorice), minimalismului sau scriiturii modale, care sunt utilizate rar în mod pur. O atenție deosebită li se acordă elementelor timbral-sonore, noilor posibilități sintactice, în special, eterofoniei. Interesul pentru compoziții electronice manifestat de M. Afanasiev, V. Burlea, M. Stârcea ș.a. datează la fel din perioada deceniului nouă” [3, p.17].

Începutul sec. XXI va aduce în Republica Moldova noi nume de compozitori pentru care computerul nu este doar un moft al prezentului, ci și un instrument al viitorului și de neînlocuit din cadrul procesului de creație a lucrărilor muzicale.

Conexiunea sintetizatorului la computer a oferit soluții tehnice noi pentru muzicianul contemporan, precum: sonorizarea lucrării la orice nivel de complexitate a partiturii, redactarea lucrării în timp real, obținerea unei sonorități calitative, păstrarea lucrării în diverse formate, imprimarea, multiplicarea și difuzarea compoziției în varianta finală.

Investigarea specificului creațiilor componistice ale culturii muzicale a sec. XX – înc. sec. XXI a fost realizată prin analiza rezultatelor obținute în cercetarea fenomenului dat de către muzicologii francezi și autorii ghidului practic *La musique* T. Bernardeau și M. Pineau, cercetătoarea M.-N. Heinrich, autorii publicației române *Muzica și electronica* R. Bughici și A. Moraru, criticul muzical D. Caraman Fotea, compozitorul român F. Lungu, compozitorul rus E. Artemiev, promotorul muzicii electronice și compozitorul V. Belunțov, compozitorul francez B. Retif, muzicologii moldoveni V. Tcacenco și I. Ciobanu-Suhomlin.

Studiul de sinteză al creației compozitorilor din Republica Moldova, avînd drept criteriu principal utilizarea noilor tehnologii (instrumente electronice, programe muzicale), ar constitui, pe viitor, un prim pas în abordarea axiologică a fenomenului cultural, în investigarea dinamicii, continuității și discontinuității sale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bernardeau T., Pineau M. *La musique*. Paris: Nathan, 1995.
2. Bughici R., Moraru A. *Muzica și electronica*. București: Editura Muzicală, 1975.
3. Ciobanu-Suhomlin I. *Repertoriul general al creației muzicale din Republica Moldova (ultimele două decenii ale sec. XX)*. Chișinău: Cartea Moldovei, 2006.
4. Georgiu Grigore. *Filosofia culturii. Cultură și comunicare*. București: Editura Comunicare, 2004.
5. Goléa A., Vignal M. *Dicționar de Mari Muzicieni*. (Traducere și completări privind compozitori români Oltea Șerban-Pârâu). București: Univers Enciclopedic, 2006.
6. Heinrich M.-N. *Création musicale et nouvelle technologies: quelle rencontre possible?* În: Quaderni, Année 2002, Volume 48, Numéro 1, p. 41-51.
7. Marshall G. *Dicționar de sociologie. Oxford*. București: Univers Enciclopedic, 2003.
8. Rétif B. *Informatique musicale*. În: Dossier. Nouvelle Technologie, Mai-Juin 2000, No.41
9. Tcacenco V. *Din istoria muzicii de estradă din Republica Moldova*. În: *Arta muzicală din Republica Moldova: istorie și modernitate*. Chișinău: „Grafema Libris” SRL, 2009.
10. Афанасьев М. *Эволюция ощущений*. (Manuscris de la autor), 31.07.2005, Chișinău, Moldova.
11. Белунцов В. *Найдется человек! Интервью с Эдуардом Артемьевым*. În: Компьютера, № 46, 17 ноября 1997 года.
12. Adrian Enescu la Remix Underground – 1. În: Întâlnire a muzicienilor la *Clubul Arhitectului*, București. <http://www.youtube.com> (vizitat 22.03.2010).

FUTURE TRANSLATORS TRAINING BY MEANS OF INTERACTIVE TECHNIQUES

Alexandra SHYBA, *lecturer,*
Chernivtsi National University, Ukraine

Rezumat

În articol este cercetat specificul activității traducătorului și rolul său în procesul de integrare. În acest context, este necesar să se prevadă o atenție deosebită la optimizarea formării de traducători. În legătură cu această problemă sunt studiate tipurile de comunicare profesională ale traducătorilor. Autorul investighează influența tehnicilor interactive de învățare pe eficiența de competență profesională a viitorilor traducători.

Cuvinte-cheie: *tehnici interactive, traducător, optimizare, integrare, comunicare.*

Translation is concerned with rendering of written or spoken texts in another language. As a form of communication it establishes contacts between communicants who speak different languages. The role of the translators cannot be overestimated, they facilitate establishment of international relations, foster cultural and economic ties. That is why much attention should be paid to future translators' training.

The results of the experiment, held in Chernivtsi National University showed that students, future translators have some difficulties with professional communication and pragmatic aspects of translation. We used a set of interactive techniques, based on the work in pairs and small groups, as they give the students a chance to listen and to be heard, to test their ideas, compare them and to choose the most appropriate of them.

According to O. Pometun and L. Pyrozhenko interactive techniques help to organize academic process in such a way, that everyone will be involved in study, based on interaction: the student either has his/her individual task or takes part in the teamwork and the results of the whole group depend on the work of every participant [3, p.23-24].

The interactive techniques are based on the principle of activity. The importance of this principle was proved by an American educationist Edgar Dale, who developed "The Cone of experience". According to E. Dale's theory students usually remember 10% of what they read (work with the textbooks), 20 % of what they hear (attend lectures), 30 % of what they see (view images, watch videos), 50 % of what they see and hear (attend exhibitions, watch demonstrations), 70 % of what they say and write (participate in hands-on workshops), 90 % of what they do (simulate, model, perform a presentation) [7, p.43].

Communication plays an important role for representatives of any profession. But speaking about translators, one must remember, that communication for them is not only the means that assists in interaction, but also the object of activity. Thus, we have to differentiate between three types of interpreters' communication, that is

“translation, business communication and private (friendly) communication” [4, p. 51]. So future interpreter must know the peculiarities of these types and use them in any particular situation. To help students identify the type of communication, we used G.Andreeva’s [1] ideas about three sides of communication: communicative (which aims at conveying of the message), interactive (organizing interaction) and perceptive (which aims at understanding of the partner).

Comparing the sides of communication and characteristic features of types of interpreters’ professional communication, we came to the conclusion that communicative side prevails in translation, interactive one – in business communication and perceptive side prevails in private (friendly) communication. So we treated translation as communication, the main function of which is to convey information. That was why we paid particular attention to very important and controversial questions: the interpreter plays the role of means which makes the communication between people who don’t know common language possible. But there are a lot of programs of machine translation for this purpose. So the question is: may interpreters somehow influence the participants of communication? According to G. Andreeva communication serves not only to convey some information but to reach some mutual understanding [1, p.85]. Thus, the translator does not only transmit the message, but makes it clear. So the question whether it is right or not to make some changes remains the most difficult one. Each time the translator deals with people, belonging to different cultures he has to use some transformations to make the translation clear for his clients.

To teach students how to cope with such problems of translation we used “case” techniques and academic debates as they prompt students to make analysis, prove their ideas. The work at the case was carried out in several stages: define the problem, plan the solution, solve the problem and make conclusions.

Another peculiar feature of communication between people is that “the partners can influence one another by means of system of signs... The effectiveness of communication is defined by how successful this influence was” [1, p.85]. But in the process of translanguag communication the partners are deprived of this possibility as they don’t have any common system of signs. It’s interpreters’ task to guess what the influence was and how to convey it.

The translator has to know clearly for whom the translation is made. According to V. Komissarov there are three types of recipients: typical or average recipient, the group of recipients with certain characteristics (specialists of a certain branch, children) and a particular recipient [2, p. 209-216]. The peculiarities of the translation of the text depend on the group it is done for. Thus, translation of the scientific text for the specialists of a certain branch will include terms, as translation will be done with the help of transcoding (e.g. oxygen – оксиген, transmission – трансмиссия, transformation – трансформация). In the text for average recipient the terms will be replaced by widely used words (e.g. oxygen – кислород, transmission – передача, transformation – изменение). We paid special attention to solving of these problems at our classes.

The results of our experiment showed that students have some difficulties with pragmatic peculiarities of translation. We used the “aquarium” technique to improve students’ skills of translation taking into account the pragmatic aspect. As the work was organized in small groups, it also helped to improve students’ communication skills. The students were organized in two teams and were given the text to translate for a certain group of recipients. The students of the first teams took place in the center of the classroom. Their task was to read, translate the text and discuss the difficulties (5-8 minutes). The students of the second group didn’t interfere, they only observed. When the work was over the students of the second group commented on the translation they’d heard, gave their own variants, which they considered to be better (3-4 min). Then they exchanged their roles.

The interpreters should take into consideration not only verbal, but non-verbal means of communication: paralinguistic (intonation, tone, tempo), extralinguistic (laughter, cry), kinaesthetic (gestures, mime, eye contact), proxemics (pauses, body movements). To teach the students to interpret non-verbal means of communication brainstorming technique was used. The students watched an episode of the film [5] and were asked to prepare subtitles for it in their mother tongue. After that they had to name the emotions the actors displayed. The students expressed their ideas one by one, the teacher put them down on the chalk board. Everyone had to observe certain rules: to be active, not to criticize others, it was allowed to develop others’ ideas. After all the participants expressed their thoughts, discussion and evaluation took place. The students also compared information expressed by the actors verbally and non-verbally.

Another task used to improve students’ understanding of non-verbal means was called “emotions”. The students were given the card with some sentences, like “These Owens must be rolling in money”. Their task was to pronounce them in such a way that all other students should feel pleasure, anger, sorrow etc.

To improve listening skills role playing was used. The participants of the game “Boss chooses a new car” were the president of the company who wanted to purchase a new car, his secretary, who had to retell the information told by the interpreter and the interpreter whose task was to watch the commercial in English, make short functional translation and give it to the secretary. The students listened to the commercial of Chrysler 200, Chevy Malibu и Ford Fusion [6], the interpreter translated it for the secretary, who delivered that information to the president. When the role play was over we discussed all the details of the situation. The participants told about their feelings, about the difficulties they came across and about possible ways to solve them. The students who watched the play also participated in the discussion, shared their impressions: what they liked and what they didn’t.

Business communication as well as translation is very important in the interpreter’s professional activity. To make students familiar with different aspects of their future work we organized for them meetings with translators who shared their experience of work in the agencies. Business communication of the interpreters is carried out either with the client himself or translation agency, or cli-

ent's representative (representatives) and it's important for the future translators to know the rules of communication.

Business communication includes usual procedures and new, creative ones. To teach students to facilitate communication role-playing was used in the classroom and they were asked to use e-mail for virtual communication at home.

Interpreter's personal communication – is an integral part of his professional communication, besides, it influences it a lot. To have friendly relations in the professional sphere, one needn't be everyone's friend. But he must be always frank and honest with the colleges. Personal communication helps to find new clients, business partners. That's why it's so important to encourage students to be sociable, friendly and self-confident. Interactive learning techniques are also used to stimulate students to be active and assertive. Assertive students can easier reach significant results in their future professional activity, as nowadays there are a lot of agencies and translators who do their work well, and it's not that easy for the beginner to find a good job. We can describe assertive behaviour as the behaviour of a self-confident person, who respects other people's rights and needs on the condition that he/she is also respected. An assertive person can clearly explain his/her point of view, motivate the proposals. So, to develop such features of character we used tasks that presupposed interaction (work in pairs, small groups and public speeches).

Special attention was paid to sustain positive classroom environment during our classes. The students mentioned that they especially liked friendly atmosphere, new methods of work, the chats with working translators, which stipulated their desire to study better, to improve their communication skills and at the same time increased their self-confidence.

So taking into consideration peculiarities and problems of training future translators, interactive techniques can facilitate the formation of professional competence. Implementation of interactive techniques in the process future translators' training can make the system of training open, as it demands a constant active interaction between students, between students and their teacher, students and working translators, constant work with dictionaries, various Internet resources, translation programs.

BIBLIOGRAPHY

1. Андреева Г. М. Социальная психология: учебное пособие для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1999. 376 с.
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров – М.: Высш. шк., 1990. 253 с.
3. Пометун О.І., Сучасний урок Інтерактивні технології навчання / О.І Пометун., Л.В. Пироженко – К.: «А.С.К.», 2005. 192 с.
4. Собољ Н. М. Формування індивідуального стилю професійного спілкування майбутніх перекладачів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Собољ Наталія Миколаївна. – Тернопіль, 2005. – 201 с.
5. «An American Tragedy - Lake scene with Phillips Holmes & Sylvia Sid» [Electronic resource]: <http://www.youtube.com/watch?v=OxCcek5eUT4> (Accessed 1.09.2013).
6. Chrysler 200 Head to Head [Electronic resource]: <http://www.youtube.com/watch?v=Yt3EPqDlxKo> (Accessed 3.09.2013).
7. Edgar Dale Audio-Visual Methods in Teaching / Edgar Dale – N.Y.: Dryden Press, 1954. 534 p.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОВЕДЕНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО АУДИТА ВУЗа

THE SOCIOLOGICAL FOUNDATIONS OF EDUCATION AUDIT INSTITUTION

Владислав ГОРБОВ, аспирант,
Донецкий государственный университет управления,
г. Донецк, Украина

Summary

The article analyses and systematizes the conception of educational audit. The essence and components of this concept are discovered. Implementation of sociological tools as part of HEIs audit is updated. Article provides an overview of methods which allow to broaden and deepen the information obtained by the auditors. Attention is paid to the need of educational audit developing in Ukraine.

Key-words: social audit, educational audit, quality management, auditing standards, the quality of education, sociological methods, diagnostic techniques, expert evaluation, independent experts, International Organization for Standardization

Аудит как механизм оценки функционирования различных компаний и организаций достаточно давно вошел в международную практику. Если изначально он ассоциировался только с проверкой финансовой составляющей деятельности организаций, то на данный момент охват сферы его деятельности существенно расширился. Появились аудит персонала, аудит социальной ответственности, экологический аудит, социальный аудит, образовательный аудит. Последний активно начал использоваться в странах Европы ещё в 80-х годах и позже получил международное распространение. Как и любой аудит, он основывается на проверке объекта обследования, его структурных элементов или процессов на соответствие стандартам качества. Международные стандарты в области качества подчеркивают важность аудита как инструмента менеджмента для мониторинга и проверки результативности в области обеспечения эффективности деятельности организаций.

Рост конкуренции в сфере образования, ужесточение требований со стороны самих потребителей к качеству образовательных услуг, привели к тому, что ориентация на потребителя становится ключевым принципом в организации образовательного процесса. Эта ориентация находит отражение в постоянном отслеживании состояния удовлетворенности потребителей образовательных услуг и соизмерении полученных результатов с требованиями общества и рынка. Ответом на эти вызовы стало развитие и международное распространение независимых экспертных агентств по проведению образовательного аудита. Украина является единственной страной Европейского пространства высшего образования, где нет независимых, негосударственных агентств по оценке качества образования, несмотря на то, что она является правительственным членом Европейского реестра обеспечения качества образования.

Основным механизмом оценки в системе образования Украины остаётся аккредитация с устаревшими формами контроля, которые не подразумевают повышение качества эффективности функционирования организации, а фиксируют только некоторые аспекты её состояния на момент проверки. Существующая национальная система рейтингов, основанная на общих показателях и индексах, не отражает основные аспекты качества предоставляемых образовательных услуг и не даёт понятную и комплексную информацию для потенциальных потребителей. При проведении рейтингов и проверок такого рода фактически не учитываются социальные аспекты деятельности образовательных учреждений и формирование обратной связи между поставщиками и потребителями образовательных услуг.

Авторы аналитического доклада по мониторингу качества образования в Украине сообщили, что в Украине нет определенной и адаптированной к образовательным целям системы государственных образовательных стандартов, анализ выполнения которых мог бы давать основания для выводов о качестве функционирования образования. «В государстве не разработаны и не внедрены национальные системы образовательных индикаторов, которые могли стать важным источником информации о функционировании отрасли, и обеспечили сравнение ее результатов с аналогичными данными других стран, в частности тех, что входят в состав Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР)» [1]. Соответственно, актуальной представляется разработка национальной модели проведения образовательного аудита, которая послужила бы базисом для возникновения в Украине агентств, способных проводить образовательный аудит на основе европейских стандартов и адаптированных под национальные реалии методик.

В последнее время ведется полемика о том, что педантичное следование стандартам качества не всегда приводит к заданным результатам. Так, английский исследователь Дж. Роджерсон отмечает, что в стандартах серии *ISO* сделан слишком большой акцент на документирование и реализацию методик. При этом не учитываются внутренние и внешние аспекты функционирования образовательных учреждений и мнение потребителей. Возникает необходимость использовать не четкие показатели, а те, которые отражают общие тенденции в области качества. В таком случае использование аудита только с целью сертификации продукции не приносит действенной пользы. Соответственно, возникает потребность в усовершенствовании механизма образовательного аудита – дополнение использования стандартов качества новыми методами, в частности социологическими, обеспечивающими социальную направленность аудита. Это позволит разработать комплексную методику проведения образовательного аудита, эффективную для украинского образовательного пространства и приемлемую в международном сообществе.

На наш взгляд, проблема повышения эффективности образовательного аудита заключается в выборе из широкого спектра социологических методов

таких, которые можно результативно использовать при проведении аудита ВУЗа и, как следствие, повышать эффективность проводимых мероприятий.

Особенности и составляющие оценки качества образовательных услуг представлены в работах В. Андреевой, М. Кисиль, И. Деньковича, В. Сафоновой, С. Толочко и др. В рамках данных исследований обозначены критерии диагностики качества образовательных услуг и возможности их применения. Расширение характеристик и составляющих диагностических технологий образовательной среды находит отражение в работах, посвященных образовательному аудиту. Среди ученых, работающих в этом направлении, стоит отметить Дж. Роджерсона, С. Белову, Ю. Быкова, А. Ермолаева, В. Прохорова, Ю. Рубина, Е. Фролову, С. Шевченко и других. В их работах исследуются стандарты образовательного аудита, цели и возможности его проведения, а также акцентируется необходимость внедрения и расширения практик аудита в образовательных учреждениях. Однако предложенные ими варианты проведения образовательного аудита преимущественно основываются на оценке состояния критериев, прописанных в образовательных стандартах, без существенного учёта запросов и мнений потенциальных потребителей образовательных услуг.

Целью данной статьи является актуализация социологических методик в рамках проведения образовательного аудита ВУЗа.

С усложнением структуры общественных и международных отношений, развитием рыночной экономики и необходимостью расширения принципов открытости в деятельности бизнес-структур, можно связывать активизацию интереса общества и представителей различных организаций к такому явлению как аудит.

Под аудитом понимаются действия по сбору информации, позволяющей оценить потребность в улучшении или корректирующих действиях. Аудит – это систематический, независимый и документированный процесс получения данных и объективного их оценивания с целью установления степени выполнения согласованных критериев аудита (*ISO 9000:2000*). В общем виде аудит можно рассматривать как комплексный сбор информации для проведения независимой оценки на основе признанного стандарта качества с целью общего улучшения системы менеджмента.

В процессе усложнения самого понятия «аудит», его функций и структуры сформировались три основные категории аудита:

- аудит, осуществляющийся первой стороной, то есть непосредственно самой организацией – «внутренний аудит»;
- аудит, проводимый второй стороной, зачастую крупной организацией или структурой для проверки компетентности бизнес-партнёра или потенциального поставщика услуг – «выборочный аудит»;
- аудит, проводимый третьей стороной, выполняется независимыми агентствами или уполномоченными экспертными организациями с целью

сертификации или проверки организации на соответствие требованиям международных и национальных стандартов – «внешний аудит».

Таким образом, термин «аудит» прочно вошел в международные государственные и бизнес-практики. Как и любое явление, непосредственно влияющее на общественные отношения и функционирование социальных организаций, аудит является предметом изучения не только экономических и правовых наук, но и попадает в проблемное поле социологии. Ответом на это стала разработка теорий и практик социального аудита.

Под социальным аудитом понимается универсальная технология комплексной проверки реального состояния социального объекта в соответствии с принятыми стандартами, формальными нормами и положениями. Как отмечает О. Мазурик, универсальность социального аудита означает возможность его применения для решения различных задач управленческой деятельности, в различных сферах жизнедеятельности общества (экономической, политической и т.д.) и на разных уровнях: организационном (корпоративном), отраслевом, региональном [2]. Соответственно, социальный аудит также можно экстраполировать на систему образования и ВУЗы.

Система образовательного аудита зародилась в условиях, когда ВУЗы начали договариваться между собой о признании качества образования. Предоставление аудиторских услуг в системе образования в Европе успешно развивается благодаря росту независимых, общественных аудиторских организаций, спрос на которые пропорционально увеличивается с каждым годом. В европейских странах проведение образовательного аудита прочно вошло в практику. ВУЗ должен проходить независимую оценку своей деятельности, которую проводят частные агентства, подтвердившие свою квалификацию и котирующиеся на рынке образовательных услуг. Наибольшее распространение образовательный аудит получил во Франции, России, США, Германии, Китае, Греции и Швеции. В Швейцарии, Испании, Великобритании, Италии, Голландии его функции выполняет так называемый инструментальный аудит, а в Дании, Финляндии и Норвегии он предстаёт в виде аудита качества образования.

Образовательный аудит – это независимое оценивание результатов учебной деятельности специальными аттестационными службами, имеющими сертификат на проведение контрольно-оценочных процедур стандартизированными измерителями при соблюдении правил, установленных законом об образовании или другими нормативными документами (Н. Ефремова) [3].

Как отмечает Ю. Рубин, образовательный аудит является особым направлением профессиональной деятельности по конфигурации рынка образовательных услуг. Он также выступает предпосылкой или элементом

комплексного аудита конкурентоспособности ВУЗов и предоставляемых ими услуг, конкурентоспособности рабочей силы выпускников (сертификация квалификаций), конкурентоспособности кадрового и деятельностного потенциала работодателей, конкурентоспособности национальной образовательной системы в целом [4]. Однако данное определение несколько ограничивает функции, выполняемые образовательным аудитом. На наш взгляд, он не только обеспечивает конкурентоспособность, но и служит комплексным механизмом диагностики эффективности функционирования ВУЗов и подтверждения социальной ответственности за качество предоставляемых ими образовательных услуг.

В. Липская определяет образовательный аудит как систематическую и аргументированную деятельность по измерению качества условий, процессов преобразования условий и результатов совместной образовательной деятельности субъектов системы образования с целью оценки степени их соответствия аттестационным и аккредитационным положениям и требованиям образовательных стандартов. Эта разновидность экспертизы, осуществляемая в рамках бюджетной или предпринимательской деятельности группой аудиторов, является аналитическим исследованием причин возникновения проблем, которые снижают качество образования [5]. По её результатам заказчик получает экспертное заключение, которое используется при формировании корректирующих действий, направленных на решение выявленных проблем.

С. Шевченко даёт следующее определение: «образовательный аудит в сфере высшего образования – это процедура проведения независимыми аккредитованными экспертами проверки и оценки деятельности ВУЗа в целом, достижения заявленного им уровня качества образования и его гарантий, образовательных стандартов и соответствий, согласно которым формируются профессиональные, деловые и личностные качества студентов, а также обеспечивается их конкурентоспособность в образовательном пространстве» [6].

Обобщая приведённые определения, стоит отметить, что исследователи акцентируют внимание на использовании различного рода стандартов, однако при этом фактически не прописывается использование социологических методов для формирования обратной связи между поставщиками и потребителями образовательных услуг. В ряде определений образовательный аудит рассматривается как своего рода экспертиза образовательного учреждения, однако, на наш взгляд, это сужает спектр используемых им методов и проводимых мероприятий. Экспертиза применяется там, где полнота или достоверность информации, необходимой для принятия решений, сравнительно невелика. Для получения комплексной информации необходима социальная диагностика, которая определяется как система

позападного изучения того или иного процесса или явления. Её результатом является выявление типичных характеристик и причин отклонения от норм или стандартов, для последующего принятия практических рекомендаций по их минимизации. В данном случае экспертиза выступает одним из элементов диагностики.

Мы будем определять образовательный аудит как комплекс методов диагностики функционирования образовательного учреждения на основе унифицированных стандартов и показателей, дополненный рядом социологических исследований. Данный вид диагностики может носить внутренний и внешний характер. В то же время, он является комплексной социальной технологией, в результате внедрения которой достигается поставленная цель (диагностика ВУЗа и повышение качества услуг) и изменяется объект воздействия (качественно новое функционирование ВУЗа).

Аудит ВУЗа служит достижению целей его развития посредством использования процессного, системно-деятельностного, синергетического, компетентностного и квалиметрического подходов к оцениванию и повышению эффективности процессов управления. Объектом образовательного аудита является как ВУЗ в целом, в случае комплексного аудита, так и его структурные элементы в условиях выборочного аудита: аудит подразделения, аудит учебного процесса; аудит образовательной программы; аудит системы менеджмента качества ВУЗа и т.д. Также аудиты могут различаться с точки зрения полноты проверяемых требований стандартов и охватывать проверку отдельных требований, установленных во внутренней и внешней документации или стандартах в области качества.

Для признания международными партнерами образовательный аудит в Украине должен основываться как на национальных образовательных стандартах и законах, так и на принципах «всеобщего управления качеством» (*Total Quality Management, TQM*), требованиях к системам менеджмента качества Международной организации по стандартизации (*International Organization for Standardization, ISO*) и стандартах европейской ассоциации гарантии качества высшего образования (*ENQA*). Использование данных стандартов направлено в первую очередь на анализ документации и образовательных процессов ВУЗа с целью выявления соответствий/несоответствий реального положения дел заявленным стандартам. После проведения диагностики заказчик получает заключение (отчет), в котором аудиторы очерчивают области, требующие первоочередной корректировки или внимания со стороны руководства. Если же особых несоответствий выявлено не было, ВУЗ получает сертификат, подтверждающий качество его работы. Однако, для расширения получаемой во время аудита информации, повышения эффективности аудита и работы агентств, целесообразным представляется добавление социологических методов в алгоритм

образовательного аудита. В рамках данной работы нами будет предложен комплекс таких методов, способных существенно дополнить механизм образовательного аудита, тем самым повысив его эффективность.

Социологический опрос (анкетирование или интервью) в рамках образовательного аудита может включать в себя охват четырёх групп потребителей образовательных услуг: студенты, преподаватели, родители и выпускники.

Опрос студентов направлен на выявление оценки респондентами качества предоставляемых образовательных услуг (работы преподавателей, методического обеспечения, инфраструктуры и т.д.); отношения к предоставляемой научной работе и досугу; степени информированности о деятельности ВУЗа и проводимых им программ; выявление проблем, которые непосредственно стоят перед студентами, в том числе, затрудняющих обучение.

Опрос выпускников осуществляется на основе предоставления руководством ВУЗа и кафедр данных о бывших студентах. Данный этап может проходить в виде телефонного, электронного или очного опроса. Основная его цель заключается в анализе того, как студенты, окончившие ВУЗ, оценивают: уровень преподавания и качество работы ВУЗа (кафедры), востребованность полученного ими образования и его практическое применение, соотношение знаний, умений и навыков с требованиями работодателей и рынка. Данный опрос направлен на выявление общих тенденций и настроений среди выпускников.

Опрос преподавателей предполагает комплексную оценку следующих критериев: кадровая политика ВУЗа, психологический климат в коллективе, состояние обратной связи между преподавателями и руководством ВУЗа, особенности внедрения и качество образовательных программ и инноваций, проблемы, непосредственно стоящие перед преподавателями, и т.д.

Опрос родителей студентов может включать в себя следующие составляющие: удовлетворены ли родители рейтингом и качеством работы ВУЗа, уровнем образованности и качеством получаемого ребенком образования, медицинским обслуживанием, организацией досуга, возможностями профессионального и научного роста. Особое внимание целесообразно уделить пожеланиям и критическим замечаниям родителей.

В ходе образовательного аудита может быть проведен ряд фокус-групповых исследований со студентами и преподавателями. Эти исследования необходимы для выявления неявных или скрытых проблемных моментов в работе ВУЗа, и могут быть воплощены в двух вариантах:

1. Аудиторы проектируют отдельно для студентов и преподавателей проблемные ситуации, с которыми они могут столкнуться в процессе работы. Наблюдатели фиксируют всю полученную информацию (вербальную и невербальную). На основе подобного наблюдения аудиторы могут получить данные, которые не были выявлены при анкетировании.

2. Участники рассматривают проблемы, которые действительно стоят перед ВУЗом, после чего предлагают пути их управленческого решения. Получение информации подобного рода может быть использовано аудиторами при разработке рекомендаций для руководства ВУЗа и при составлении определённого перечня вопросов для экспертных опросов.

Проведение цикла эксперт-опросов, как правило, входит в алгоритм образовательного аудита. При этом стоит отметить, что использование описанных выше методов позволяет существенно расширить как спектр возможных вопросов, так и комплексность получаемой информации во время данных опросов. Объектами эксперт-опросов в образовательном аудите являются: потенциальные работодатели, руководство ВУЗа и независимые эксперты.

Под независимыми экспертами мы понимаем представителей местных органов власти, министерства образования, ведущих ВУЗов и учёных, занимающихся проблемами качества образования. Целью данных опросов является получение оценки о работе ВУЗа извне. При интервьюировании могут быть заданы вопросы по следующим направлениям: оценка внешней работы ВУЗа; оценка рейтинга и статуса ВУЗа, оценка работы ВУЗа по сравнению с другими учебными заведениями и др. Также должен быть представлен цикл вопросов, связанных с выявленными проблемными моментами. От экспертов требуется высказать мнение о возможности их решения (при постановке подобного вида вопросов аудиторы предельно придерживаются принципов конфиденциальности).

К потенциальным работодателям относятся представители крупных фирм, агентств, предприятий и организаций, сотрудничающих с ВУЗом. Опрос может проходить как в виде анкетирования, так и в форме интервью (что предпочтительнее). Аудиторы должны получить данные о том, как работодатели относятся к качеству и востребованности образования выпускников, как оценивается диплом о полученном образовании. Основу опроса составляют вопросы, направленные на выявление профессиональных качеств, которыми должны обладать выпускники при приёме на работу.

Для руководства ВУЗа (ректор, заместители, деканы, заведующие кафедрами) формируется *гайд* интервью, в который входят вопросы по следующим направлениям: лидирующая роль руководства; политика и стратегия организации в области качества; работа с персоналом; партнерство и ресурсы; процессы, осуществляемые организацией; удовлетворенность потребителей качеством продукции и услуг; удовлетворенность персонала; влияние организации на общество; результаты работы организации. Данные критерии соответствуют требованиям стандарта качества ISO 9001:2000.

Особое внимание при формировании вопросов к руководству аудиторы должны уделять выявленным проблемным секторам деятельности ВУЗа и

различным несоответствиям в документации. Предложенные методы позволяют получить результаты, которые можно предоставлять в процессе проведения интервью с руководством ВУЗа – различные статистические данные, наработанные во время анкетирования, фокус-групп и эксперт-опросов.

Анализ информации, полученной в результате образовательного аудита, в некоторых случаях целесообразно дополнять методами *SWOT*- и *PEST*-анализов.

Термин «*SWOT*-анализ» в обобщённом виде – аббревиатура слов: «*Strengths – Weaknesses – Opportunities – Threats*», т.е. «Силы – Слабости – Возможности – Угрозы». Используя матрицу *SWOT*, можно провести анализ влияния внешних и внутренних факторов на деятельность организации.

Потенциальные внутренние сильные стороны (S):	Потенциальные внутренние слабости (W):
Потенциальные внешние благоприятные возможности (O):	Потенциальные внешние угрозы (T):

Рис. 1. *SWOT*-матрица

Данный метод предполагает проведение оценки сильных и слабых сторон в работе ВУЗа, возможностей для развития и угроз различного порядка, исходящих из его окружения. На основании данных, полученных в результате аудита, появляется возможность постройки *SWOT*-матрицы, которая образует четыре поля: *СИУ* (сила и угроза), *СИБ* (сила и возможности), *СЛУ* (слабость и угрозы) и *СЛВ* (слабость и возможности). На каждом из перечисленных полей необходимо выбрать и рассмотреть все возможные парные комбинации, из которых экспертами будет вычленены наиболее актуальные и проблемные для работы ВУЗа.

Для конкретизации описываемого метода кратко опишем четыре предложенных поля. Поле *СИБ* включает в себя определение и функциональное использование сильных сторон работы ВУЗа с целью получить наибольшую отдачу и успех от возможностей, появляющихся во внешней среде. Комбинация *СЛВ* на базе возможностей ВУЗа, выявленных аудитом, предлагает пути по преодолению или смягчению имеющихся слабостей. Поле *СИУ* является одним из основных, так как отображает сильные стороны ВУЗа, способные предотвратить и устранить внешние угрозы. Комбинация *СЛУ* для руководства ВУЗа является крайне значимым индикатором, поскольку определяет основные проблемные моменты в работе и внешнем окружении организации.

SWOT-анализ – достаточно распространённый метод, используемый руководством ВУЗа для самооценки. Однако при этом появляется проблема выбора точных индикаторов оценки работы ВУЗа, а также определённый субъективизм, неизбежно возникающий в процессе самопроверки. Испол-

зование данного метода независимыми специалистами при проведении образовательного аудита позволит устранить фактор субъективности и на основании блока социологических исследований, проведённых в ВУЗе, разработать качественные индикаторы оценки.

Матрица *PEST*-анализа также может служить одним из вспомогательных методов при проведении образовательного аудита. Она включает в себя анализ макросреды ВУЗа: Р – политика, Е – экономика S – социальная сфера, Т – технологии. Построение матрицы идёт фактически так же, как в *SWOT*- анализе, то есть разрабатываются и высчитываются наиболее важные для ВУЗа комбинации. На их основании формируется отчёт, в котором отображается место, качество и степень влияния факторов макросреды на деятельность ВУЗа [7].

Таким образом, комплексное внедрение описанных социологических методик в алгоритм проведения образовательного аудита позволяет не только расширить и углубить информацию, получаемую аудиторами, но и существенно улучшает само качество проведённого аудита. Рассмотрение образовательного аудита в качестве механизма социологической диагностики функционирования ВУЗа вносит вклад в теорию и практику социологии образования и социального аудита.

Образовательный аудит на данный момент является новой и фактически не разработанной для Украины отраслью услуг, вследствие чего разработка новых методик и моделей его проведения является одним из самых актуальных направлений для повышения качества национальной системы высшего образования.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Лікарчук І. Реальну якість української освіти оцінити неможливо. [on-line] <http://osvita.ua/vnz/news/27399/> (цит. 04.11.2014).
2. Мазурик О. В. Суспільні функції та можливості соціального аудиту. В: Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, Соціологія. 2013, №1 (4), с. 79-83.
3. Ефремова Н. Ф. Образовательный аудит качества учебного процесса и его результатов. В: Стандарты и мониторинг в образовании. Москва, 2004, № 5, с. 19-22.
4. Рубин Ю. Б. Рынок образовательных услуг: от качества к конкурентноспособным бизнес-моделям (часть 3). В: Высшее образование в России. Москва, 2011, № 5, с. 50–64.
5. Ліпська В. Освітній аудит як складова процесу реформування вищої освіти України. [on line] <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/760> (цит. 02.11.2014).
6. Шевченко С. О. Впровадження освітнього аудиту як інструменту державно-громадського механізму управління якістю вищої освіти. В: Університетські наукові записки. Хмельницьк, 2009, №2 (30), с. 321-327.
7. Горбов В. В. *SWOT*- и *PEST*-анализ как элементы образовательного аудита ВУЗа. В: Матеріали VIII Міжнародної конференції «Соціологія у (пост)сучасності». Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012, с. 50-51.

STRATEGIA SUPRAVIEȚUIRII DIN PERSPECTIVA BIOETICII, FILOSOFIEI ȘI MEDICINEI

THE SURVIVAL STRATEGY FROM THE PERSPECTIVE OF BIOETHICS, PHILOSOPHY AND MEDICINE

Anul acesta, comunitatea științifică și filosofică din Republica Moldova, dar și din alte țări, precum România, Rusia, Bielorusia, Ucraina, Canada, Italia, Georgia, Croația, Kazahstan, Polonia, Armenia etc. consemnează o dată marcantă de nivel internațional – apariția ediției jubiliare – 20 de ani a *Culegerilor de articole științifice cu participare Internațională* sub genericul „Strategia supraviețuirii din perspectiva bioeticii, filosofiei și medicinei (economiei)” și inaugurarea Conferințelor științifice internaționale sub genericul „Strategia supraviețuirii din perspectiva Bioeticii, Filosofiei și Medicinei” – programate și realizate în perioada anilor 1995-2010. Remarcăm, Strategia supraviețuirii și a securității umane este continuată începând cu anul 2011 în *Culegerile de articole cu participare internațională* [vol.4(20)] – mai 2014.

Ediția jubiliară de 20 ani încununează munca asiduă, foarte rodnică și prodigioasă îndeplinită de Catedra Filosofie și Bioetică și de Centrul Național de Bioetică a Universității de Stat de Medicină și Farmacie „N.Testimițanu” din Republica Moldova în frunte cu doctorul habilitat, profesor universitar Teodor Țârdea.

Menționăm în mod deosebit că valoarea și însemnătatea „Culegerilor de articole...” rezidă în actualitatea lor deosebită, în faptul că acestea examinează cele mai stringente probleme științifico-filosofice, bioetice și etico-morale ale dezvoltării lumii contemporane în condițiile globalizării. Și desigur, pe prim-plan sunt problemele securității umane, a acelor factori socioeconomiци și a acelor științe care în mare măsură determină conținutul și orientările problematicei dominante astăzi în societate: esența și trăsăturile caracteristice ale bioeticii, a educației bioetice, a științei, a demografiei, a diverselor probleme medicale, filosofice, etico-morale, culturale, social-economice etc. care determină viitorul omenirii.

În primul rând, conținutul *Culegerilor* demonstrează o unitate și o interacțiune conceptual-logică și metodologică a celor trei componente ale Strategiei supraviețuirii: Filosofia, Bioetica și Medicina (Economia), evidențierea și argumentarea rolului lor complex în asigurarea securității umane. O mare reușită teoretică-aplicativă a *Culegerilor* rezidă anume în realizarea concretă a acestei interacțiuni, a manifestărilor ei concrete în procesul de integrare a științelor bazate pe metode complexe de analiză și sinteză.

În rândul al doilea, original și novator este faptul că *Culegerile* cuprind și examinează concepte și teorii reieșind atât din contextul general al temei, cât și de interpretări individuale, care completează substanțial conținutul ca atare. Pentru exemplificare evidențiem următoarele aspecte: T.Țirdea. „Bioetica în sistemul științei contemporane: profil filosofico-metodologic”, Semeniuc E.P. „Moștenirea creatoare a lui V.I. Vernadschi și contemporaneitatea”. Informația – sursa strategică primară și asigurarea securității umane. Ursul A.D. Gândirea globală și investițiile globale. Zagrodnaia V.I. Frolov A.F. „Rolul paradigmatelor bioetice în procesul aplicării preparatelor medicale imunobiologice, Sedov N.N., Sergheev N.V. „Despre statutul bioeticii în calitate de paradigmă a supraviețuirii”, Ojovanu Vitalii. „Despre devenirea bioeticii drept valoare”, Gojenko A.I. „Temeliile filosofice și științifico-naturaliste ale ecoeticii.” Donica A.D. „Realizarea profesională ca factor al supraviețuirii”, Magazinșikov I.P. „Rolul determinant al culturii în Strategia dezvoltării nepericuloase a omenirii”, Roșca Liudmila. „Procese integraționiste: aspecte axiologice. Modelul UE”, Mișatin T.V. „Strategia supraviețuirii și temeliile etice ale principiului preîntâmpinării” etc. Conținutul *Culegerilor* impresionează prin variata și bogata gamă de articole de caracter științific general, filosofico-științific, bioetic, istorico-filosofice, cultural, instructiv-educational (mai ales în context bioetic). Este promovată și cultivată o adevărată moralitate, o adevărată cultură științifică orientată spre însușirea profundă a normelor și principiilor de conduită general-umană în spiritul demnității și respectului social reciproc.

În al treilea rând, *Culegerile* sunt axate pe factorul uman, întrucât conceptul și orientările de bază ale Strategiei supraviețuirii au drept scop principal cercetarea teoretică și formularea unor recomandări practice ce ar asigura securitatea reală a omului, crearea condițiilor social-economice și spirituale necesare pentru o existență durabilă. Iar vechiul aforism – „a fi sau a nu fi” – capătă astăzi o valoare și o însemnătate deosebită. Și problema constă în faptul că esența umană în general, rostul omului în lume, căile pe care se va dezvolta omenirea în continuare sunt expuse de autorii *Culegerilor* într-un stil științific sobru, argumentat, concis. Este elucidată și argumentată viziunea incontestabilă că problema omului, a valorilor general-umane devine o orientare prioritară în cercetările privind esența epocii contemporane, iar asigurarea securității ființei umane capătă o deosebită însemnătate și amploare.

În al patrulea rând, conținutul *Culegerilor* demonstrează o ținută metodologică și teoretico-aplicativă bazată pe principiul pluridisciplinarității. Remarcăm și faptul că autorii *Culegerilor* nu numai au demonstrat caracterul novator, original și axat pe investigații de perspectivă a materialelor prezentate, dar au accentuat și au argumentat concepte științifico-filosofice ce rezultă din investigații recente și care contribuie substanțial la afirmarea noii mentalități, a noi orientări spirituale și a unor noi idealuri în societate. Sunt utilizate metode și principii de

factură logico-metodologică și ontologico-epistemologică caracteristice științei și filosofiei contemporane. Conținutul – conceptul *Culegerilor* reflectă axarea nemijlocită pe principii determinante de investigație științifică: principiul sistemic al obiectivității și corectitudinii, al istoricului și logicului, al adevărului. Astfel, expunerea materiilor, formularea deducțiilor și generalizărilor teoretice au rezultat din aplicarea metodelor istorico-comparativă, hermeneutică, interpretativă, practic-experimentală. Anume utilizarea acestor principii și metode a contribuit la elaborarea de către autori a unor concepte și noțiuni noi referitoare la filosofie, știință și bioetică.

În rândul al cincilea, ca reflecție deductivă de sinteză la aspectele investigate, *Culegerile* demonstrează o orientare științifică nouă – elaborarea concepției generale despre Bioetică, interacțiunea acesteia cu științele fundamentale și socioumanistice, precum și rolul ei deosebit în educația morală, corelația ei cu cultura, etica, estetica, evidențierea valorii bioeticii în medicină, bioetica în contextul științei contemporane etc. Astfel, cercetările ample și aprofundate în domeniul bioeticii creează noi posibilități și deschid noi perspective teoretico-aplicative ale acesteia în toate domeniile vieții sociale.

În așa mod, materialele *Culegerilor* – articolele publicate, dezbaterile constructive în contextul referatelor și comunicărilor prezentate, ideile și sugestiile expuse în mod novator și original, reflectă o răbufnire de aer proaspăt pe „ogorul” filosofiei și științei ca suport metodologic temeinic pentru noi investigații. Concomitent, aceste idei și deducții sunt reflecție concretă a dezvoltării în continuare a bioeticii, filosofiei, științei la etapa actuală, o dovadă concludentă că gândirea pătrunde în cele mai sensibile domenii și labirinte căutând valori și esențe noi. Este demonstrat un nivel sporit de concepere și argumentare a noilor orientări și tendințe în filosofie, știință și bioetică. Astfel, generalizările și deducțiile filosofico-științifice și bioetice, rezultând din conținutul materialelor examinate, constituie modalități originale de elaborare a noilor strategii de supraviețuire și a existenței umane în general. Iar faptul includerii active a savanților din alte domenii precum ar fi economia, politologia, etica generală, filosofia socială, istoria filosofiei, dar și din domeniul științelor pozitive demonstrează în mod elocvent aprofundarea procesului de integrare științifică, socială și instructiv-educățională. De aici mai rezultă și necesitatea conceperii complexe a creării unor condiții sociale adecvate privind cercetarea și activitatea umană în epoca globalizării.

Dumitru CĂLDARE,
doctor habilitat în filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova

CONSTANTIN MICU-STAVILA SAU VOLUPTATEA RECLUZIUNII.
O (RE)AMINTIRE LA CENTENAR

CONSTANTIN MICU-STAVILA OR VOLUPTUOUS OF RECLUSION.
A (RE) NOTED AT CENTENARY

Ioan DĂNILĂ,
*conferențiar universitar, doctor,
Facultatea de Litere a Universității
„Vasile Alecsandri” din Bacău, România*

1. Excurs profesional¹⁾

„M-am născut la 18 august 1914 în comuna Moinești, județul Bacău, dintr-o familie de preoți și învățători.”²⁾ Nu avem, deocamdată, mai multe date referitoare la familia, copilăria și adolescența viitorului filosof³⁾. Întrucât interesul lucrării de față este strict cultural, datele personale aproape că nu au relevanță.

Câteva repere biografice sunt totuși utile și grăitoare pentru fizionomia celui ce va deveni un important gânditor al veacului său. Astfel, în 1933 își ia bacalaureatul la reputatul Colegiu „Sfântul Sava” din București⁴⁾, iar cinci ani mai târziu, licența în filosofie la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București. La aceeași universitate, va obține, după un an, certificatul de practică pedagogică al Seminarului Pedagogic Universitar, ceea ce îi va da dreptul de a se încadra în învățământ. Va face acest pas imediat, în anul universitar 1939-1940, mai întâi ca preparator suplinitor de filosofie la colegiul absolvit în 1933. Între timp elaborează teza de doctorat, „Finalitatea ideală a existenței umane”, pe care o va susține cu distincția *Magna cum laude*, în 1942, la facultatea ale cărei cursuri le-a urmat până în 1938. Deja are legitimitatea de a preda în învățământul superior: de la 1 noiembrie 1942 va fi asistent suplinitor la Catedra de Istoria filosofiei moderne, Epistemologie și Metafizică al aceleiași facultăți bucureștene. La 24 aprilie 1943, în urma susținerii concursului de ocupare a postului de asistent titular la aceeași catedră, este declarat admis prin decizia Ministerului Culturii Naționale. După mai puțin de un an (1 ian. 1944), este încadrat conferențiar suplinitor al Conferinței de Introducere în filosofie, Logică și Teoria cunoașterii a Facultății de Teologie din București.

Ascensiunea sa profesională a fost favorizată și de frecventarea⁵⁾, între 1940 și 1942, a cursurilor de filosofie ale universităților din Viena, Freiburg și Leipzig, paralel cu munca de la *National Bibliothek* din Viena și *Deutsche Bücherei* din Leipzig.

Din acest punct, parcursul biografic este preluat de Ștefan Delureanu, care așază în deschiderea ediției „Descoperirea vieții personale” (București, Editura „Paideia”, 2006) o scurtă „Cronologie”. De aici aflăm că în 1947 Constantin Micu-Stavila este exclus din învățământ (era profesor la Facultatea de Teologie), „arestat și internat într-un lagăr de muncă. De la această dată nu mai acceptă nicio angajare din partea statului”⁷⁾. Urmează o perioadă de reclusiune socială

și profesională: când Tudor Vianu și Mihai Ralea îi oferă un post de cercetător științific, refuză. Va alege calea studiului individual și a scrisului, din care va rezulta, în anii '60, lucrarea sa de căpătâi - „Descoperirea vieții personale”.

În 1969 se decide, împreună cu soția, scriitoarea Viorica Vlădescu-Stavila, să părăsească România. Îl va ajuta să ajungă în Franța (la Issy-Les-Moulineaux) însuși președintele Charles de Gaulle. După numai un an, devine consilier cultural la Société de l'Histoire du Protestantisme Français și conferențiază la Faculté de Théologie Protestante din Paris, pe baza cursului de *Filosofie și Apologetică generală*. Totodată, coordonează manifestări științifice la Centre Culturel Américain, avându-i invitați pe Paul Ricoeur, Gabriel Marcel, Jean Brun, André Dumas, Pierre Emmanuel, Octavian Vuia. În 1975 devine membru al Comisiei de filosofie de la Centre National de la Recherche Scientifique. Înspre anii '80 îl aflăm colaborator la emisiunile religioase („Lumea creștină”) de la Europa Liberă, popularizând lucrări de filosofie creștină. Textele prezentărilor au fost tipărite în reviste precum „Foi et vie”⁸⁾.

În 1999 se întoarce în România, iar patru ani mai târziu se stinge din viață (18 ian. 2003).

Reluăm firul CV-ului din 1945 cu prezentarea componentei didactice: „I. Ca asistent, activitatea mea s-a desfășurat în cadrul Catedrei de Istoria filosofiei moderne de la Facultatea de Litere și Filosofie din București, conducând lucrările și dezbaterile seminariale în legătură cu următoarele probleme: a) în anul universitar 1942/1943 – *Ens și Cogito la Descartes, Berkley, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer*; b) anul 1943/1944 – *Kant și filosofia românească*”⁹⁾. La Facultatea de Teologie, a susținut prelegerile „Probleme de teoria cunoașterii” și „Lecțiuni de logică”, iar la seminare - „Problema adevărului”, „Dialogurile polemice ale lui Platon” și „Problema universalelor în Evul Mediu”, în anii 1944-1945. (Activitatea publicistică și cea literară, deși nu prezintă interes pentru articolul de față, se impune a se preciza că au fost de o aleasă ținută: revistele la care a colaborat, precum și lirica filosofică tipărită în volumele „Sosirea lavelor” – 1934 – și „Psyche” – 1942 – s-au bucurat de o largă apreciere.)

La capitolul „Lucrări”, din același CV, sunt inventariate zece titluri, cu câte o scurtă descriere. Prima citată este „Die Relativität der Erkenntnis und das Suchen des Absoluten (Vorlesung gehalten am 27 Februar 1942 an den Philosophischen Institut des Leipziger Universität unter der Führung von Professor Hans Georg Gadamer), 19 pag., apreciată de Zevedei Barbu, asistent universitar la Facultatea de Filosofie din Sibiu, astfel: „... dl Micu, la îndemână cu un foarte bogat și ales material din istoria științelor și mai ales a epistemologiei, rezolvă problema adevărului științific și a științei în genere în chip original kantian, întocmai cum ar fi rezolvat-o un kantian contemporan maestrului dacă ar fi avut același material și documentație din domeniul științelor pozitive”¹⁰⁾.

Al doilea titlu citat este „Bibliographie der rumänischen Philosophie” (Kant – Studien, Heft 1-2, 1944), urmat de teza de doctorat – „Finalitatea ideală a existenței umane” (București, Editura „Casa Școalelor”, 1943, 162 p. + VIII), cu subtitlul „Încercare de explicare a originii și sensului culturii”. Autorul preferă, „în loc de alt comentariu și rezumat”, să reproducă recenzia trei Alice Botez, asistent universitar la Institutul Psihotehnic, publicată în revista „Symposion” (III, oct. 1943). La rândul nostru, preluăm două pasaje: „Cartea Dlui Constantin Micu se desfășoară pe două planuri: unul aparținând metafizicii și altul filosofiei culturii. Sub raportul metafizic, această încercare pleacă de la momentul lăuntric, abisal – conștiința de sine –, de la care pleacă orice metafizică, sau, cu alte cuvinte, de la conștiința omului ca realitate opusă lumii înconjurătoare. [...] Iluzionismul rațiunii omenești este plin de consecințe pozitive, deoarece prin el omul reușește să-și făurească o lume ideală: împărăția culturii, a valorilor, a spiritualității. În acest domeniu omul se regăsește pe sine și ia contact cu propriul Absolut”¹¹). Am deschis și noi teza de doctorat și am rămas surprinși de adevărul peren inclus în capitolul al VIII-lea, ultimul: „Cultura este expresia unui elan de perfecționabilitate a omului. Originea culturii este [în] inconformismul uman față de realitatea imediată. Finalitatea culturii este negarea realității așa cum este și realizarea realității așa cum trebuie să fie”¹²). [...] „Omul care nu are voința lui de putere, care nu vrea să oprească roata istoriei pe loc, să despartă istoria în două, acela nu merită să fie numit om. Căci omul devine om din momentul în care acceptă, ca și Meșterul Manole, calea creației, care este aceea a jertfei, și din momentul în care, ca Prometeu, pornește la cucerirea cerului și a pământului. Aceasta înseamnă a voi să realizezi imposibilul și a crede nu în datele «evidente» ale realității imediate, ci în acele[a] – mai ipotetice, dar tocmai de aceea mai fecunde – ale realității așa cum trebuie să fie”¹³) (finalul tezei de doctorat).

„*Homo ludens* sau funcțiunea ideală a jocului și rolul lui în nașterea culturii” (București, Tiparul Universitar, 1942, 18 p.) este un eseu pe baza celebrei opere a lui Johan Huizinga (Amsterdam, 1939), „singurul comentariu apărut la noi în țară asupra importanțelor consecințe filosofice ce se desprind din lucrarea cu același nume a cunoscutului filosof al istoriei”¹⁴).

Sunt citate apoi eseurile „Problema umanismului din punct[ul] de vedere al spiritualității românești” (1943; 18 p.), „Relația om-natură în concepția românească asupra lumii” (1943; 14 p.), „Concepția poporului român despre dragoste” (1943; 16 p.), care alături de „Caracterul specific al spiritualității românești” (1939) și „Teatrul popular românesc” (1943) „sunt o încercare de interpretare filosofică a materialului folcloric românesc”¹⁵).

Ultimele trei titluri reproduse de autor sunt „Originea creștină a problematicii filosofice moderne” (1945; 35 p.), „Existență și adevăr” (1945; 96 p.) și, respectiv, „Valoarea ontologică a cunoașterii” (1945; 64 p.), cu câte o scurtă descriere a conținutului.

Revenim la cronologia lui Ștefan Delureanu, pentru a prelua titlurile lucrărilor apărute după redactarea CV-ului de către autor (între anii 1945 și 1975, Constantin Micu-Stavila nu a mai publicat nimic): „Trente ans après Yalta” (Paris, 1975), „Un coup de théâtre philosophique (La conservation spirituelle de l’homme nu et sans masque technologique)” (Paris, 1976), „Le droit à la différence” (Paris, 1981), „Vers un nouvel art de penser et de vivre” (Paris, 1985), „L’avenir de la Roumanie à l’avant-garde de l’histoire” (Paris, 1987).

Prin grija exemplară a surorii sale, Victoria Delureanu, și a cumnatului său, Ștefan Delureanu, este recuperat miraculos și publicat manuscrisul lucrării „Descoperirea vieții personale” (2006), după aproape patru decenii de la elaborare, cu un text introductiv (pp. 7-8) semnat de Bogdan Tătaru-Cazaban – „Un filosof al ireductibilului” – și o postfață aparținând Victoriei Delureanu (pp. 551-558). Din acest al doilea text reproducem finalul, cu o atenționare tot mai actuală: cartea „pare că a fost scrisă pentru a fi citită de o altă generație decât a lui, o generație mai pregătită și mai încercată”, întrucât „autorul încearcă să tragă semnale de alarmă în fața unei civilizații aflate în pericol și chemate să găsească soluțiile salvatoare care nu pot fi decât acelea ale regăsirii de sine”¹⁶.

În anul centenarului nașterii, se cer menționate gesturile onorabile de ieri și de azi ale familiei¹⁷, ale literaților¹⁸ și ale publiciștilor¹⁹.

Constantin Micu-Stavila se detașează drept unul dintre importanții gânditori români a cărui operă își așteaptă cercetătorii avizați atât din direcția filosofiei, cât și din sfera literaturii. Temele abordate în creația sa – amplă, coerentă și generoasă în semnificații – trădează o conștiință a umanității vie și constructivă. Viitorul pământenilor poate depinde și de atitudinea noastră și a celor ce vin față de o gândire matură, neliniștită și totuși pozitivistă a contemporanului nostru.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Cf. Constantin Micu-Stavila. *Memoriu de titluri și lucrări*. București: Editura „Bucovina” I. E. Torouțiu, 1945. 16 p. Lucrarea este un model de curriculum vitae profesional, în care prevalează nu datele biografice, ci reperele formării sale ca intelectual, împreună cu sistemul doctrinar filosofic pe care și l-a construit și asumat.
2. *Ibidem*, p. 1. La atât se rezumă autobiografia sa. Urmează „Titluri”, „Studii în străinătate”, „Activitate didactică”, „Activitate publicistică”, „Activitate literară”, „Lucrări” (pp. 1-3).
3. Numele a fost completat cu „Stavila”, evocând descendența maternă. Chiar lucrările aflate în portofoliul familiei, tipărite cele mai multe în perioada interbelică sub numele Constantin Micu, au, pe pagina de gardă, adăugat de mână, cuvântul STAVILA. Exemplele legate poartă pe coperta I imprimat numele complet: *Constantin Micu-Stavila* (cu cratimă și fără circumflexul rotund pe ultima literă). Din zona Moinești provine și familia *Stavila* (tot „articulat”): Maria (Marița) I. Stavila au avut 14 copii. Din aceeași ramură face parte familia Gheorghiu-Budu, descendentă a poetului Vasile Alecsandri (cf. Corneliu Dârlău, Valeria Dârlău. *Arborele genealogic al familiei Dârlău, 1800-2010*. Bacău. Editura Rovimed Publishers, 2011, p. 57.

4. Pentru fiecare dintre notațiile profesionale, sunt indicate datele de autentificare. De exemplu: „Bacalaureat al Colegiului Național Sfântul Sava din București, cu diploma No. 11.176 din 27 Octombrie 1933” (p. 1).
5. „Ca Gast și Ordentlicher Hörer” (*ibidem*, p. 2).
6. Cumnatul lui Constantin Micu-Stavila; istoric.
7. Cf. Constantin Micu-Stavila. *Descoperirea vieții personale*. București: Editura „Paideia”, 2006, p. 9.
8. Semnate C. Stavila sau Constantin Stavila.
9. Constantin Micu-Stavila. *Memoriu...*, p. 2.
10. *Ibidem*, p. 4. Urmează o descriere detaliată a motivelor pentru care este apreciată respectiva lucrare.
11. *Ibidem*, pp. 10-11.
12. Constantin Micu. *Finalitatea ideală a existenței umane*, București, Editura „Casa Școalelor”, 1943, p. 157. Secvența este scrisă cu majuscule și precedă conținutul propriu-zis al capitolului VIII.
13. *Ibidem*, p. 162. Adăugirile între croșete ne aparțin, ca și liniile de pauză din ultima frază, în locul virgulelor.
14. *Ibidem*, p. 11. Constantin Micu este îndreptățit să eticheteze astfel cronica operei eseistului și istoricului de artă olandez (1872-1945). Grafia cu italice a primelor două cuvinte, care reproduc titlul lucrării despre istoria civilizației, ne aparține.
15. *Ibidem*, p. 12. Acordul cu locuțiunea prepozițională *din punct[ul] de vedere al...* ne aparține.
16. Victoria Delureanu. *În loc de postfață* la Constantin Micu-Stavila, *Descoperirea...*, p. 558.
17. „Vă mulțumesc din suflet pentru tot ce faceți pentru fratele meu și știu că nu vă pot răsplăti decât printr-o mare admirație” îndreptată spre „frați din aceeași familie spirituală și creatoare” (Victoria Delureanu, corespondență către Ioan Dănilă, București, 22 sept. 2014).
18. Alina Pistol, doctor în filologie, a publicat un studiu analitic asupra volumului de versuri „Sosirea lavelor” în revista „Ateneu” (Bacău, serie nouă, anul 42, nr. 10/434, oct. 2005 – *Un avangardist nedescoperit: C-tin Micu-Stavila*), doctoranda Laura Gavrilă și un alt doctorand ieșean de la Facultatea de Filosofie au întreprins cercetări ale vieții și operei celui omagiat, iar în orașul natal, profesoara Cornelia Pintilie și autoritățile locale se arată interesate de marcarea corespunzătoare a centenarului. Biblioteca „C. Micu-Stavila” de la Colegiul Tehnic „Grigore Cobălcescu” organizează, din 2010 (când s-a produs botezul, în prezența familiei Delureanu), acțiuni specifice. La Societatea Cultural-Științifică „Vasile Alecsandri” a Universității cu același nume din Bacău se află „Donația Victoria și Ștefan Delureanu”, cuprinzând documente (corespondența lui C. Micu-Stavila și a soției - scriitoarea Viorica Stavila -, manuscrise) și edițiile princeps ale filosofului scriitor, cu adnotările acestuia, precum și o icoană ferecată în argint, care l-a vegheat în capitala Franței. O masterandă a dorit să ilustreze cursul de metodologie a cercetării științifice (Facultatea de Litere a Universității „Vasile Alecsandri” din Bacău), în 2013, cu lucrarea „Avanpremiera unui centenar – Constantin Micu-Stavila”, iar o studentă a aceleiași facultăți, din Moinești, a mijlocit un parteneriat cu Biblioteca Colegiului.
19. Cotidianul băcăuan „Deșteptarea” a publicat trei articole (de Ioan Dănilă) cu referire explicită („Aminte să-mi aduc că sunt român” – Constantin Micu; 4 nov. 2010) ori implicită („Limba ce-o vorbim și-o scriem”, 13 febr. 2014; „Zona culturală Moinești”, 5 mai 2014) la energia degajată de opera lui Constantin Micu-Stavila. (Textele se regăsesc pe www.desteptarea.ro.)

TRANZIȚIA MOLDOVENEASCĂ ÎN VIZORUL ȘTIINȚELOR POLITICE MOLDAVIAN TRANSITION IN THE SIGHT OF POLITICAL SCIENCES

În ultimele decenii, problema tranziției în general, și cea a tranziției post-comuniste în mod particular, a devenit, în chip legitim, o temă curentă a gândirii filosofice, sociologice, politologice și istorice, deoarece schimbările și transformările sociale care s-au produs la răscrucea sec. XX și XXI în multe țări ale lumii, dar mai ales în cele ce s-au eliberat de sistemul totalitarist și au purces spre edificarea unei societăți democratice trebuiau să fie investigate.

În această ordine de idei, în monografia lui V. Capcelea, doctor habilitat în filosofie, *Tranziția moldovenească: fazele, elementele structurale, dimensiunile, paradoxurile și avatarurile ei*, sunt abordate un șir de probleme actuale care se referă la tranziția moldovenească. În lucrare autorul efectuează o abordare filosofică, interdisciplinară și globală a schimbărilor și transformărilor sociale (a comportamentelor, mentalităților, eticii, valorilor etc.) care se produc la noi în țară pentru a realiza tranziția de la totalitarism spre democrație și trecerea de la economia planificată la economia de piață. Monografia se fundează pe o abordare sistemică, propunându-și să efectueze o analiză epistemologică a multidimensionalității tranziției, să ofere răspunsuri și să propună unele soluții pentru a rezolva problemele cu care ea se confruntă. Trebuie să remarcăm, în această ordine de idei, că pentru prima dată în literatura de specialitate de la noi este efectuată o tratare a tuturor aspectelor tranziției post-comuniste autohtone. Există multiple studii care abordează subiectul tranziției, dar din diferite unghiuri de vedere: economică, politică, instituțională etc.

Au trecut douăzeci și trei de ani de când Republica Moldova a pornit pe calea tranziției postcomuniste și acest răstimp constituie o perioadă optimă pentru a purcede la evaluarea schimbărilor sociale și transformărilor care s-au produs la noi în țară. În virtutea acestui fapt, V. Capcelea a realizat această ne-

VALERIU CAPCELEA. TRANZIȚIA MOLDOVENEASCĂ:
FAZELE, ELEMENTELE STRUCTURALE, DIMENSIUNILE,
PARADOXURILE, EȘECURILE ȘI AVATARURILE EI.
CHIȘINĂU: ARC, 2012. 192 p.

cesitate imperioasă efectuând o analiză a intențiilor și rezultatelor tranziției moldovenești, a efectuat un demers comprehensiv care a permis de a evalua schimbările și transformările sociale care au avut loc, ce oferă posibilitatea de a putea contura caracteristicile și configurațiile sociale, economice și politice la momentul actual. Autorul constată că în această perioadă noul set de structuri încă nu s-a format, nu s-a ajuns la destinație și nici nu se știe prea bine care ar putea fi această destinație. Singura convingere care există astăzi constă în faptul că s-a renunțat la vechea stare de lucruri, fără însă să fi ajuns într-un nou punct de stabilitate și prosperitate socială.

Ne putem solidariza cu autorul, care constată că în urma acestei tranziții s-a constituit o oligarhie economică, a pervertit puterea politică a poporului și a deturnat-o împotriva lui însuși, transformând politicul în marfă și reducându-l la reflexele de masă. Astfel, s-a reușit edificarea unei societăți unde politicul este redus la economic, libertatea – la consum, sfera bunurilor publice – la sfera intereselor private, justiția – la inegalitatea generalizată sub numele de „legi ale pieței”, unde principiile și valorile democrației liberale s-au transformat în niște paravane care ascund interesele egoiste ale unor sau altor grupuri de interese sau partide politice. În această ordine de idei, V. Capcelea consideră că un imperativ categoric pentru țara noastră constă în aceea ca schimbarea și tranziția să treacă de la faza „ideologică” la cea „pragmatică”. La guvernare trebuie să fie oameni pragmatici, care să materializeze acest imperativ al timpului, să finalizeze această tranziție, care să se încununeze cu integrarea în spațiul european – cel al valorilor principiilor și normelor democratice.

Lucrarea este destinată filosofilor, sociologilor, politologilor, istoricilor, studenților. Ea prezintă interes și poate fi utilă pentru un cerc larg de cititori, mai ales pentru cei ce se interesează de perspectivele rezolvării problemelor cu care se confruntă tranziția autohtonă, de situația actuală, de viitorul evoluției Republicii Moldova.

Pantelimon VARZARI,
doctor habilitat în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

VASILE ȚAPOC LA 75 DE ANI

S-a născut la 23 decembrie 1939 în satul Clocușna, plasa Secureni, județul Hotin, în familia țăranilor mijlocași Andrei (1909-1990) și Maria (1911-1994) Țapoc.

După terminarea școlii de 7 clase Vasile Țapoc a plecat la școala-internat din satul Ocnîța, raionul Ocnîța. După finisarea școlii în 1958 și-a făcut serviciul militar (1958-1961). Maturizat, inclusiv de viața militară, Vasile Țapoc este admis la vârsta de 23 de ani (1961) la Facultatea de Litere a Universității de Stat din Chișinău. Îl are ca pedagog pe viitorul profesor doctor habilitat în filologie Anatol Ciobanu, care a avut o influență decisivă asupra activității de cercetare științifică a studentului Vasile Țapoc, ca și asupra carierei didactice a acestuia. Datorită insistenței lui A. Ciobanu a fost elaborată teza de licență în domeniul toponimiei, cu scopul de a o transforma ulterior într-un curs didactic pentru studenții de la filologie.

Deși la Comisia de la examenul de stat s-a decis ca absolventul V. Țapoc să fie repartizat în calitate de lector asistent la Catedra de Lingvistică, și chiar

a participat ulterior în Comisia de admitere la Facultatea de Filologie, la scurt timp aveau să intervină schimbări importante, de care proaspătul absolvent nici nu bănuia. La solicitarea șefului Catedrei de Filosofie, prof. Alexei V. Șceglov, de a-i recomanda pentru catedră niște absolvenți, cunoscători de limbă română, pentru a lucra ulterior cu studenții moldoveni, a fost recomandat V. Țapoc, care a acceptat propunerea. Așa a început activitatea în lumea imens de bogată și interesantă a filosofiei.

În 1968, V. Țapoc este recomandat de A.V. Șceglov pentru doctorantură la staționar la Catedra Materialism Dialectic a Facultății de Filosofie a Universității „M.V.Lomonosov” din Moscova. Susține examenele și este admis, dar este înrolat pe doi ani în rândurile Armatei Sovietice în calitate de ofițer. Revine la studii în 1970. La început îl are ca conducător științific pe profesorul Pavel V.Kopnin, care din 1968 devenise Director al Institutului de Filosofie al AȘ a URSS, iar din 1970 și profesor de filosofie la Universitatea „M.V.Lomonosov”, unde printre aspiranții recomandați spre a fi ghidați în lucrul de cercetare a fost și V.Țapoc. Teza de doctor *Contradicția dintre intuitiv și discursiv în creație* este continuată și finisată sub conducerea doctorului Piotr V. Alekseev și susținută în 1974. Ulterior, la recomandarea acestuia, V.Țapoc, la 23 decembrie 1989, susține teza de doctor habilitat *Structura contradictorie a procesului de creație*.

Activitatea conferențiarului doctor V. Țapoc la Catedra de Filosofie a USM, desfășurată în spiritul gospodăresc al părinților săi, s-a materializat în activități didactice reușite și în cercetări științifico-metodice permanente. Ca rezultat apar și cărțile *Intuiție și creație*(1979) și *Cultura și progresul social*(1983).

Aceste rezultate au fost observate și apreciate de Secția Instruire în domeniul științelor sociale a Ministerului de Învățământ Superior și Mediu de Specialitate din Moldova. Șeful acestei instituții de stat, conferențiar doctor Teodor N. Țirdea, îl recomandă în 1986 pe V. Țapoc în funcția de șef Catedră Marxism-Leninism la Institutul de Arte din Moldova „G. Musicescu”. Motivul fiind, printre altele, și cel de a crea condiții pentru studenții moldoveni de a asculta cursuri și a răspunde la seminare în limba română. Au urmat ani grei de deideologizare a disciplinelor sociale în învățământul universitar, proces susținut necondiționat de Secția nominalizată. În perioada 1986-1997, V. Țapoc lucrează la început în calitate de șef catedră, iar din 1990, după susținerea tezei de doctor habilitat-prorector pentru munca de cercetare științifică și creație artistică. În acești primi ani de independență a Republicii Moldova prorectorul V. Țapoc depune efort pentru păstrarea legăturilor cu cadrele didactice din fosta URSS, îndeosebi cu cei de la Facultatea de Filosofie a Universității „M.V.Lomonosov” din Moscova și de la Catedra Filosofie a Institutului de Perfecționare a cadrelor didactice din învățământul superior de pe lângă această universitate. Legăturile sunt menținute prin profesorii P.V.Alekseev și A. N. Kocerghin, șef catedră. Începând cu 1992, V. Țapoc participă activ la stabilirea și întreținerea legăturilor

prin organizarea Simpoziunelor științifice cu profesorii doctori de la Facultatea de Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași: Ștefan Afloroaei, Petre Dumitrescu, Nicolae Râmbu, Petru Bejan, Nicu Gavriluța ș.a. Colaborarea capătă consistență în plus după deschiderea la Chișinău a Filialei Fundației Internaționale „Ștefan Lupașcu” pentru știință și cultură la inițiativa Directorului Executiv al Fundației, rectorului Institutului European „Ștefan Lupașcu” Petru Ioan. În calitate de președinte al Filialei Chișinău a Fundației Internaționale a fost ales profesorul V. Țapoc.

În scopul revigorării activității de cercetare, propagare și predare a unei filosofii deideologizate și necenzurate, Asociația Filosofilor din Moldova inițiază editarea în 1996 a revistei *File de Filosofie*. În calitate de redactor-șef a fost ales prof. V. Țapoc. Au fost editate trei numere (nr.2-3 dublu) în 1996 și un număr dublu în 1997. Deși a fost înalt apreciată într-o recenzie din *Revista de Filozofie* a Academiei Române, editarea *Filelor* a fost suspendată din lipsa de finanțare.

În 1997, la propunerea rectorului USM, prof. doc. hab. Gheorghe Rusnac, de a reveni la Universitate în funcția de decan al Facultății de Filosofie, V. Țapoc refuză această funcție, acceptând funcția de șef Catedră Filosofie, ulterior - Catedra de Filosofie și Metodologie a Științei. Pe parcurs au fost revăzute și întocmite, după modelul de la Universitățile din România, planurile de învățământ.

Între timp, n-a ratat să beneficieze de stagii de perfecționare și de documentare la Moscova, Minsk, Kiev, Iași și Timișoara. Pe parcursul anilor, profesorul V. Țapoc activează în diverse subdiviziuni ale sferei instituționalizării cercetării: Seminare științifice, Consilii științifice de susținere a tezelor de doctor și doctor habilitat, Senatul USM, Secția științe socioumane a AȘM, Comisia de experți a CNAA, Plenara CNAA ș.a.

Profesorul V. Țapoc a publicat cca 250 de materiale științifico-metodice, inclusiv cărți și compartimente din lucrări metodico-didactice, printre care: *Intuiție și creație*(1979), *Cultura și progresul social*(1983), *Творчество. Философский аспект проблемы*(1989), *Inițiere în istoria filosofiei universale*(2002), *Teoria și metodologia științei contemporane: concepte și orientări* (2005), *Inițiere în gnoseologie și științele cogniției* (2007), *Constituirea epistemologiei economice* (în colaborare cu Tudor Dumitraș. În: Tudor Dumitraș, *Filosofia economică* (2013) și altele.

Victor JUC,
doctor habilitat în științe politice,

Svetlana COANDĂ,
doctor habilitat în filosofie,

Ion RUSANDU,
doctor în filosofie

CUPRINS nr. 1/2014

RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI STUDII EUROPENE

Victor Juc	Teorii postmoderniste ale relațiilor internaționale	7
Aurelia Peru-Balan	Taxonomia imaginii omului politic. Charisma: o abordare actualizată a <i>Statului – spectacol</i> de R. G. Schwartzberg	24

ȘTIINȚE POLITICE

Serghei Sprincean	Interferențe bioetice în abordarea sistemică a problematicii transnistrene	35
Галина Роговая	Религиозные организации как субъекты гражданского общества в Республике Молдова	46
Владимир Кочетков	Российская элита и Конституция 1993 года	54

SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE

Victor Mocanu, Andrei Dumbrăveanu	Opiniile cetățenilor Republicii Moldova în ajunul scrutinului parlamentar din 2014	71
Iurie Caraman	Aspecte ale culturii de consum din Republica Moldova	84
Valeriu Mindru	Stratificarea socială: evoluții ale nivelului de trai	92
Marina Piscenco, Olga Gagauz, Olga Penina	Îmbătrânirea forței de muncă și rezervele de consolidare a efectivului brațelor de muncă	100
Mariana Buciuceanu-Vrabie	Pregătirea profesională a potențialului uman și echitabilitate de gen pe piața muncii	111

FILOSOFIE

Lidia Troianowski	Conflictul dublu al valorilor: între globalizare și tradiție	122
Alexandru Cosmescu	Experiența trăită a distragerii: o analiză fenomenologică	132
Николай Попович	Социально-нормативное значение культуры для человеческой коммуникации	141
Кирилл Товбин	Пострелигия как феномен постмодерна	148

MASS-MEDIA ȘI COMUNICARE

Victor Moraru, Sergiu Moraru	Securitatea informațională ca o condiție a libertății	159
Mihai Lescu	Responsabilitatea socială a comunicării mediatice	166
Diana Moraru, Mariana Tacu	Libertatea de exprimare și valențele deciziei politico-manageriale	173

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Valeriu Mija	Evoluția statelor neutre din Europa în cadrul sistemului internațional bipolar	182
Marina Tatar	Republica Moldova în profilul global al remitențelor	193
Rafic Sulaiman	The political interferences of the federalism	201
Călin Tomuleț	Competența instanțelor de judecată în materie de contencios administrativ	205
Daniela Duca	The Republic of Moldova and the economic consequences of the current demographic dynamics	212

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

Tatiana Spătaru	<i>Recenzie.</i> Țurcan Nelly. Comunicarea științifică în contextul accesului deschis la informație	216
Victor Moraru	De la dialogul civilizațiilor - la civilizația dialogului	220

ANIVERSĂRI

Victor Moraru, Victor Juc	Academicianul Alexandru Roșca octogenar	222
----------------------------------	---	-----

CUPRINS nr. 2/2014

RELAȚII INTERNAȚIONALE ȘI STUDII EUROPENE

Victor Juc, Carolina Dodu-Savca	L'intérêt national – facteur déterminant des priorités stratégiques de la République de Moldova	7
Aurelia Peru-Balan	Geneza și instituționalizarea PR - ului politic	27
Natalia Albu	Considerații teoretice privind conceptul de alianță politico-militară	44
Alla Roșca	Republic of Moldova in U.S. foreign policy: Public Diplomacy	55

ȘTIINȚE POLITICE

Pantelimon Varzari	Repere principale ale teoriilor neoelitiste privind guvernarea societății	68
Ion Rusandu, Rodica Rusu	Dimensiunile axiologice și politice ale societății civile: definiții, realități și tendințe	79
Constantin Manolache	Bazele teoretico-metodologice ale cercetării organismului militar al statului	90
Ирина Кауненко, Лучия Гашпер	Этноидентификационные процессы в Республике Молдова: теоретические и практические аспекты	100
Евгений Романенко	Электронное правительство как инструмент интерактивно-коммуникативного взаимодействия органов государственной власти с общественностью	110

SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE

Andrei Timuș	Raționalizarea modelului dezvoltării economice trebuie să asigure creșterea nivelului de trai	119
Valeriu Mîndru	Nivelul de trai al populației: percepții și statistici	124
Angela Mocanu	Perfecționarea sistemului educațional: factor important al evoluției stratificării sociale	132

FILOSOFIE

Ana Pascaru	Preocupări epistemice privind cadrul societății bazate pe cunoaștere	137
Bogdan Popoveniuc	Procesul civilizației și economia socială. Necesitatea unei schimbări culturale	146

MASS-MEDIA ȘI COMUNICARE

Victor Moraru, Mariana Tacu	Mecanismele de funcționare a mass-mediilor: teorii și efecte	161
--	--	-----

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Ruslana Grosu	Transformările structural - sistemice din arealul islamic: studiu istoriografic	177
Natalia Beregoi	Activitatea actorilor relațiilor internaționale în domeniul mediatic	194
Анна Кивачук	Динамика численности и структуры населения мун. Кишинэу	208
Ionel Pintilii	Limba universală: elementul fundamental în dialogul civilizațiilor	217
Ecaterina Grigoraș	Mobilitatea academică a studenților din Republica Moldova	228
Ирина Червинская	Совершенствование механизмов защиты внешней торговли Беларуси в условиях формирования Евразийского Экономического Союза	235
Степан Мякчило	Социально-эпистемологический контекст философской рефлексии: предпосылки и принципы исследования	242

